การศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

นางสาวนิโลบล ภู่ระย้า

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2556
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย
The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository(CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

A STUDY OF TIME MARKERS IN THE NORTHEASTERN THAI DIALECT SPOKEN IN THE UPPER NORTHEASTERN REGION OF THAILAND

Miss Nilobol Phuraya

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Thai
Department of Thai
Faculty of Arts
Chulalongkorn University
Academic Year 2013
Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน
โดย	นางสาวนิโลบล ภู่ระย้า
สาขาวิชา	ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	อาจารย์ ดร.มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	อาจารย์ ดร.วิภาส โพธิแพทย์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัศววิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร.ดาวเรือง วิทยารัฐ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์ ดร.มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(อาจารย์ ดร.วิภาส โพธิแพทย์)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิทยาวัฒน์ พิทยาภรณ์)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชลธิชา บำรุงรักษ์)

นิโลบล ภู่ระย้า : การศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน. (A STUDY OF TIME MARKERS IN THE NORTHEASTERN THAI DIALECT SPOKEN IN THE UPPER NORTHEASTERN REGION OF THAILAND) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : อ.ดร.มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม : อ.ดร.วิภาส โพธิแพทย์, 237 หน้า.

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ทั้งด้านคำศัพท์และวิธีการบอกเวลา รวมทั้งวัฒนธรรมและโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านวิธีการบอกเวลา ข้อมูลที่ใช้ในงานวิจัยนี้ได้จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาจำนวน 40 คน โดยถอดเสียงด้วยสัทอักษร เพื่อแสดงเสียงพูดของผู้บอกภาษา อาทิ ตะวันคล้อย /ta:^{2}wen^{3}khɔ:j^{6}/ ออกเสียงว่า ตา-เว็น-ค่อย หมายถึง เวลาบ่าย หรือ มื้ออื่น /mɯ:^{6}ʔɯ:n^{4}/ ออกเสียงว่า มื่อ-อื่น หมายถึง พรุ่งนี้ นอกจากนี้ ยังเก็บข้อมูลจากพจนานุกรมภาษาไทยถิ่นอีสาน รวมทั้งเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนจำนวนมาก และมีวิธีการบอกเวลาที่หลากหลาย โดยแบ่งออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่ ได้แก่ วิธีการบอกจุดของเวลา และวิธีการบอกระยะของเวลา ด้านวิธีการบอกจุดของเวลาสามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรก คือ วิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน พบการบอกจุดของเวลาด้วยวิธีต่าง ๆ ได้แก่ วิธีการบอกเวลาโดยการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว อาทิ การสังเกตดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาว วิธีการบอกเวลาโดยการสังเกตพฤติกรรมของคน ทั้งการสังเกตกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์และฆราวาส วิธีการบอกเวลาโดยการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ อาทิ ไก่ นก ควาย และจักจั่น และวิธีการบอกเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข และอีกส่วนหนึ่ง คือ วิธีการบอกเวลาวัน เดือน ปีตามแนวคิดต่าง ๆ ได้แก่ แนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต แนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลาย และแนวคิดระบบปฏิทิน ด้านวิธีการบอกระยะของเวลาพบว่า มีการบอกระยะเวลา 2 วิธี ได้แก่ วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้สำนวน และวิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้หน่วยสร้าง นอกจากนี้ หากมองระยะเวลาในอีกมิติหนึ่ง อาจแบ่งระยะของเวลาออกได้ตามความสั้น-ยาว เป็นระยะเวลาสั้นและระยะเวลายาวนาน

นอกจากนี้ ยังพบว่าคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสามารถสะท้อนวัฒนธรรมของชาวไทยถิ่นอีสานในท้องถิ่นนี้ได้ โดยสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนว่า มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ มีความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังคงมีความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ถือวันดีวันร้ายต่าง ๆ มาจนถึงปัจจุบัน และด้านมุมมองเรื่องเวลาได้สะท้อนโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนว่า เวลามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ คน และสัตว์ เวลามีลำดับแบบอดีต ปัจจุบัน อนาคต เวลาใน 1 วันสามารถแบ่งออกได้เป็นส่วน ๆ และเวลาหมุนเวียนไปตลอดโดยไม่หยุดนิ่ง

ภาควิชา ภาษาไทย ลายมือชื่อนิสิต .....

สาขาวิชา ภาษาไทย ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก .....

ปีการศึกษา 2556 ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม .....

538 01416 22 : MAJOR THAI
KEYWORDS: TIME MARKERS / THAI DIALECT / UPPER NORTHEASTERN

NILOBOL PHURAYA: A STUDY OF TIME MARKERS IN THE NORTHEASTERN THAI DIALECT SPOKEN IN THE UPPER NORTHEASTERN REGION OF THAILAND. ADVISOR: MINGMIT SRIPRASIT, Ph.D., CO-ADVISOR: VIPAS POTHIPATH, Ph.D., 237 pp.

This study aims at studying expressions of time in the Upper Northeastern Thai dialect in terms of its lexical items, ways to express time, cultures and the native speakers' world views reflected through the expressions of time. The data were collected from the Northeastern Thai dialect dictionaries, various types of documents, and forty phonetically transcribed personal interviews, such as ตะวันคล้อย /ta:^{2}wen^{3}khɔ:j^{6}/ referring to the evening, มื้ออื่น /mɯ:^{6}ʔɯ:n^{4}/ referring to tomorrow.

The results of the study indicate that there are various lexical items and ways to express 1) a point in time and 2) duration. A point in time is expressed by using the lexical items which are relate to 1) the observation of nature and the environment, such as the sun, the moon, and stars, 2) the observation of the daily routine of monks and laypeople, 3) the observation of the behaviors of animals, such as chicken, birds, buffalos, and cicadas. Apart from that, numeral systems are also used. The time markers for date, month, and year are related with 1) the concept of the past, the present, and future, 2) the concept of the beginning and the end, and 3) the calendar system. As for the duration, it is expressed by using 1) idioms and 2) linguistic constructions. In another dimension, it can also be categorized into a short duration and a long duration.

Moreover, the expressions of time reflect the upper northeastern Thai local cultures involving their close connections to nature, Buddhism, and horoscope. Besides reflecting the local cultures, the expressions of time also reflect the world views of the speakers in this area, including: 1) the relationship between time and nature, humans, and animals, 2) the conception of time as ordering layers of temporal events, which can be partitioned into the past, the present, and the future, 3) the conception of a day as having different parts, and 4) the time is continuous.

Department : Thai Student's Signature .....
Field of Study : Thai Advisor's Signature .....
Academic Year : 2013 Co-advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร.มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และอาจารย์ ดร.วิภาส โพธิแพทย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ได้ให้ความรู้ คำแนะนำในการแก้ไขวิทยานิพนธ์อย่างละเอียด รวมทั้งข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่องานวิจัย อีกทั้งยังคอยให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์แก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ทำให้ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งใจเป็นอย่างยิ่งในความกรุณาของท่าน จึงขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร.ดาวเรือง วิทยารัฐ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิทยาวัฒน์ พิทยาภรณ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.ชลธิชา บำรุงรักษ์ ที่กรุณารับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และได้ให้คำแนะนำ รวมทั้งข้อแก้ไขต่าง ๆ อันมีประโยชน์ ทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณครูบาอาจารย์ทุกท่าน ทั้งคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อาจารย์ทุกท่านจากโรงเรียนตราษตระการคุณ จังหวัดตราด และคุณครูทุกท่านจากโรงเรียนอนุบาลไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัยตลอดจนคอยช่วยเหลือและให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ในระหว่างที่ผู้วิจัยศึกษาอยู่ที่ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้วิจัยได้รับทุนการศึกษาจากกองทุนเพื่อการศึกษาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และทุนสนับสนุนการวิจัยจากโครงการส่งเสริมการวิจัยในอุดมศึกษาและการพัฒนามหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ ของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (HS1231A) จึงขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้ด้วย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้บอกภาษาชาวอีสานทุกท่านที่กรุณาให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยนี้ รวมทั้งหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้ให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยในการไปเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นอย่างดีจนทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้

ผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นทุกคน รวมทั้งพี่ ๆ น้อง ๆ ทุกคนในภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มีน้ำใจคอยช่วยเหลือและให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยทุกเรื่องเสมอมา อีกทั้งยังขอขอบคุณเพื่อน ๆ ที่หอพักและเพื่อน ๆ ในกลุ่มทุกคนที่คอยให้กำลังใจ ให้ความช่วยเหลือ และร่วมทุกข์ร่วมสุขกับผู้วิจัยมาโดยตลอด

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพ่อ แม่ และทุกคนในครอบครัวที่ให้การสนับสนุนด้านการเรียน คอยอบรมสั่งสอน รวมทั้งให้ความรักและกำลังใจแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... จ

กิตติกรรมประกาศ ..... ฉ

สารบัญ ..... ช

สารบัญตาราง ..... ฏ

สารบัญภาพ ..... ฐ

สารบัญแผนภูมิ ..... ฑ

บทที่ 1 บทนำ 1

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา 1

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย 4

1.3 สมมติฐานของการวิจัย 4

1.4 ขอบเขตการวิจัย 5

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย 6

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 15

1.7 นิยามศัพท์ 15

1.8 ระบบเสียงในภาษาไทยถิ่นอีสาน 16

บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม 24

2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลา 24

หน้า

2.1.1 นิยามของคำบอกเวลา 25
2.1.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับเวลา 27
2.1.3 ทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบายความหมายของคำ 28
2.1.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลาในภาษาไทย 31
2.1.3 งานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลา 41
2.2 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภาคอีสาน 44
2.2.1 วัฒนธรรมอีสาน 45
2.2.3 ภาษาและกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคอีสานตอนบน 48
2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับ
วัฒนธรรม 52
2.3.1 แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรม 52
2.3.2 งานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน 56
2.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องโลกทัศน์ 60
2.4.1 นิยามของคำว่า “โลกทัศน์” 60
2.4.2 งานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา 61
2.4.3 งานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโลกทัศน์ในภาษาไทย 64
2.5 สรุปทบทวนวรรณกรรม 67

บทที่ 3 วิธีการบอกจุดของเวลาวัน เดือน ปี 69
3.1 วิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน 69
3.1.1 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว 70
3.1.1.1 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงอาทิตย์ 71

หน้า

3.1.1.2 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงจันทร์ 79

3.1.1.3 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงดาว 82

3.1.2 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตพฤติกรรมของคน 85

3.1.2.1 กลุ่มคำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์ 85

3.1.2.2 กลุ่มคำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับกิจวัตรประจำวันของฆราวาส 88

3.1.3 คำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ 90

3.1.4 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยระบบตัวเลข 96

3.2 วิธีการบอกเวลาของวัน เดือน ปี 111

3.2.1 คำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต 111

3.2.2 คำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลาย 114

3.2.3 คำบอกวัน เดือน ปี ตามระบบปฏิทิน 115

3.2.3.1 คำบอกวันตามระบบปฏิทิน 116

3.2.3.2 คำบอกเดือนตามระบบปฏิทิน 119

3.2.3.3 คำบอกปีตามระบบปฏิทิน 129

บทที่ 4 วิธีการบอกระยะของเวลาวัน เดือน ปี 135

4.1 วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้สำนวนต่าง ๆ 135

4.1.1 สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง 136

4.1.2 สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน 137

4.1.3 สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ 143

4.1.4 สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับเมืองโบราณ 144

4.2 วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้หน่วยสร้าง 146

หน้า

4.2.1 หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 1 ส่วน 147
4.2.2 หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 2 ส่วน 148
4.2.2.1 หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย คำบอกเวลา กับ คำบอกเวลา 148
4.2.2.2 หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ 149
4.2.2.3 หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย คำบอกเวลา กับ คำหลังจำนวน 151
4.2.2.4 หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย คำจำนวนนับ กับ คำนาม 152
4.2.2.5 หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย คำกริยา กับ คำบอกเวลา 153
4.2.2.6 หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย คำบุพบท กับ คำบอกเวลา 154
4.2.2.7 หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย คำเชื่อม กับ คำบอกเวลา 155
4.2.3 หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 3 ส่วน 156
4.3 วิธีการบอกระยะเวลาสั้นและระยะเวลายาวนาน 159
4.3.1 การบอกระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ 159
4.3.2 การบอกระยะเวลาที่สั้นไม่เกิน 1 วัน 162
4.3.3 การบอกระยะเวลาที่ยาวนานไม่เกิน 1 ชั่วอายุคน 162
4.3.4 การบอกระยะเวลาที่ยาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน 164

หน้า

บทที่ 5 วัฒนธรรมและโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา 168
5.1 วัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา 168
5.1.1 คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและอาชีพ 169
5.1.2 คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา 176
5.1.2.1 คำบอกเวลาที่สะท้อนประเพณีเกี่ยวกับงานบุญ 176
5.1.2.2 คำบอกเวลาที่สะท้อนวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา 183
5.1.2.3 คำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อต่าง ๆ 185
5.1.3 คำบอกเวลาที่สะท้อนการละเล่นพื้นบ้าน 196
5.2 โลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา 197
5.2.1 เวลามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ คน และสัตว์ 198
5.2.2 เวลาใน 1 วัน สามารถแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ได้ 200
5.2.3 เวลามีลำดับแบบอดีต ปัจจุบัน และอนาคต 201
5.2.4 เวลาเป็นสิ่งที่หมุนเวียนตลอดโดยไม่หยุดนิ่ง 202

บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ 203
6.1 สรุปผลการวิจัย 203
6.2 อภิปรายผลการวิจัย 209
6.3 ข้อเสนอแนะ 211
รายการอ้างอิง 213
ภาคผนวก 222
ภาคผนวก ก 223
ภาคผนวก ข 233

หน้า

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์ 237

สารบัญตาราง

ตารางที่ หน้า

1 แสดงหน่วยเสียงพยัญชนะในภาษาไทยถิ่นอีสาน 17

2 แสดงหน่วยเสียงสระเดี่ยวในภาษาไทยถิ่นอีสาน 19

3 แสดงการแยกเสียงรวมเสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทยถิ่นอีสาน 20

4 แสดงหน่วยเสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทยถิ่นอีสาน 22

5 แสดงภาพรวมของงานวิจัยที่ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทย 39

6 แสดงชื่อยามต่าง ๆ ของชาวอีสาน 110

7 แสดงสำนวนบอกระยะเวลาต่าง ๆ 145

8 แสดงหน่วยสร้างบอกระยะเวลา 156

สารบัญภาพ

ภาพที่ หน้า

1 แผนที่แสดงลำน้ำและเทือกเขาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 9

2 แผนที่แสดงจุดเก็บข้อมูลในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน 12

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่		หน้า
1	แสดงจุดของเวลา	15
2	แสดงระยะของเวลา	16
3	แสดงคำบอกเวลาจุดของเวลาในช่วงต่าง ๆ ของวันโดยการสังเกตดวงอาทิตย์	79
4	แสดงคำบอกเวลาจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงจันทร์	82
5	แสดงคำบอกจุดของเวลาในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยการสังเกตดวงดาว	85
6	แสดงคำบอกจุดของเวลาในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์	96
7	แสดงจุดของเวลากลางวัน	98
8	แสดงจุดของเวลากลางคืน	99
9	แสดงจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1–5	100
10	แสดงจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1-6	102
11	แสดงจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1-12	105
12	แสดงช่วงเวลาต่าง ๆ ภายใน 1 วัน	109
13	แสดงจุดต่าง ๆ ของวันตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต	111
14	แสดงจุดต่าง ๆ ของเดือนตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต	113
15	แสดงจุดต่าง ๆ ของปีตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต	114
16	แสดงคำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลาย	115
17	แสดงคำบอกเดือนโดยการสังเกตธรรมชาติ	125
18	แสดงคำบอกเดือนโดยการสังเกตจากอาชีพ	127
19	แสดงปีนักษัตร	130
20	แสดงช่วงระยะเวลาของสำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง	137

หน้า

21 แสดงช่วงระยะเวลาของสำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาเกี่ยวกับอายุคน 142

22 แสดงระยะเวลายาวนานของสำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับอายุของคน 142

23 แสดงการบอกระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ 161

24 แสดงการบอกระยะเวลาที่ยาวนานไม่เกิน 1 ชั่วอายุคน 163

25 แสดงการบอกระยะเวลาที่ยาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน 165

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญหา

“เวลา” เป็นสิ่งที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของมนุษย์มาช้านานโดยเฉพาะกับสังคมเกษตรกรรม ดังตัวอย่างสังคมไทยในชนบทที่มีการทำสวนผลไม้ เมื่อมีผลไม้ชนิดใดออกมาก็จะเรียกช่วงเวลานั้นตามชื่อของผลไม้ชนิดนั้น เช่น “หน้าทุเรียน” “หน้ามังคุด” “หน้าเงาะ” หมายถึง ช่วงเวลาที่ทุเรียน มังคุด และเงาะสุก ช่วงเวลาดังกล่าวคือประมาณเดือนเมษายน - มิถุนายน หรือตัวอย่างจากชาวนาที่ทำนาตามช่วงเวลาต่าง ๆ ตามสภาพดินฟ้าอากาศ ตั้งแต่การปลูกข้าวในฤดูฝนจนกระทั่งเก็บเกี่ยวในฤดูที่ฝนหมดพอดี เป็นต้น ตัวอย่างเหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเวลาและวิถีชีวิตของมนุษย์ที่มีมาอย่างยาวนาน นอกจากนี้ วินัย พงศ์ศรีเพียร (2552: 3) ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของเวลาต่อมนุษย์ว่า

> “มนุษย์เรียนรู้จากประสบการณ์ว่า กาลเวลาที่ผ่านไปนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมมนุษย์ และความเปลี่ยนแปลงนั้นสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ธรรมชาติและสรรพสิ่ง มนุษย์ในอดีตซึ่งพึ่งพิงเกษตรกรรมมีประสบการณ์ในการสังเกตความเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ธรรมชาติกับความเปลี่ยนแปลงของกาลเวลา เช่น ความเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล น้ำขึ้น-น้ำลง ตำแหน่งของดวงดาวและอื่น ๆ ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้มนุษย์จำเป็นต้องหาจุดอ้างอิงเพื่อที่จะทำนายปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อชีวิต”

การเรียนรู้เรื่องของเวลานี้เองที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกำหนดช่วงเวลาด้วยการถ่ายทอดทางภาษา เกิดเป็น “คำบอกเวลา” ขึ้นมาเพื่อใช้ในการสื่อสารซึ่งกันและกัน ในแต่ละสังคมต่างก็มีคำบอกเวลาและวิธีการบอกเวลาที่แตกต่างกันออกไป การศึกษาเรื่องเหล่านี้จะทำให้เราเข้าใจความคิด คติความเชื่อ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ ที่สะท้อนผ่านทางภาษาได้ดียิ่งขึ้น

เท่าที่ผ่านมาพบว่ามีงานวิจัยที่ศึกษาในด้านคำศัพท์เกี่ยวกับคำบอกเวลา โครงสร้างของคำบอกเวลา การศึกษาคำบอกเวลาในเชิงประวัติ การศึกษาวิธีการบอกเวลา การศึกษาคำบอกเวลาในภาษาถิ่น การเปรียบเทียบคำบอกเวลาในภาษาไทยกับภาษาอื่น และการศึกษาในด้านวัฒนธรรม รวมทั้งโลกทัศน์และมโนทัศน์ที่สะท้อนจากคำบอกเวลา กล่าวคือ งานวิจัยของน้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2515) ศึกษาเรื่อง *คำบอกเวลาในภาษาไทย* ในด้านตำแหน่งและหน้าที่ของคำบอกเวลาโดยใช้ข้อมูล

ภาษาไทยกรุงเทพ ฯ อรนุช สุวรรณรัตน์ (2534) ศึกษาเรื่อง*คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้จังหวัดนครศรีธรรมราช* ในด้านความหมาย โครงสร้าง ตำแหน่ง หน้าที่และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง รุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540) ศึกษา *คำบอกเวลาในภาษาไทใต้คง* ในด้านคำศัพท์และวัฒนธรรม ประเพณี รวมทั้งโลกทัศน์ที่เกี่ยวกับคำบอกเวลา Dale R. Kvalheim (2543) ศึกษาเรื่อง *Conceptual Metaphors of Time in Thai and English* เป็นการเปรียบเทียบอุปลักษณ์เกี่ยวกับเวลาในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ Pranee Kullavanijaya (2003) ศึกษาเรื่อง *A Historical Study of Time Markers in Thai* เป็นการศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยตามแนวภาษาศาสตร์เชิงประวัติในด้านโครงสร้าง ประเภทของความหมาย และมโนทัศน์ของเวลา ฮุยถาย หยู (2547) ศึกษา*เปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ และภาษาจ้วงส้างซี* ในเรื่องวิธีการบอกจุดของเวลาและระยะเวลา รวมทั้งโลกทัศน์ของผู้พูดภาษาไทยและภาษาจ้วงส้างซีที่สะท้อนจากวิธีการบอกเวลา มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) ศึกษา *คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้* โดยศึกษาลักษณะของคำบอกเวลา รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณี และโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นใต้ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา ณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) ศึกษา *พัฒนาการของคำบอกเวลาในภาษาไทย* ในด้านโครงสร้างและลักษณะของคำบอกเวลา ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และงานวิจัยของมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) ที่ศึกษาเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ กับภาษาซาไกแต็นแอ๊น ที่อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง โดยศึกษาเรื่องวิธีการบอกจุดของเวลาและระยะของเวลา รวมทั้งโลกทัศน์ที่สะท้อนจากวิธีการบอกเวลา

จากผลงานวิจัยข้างต้นจะเห็นว่า มีงานวิจัยที่ศึกษาลักษณะของคำบอกเวลาในภาษาไทยมาตรฐาน และงานที่เปรียบเทียบเรื่องเวลาในภาษาไทยกับภาษาอื่น ได้แก่ ภาษาจ้วงส้างซีและภาษาอังกฤษ รวมทั้งงานที่ศึกษาในเชิงประวัติ ส่วนงานที่ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทถิ่นก็มีเฉพาะแต่ในภาษาไทยถิ่นใต้และภาษาไทใต้คง จะเห็นว่างานในด้านที่เกี่ยวกับภาษาไทยถิ่นยังมีจำนวนน้อย ผู้วิจัยจึงเห็นว่าน่าจะมีการศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอื่น ๆ ด้วย เพราะว่าภาษาถิ่นในประเทศไทยนั้นต่างมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ทั้งด้านระบบเสียง คำศัพท์ ความหมาย และไวยากรณ์ โดยเฉพาะด้านคำศัพท์นับว่าเป็นเรื่องที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน และคำบอกเวลาก็เป็นส่วนหนึ่งในเรื่องคำศัพท์ที่ภาษาไทยถิ่นแต่ละถิ่นน่าจะมีความแตกต่างกัน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน[1] เนื่องจากภาคอีสานเป็น

[1] ในงานวิจัยนี้จะเรียกชื่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่า “ภาคอีสาน” เพราะคำว่า ‘ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ’ เป็นชื่อที่ใช้อย่างเป็นทางการในการแบ่งเขตภูมิภาคและการเรียกทิศทาง แต่คำว่า ‘ภาคอีสาน’ มักใช้ในความหมายที่เกี่ยวกับชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและภาษา เช่น เรียกคนในภาคนี้ว่า คนอีสาน หรือ วัฒนธรรมอีสาน หรือ ภาษาอีสาน เป็นต้น

ภาคที่มีเนื้อที่มากถึง 1 ใน 3 ของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด เรียกได้ว่าเป็นภาคที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศ และยังมีพื้นที่ที่ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) และประเทศกัมพูชา คนจากประเทศเหล่านี้มีการติดต่อสื่อสารกับคนไทยมาเป็นระยะเวลานาน ทั้งเข้ามาหางานทำเป็นครั้งคราวและอพยพมาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยอย่างถาวร ส่งผลให้ภาคอีสานมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรมประเพณี และภาษา สอดคล้องกับที่ ธันวา ใจเที่ยง (2546: 16-19) ได้กล่าวถึงลักษณะของภาคอีสานว่า

> "ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของไทยมีรูปร่างเหมือนสี่เหลี่ยมที่ยกตัวสูงขึ้นมาเป็นแอ่งที่ราบขนาดใหญ่ ในตอนกลางของภาคมีเทือกเขาภูพานขวางเป็นแนวยาวจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นพื้นที่จึงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่อยู่ทางด้านทิศเหนือเรียก แอ่งสกลนคร และส่วนที่อยู่ทางด้านทิศใต้เรียก แอ่งโคราช แอ่งสกลนคร เราอาจให้ความหมายในที่นี้ว่า "อีสานตอนบน" ส่วน แอ่งโคราชหรือ "อีสานตอนล่าง" มักมีความสัมพันธ์ในทางสังคมและวัฒนธรรมกับภาคกลางและเขมร ชุมชนหมู่บ้านชาวนาบริเวณอีสานตอนบนมักจะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมฝั่งโขง ผู้คนแถบนี้จึงมีความสัมพันธ์และมีความคล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์กับผู้คนใน สปป.ลาว มากกว่าที่จะคล้ายคลึงกับคนที่ตั้งบ้านเรือนแถบลุ่มเจ้าพระยา แม้จะอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของรัฐไทยก็ตาม"

จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่าลักษณะภูมิประเทศของภาคอีสานมีผลให้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวอีสานถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน กล่าวคือ จากการที่มีเทือกเขาภูพานกั้นอยู่ทางตอนกลางของภาคทำให้มีผลต่อการคมนาคมติดต่อของชาวอีสานตอนบนกับตอนล่าง ชาวอีสานตอนบนมีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกับคนใน สปป.ลาว ส่วนชาวอีสานตอนล่างมีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกับคนภาคกลางและเขมร โดยเฉพาะเมื่อกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวอีสานและชาวลาว ศรีศักร วัลลิโภดม (2540: 269-273) มีความเห็นว่า "เมื่อพิจารณาในด้านภาษาและวัฒนธรรมแล้วนับได้ว่าชาวลาวก็เป็นคนไทยกลุ่มหนึ่ง โดยมีถิ่นกำเนิดอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำโขงและต่อมาได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งบ้านเมืองอยู่ในภาคอีสาน" สำหรับภาษาที่ใช้พูดเป็นส่วนใหญ่ทั้งในภาคอีสานและในสปป.ลาวนั้น เรียกทั่วไปว่า "ภาษาลาว" "ภาษาอีสาน" "ภาษาลาวอีสาน" หรือ "ภาษาไทยถิ่นอีสาน"[2] โดยข้อมูลจากแผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย (สุวิไล เปรมศรีรัตน์, 2547) ระบุว่า ภาษากลางของภาคอีสานมีการใช้อย่างหนาแน่นในเขตอีสานตอนบน และด้วยเหตุผลนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรจะเลือกศึกษาบริเวณดังกล่าว เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีการใช้ภาษาไทยถิ่นอีสานอย่างหนาแน่น และยังอยู่ห่างไกลจาก

---

[2] ในงานวิจัยนี้จะใช้คำว่า "ภาษาไทยถิ่นอีสาน" ที่หมายถึง ภาษาถิ่นที่พูดกันในบริเวณจังหวัดต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทย (สมทรง บุรุษพัฒน์, 2543: 27)

ภาคกลาง รวมทั้งไม่มีพื้นที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชา ทำให้ห่างไกลจากอิทธิพลของภาษาไทยถิ่นกลางและภาษาเขมรมากกว่าทางตอนล่างของภาค

นอกจากนี้ ยังมีอีกเหตุผลหนึ่งที่สนับสนุนว่าภาษาทางภาคอีสานตอนบนได้รับอิทธิพลจากภาษาไทยถิ่นกลางน้อยกว่าทางตอนล่างของภาคนั้น ได้แก่ข้อมูลในส่วนแผนที่ซ้อนทับคำศัพท์ที่แสดงร้อยละของการใช้ภาษาไทยถิ่นกลาง (จากแผนที่ 1 ภาคผนวก 1) ในรายงานผลการวิจัยของศิริวิไล ธีระโรจนารัตน์ (2552) เรื่อง *การสร้างแผนที่แนวแบ่งเขตภาษาระหว่างภาษาไทยถิ่นกลางและภาษาไทยถิ่นอื่นด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์* ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าภาคอีสานตอนบนมีร้อยละของการใช้ภาษาไทยถิ่นกลางน้อยกว่าภาคอีสานตอนล่าง นั่นแสดงว่าภาคอีสานตอนบนได้รับอิทธิพลจากภาษาไทยถิ่นกลางน้อยกว่าภาคอีสานตอนล่างนั่นเอง และจากการสำรวจงานวิจัยเกี่ยวกับคำบอกเวลาพบว่า ยังไม่มีผลงานวิจัยใดที่ศึกษาเรื่องคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นนี้อย่างละเอียดด้วย

ด้วยเหตุผลทั้งหมดดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาลักษณะของคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ทั้งด้านคำศัพท์และวิธีการบอกเวลา รวมทั้งวัฒนธรรมที่สะท้อนจากวิธีการบอกเวลา การที่ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูลจากภาษาที่เป็นภาษาดั้งเดิมของถิ่นอีสานตอนบนนั้น นอกจากจะทำให้เห็นลักษณะเฉพาะของภาษาไทยถิ่นอีสานแล้ว ยังอาจมีประโยชน์ในการสืบหาประวัติความเป็นมาของภาษาตระกูลไท รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของภาษาด้วย และเนื่องจากภาษาไทยถิ่นอีสานก็เป็นภาษาถิ่นหนึ่งที่อยู่ในประเทศไทย ดังนั้น ย่อมต้องมีระบบภาษาทั้งที่เหมือนและแตกต่างกับภาษาไทยถิ่นกลางและถิ่นอื่น ๆ ในประเทศไทย ผู้วิจัยจึงเห็นว่าคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนก็น่าจะมีคำบอกเวลาและวิธีการบอกเวลาทั้งที่เหมือนและแตกต่างกับภาษาไทยถิ่นอื่น ๆ เช่นกัน รวมทั้งน่าจะทำให้เห็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับคำบอกเวลาของชาวอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนทั้งที่เหมือนและแตกต่างกับท้องถิ่นอื่น ๆ ได้อีกด้วย

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 ศึกษาคำศัพท์ สำนวนที่มีความหมายเกี่ยวกับเวลา และวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

1.2.2 ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำศัพท์ สำนวน และวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

1.3. สมมติฐานของการวิจัย

1.3.1 คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีความหลากหลายทั้งทางด้านคำศัพท์ สำนวน และวิธีการบอกเวลา

1.3.2 คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสามารถสะท้อนวัฒนธรรมของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนได้

1.4. ขอบเขตการวิจัย

1.4.1 ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานบริเวณพื้นที่ทางตอนบนของภาคอีสาน 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดหนองคาย เลย อุดรธานี หนองบัวลำภู นครพนม มุกดาหาร สกลนคร และบึงกาฬ เท่านั้น และจะไม่ศึกษาภาษาถิ่นอื่น ๆ ที่ใช้กันอยู่ในบริเวณนี้ด้วย เช่น ภาษาผู้ไทย ภาษาญ้อ ภาษาแสก ฯลฯ เป็นต้น

1.4.2 การเก็บข้อมูลคำบอกเวลาในงานวิจัยนี้เก็บจากแหล่งข้อมูลสองประเภทด้วยกัน ประเภทแรกคือข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา และประเภทที่สองคือข้อมูลจากสารานุกรมและพจนานุกรม รวมทั้งเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.4.2.1 ผู้บอกภาษาในที่นี้ผู้วิจัยเลือกคนที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป และกำหนดจำนวนจังหวัดละ 5 คน รวมทั้งสิ้น 40 คน

1.4.2.2 พจนานุกรมที่ใช้เก็บข้อมูลคำศัพท์ที่มีความหมายเกี่ยวกับเวลาและการบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานมีทั้งหมด 7 เล่ม ดังรายชื่อต่อไปนี้

1) พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง, ฉบับปณิธาน สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ) (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515)

2) พจนานุกรมภาษาอีสาน-กลาง ฉบับ มข.-สวอ. (มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529)

3) พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535)

4) พจนานุกรมภาษาอีสาน-ไทยกลาง (สำลี รักสุทธี, 2544)

5) พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน (เว่าอีสาน) (บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุลและนภาพร พิมพ์วรเมธากุล, 2545)

6) พจนานุกรมภาษาอีสาน ฉบับ คำพูน บุญทวี (วีระ สุดสังข์, 2548)

7) สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ (ปรีชา พิณทอง, 2532)

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

1.5.1 สำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

1.5.2 ขั้นตอนการเก็บข้อมูล

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากแหล่งข้อมูลสองส่วน ได้แก่ ผู้บอกภาษา และพจนานุกรม รวมทั้งเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงแบ่งการเก็บข้อมูลออกเป็นสองประเภท ประเภทแรกคือการเก็บข้อมูลจากผู้บอกภาษา และประเภทที่สองคือการเก็บข้อมูลจากพจนานุกรมและเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเริ่มจากขั้นตอนการเก็บข้อมูลในพจนานุกรม จากนั้นจึงเป็นขั้นตอนการเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.5.2.1 การเก็บข้อมูลจากพจนานุกรม

ผู้วิจัยจะใช้ข้อมูลจากพจนานุกรมในการเตรียมรายการคำศัพท์ที่จะใช้ถามผู้บอกภาษา โดยรวบรวมคำศัพท์ และสำนวนที่มีความหมายเกี่ยวกับเวลาและการบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานออกมาทั้งหมดจากสารานุกรมภาษาอีสานและพจนานุกรมภาษาอีสาน จำนวน 7 เล่ม ตามรายชื่อที่ปรากฏในขอบเขตการวิจัยในหัวข้อ 1.4.2.2 สาเหตุที่ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูลจากหนังสือทั้ง 7 เล่มนี้ เนื่องจากผู้วิจัยได้สำรวจแล้วว่ามีพจนานุกรมภาษาอีสานอยู่จำนวน 7 เล่ม ซึ่งหนังสือเหล่านี้จะมีการรวบรวมข้อมูลคำศัพท์ในภาษาถิ่นไว้อย่างหลากหลายและครอบคลุมมากพอสมควร ผู้วิจัยจึงเห็นว่าหนังสือทั้ง 7 เล่มนี้เหมาะสมในการเก็บข้อมูลคำศัพท์

เมื่อรวมรวมคำศัพท์และสำนวนได้ทั้งหมดแล้ว ผู้วิจัยจะนำไปจัดกลุ่มโดยแบ่งคำศัพท์ออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคำบอกจุดของเวลาวัน เดือน ปี และกลุ่มคำบอกระยะของเวลา วัน เดือน ปี ดังนี้

กลุ่มแรก คือ กลุ่มคำบอกจุดของเวลาวัน เดือน ปี เช่น คำว่า *ยามแลง* (เวลากินอาหารค่ำ), *มื้อนี้* (วันนี้), *แฮม* (ข้างแรม วันที่พระจันทร์เริ่มอับแสงโดยลำดับจนถึงมืดมิด มีแรมหนึ่งค่ำไปถึงแรมสิบสี่สิบห้าค่ำของทุกเดือน) และ*เหม้า* (ปีเถาะ) เป็นต้น

กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มคำบอกระยะของเวลา วัน เดือน ปี เช่น คำว่า *ชั่วแล่น* (ระยะเวลาอาจถึง 5 หรือ 10 นาที), *ตาปี* (ตลอดปี) และ*ชั่วลาง* (ตลอดมา สืบต่อกันมาเป็นระยะนานแล้ว) เป็นต้น

สาเหตุที่ต้องแบ่งคำศัพท์ออกเป็น 2 กลุ่ม เนื่องจากผู้วิจัยจัดกลุ่มตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ว่าจะศึกษาวิธีการบอกเวลา ซึ่งวิธีการบอกเวลาในที่นี้ก็คือ *การใช้ภาษาได้แก่คำหรือหน่วยสร้างในการบอกจุดของเวลาและระยะของเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสาน* (ฮุยถาย หยู, 2547: 8) โดยคำบอกจุดของเวลาจะแสดงตำแหน่งหรือลำดับของเวลา ซึ่งช่วยตอบคำถามที่ว่า <u>เมื่อไร</u> ได้ ส่วนคำบอกระยะของเวลาจะแสดงช่วงเวลาที่สั้น ยาวหรือจำนวนของเวลา ซึ่งช่วยตอบคำถามที่ว่า <u>เวลาเท่าไร</u> ได้ ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้คำศัพท์และสำนวนที่ได้จากพจนานุกรมและสารานุกรมเป็นคำตั้งในการเริ่มต้นสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาต่อไป

1.5.2.2 การเก็บข้อมูลจากผู้บอกภาษา

ในการเก็บข้อมูลจากผู้บอกภาษานี้ จะต้องกำหนดแหล่งข้อมูลและคัดเลือกผู้บอกภาษาก่อนที่จะออกไปสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพมากที่สุด ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะกล่าวถึงขั้นตอนการกำหนดแหล่งข้อมูลและคัดเลือกผู้บอกภาษา และจะกล่าวถึงขั้นตอนในการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาในลำดับต่อไป

1.5.2.2.1 การกำหนดแหล่งข้อมูลและคัดเลือกผู้บอกภาษา

1.5.2.2.1.1 *การกำหนดแหล่งข้อมูล* ผู้วิจัยกำหนดแหล่งข้อมูลด้วยหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

1) พิจารณาจากเอกสาร งานวิจัย และข้อมูลจากแหล่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับภาษาไทยถิ่นอีสาน ผู้วิจัยเห็นว่าควรกำหนดจุดเก็บข้อมูลจากแผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทยของสุวิไล เปรมศรีรัตน์ (2547) เพราะมีข้อมูลที่แสดงภาษาของกลุ่มคนไทยและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ว่ามีการใช้อยู่ในบริเวณใดของภาคอีสานบ้าง ซึ่งจากข้อมูลในแผนที่ภาษาได้แสดงให้เห็นว่ามีการใช้ภาษาไทยถิ่นอีสานอย่างหนาแน่นอยู่บริเวณอีสานตอนบน ผู้วิจัยจึงเลือกพื้นที่ภาคอีสานตอนบนในการศึกษาครั้งนี้

2) พิจารณาจากลักษณะภูมิศาสตร์ เนื่องจากเขตที่ถูกแยกจากกันโดยภูเขามักจะมีลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมและภาษาที่ต่างกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง หาก

พิจารณาการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชน จะพบว่ากลุ่มคนที่ใช้ภาษาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน หรือมีวัฒนธรรมใกล้เคียงกันก็มักจะรวมตัวอยู่ในบริเวณเดียวกัน ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากลักษณะภูมิศาสตร์ของภาคอีสาน จะเห็นว่ามีเทือกเขาภูพานเป็นตัวกั้น ทำให้สามารถแบ่งพื้นที่ออกอย่างกว้าง ๆ ได้ 2 ส่วน ได้แก่ อีสานตอนบน และอีสานตอนล่าง นอกจากนี้ สุวิไล เปรมศรีรัตน์ (2547) ยังกล่าวว่า ลักษณะของกลุ่มภาษาและชาติพันธุ์ในสองบริเวณนี้มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ บริเวณอีสานตอนล่างเป็นเขตของกลุ่มคนที่พูดภาษามอญ-เขมร ตระกูลออสโตรเอเชียติกเป็นส่วนใหญ่ เช่น ภาษาเขมร ภาษามอญ และภาษากูย/กวย (ส่วย) เป็นต้น ส่วนบริเวณอีสานตอนบนมีทั้งกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไท เช่น ภาษาไทยเลย ภาษาผู้ไทย ภาษาญ้อ และภาษาตระกูลมอญ-เขมร เช่น ภาษาโซ่-บรู ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีจำนวนน้อย จากความแตกต่างดังกล่าวทำให้เห็นว่า พื้นที่ภาคอีสานตอนล่างและตอนบนมีลักษณะของกลุ่มภาษาและชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน โดยพื้นที่ทั้งสองถูกแบ่งด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีเทือกเขาภูพานเป็นตัวกั้น และข้อมูลจากแผนที่ภาษาก็ทำให้เห็นว่าบริเวณภาคอีสานตอนบนมีการใช้ภาษาไทยถิ่นอีสานอยู่หนาแน่นกว่าส่วนอื่น ๆ ของภาค ดังนั้น พื้นที่ที่ผู้วิจัยจะเลือกมาศึกษาในครั้งนี้ก็คือ พื้นที่ภาคอีสานตอนบน หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “แอ่งสกลนคร” วิชาญ ฤทธิธรรม (2553, ออนไลน์) ได้อธิบายสภาพทางภูมิศาสตร์ของแอ่งสกลนครไว้ว่า

> “แอ่งสกลนคร (Sakon Nakhon Basin) ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของเทือกเขาภูพานกับแม่น้ำโขง มีความสูงเฉลี่ยประมาณ 140-80 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีขนาดของพื้นที่ประมาณ 56,609.05 ตารางกิโลเมตร หรือ 1 ใน 4 ของภาคอีสาน ประกอบด้วย 7 จังหวัด ได้แก่ สกลนคร นครพนม มุกดาหาร หนองคาย อุดรธานี เลย และหนองบัวลำภู
>
> แอ่งสกลนครมีรูปร่างทอดตัวยาวไปตามพื้นที่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง มีอาณาเขตติดต่อดังนี้
>
> | | |
> |---|---|
> | ทิศเหนือ | ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีแม่น้ำโขงเป็นแนวพรมแดนในเขตจังหวัดเลย และหนองคาย |
> | ทิศใต้ | ติดต่อกับเทือกเขาภูพานจากอำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร จนถึงอำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู |
> | ทิศตะวันออก | ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีแม่น้ำโขงเป็นแนวพรมแดนในเขตจังหวัดนครพนม และมุกดาหาร |
> | ทิศตะวันตก | ติดต่อกับเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย |

ภูมิประเทศทั่วไปของแอ่งสกลนครนั้น มีทั้งบริเวณที่เป็นเทือกเขา ลุ่มแม่น้ำ และบริเวณที่ราบ มีลำน้ำสายสำคัญ คือ แม่น้ำสงคราม ซึ่งมีต้นน้ำอยู่เขตเทือกเขาภูพาน ไหลผ่านจังหวัดสกลนคร อุดรธานี หนองคาย ทางด้านเหนือ แล้วไหลวกออกแม่น้ำโขง ทางทิศตะวันออกในเขตพื้นที่จังหวัดนครพนม นอกจากนี้ ลักษณะภูมิประเทศของแอ่งสกลนครยังมีแม่น้ำโขงเป็นขอบทางทิศเหนือ จากอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ผ่านจังหวัดหนองคาย นครพนม จนถึงอำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร นับได้ว่าภูมิประเทศของแอ่งสกลนครมีลักษณะที่หลากหลายและเหมาะแก่การตั้งหลักแหล่งของชุมชนเป็นอันมาก”

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงลำน้ำและเทือกเขาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

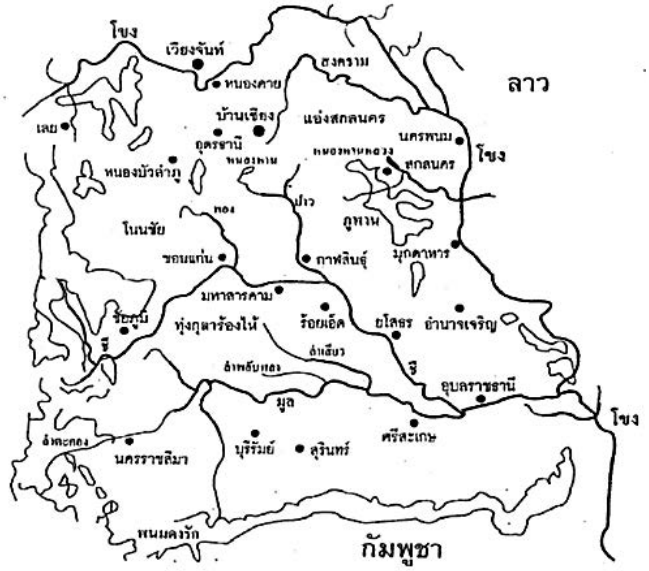

(ที่มา: http://cultural.snbs.snru.ac.th/UserFiles/File/บทที่3สภาพภูมิศาสตร์ของแอ่งสกลนคร.pdf)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่าบริเวณแอ่งสกลนครประกอบไปด้วยจังหวัดต่าง ๆ จำนวน 7 จังหวัดดังข้อมูลข้างต้น ผู้วิจัยจึงเลือกทั้ง 7 จังหวัดนี้มาเป็นพื้นที่ที่จะศึกษา แต่เนื่องจากในปัจจุบันอำเภอบึงกาฬได้แยกตัวออกมาจากจังหวัดหนองคาย และตั้งเป็นจังหวัดบึงกาฬขึ้นมาอีกจังหวัดหนึ่ง ผู้วิจัยจึงต้องเพิ่มพื้นที่เข้ามาอีกหนึ่งจังหวัดรวมเป็นจำนวนทั้งสิ้น 8 จังหวัด ได้แก่ เลย หนองบัวลำภู อุดรธานี หนองคาย บึงกาฬ สกลนคร นครพนม และมุกดาหาร

จากการที่เขตอีสานตอนบนมีคนพูดภาษาไทยถิ่นอีสานอยู่หนาแน่น แต่ในขณะเดียวกันก็มีภาษาตระกูลไท-ลาวอื่น ๆ ปะปนอยู่ด้วย ทำให้การศึกษามีข้อจำกัดมากขึ้น เนื่องจากต้องแยกภาษาตระกูลไท-ลาวอื่น ๆ ออกจากภาษาไทยถิ่นอีสานตามขอบเขตที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ว่า จะศึกษาภาษาไทย

ถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน และจะไม่ศึกษาภาษาอื่น ๆ ที่พูดกันในบริเวณนี้ด้วย ผู้วิจัยจึงต้องพิจารณาข้อมูลในแผนที่ภาษาว่าในแต่ละจังหวัดมีคนพูดภาษาใด ในจุดใดบ้าง และมีจำนวนเท่าไร ถ้าจุดใดในแผนที่มีคนพูดภาษาอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ภาษาไทยถิ่นอีสานอยู่ก็จะตัดทิ้งไป เหลือเพียงบริเวณที่มีภาษาไทยถิ่นอีสานเท่านั้น สุดท้ายก็จะได้จุดเก็บข้อมูลที่มีเฉพาะภาษาไทยถิ่นอีสาน และเมื่อแยกภาษาอื่น ๆ ออกไปแล้ว ในส่วนของบริเวณที่เหลือนี้ก็จะคัดเลือกจุดย่อย ๆ ต่อไป โดยอาจจะคัดเลือกจากบริเวณที่อยู่ห่างไกลความเจริญ เช่น อยู่ห่างไกลถนนสายหลัก หรืออยู่ห่างไกลจากเมือง เป็นต้น เพราะการอยู่ห่างไกลจากความเจริญจะทำให้อิทธิพลจากสังคมเมืองหรือภาษาถิ่นอื่น ๆ เข้าไปสู่คนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ยาก และอาจจะพิจารณาตามความสะดวกในการเดินทางประกอบด้วย เช่น เลือกจุดที่สามารถติดต่อผู้บอกภาษาได้สะดวก หรือเลือกจุดที่ผู้วิจัยสามารถเดินทางไปสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาได้สะดวกและปลอดภัย เป็นต้น ทั้งนี้ เมื่อคัดเลือกจุดเก็บข้อมูลตามเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว จะได้จุดเก็บข้อมูลจังหวัดละ 5 จุด รวมทั้งสิ้น 40 จุด ดังต่อไปนี้

จังหวัดเลย	1. ตำบลท่าสะอาด	อำเภอนาด้วง
	2. ตำบลหาดคัมภีร์	อำเภอปากชม
	3. ตำบลท่าช้างคล้อง	อำเภอผาขาว
	4. ตำบลศรีฐาน	อำเภอภูกระดึง
	5. ตำบลผานกเค้า	อำเภอภูกระดึง
จังหวัดหนองบัวลำภู	1. ตำบลกุดดินจี่	อำเภอนากลาง
	2. ตำบลนาเหล่า	อำเภอนาวัง
	3. ตำบลโนนสะอาด	อำเภอศรีบุญเรือง
	4. ตำบลบ้านโคก	อำเภอสุวรรณคูหา
	5. ตำบลกุดจิก	อำเภอเมือง
จังหวัดอุดรธานี	1. ตำบลขอนยูง	อำเภอกุดจับ
	2. ตำบลทุ่งใหญ่	อำเภอทุ่งฝน
	3. ตำบลโคกกลาง	อำเภอเพ็ญ
	4. ตำบลกุดหมากไฟ	อำเภอหนองวัวซอ

	5. ตำบลอุ่มจาน	อำเภอประจักษ์ศิลปาคม
จังหวัดหนองคาย	1. ตำบลหนองหลวง	อำเภอเฝ้าไร่
	2. ตำบลเซิม	อำเภอโพนพิสัย
	3. ตำบลรัตนวาปี	อำเภอรัตนวาปี
	4. ตำบลสระใคร	อำเภอสระใคร
	5. ตำบลเหล่าต่างคำ	อำเภอโพนพิสัย
จังหวัดบึงกาฬ	1. ตำบลซาง	อำเภอเซกา
	2. ตำบลหนองทุ่ม	อำเภอเซกา
	3. ตำบลเหล่าทอง	อำเภอโซ่พิสัย
	4. ตำบลโพธิ์หมากแข้ง	อำเภอบึงโขงหลง
	5. ตำบลสมสนุก	อำเภอปากคาด
จังหวัดสกลนคร	1. ตำบลหนองบัวสิม	อำเภอคำตากล้า
	2. ตำบลดงหม้อทอง	อำเภอบ้านม่วง
	3. ตำบลกกปลาซิว	อำเภอภูพาน
	4. ตำบลโคกสี	อำเภอสว่างแดนดิน
	5. ตำบลท่าศิลา	อำเภอส่องดาว
จังหวัดนครพนม	1. ตำบลอุ่มเหม้า	อำเภอธาตุพนม
	2. ตำบลนาขมิ้น	อำเภอโพนสวรรค์
	3. ตำบลท่าค้อ	อำเภอเมือง
	4. ตำบลวังยาง	อำเภอวังยาง
	5. ตำบลหนองแวง	อำเภอบ้านแพง

จังหวัดมุกดาหาร	1. ตำบลโพนงาม	อำเภอคำชะอี
	2. ตำบลหนองบัว	อำเภอดงหลวง
	3. ตำบลเหล่าหมี	อำเภอดอนตาล
	4. ตำบลคำป่าหลาย	อำเภอเมือง
	5. ตำบลหว้านใหญ่	อำเภอหว้านใหญ่

ภาพที่ 2 แผนที่แสดงจุดเก็บข้อมูลในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

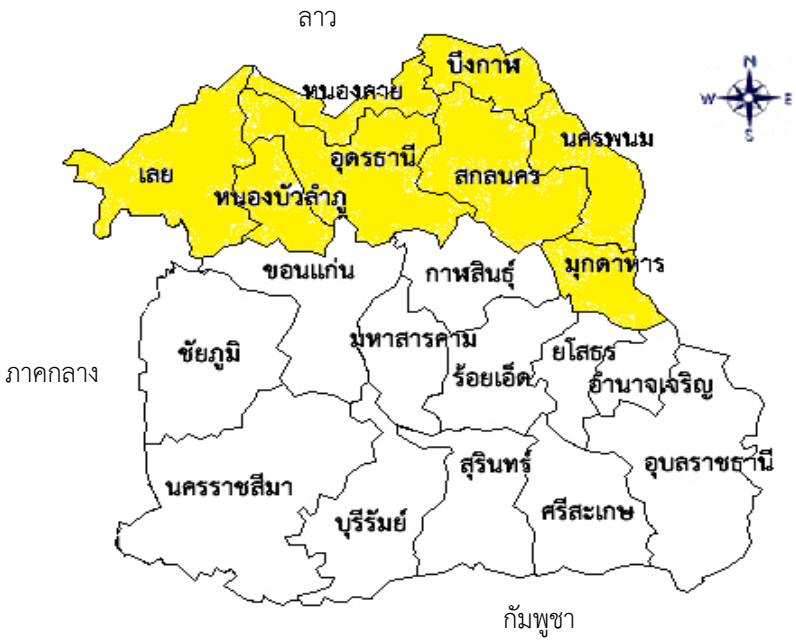

(ดัดแปลงแผนที่จาก http://www.isangate.com/isan/provinces.html)

1.5.2.2.1.2 *การคัดเลือกผู้บอกภาษา*

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ เกี่ยวกับวิธีการศึกษาภาษาถิ่น พบว่าโดยทั่วไปการเก็บข้อมูลภาษาถิ่นจากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษานั้นมักกำหนดให้มีผู้บอกภาษาจำนวนน้อย และผู้บอกภาษาที่เลือกมานี้จะเป็นตัวแทนของผู้ใช้ภาษาในท้องถิ่นนั้น ๆ ผู้วิจัยจึงกำหนดจำนวนผู้บอกภาษาจังหวัดละ 5 คน รวมทั้งสิ้น 40 คน และคัดเลือกผู้บอกภาษาด้วยเกณฑ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1) *ภูมิลำเนา* ต้องเป็นผู้บอกภาษาที่เกิดและเติบโตอยู่ในท้องถิ่น พ่อแม่ของผู้บอกภาษาต้องมีภูมิลำเนาอยู่ที่ท้องถิ่นดังกล่าวด้วย หรืออาจจะให้พ่อหรือแม่มาจากถิ่นอื่นได้ แต่ต้องไม่เป็นถิ่นที่ห่างไกลกันมากนัก เพื่อให้ผู้บอกภาษาได้รับอิทธิพลจากภาษาของท้องถิ่นอื่นน้อยที่สุด

2) *อายุ* ผู้วิจัยเลือกผู้บอกภาษาที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป เนื่องจากคนกลุ่มนี้จะใช้ภาษาท้องถิ่นพูดกันในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว และน่าจะรู้จักคำศัพท์ที่เป็นภาษาท้องถิ่นดั้งเดิมอยู่มาก รวมทั้งเป็นกลุ่มคนที่สามารถรักษาวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นไว้ได้มากอีกด้วย

3) *อาชีพ* ต้องเป็นอาชีพที่ไม่ต้องเดินทางหรือติดต่อกับคนอื่น ๆ นอกท้องถิ่นมากนัก เช่น ชาวนา ชาวไร่ เป็นต้น

4) *คุณสมบัติอื่น ๆ* ได้แก่ เป็นผู้ที่มีอวัยวะในการเปล่งเสียงสมบูรณ์ และเต็มใจให้ความร่วมมือในการตอบคำถาม

1.5.2.2.2 การสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา

ผู้วิจัยจะนำความหมายของคำศัพท์และสำนวนที่ได้รวบรวมและจัดกลุ่มแล้ว ไปสอบถามผู้บอกภาษาและบันทึกเสียงผู้บอกภาษา โดยข้อมูลที่ได้จากพจนานุกรมจะเป็นข้อมูลเบื้องต้นเพื่อให้ผู้วิจัยทราบถึงคำศัพท์พื้นฐานเกี่ยวกับคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสาน ในกรณีที่นำความหมายของคำเหล่านี้ไปสอบถามผู้บอกภาษา แล้วผู้บอกภาษาพูดคำที่ไม่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมออกมา แต่กลับพูดคำอื่นที่มีความหมายเหมือนกับคำศัพท์พื้นฐานในพจนานุกรมแทน ถ้าผู้วิจัยมีพื้นฐานความรู้ในเรื่องคำศัพท์พื้นฐานเกี่ยวกับคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานมาก่อนก็จะทำให้ผู้วิจัยทราบได้ว่าคำที่ผู้บอกภาษาพูดถึงนั้นน่าจะมีความหมายว่าอะไรและมีความหมายคล้ายกับคำศัพท์พื้นฐานคำใด

ในขั้นตอนการเก็บข้อมูลจากผู้บอกภาษา ผู้วิจัยเดินทางไปสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาทั้ง 40 จุด ด้วยตัวเอง โดยเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม 2555 จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2556 สำหรับขั้นตอนการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยจะสอบถามเรื่องจุดของเวลาวัน เดือน ปี และระยะของเวลาวัน เดือน ปี โดยใช้วิธีต่าง ๆ ประกอบการถามด้วย เช่น ใช้นาฬิกาตั้งโต๊ะหรือปฏิทินเป็นเครื่องมือประกอบการถาม ถ้าถามเกี่ยวกับเวลาใน 1 วัน ก็จะให้ผู้บอกภาษาดูนาฬิกาแล้วให้บอกว่าเมื่อเข็มนาฬิกาอยู่จุดนี้ในเวลากลางวันหรือกลางคืน ผู้บอกภาษาเรียกเวลาขณะนั้นว่าอะไร และจะถามต่อไปว่าช่วงเวลาต่าง ๆ ใน 1 วัน มีคำเรียกอะไรบ้าง และถ้าถามเกี่ยวกับวันต่าง ๆ ในสัปดาห์ หรือเดือน ปีต่าง ๆ ก็จะถามผู้บอกภาษาว่ามีคำเรียกวันต่าง ๆ ใน 1 สัปดาห์ว่าอะไรบ้าง เป็นต้น แต่ถ้าผู้บอกภาษาไม่เข้าใจคำถามหรือนึกคำศัพท์ไม่ออกก็จะให้ดูปฏิทินประกอบด้วย ส่วนคำบอกระยะเวลานั้น ผู้วิจัยจะนำคำที่ได้รวบรวม

ไว้ไปถามผู้บอกภาษาด้วยการตั้งคำถามต่าง ๆ และให้ผู้บอกภาษาช่วยเพิ่มคำอื่น ๆ ที่ใช้บอกระยะเวลาด้วย เพราะอาจจะได้ข้อมูลที่ไม่ปรากฏอยู่ในรายการคำศัพท์ที่ได้รวบรวมไว้ในเบื้องต้น

นอกจากนี้ ในการสอบถามผู้บอกภาษา ผู้วิจัยจะขอให้ผู้บอกภาษาช่วยอธิบายคำบอกเวลาต่าง ๆ ที่ใช้พูดกันด้วยการให้ตัวอย่างบริบทในการใช้ รวมทั้งยังสอบถามเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ของท้องถิ่นด้วย เพราะว่าข้อมูลเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์เรื่องวัฒนธรรมของชาวอีสานตอนบนเกี่ยวกับคำบอกเวลาได้

1.5.2.2.3 ปัญหาในการเก็บข้อมูล

1) ระหว่างการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาที่มีอายุมาก ๆ ผู้วิจัยจะฟังเสียงผู้บอกภาษาได้ไม่ชัดเจนและไม่เข้าใจคำบางคำ เนื่องจากผู้สูงอายุบางคนชอบเคี้ยวหมากหรือบางคนก็มีอวัยวะในการออกเสียงไม่สมบูรณ์ เช่น มีฟันเหลืออยู่น้อย จึงทำให้เวลาออกเสียงพูดจะไม่ชัดเจน นอกจากนี้ ผู้บอกภาษาบางคนพูดเร็วมาก และพูดติดต่อกันเป็นประโยคยาว ๆ ทำให้ผู้วิจัยฟังไม่ทัน และบางครั้งไม่เข้าใจความหมายในประโยคที่พูด จึงจำเป็นต้องมีคนช่วยแปลความหมายให้ฟังอีกครั้งหนึ่งจึงจะสื่อสารกันเข้าใจ

2) ระหว่างการเก็บข้อมูล หากพบว่าผู้บอกภาษาคนใดไม่สามารถให้ข้อมูลอย่างที่ผู้วิจัยต้องการได้ก็จะพยายามหาวิธีการเพื่อเปลี่ยนผู้บอกภาษาคนใหม่แทน มิฉะนั้นการเก็บข้อมูลในครั้งนั้นจะใช้เวลามาก เนื่องจากผู้บอกภาษาที่ผู้วิจัยไปสัมภาษณ์นั้น บางคนก็พูดน้อย บางคนย้ายมาอยู่กับลูกหลานในหมู่บ้านที่ใกล้กับตัวอำเภอ ความเจริญเข้าไปมากพอสมควรก็ทำให้วิถีชีวิตแบบเก่าถูกกลืนไปกับความเจริญใหม่ ๆ ที่เข้ามา เมื่อถามคำถามต่าง ๆ ก็มักจะพูดตามลูกหลาน เนื่องจากเวลาสัมภาษณ์จะมีลูกหลานมานั่งฟังด้วย แล้วก็จะช่วยแสดงความคิดเห็นหรือตอบคำถามแทนผู้บอกภาษา หรือบางคนก็ช่างพูดช่างคุย มักพูดเรื่องส่วนตัวหรือประสบการณ์ในชีวิตของตนที่ไม่เกี่ยวข้องกับคำถามเลย ทำให้การสัมภาษณ์ครั้งนั้นยืดเยื้อมาก

3) จุดเก็บข้อมูลที่คัดเลือกไว้ก่อนจะเดินทางไปเก็บข้อมูลนั้น บางจุดก็ต้องเปลี่ยน เช่น จุดเก็บข้อมูลในจังหวัดเลย เนื่องจากช่วงที่ผู้วิจัยเดินทางไปเก็บข้อมูลได้เกิดโรคระบาดขึ้น คือ โรคคอตีบ ในพื้นที่ที่อยู่ติดกับชายแดนหรืออำเภอรอบนอก ดังนั้น จึงต้องหลีกเลี่ยงบริเวณดังกล่าวซึ่งอยู่ในจุดเก็บข้อมูลที่เลือกไว้ด้วย ทำให้ต้องเลือกจุดเก็บข้อมูลใหม่โดยทันที หรือจุดเก็บข้อมูลใน 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดสกลนคร นครพนม และมุกดาหารที่พบว่ามีกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อยู่หลากหลาย เช่น ผู้ไทย ญ้อ แสก ฯลฯ ผู้วิจัยพบว่า เมื่อถามเกี่ยวกับเรื่องชาติพันธุ์ปรากฏว่าผู้บอกภาษาส่วนใหญ่มีเชื้อสายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างหลากหลาย เรียกได้ว่าแทบจะไม่มีใครที่ไม่มีเชื้อสายของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้อยู่เลย ดังนั้น ผู้วิจัยต้องเปลี่ยนจุดเก็บข้อมูลเป็นพื้นที่ที่มีการปะปน

ของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ให้น้อยที่สุด โดยการสอบถามข้อมูลไปยังสภาวัฒนธรรมจังหวัดว่าพื้นที่ใดที่ไม่มีกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้อยู่บ้างหรือมีเป็นจำนวนน้อย แล้วจึงมาคัดเลือกจุดเก็บข้อมูลจุดใหม่ เป็นต้น

1.5.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งหมดแล้ว ผู้วิจัยจะนำข้อมูลเหล่านี้ไปวิเคราะห์วิธีการบอกเวลา ซึ่งในที่นี้หมายถึงจุดของเวลาและระยะของเวลาวัน เดือน ปี ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ว่าจุดของเวลาที่พบในภาษาไทยถิ่นนี้มีจุดของเวลาใดบ้าง แบ่งเป็นกี่จุด และระยะของเวลามีระยะใดบ้าง สามารถจัดกลุ่มระยะเวลาเหล่านี้ได้หรือไม่ รวมทั้งวิเคราะห์วัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลาโดยพิจารณาว่าคำบอกเวลาที่พบนั้นมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมของชาวอีสานตอนบนอย่างไรบ้าง จากนั้นจึงสรุปผลการวิจัย และอภิปรายผล

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ทำให้เข้าใจวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

1.6.2 ทำให้เข้าใจวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

1.6.3 เป็นแนวทางให้แก่ผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องเวลาในภาษาไทยถิ่นอื่น ๆ

1.7 นิยามศัพท์

คำบอกเวลา หมายถึง คำศัพท์ และสำนวนซึ่งมีความหมายบ่งบอกเวลา และทำหน้าที่บ่งบอกจุดของเวลาและระยะของเวลา

ภาษาไทยถิ่นอีสาน หมายถึง ภาษาถิ่นที่พูดกันในบริเวณจังหวัดต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทย (สมทรง บุรุษพัฒน์, 2543: 27)

จุดของเวลา หมายถึง จุดใดจุดหนึ่งในกระแสเวลา ดังเช่นแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงจุดของเวลา

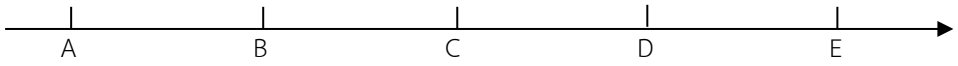

(ลูกศรแสดงกระแสเวลา A B C D E แสดงจุดของเวลา)

จุดของเวลาแสดงตำแหน่งหรือลำดับของเวลา ซึ่งช่วยตอบคำถามที่ว่า <u>เมื่อไร</u> ได้ (ฮุยถาย หยู, 2547: 8)

ระยะของเวลา หมายถึง ช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งในกระแสเวลา ดังเช่นแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2 แสดงระยะของเวลา

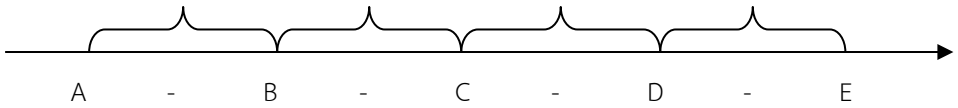

(ลูกศรแสดงกระแสเวลา A - B B - C C - D D – E แสดงระยะของเวลา)

ระยะของเวลาจะแสดงช่วงเวลาที่สั้น ยาวหรือจำนวนของเวลา ซึ่งตอบคำถามที่ว่า <u>เวลาเท่าไร</u> ได้ (ฮุยถาย หยู, 2547: 8)

วิธีการบอกเวลา หมายถึง การใช้ภาษา ได้แก่ คำศัพท์ สำนวน หรือหน่วยสร้างในการบอกจุดของเวลาและระยะของเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสาน

หน่วยสร้าง คือ หน่วยทางไวยากรณ์ที่เป็นคำ วลี อนุพากย์ หรือประโยค หน่วยสร้างแต่ละหน่วยอาจมีส่วนประกอบต่าง ๆ โดยคำเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอยู่ในหน่วยสร้างทางไวยากรณ์ที่ใหญ่กว่า คือ วลี อนุพากย์ และประโยค (วิจินตน์ ภาณุพงศ์, 2530: 116-117)

สำนวน หมายถึง ถ้อยคำที่ไม่ได้มีความหมายตรงไปตรงมาตามตัวอักษรหรือแปลตามรากศัพท์ แต่เป็นถ้อยคำที่มีความหมายเป็นอย่างอื่น คือ เป็นชั้นเชิงชวนให้คิด ซึ่งอาจจะเป็นในเชิงเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย (ไขสิริ ปราโมช ณ อยุธยา, 2539: 4)

โลกทัศน์ หมายถึง โลกหรือภาพที่มนุษย์มองเห็นโดยผ่านวัฒนธรรมของตน หรือตีความสรรพสิ่งและเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยวัฒนธรรมของตน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553ก: 491)

1.8 ระบบเสียงในภาษาไทยถิ่นอีสาน

เนื่องจากงานวิจัยนี้มีการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา ผู้วิจัยจึงจะถอดเสียงของคำศัพท์ที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยใช้สัญลักษณ์แทนเสียง เพื่อให้เห็นว่าคำศัพท์ต่าง ๆ ที่ผู้บอกภาษาพูดออกมานั้นออกเสียงอย่างไร หากคำใดที่มีในภาษาไทยถิ่นกลางก็จะเทียบเคียงให้ตรงกับภาษาไทยถิ่นกลาง ส่วนคำใดที่ไม่มีในภาษาไทยถิ่นกลางก็จะระบุตามเสียงในภาษาไทยถิ่นอีสาน เช่น คำที่หมายความว่า เวลาบ่าย ผู้บอกภาษาออกเสียงว่า /ta:^{2}wen^{3}khɔ:j^{6}/ เวลาแสดงด้วยอักษรไทยจะแทนด้วยคำว่า ตะวันคล้อย เป็นต้น และระบบเสียงในภาษาไทยถิ่นอีสานที่ผู้วิจัยจะสรุปดังต่อไปนี้จะเป็นลักษณะส่วนใหญ่หรือลักษณะเด่นของภาษาไทยถิ่นอีสานเท่านั้น โดยไม่ได้แยกว่าเป็นระบบเสียงของจังหวัดใดในภาคอีสานตอนบนโดยเฉพาะ เพราะแม้ว่าสำเนียงของผู้บอกภาษาในแต่ละจังหวัดในภาคอีสานตอนบนจะแตกต่างกันบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำให้ความหมายของคำคำเดียวกันมีความแตกต่างกัน

กัลยา ติงศภัทิย์ (2548: 403-405) ได้กล่าวถึงลักษณะทางเสียงของภาษาไทยถิ่นอีสาน ทั้งหน่วยเสียงพยัญชนะ หน่วยเสียงสระ และหน่วยเสียงวรรณยุกต์ โดยสรุปได้ดังนี้

พยัญชนะ

หน่วยเสียงพยัญชนะในภาษาไทยถิ่นอีสานมีจำนวนระหว่าง 20-21 หน่วยเสียง หน่วยเสียงที่ปรากฏในบางภาษาย่อยได้แก่ /ñ/ ดังตารางแสดงพยัญชนะในภาษาไทยถิ่นอีสานต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงหน่วยเสียงพยัญชนะในภาษาไทยถิ่นอีสาน

ฐานที่เกิดเสียง / ลักษณะการเปล่งเสียง	ริมฝีปาก	ปุ่มเหงือก	เพดานแข็ง	เพดานอ่อน	เส้นเสียง
กัก/กักเสียดแทรก ไม่ก้อง ไม่มีกลุ่มลม	p	t	c	k	ʔ
กัก/กักเสียดแทรก ไม่ก้อง มีกลุ่มลม	ph	th		kh	
กัก ก้อง	b	d			
นาสิก	m	n	(ñ)	ŋ	
เสียดแทรก	f	s			h
เปิด	w	l		j	

หน่วยเสียงทั้งหมดที่แสดงไว้ในตารางนี้เป็นพยัญชนะต้น ส่วนพยัญชนะท้ายในภาษาไทยถิ่นอีสานมีทั้งหมด 9 หน่วยเสียง ได้แก่ /-p, -t, -k, -ʔ, -m, -n, -ŋ, -w, -j/ พยัญชนะควบกล้ำไม่มีในภาษาไทยถิ่นนี้ โดยคำที่เริ่มต้นด้วยพยัญชนะควบกล้ำในภาษาไทยมาตรฐาน จะเริ่มต้นด้วยพยัญชนะ

เดี่ยวในภาษาไทยถิ่นอีสาน เช่น คำที่เริ่มต้นด้วยพยัญชนะควบกล้ำ /kw/ และ /khw/ ในภาษาไทยมาตรฐาน จะเริ่มต้นด้วย /k/ และ /kh/ ตามลำดับในภาษาไทยถิ่นอีสาน เป็นต้น

ตัวอย่าง

/p/	/pi:^{2}/	“ปี”
/t/	/ta:k^{5}/	“ตาก”
/c/	/cap^{1}/	“จับ”
/k/	/kɔ:n^{4}/	“ก่อน”
/ʔ/	/ʔim^{4}/	“อิ่ม”
/ph/	/phaʔ^{4}/	“พระ”
/th/	/thiaŋ^{4}/	“เที่ยง”
/kh/	/khaw^{5}/	“ข้าว”
/b/	/ba:j^{4}/	“บ่าย”
/d/	/da:w^{2}/	“ดาว”
/m/	/mɯ:t^{6}/	“มืด”
/n/	/nap^{4}/	“นับ”
/ñ/	/ña:m^{3}/	“ยาม”
/ŋ/	/ŋa:m^{3}/	“งาม”
/f/	/fon^{1}/	“ฝน”
/s/	/sip^{1}/	“สิบ”
/h/	/hɛ:m^{3}/	“แรม”
/w/	/wat^{4}/	“วัด”

/l/ /lu:k^{6}/ “ลูก”

/j/ /jen^{3}/ “เย็น”

สระ

หน่วยเสียงสระในภาษาไทยถิ่นอีสานมีสระเดี่ยวเสียงสั้น 9 หน่วยเสียง และสระเดี่ยวเสียงยาว 9 หน่วยเสียง ดังตารางแสดงสระเดี่ยวในภาษาไทยถิ่นอีสานต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงหน่วยเสียงสระเดี่ยวในภาษาไทยถิ่นอีสาน

ตำแหน่งของลิ้น / ระดับของลิ้น	**หน้า**	**กลาง**	**หลัง**
สูง	i, i:	ɯ, ɯ:	u, u:
กลาง	e, e:	ə, ə:	o, o:
ต่ำ	ɛ,ɛ:	a, a:	ɔ, ɔ:

ตัวอย่าง

/i/ /cik^{1}/ “จิก”

/i:/ /pi:k^{5}/ “ปีก”

/ɯ/ /dɯŋ^{2}/ “ดึง”

/ɯ:/ /mɯ:^{6}/ “มื้อ”

/u/ /ʔum^{6}/ “อุ้ม”

/u:/ /cu:p^{5}/ “จูบ”

/e/ /teʔ^{1}/ “เตะ”

/e:/ /le:w^{3}/ “เลว”

/ə/ /dək^{1}/ “ดึก”

/ə:/ /pə:t^{5}/ “เปิด”

/o/ /tok^{1}/ “ตก”

/o:/	/kho:n^{4}/	“โค่น”
/ɛ/	/pɛʔ^{1}/	“แปะ”
/ɛ:/	/pɛ:t^{5}/	“แปด”
/a/	/mat^{4}/	“มัด”
/a:/	/sa:m^{1}/	“สาม”
/ɔ/	/thɔʔ^{1}/	“เถาะ”
/ɔ:/	/thɔ:ŋ^{3}/	“ทอง”

นอกจากนี้ ยังมีสระเลื่อนในภาษาไทยถิ่นอีสาน ได้แก่ /ia, (ɯa), ua/ โดยในภาษาย่อยบางภาษาไม่มีเสียงสระ /ɯa/

ตัวอย่าง

/ia/	/diaw^{4}/	“เดี่ยว”
/ɯa/	/dɯan^{2}/	“เดือน”
/ua/	/khuap^{5}/	“ขวบ”

วรรณยุกต์

วรรณยุกต์ในภาษาไทยถิ่นอีสานมีจำนวนระหว่าง 4-7 หน่วยเสียง โดยลักษณะเด่นของการแยกเสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทยถิ่นอีสาน เมื่อดูตามพัฒนาการวรรณยุกต์ตามแนวคิดของวิลเลี่ยม เจ เก็ดนีย์ (Getney, 1972) จะเห็นว่าเสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทยถิ่นอีสานมีพัฒนาการดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงการแยกเสียงรวมเสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทยถิ่นอีสาน

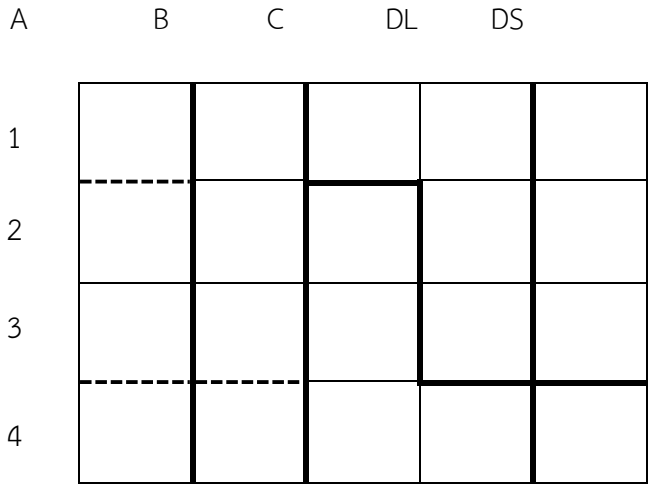

ก. เสียงวรรณยุกต์ในช่อง C1 DL1 DL2 และ DL3 เป็นเสียงเดียวกัน

ข. เสียงวรรณยุกต์ในช่อง C2 C3 C4 และ DL4 เป็นเสียงเดียวกัน

นอกจากนี้ ในภาษาย่อยส่วนมาก เสียงวรรณยุกต์ในช่อง B1 B2 B3 และ B4 เป็นเสียงเดียวกัน

ในแถว A นั้น ในภาษาย่อยบางภาษามีการแยกเสียงวรรณยุกต์ทั้งระหว่างช่อง A1 กับ A2 และระหว่างช่อง A3 กับ A4 ได้แก่ ภาษาไทยถิ่นจังหวัดขอนแก่น และภาษาไทยถิ่นจังหวัดหนองคาย แต่ในบางภาษาย่อยก็มีการแยกเสียงวรรณยุกต์เฉพาะระหว่างช่อง A1 กับ A2 เท่านั้น ได้แก่ ภาษาไทยถิ่นจังหวัดเลย และภาษาไทยถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ และในบางภาษาย่อยก็มีการแยกเสียงวรรณยุกต์เฉพาะระหว่างช่อง A3 กับ A4 ได้แก่ ภาษาไทยถิ่นอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

ในแถว DS มีการแยกเสียงวรรณยุกต์ระหว่างช่อง DS3 กับ DS4 เพียงแห่งเดียวในภาษาย่อยทุกภาษา

ในงานวิจัยนี้ จะใช้ลักษณะการแยกเสียงรวมเสียงวรรณยุกต์ของจังหวัดอุดรธานีเป็นหลัก เนื่องจากจังหวัดอุดรธานีนับว่าเป็นบริเวณศูนย์กลางของภาคอีสานตอนบน และเมื่อทดสอบระบบเสียงวรรณยุกต์ของจังหวัดนี้กับลักษณะการแยกเสียงรวมเสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทยถิ่นอีสานที่กัลยา ติงศภัทิย์ (2548: 405) ได้สรุปไว้ ประกอบกับงานวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงของวรรณยุกต์: กรณีศึกษาภาษากลุ่มลาว ของพิณรัตน์ อัครวัฒนากุล (2546) ที่ได้สรุปรูปแบบการแยกเสียงรวมเสียงวรรณยุกต์ที่เป็นลักษณะเด่นของภาษาลาว โดยพิจารณาจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ก็พบว่า ทั้ง

สองงานนี้มีความสอดคล้องกับลักษณะการแยกเสียงรวมเสียงวรรณยุกต์ของจังหวัดอุดรธานี ดังนั้น จึงสรุปได้เป็นจำนวนหน่วยเสียงวรรณยุกต์ทั้งหมด 6 หน่วยเสียง ดังนี้

ตารางที่ 4 แสดงหน่วยเสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทยถิ่นอีสาน

	A	B	C	DL	DS
1	1				
2	2	4		5	1
3			6		
4	3				4

วรรณยุกต์ที่ 1 แทน เสียงต่ำ-ระดับ-ขึ้น

วรรณยุกต์ที่ 2 แทน เสียงกลาง-ระดับ-ตก

วรรณยุกต์ที่ 3 แทน เสียงสูง-ระดับ-ตก

วรรณยุกต์ที่ 4 แทน เสียงกลาง-ระดับ

วรรณยุกต์ที่ 5 แทน เสียงต่ำ-ระดับ-เสียงกักที่เส้นเสียง

วรรณยุกต์ที่ 6 แทน เสียงกลางระดับ-ตก-เสียงกักที่เส้นเสียง

ตัวอย่าง

วรรณยุกต์ที่ 1	/sɛ:ŋ^{1}/	“แสง”
วรรณยุกต์ที่ 2	/kin^{2}/	“กิน”
วรรณยุกต์ที่ 3	/phe:n^{3}/	“เพล”
วรรณยุกต์ที่ 4	/kaj^{4}/	“ไก่”
วรรณยุกต์ที่ 5	/khaw^{5}/	“ข้าว”

วรรณยุกต์ที่ 6 /ton^{6}/ “ต้น”

<u>สัญลักษณ์</u>

A หมายถึง หน่วยเสียงวรรณยุกต์ดั้งเดิมที่ปรากฏในพยางค์เป็น รูปเขียนในภาษาไทยปัจจุบันไม่มีเครื่องหมายวรรณยุกต์กำกับ เช่น คำว่า แสง ดาว ยาม เป็นต้น

B หมายถึง หน่วยเสียงวรรณยุกต์ดั้งเดิมที่ปรากฏในพยางค์เป็น รูปเขียนในภาษาไทยปัจจุบันมีเครื่องหมายวรรณยุกต์เอกกำกับ เช่น คำว่า ส่อง บ่าย ทุ่ม เป็นต้น

C หมายถึง หน่วยเสียงวรรณยุกต์ดั้งเดิมที่ปรากฏในพยางค์เป็น รูปเขียนในภาษาไทยปัจจุบันมีเครื่องหมายวรรณยุกต์โทกำกับ เช่น คำว่า ผ้า อ้าย ฟ้า เป็นต้น

DL หมายถึง หน่วยเสียงวรรณยุกต์ดั้งเดิมที่ปรากฏในพยางค์ตาย สระเสียงยาว เช่น คำว่า ขาด ตาก มืด เป็นต้น

DS หมายถึง หน่วยเสียงวรรณยุกต์ดั้งเดิมที่ปรากฏในพยางค์ตาย สระเสียงสั้น เช่น คำว่า ขัด ดับ นก เป็นต้น

เส้น _____ แสดงการแยกเสียงวรรณยุกต์ที่ปรากฏในภาษาย่อยทุกภาษาของภาษาไทยถิ่นอีสาน

เส้น _ _ _ แสดงการแยกเสียงวรรณยุกต์ที่ปรากฏในภาษาย่อยบางภาษาของภาษาไทยถิ่นอีสาน

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

ในบทที่ 2 ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 หัวข้อใหญ่ กล่าวคือ

หัวข้อที่ 1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลา

หัวข้อที่ 2 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภาคอีสาน

หัวข้อที่ 3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรม

หัวข้อที่ 4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องโลกทัศน์

หัวข้อที่ 5 สรุปการทบทวนวรรณกรรม

จากหัวข้อข้างต้นทั้ง 5 หัวข้อ ผู้วิจัยจะนำเสนอเนื้อหาตามลำดับในข้างต้น โดยในแต่ละหัวข้อใหญ่จะมีการแบ่งออกเป็นหัวข้อย่อย เพื่อให้เห็นรายละเอียดที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลา

ผู้วิจัยแบ่งเนื้อหาของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลาออกเป็น 5 หัวข้อย่อย ได้แก่

1) นิยามของคำบอกเวลา

2) ทฤษฎีเกี่ยวกับเวลา

3) ทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบายความหมายของคำ

4) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลาในภาษาไทย

(1) งานวิจัยที่ศึกษาลักษณะโครงสร้างและความหมายของคำบอกเวลา

(2) งานวิจัยที่ศึกษาวิธีการบอกเวลาและวัฒนธรรมที่สะท้อนจากคำบอกเวลา

5) งานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลา

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.1 นิยามของคำบอกเวลา

เรื่องนิยามของคำบอกเวลานั้น ได้มีผู้ศึกษาหลายท่านและให้คำจำกัดความไว้อย่างหลากหลายด้วยกัน ดังต่อไปนี้

ในหนังสือ **Encyclopedia of Linguistics** (Strazny (ed.), 2005: 1106) ได้ให้นิยามของ “Time” (เวลา) ไว้ว่า หมายถึง เวลาที่ระบุว่าสถานการณ์นั้น ๆ ได้เกิดขึ้น โดยจะปรากฏอยู่ในกาลซึ่งเป็นหมวดหมู่ทางไวยากรณ์

นววรรณ พันธุเมธา (2527: 5) กล่าวถึงคำบอกเวลาไว้ว่า

> “เป็นคำที่มีความหมายเกี่ยวกับเวลา ในภาษาไทยมีการแบ่งเวลาที่มีระยะแน่นอนและไม่แน่นอน เวลาที่มีระยะแน่นอนนั้นจะแบ่งออกเป็น วินาที นาที ชั่วโมง วัน อาทิตย์ (สัปดาห์) เดือน ปี ซึ่งเรากำหนดได้ว่า 1 สัปดาห์มีกี่วัน กี่ชั่วโมง กี่นาที กี่วินาที ฯลฯ หากเป็นเวลาที่ไม่มีกำหนดแน่นอน เราจะรู้ได้ด้วยการประมาณ เช่น ขณะ ครู่ เป็นต้น นอกจากนี้ในช่วงเวลา 1 วัน เราอาจกำหนดเวลาตามดวงอาทิตย์เป็น เช้า สาย เที่ยง บ่าย เย็น ค่ำ ในช่วงเวลา 1 อาทิตย์ เรากำหนดเวลาเป็นวันจันทร์ วันอังคาร ฯลฯ และในช่วงเวลา 1 ปี เรากำหนดเวลาเป็นเดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนมกราคม กุมภาพันธ์ ฯลฯ”

วิจินตน์ ภาณุพงศ์ (2532: 72-74) ให้นิยามของคำบอกเวลาไว้ว่า “คำบอกเวลา หมายถึง คำซึ่งมีความหมายบ่งบอกเวลาและทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งใน 2 อย่าง” ได้แก่

(1) ทำหน้าที่เป็นหน่วยเสริมบอกเวลาตามลำพังได้ โดยอาจจะปรากฏในตำแหน่งต้นหรือท้ายประโยคก็ได้ เช่น *กลางคืน* อากาศหนาวมาก และ อากาศหนาวมาก *กลางคืน* เป็นต้น

คำบอกเวลาประเภทนี้เรียกว่า *คำบอกเวลาประเภทที่ 1* ได้แก่คำว่า กลางคืน กลางวัน ค่ำ ๆ ต่อไป ต่อมา ตะกี๊ เที่ยง บ่าย ๆ ปัจจุบัน ปีกลาย เย็น ๆ หน้าฝน ใหม่ ๆ ฯลฯ

(2) ทำหน้าที่เป็นหน่วยเสริมบอกเวลาตามลำพังไม่ได้ จะต้องทำหน้าที่นี้ร่วมกับคำบอกเวลาด้วยกัน หรือร่วมกับคำในหมวดอื่น เช่น *เมื่อ*ตะกี๊ ไปไหนมา และ ไปไหนมา *เมื่อ*ตะกี๊ เป็นต้น

คำบอกเวลาประเภทนี้เรียกว่า *คำบอกเวลาประเภทที่ 2* ได้แก่คำว่า กี๊ (กี้) ก่อน ขณะ ข้างขึ้น ข้างแรม ครู่ ค่ำ เช้ามืด ดึก ๆ เดือน ตอน ตี (เช่นตี 5) ทุ่ม ประเดี๋ยว ปี พรุ่งนี้ พลบค่ำ โพล้เพล้ มะรืน เมื่อ โมง ยาม ย่ำค่ำ ย่ำรุ่ง ฤดู วัน วานซืน อาทิตย์ อนาคต ชื่อวันทั้ง 7 เช่น จันทร์ อังคาร ชื่อเดือนทั้ง 12 เช่น มกราคม กุมภาพันธ์ ฯลฯ

นอกจากนี้ วิจินตน์ ภาณุพงศ์ (2532: 81) ยังกล่าวถึง กาลวลี ไว้ว่า “หมายถึง คำบอกเวลา (ประเภทที่ 1) คำเดียว หรือ หลายคำ หรือ คำบอกเวลากับส่วนขยาย ซึ่งทำหน้าที่เป็น “ส่วนของประโยค” ชนิดหน่วยเสริมบอกเวลา เช่น *เมื่อ ตะกี๊ นี้* เธออยู่ไหน และ เธออยู่ไหน *เมื่อ ตะกี๊ นี้* เป็นต้น”

นิตยา กาญจนะวรรณ (2522: 15) ได้ให้ความหมายของคำว่า เวลา ไว้ว่า “เวลา หมายถึง เวลาจริง ๆ ที่เหตุการณ์หรือสภาวะเกิดขึ้น โดยปกติเราจะแบ่งเวลาออกเป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ เวลา ช่วยตอบคำถาม ‘เมื่อไหร่’”

ฮุยถาย หยู (2547: 8) ให้ความหมายของคำบอกเวลาว่า “หมายถึง คำนามและนามวลีที่ทำหน้าที่บอกจุดของเวลา และระยะของเวลา ซึ่งอาจเป็นคำเดี่ยว คำประสม หรือวลีก็ได้”

จากการให้คำจำกัดความต่าง ๆ ข้างต้น จะเห็นว่า นววรรณ พันธุเมธา (2527) และวิจินตน์ ภาณุพงศ์ (2532) ได้ให้ความหมายของคำบอกเวลาไปในแนวทางเดียวกัน กล่าวคือ เป็นคำที่มีความหมายเกี่ยวกับเวลาหรือมีความหมายบ่งบอกเวลา แต่วิจินตน์ ภาณุพงศ์ (2532) ได้ให้ความสนใจกับหน้าที่ของคำบอกเวลาด้วย โดยแบ่งคำบอกเวลาออกเป็น 2 ประเภทตามเกณฑ์หน้าที่

นอกจากนี้ หากสังเกตการแบ่งเวลาของนววรรณ พันธุเมธา (2527) และนิตยา กาญจนะวรรณ (2522) จะเห็นว่า เวลาอาจแบ่งได้เป็นจุดของเวลาและระยะของเวลา เช่น วันจันทร์ และ สักครู่ ตามลำดับ ส่วนใน Encyclopedia of Linguistics (Strazny (ed.), 2005) นอกจากจะให้ความหมายของเวลาไว้คล้ายกับนิตยา กาญจนะวรรณ (2522) ว่า เป็นเวลาที่ระบุว่าสถานการณ์นั้น ๆ ได้เกิดขึ้น ยังกล่าวว่าเวลาจะอยู่ในกาลซึ่งเป็นหมวดหมู่ทางไวยากรณ์ด้วย

จากนิยามคำบอกเวลาของฮุยถาย หยู (2547) ที่ให้ความหมายว่าเป็นคำนามและนามวลีนั้น ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีคำชนิดอื่น ๆ ที่พบเพิ่มขึ้นจากคำนามด้วย เช่น คำวิเศษณ์ ดังนั้น คำนิยามนี้จึงยังไม่ครอบคลุมคำบอกเวลาที่พบในงานวิจัยนี้ นอกจากนี้ คำส่วนหนึ่งที่พบในงานวิจัยยังมีกลุ่มคำที่เป็นสำนวนอีกด้วย ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ควรจะให้ความหมายของคำบอกเวลาในงานวิจัยนี้โดยมีสำนวนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

จากความหมายของคำบอกเวลาต่าง ๆ สรุปได้ว่า *คำบอกเวลา หมายถึง คำศัพท์และสำนวน ซึ่งมีความหมายบ่งบอกเวลาและทำหน้าที่บ่งบอกจุดของเวลาและระยะของเวลา* ผู้วิจัยจะใช้นิยามคำบอกเวลาดังกล่าวข้างต้นในการศึกษาครั้งนี้

2.1.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับเวลา

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเวลา ส่วนใหญ่จะเป็นการอธิบายความหมายของเวลาโดยเชื่อมโยงกับหลักปรัชญา แต่เมื่อพิจารณาเฉพาะเรื่องการบอกเวลาที่อยู่ในภาษาจะพบคำว่า “กาล” ซึ่งเป็นการบอกเวลาในทางไวยากรณ์สำหรับภาษาที่มีการเปลี่ยนรูปคำ เช่น ในภาษาอังกฤษ แต่ภาษาไทยเป็นภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนรูปคำ ดังนั้น การบอกเวลาในภาษาไทยจึงไม่ใช่หลักทางไวยากรณ์เช่นเดียวกับในภาษาอังกฤษ ดังคำอธิบายของนักภาษาที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้

ฟิลล์มอร์ (Fillmore, 1997) กล่าวถึง “การบ่งชี้เวลา” ในภาษาไว้ว่า การบ่งชี้เวลาเป็นการกล่าวถึงเวลาที่แสดงว่ามีการติดต่อสื่อสารเกิดขึ้น การศึกษาคำบอกเวลาถือเป็นหลักเกณฑ์ในการศึกษาการบ่งชี้เวลา โดยการบ่งชี้เวลามี 2 รูปแบบ ได้แก่ การแสดงหน่วยของเวลา เช่น “8 นาฬิกา” “วันนี้” และ “10 ปีที่แล้ว” เป็นต้น และที่ไม่ใช่การแสดงหน่วยของเวลาซึ่งจะอยู่ในขอบเขตของหน่วยคำไม่อิสระ ในที่นี้คือ กาล โดยอาจจะมีทั้งที่เป็นคำและคำศัพท์ที่เกิดจากการประกอบสร้างคำ เช่น “ตอนนี้” “หลังจากนั้น” “เมื่อ” และ “ในอดีต” เป็นต้น

คอมรี (Comrie, 1985) กล่าวถึง “การแสดงเวลา” ไว้ว่า การแสดงเวลาอาจจำแนกออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับคำ ระดับที่เป็นการประกอบคำ และระดับที่เป็นหมวดหมู่ทางไวยากรณ์

จากการแสดงเวลาทั้ง 3 ระดับดังข้างต้น ปราณี กุลละวณิชย์ (2003) มีความเห็นว่าการแสดงเวลาใน 3 ระดับข้างต้นนี้ไม่ได้มีอยู่ในภาษาไทยทั้งหมด กล่าวคือ การแสดงเวลาในภาษาไทยจะมีอยู่ในระดับคำ และระดับที่เป็นการประกอบสร้างคำ ส่วนในระดับของหมวดหมู่ทางไวยากรณ์นั้นไม่ใช่ลักษณะของการแสดงเวลาในภาษาไทย

นอกจากนี้ Encyclopedia of Linguistics (Strazny (ed.), 2005: 1106) ยังอธิบายถึงเรื่อง “เวลา” ว่า คำที่อยู่ในหมวดหมู่ทางไวยากรณ์ของกาล จะมีความหมายที่แสดงตำแหน่งของเวลาอยู่ภายในตัวคำด้วย เช่น คำวิเศษณ์บอกเวลา อาทิ “ปีที่แล้ว” “เมื่อวาน” ตัวอย่างเช่น ในประโยค “จอห์นออกไปจากบ้าน*เมื่อวานนี้*” คำบุพบทที่ใช้กับเวลา อาทิ “in” “at” “on” ในภาษาอังกฤษ หรือในตัวอย่างประโยคที่ว่า “จอห์นออกจากบ้าน*ตอน*กลางวัน” และคำเชื่อมเกี่ยวกับเวลา อาทิ “เมื่อ” “หลังจากนั้น” “ก่อน” ตัวอย่างเช่น ในประโยค “จอห์นออกจากบ้าน*เมื่อ*โทรศัพท์ดังขึ้น”

จากคำอธิบายต่าง ๆ ข้างต้นจะพบว่า การแสดงเวลาในภาษาไทยสามารถแสดงได้เป็น “คำ” หรือนำคำมาประกอบกันขึ้นเป็นคำบอกเวลา แต่ไม่สามารถแสดงในระดับของหมวดหมู่ทางไวยากรณ์ได้ เนื่องจากภาษาไทยไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปคำ นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาความหมายของเวลาจะพบว่า คำบอกเวลาจะมีความหมายแสดงจุดหรือตำแหน่งของเวลาอยู่ภายในคำ เช่น ปีที่แล้ว วันนี้ เวลา 8 นาฬิกา เป็นต้น ดังนั้น เมื่อจะศึกษาเรื่อง “เวลา” ในภาษาไทย จึงเป็นการศึกษาเฉพาะด้านคำหรือการประกอบคำเท่านั้น ซึ่งในที่นี้ก็คือ “คำบอกเวลา” ที่จะศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้

2.1.3 ทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบายความหมายของคำ

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงแนวคิดที่ใช้ในการอธิบายความหมายของคำบอกเวลาที่พบในงานวิจัยนี้ นั่นก็คือ แนวคิดทฤษฎีต้นแบบ (Prototype theory) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดของทฤษฎีต้นแบบ (Prototype theory) มีที่มาจากแนวคิดที่ว่า มนุษย์มีความสามารถในการจำแนกประเภทของสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งการจำแนกให้อยู่ในกลุ่มหรือประเภทเดียวกัน และจำแนกให้แยกออกจากกัน บุคคลสำคัญที่เป็นผู้บุกเบิกแนวคิดทฤษฎีต้นแบบนี้ คือ นักจิตวิทยาชื่อ อิเลเนอร์ รอช (Eleanor Rosch) โดยเริ่มจากการใช้แนวคิดต้นแบบมาอธิบายปรากฏการณ์ในทางจิตวิทยา และต่อมาก็ได้นำมาใช้ในแขนงวิชาอื่น ๆ

รอช (Rosch 1978: 37 อ้างถึงใน ชัชวดี ศรลัมพ์, 2538: 12-13) ได้เสนอ “ทฤษฎีต้นแบบ” (Prototype theory) มาเป็นแนวคิดในการจำแนกประเภท เขาเห็นว่ามนุษย์สามารถจำแนกประเภทของสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยวิธีการนำสิ่งนั้นมาเปรียบเทียบกับต้นแบบ (prototype) ของประเภท โดยอธิบายว่าภายในสมาชิกที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันจะมีคุณสมบัติที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งถือเป็นคุณสมบัติของกลุ่ม (Family resemblance) คุณสมบัติของกลุ่มนั้นอาจจะมีไม่เท่ากัน อาจจะมากหรือน้อยแตกต่างกันไป สมาชิกตัวใดที่มีคุณสมบัติของกลุ่มมากที่สุดก็จะเป็นต้นแบบของกลุ่มนั้น และสมาชิกอื่น ๆ ที่จะอยู่ในกลุ่มเดียวกันได้ ต้องมีความคล้ายคลึงกับสมาชิกอื่น ๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม ขอบเขตของกลุ่มหรือประเภทจะมีขอบเขตที่ไม่ชัดเจน (Fuzzy boundary) ดังนั้น สมาชิกบางตัวของกลุ่มหนึ่งอาจมีคุณสมบัติบางตัวที่ทำให้เป็นสมาชิกของกลุ่มอีกกลุ่มหนึ่งก็ได้

เขาได้ทำงานวิจัยเรื่องการจำแนกประเภทตามแนวคิดนี้ โดยให้นักศึกษาดูรูปภาพของสัตว์ปีกชนิดต่าง ๆ แล้วให้นักศึกษาตอบคำถามว่า สัตว์ปีกที่เห็นในรูปตัวใดจัดเป็นสัตว์ประเภท “นก” มากที่สุด และสัตว์ปีกตัวใดที่เป็นต้นแบบได้ดีที่สุด ผลปรากฏว่า นกรอบบิน (Robin) มีคุณสมบัติของนกมากที่สุดและเป็นต้นแบบของสัตว์ปีก ส่วนค้างคาวจัดให้อยู่ในลำดับสุดท้ายซึ่งอาจจะถือว่าอยู่ในกลุ่มนกหรือไม่ได้อยู่ในกลุ่มนกก็ได้

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยของนักมานุษยวิทยาที่ชื่อเบอร์ลินและเคย์ (Berlin and Kay, 1999) ซึ่งเกี่ยวกับคำเรียกสีและประเภทสีในภาษาต่าง ๆ เบอร์ลินและเคย์สนใจที่จะหาขอบเขตของประเภทสีต่าง ๆ รวมไปถึงต้องการจะหาตัวอย่างสีที่ดีที่สุดของแต่ละประเภทสีด้วย ผลการวิจัยปรากฏว่า พวกเขาพบใจกลางสี (focal colour) ของแต่ละประเภทสี ซึ่งก็คือสีที่ผู้พูดภาษาใด ๆ ส่วนมากมักจะเห็นว่าเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดของประเภทสีนั้น ๆ เช่น พบว่ามีสีที่สามารถจัดอยู่ในประเภทสี "แดง" จำนวนมากมายหลายสีในภาษาหนึ่ง แต่เมื่อผู้วิจัยให้เลือกตัวอย่างที่ดีที่สุดของสีแดง ผู้ที่พูดภาษานั้นส่วนมากมักจะเลือกสีแดงแบบหนึ่งขึ้นมาเสมอ และสีแดงที่คนส่วนมากเลือกก็จะถูกตีความว่าเป็นใจกลางสีของสีแดงสำหรับผู้พูดภาษานั้น ถ้าเทียบตามแนวคิดต้นแบบแล้ว ใจกลางสีสำหรับเบอร์ลินและเคย์ก็คือต้นแบบหรือตัวอย่างที่ดีที่สุดของประเภทสีนั้นนั่นเอง

เนื่องจากในงานวิจัยนี้ พบว่ามีคำบอกเวลาโดยประมาณอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้การอธิบายความหมายของช่วงเวลาต่าง ๆ ของคำสามารถทำได้โดยการประมาณเท่านั้น กล่าวคือ ในคำคำเดียวกันผู้บอกภาษาแต่ละคนต่างก็ให้ความหมายของคำแตกต่างกัน การระบุความหมายของคำจึงสามารถบอกได้เพียงว่าผู้บอกภาษาส่วนใหญ่ใช้คำบอกเวลานั้น ๆ เมื่อหมายถึงเวลาประมาณเท่าไร แต่จะไม่สามารถระบุเวลาที่ชัดเจนได้ว่าเป็นเวลากี่โมงหรือกี่นาที เช่น เมื่อพูดถึงเวลา “เพล” ผู้บอกภาษาบางคนก็จะบอกว่าเป็นเวลาประมาณ 11.00 น. บางคนก็บอกว่าเป็นเวลาประมาณ 10.30-11.00 น. หรือบางคนก็บอกว่าเป็นเวลาประมาณ 11.00-11.30 น. เป็นต้น จะเห็นว่า คำบอกเวลา “เพล” นั้น ผู้บอกภาษาแต่ละคนต่างก็ให้ความหมายแตกต่างกันไป แต่จะเห็นว่าเวลาโดยประมาณของแต่ละคนก็มีลักษณะที่ร่วมกันอยู่ คือ เวลา 11.00 น. ซึ่งผู้บอกภาษาส่วนใหญ่ก็เห็นตรงกันว่าเวลาเพลคือเวลาประมาณ 11.00 น. ถ้าเทียบกับแนวคิดต้นแบบ เวลาประมาณ 11.00 น. ก็คือต้นแบบหรือหมายความที่ดีที่สุดในการบอกความหมายของเวลาเพลนั่นเอง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะนำวิธีการตามแนวคิดของทฤษฎีต้นแบบมาใช้ในการอธิบายความหมายของคำบอกเวลาที่พบในงานวิจัยนี้

2.1.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลาในภาษาไทย

ผู้วิจัยแบ่งเนื้อหาของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลาในภาษาไทยออกเป็น 3 หัวข้อย่อย ได้แก่ งานวิจัยที่ศึกษาลักษณะโครงสร้างและความหมายของคำบอกเวลา งานวิจัยที่ศึกษาวิธีการบอกเวลาและวัฒนธรรมที่สะท้อนจากคำบอกเวลา และงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลา ดังนี้

2.1.4.1 งานวิจัยที่ศึกษาลักษณะโครงสร้างและความหมายของคำบอกเวลา

จากการทบทวนงานวิจัยที่ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยพบว่า มีงานวิจัยที่เน้นศึกษาเรื่องลักษณะโครงสร้างและความหมายของคำบอกเวลาอยู่ 5 เรื่อง ได้แก่ งานวิจัยของน้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2515) ที่ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทย โดยเน้นการศึกษาเฉพาะเรื่องตำแหน่งและ

หน้าที่ของคำบอกเวลา อรนุช สุวรรณรัตน์ (2534) ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้ จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเน้นการศึกษาความหมาย โครงสร้าง ตำแหน่ง และหน้าที่ของคำบอกเวลา และยังมีการสอดแทรกเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้ามาในงานวิจัยด้วย เดล ควาลไฮม (2543) ศึกษาอุปลักษณ์เกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่องเวลาในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยวิเคราะห์มโนอุปลักษณ์ของเวลาที่แสดงด้วยรูปภาษาแสดงอุปลักษณ์ ปราณี กุลละวณิชย์ (2003: 87-106) ศึกษาเรื่องการศึกษาเชิงประวัติของคำบ่งชี้เวลาในภาษาไทย (A HISTORICAL STUDY OF TIME MARKERS IN THAI) โดยศึกษาโครงสร้างและความหมายของคำบอกเวลาในเชิงประวัติ รวมทั้งในตอนท้ายของงานวิจัยยังได้ศึกษามโนทัศน์ของเวลาเพิ่มเติมมาด้วย และสุดท้ายเป็นงานวิจัยของณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) ที่ศึกษาพัฒนาการของคำบอกเวลาในภาษาไทย เฉพาะเรื่องลักษณะของคำบอกเวลา ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้

น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2515) ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทย โดยมุ่งศึกษาลักษณะและหน้าที่ของคำบอกเวลาในภาษาไทย ทั้งเมื่อปรากฏตามลำพังและเมื่อเป็นส่วนประกอบของนามวลี โดยอาศัยข้อมูลจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493 และจากภาษาพูดที่ใช้ในชีวิตประจำวันในกรุงเทพ ฯ

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า คำบอกเวลาในภาษาไทยมี 2 ประเภท ได้แก่ คำบอกเวลาประเภทที่ 1 ซึ่งทำหน้าที่เป็นหน่วยประโยคเสริมบอกเวลาตามลำพังได้ เช่น “<u>กลางคืน</u> หนาวมากไหม” และคำบอกเวลาประเภทที่ 2 ซึ่งทำหน้าที่เป็นหน่วยประโยคเสริมบอกเวลาตามลำพังไม่ได้ จะต้องทำหน้าที่นี้ร่วมกับคำบอกเวลาด้วยกัน หรือร่วมกับในหมวดอื่น เช่น “บ่าย<u>โมง</u> มาพบกันที่นี่นะ”

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเห็นว่าต้องแยกคำบอกเวลาออกเป็นคำชนิดหนึ่งต่างหาก เนื่องจากว่าคำบอกเวลามีลักษณะคล้ายคำนาม คือ ปรากฏข้างหลังคำบุพบทได้ เช่น ใน<u>ปัจจุบัน</u> แต่ทั้งนี้ก็ยังมีลักษณะที่แตกต่างจากคำนาม คือ คำบอกเวลาปรากฏข้างหน้าคำบอกกำหนดเสียงโทไม่ได้ แต่คำนามปรากฏได้ เช่น *เย็นนี่ (ไม่มีใช้ในภาษาไทย) และคำบอกเวลามีความหมายบ่งบอกเวลาและอาจจะทำหน้าที่เป็นหน่วยประโยคเสริมบอกเวลาตามลำพังหรือทำหน้าที่ร่วมกับคำอื่น ๆ อย่างใดอย่างหนึ่งได้ แต่คำนามทำหน้าที่นี้ไม่ได้ เช่น <u>กลางคืน</u>หนาวมากไหม กับ *<u>หนังสือ</u> หนาวมากไหม (ไม่มีใช้ในภาษาไทย)

ด้านหน้าที่ของคำบอกเวลาแต่ละประเภทสรุปได้ว่า คำบอกเวลาประเภทที่ 1 นอกจากจะทำหน้าที่เป็นหน่วยประโยคเสริมบอกเวลาตามลำพังได้เพียงอย่างเดียว บางคำยังอาจจะทำหน้าที่นี้ร่วมกับคำอื่น ๆ ได้ด้วย ส่วนคำบอกเวลาประเภทที่ 2 บางคำจะต้องทำหน้าที่เป็นหน่วยประโยคเสริมบอกเวลาร่วมกับคำบอกเวลาด้วยกัน บางคำจะต้องทำหน้าที่นี้ร่วมกับคำในหมวดอื่น แต่บางคำ

อาจจะทำหน้าที่นี้ร่วมกับคำบอกเวลาด้วยกันก็ได้ ร่วมกับคำในหมวดอื่นก็ได้ และเรื่องสุดท้ายคือ กาลวลี สรุปได้ว่า หน่วยโครงสร้างของกาลวลีมี 5 หน่วย และโครงสร้างของกาลวลีมีทั้งหมด 30 แบบ

อรนุช สุวรรณรัตน์ (2534) ศึกษาเรื่องคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้ จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลา รวมทั้งโครงสร้าง ตำแหน่ง และหน้าที่ของคำบอกเวลา ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาได้มาจากการเก็บข้อมูลภาษาพูดที่ใช้ในชีวิตประจำวันของชาวจังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการศึกษาแบ่งตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยได้ดังนี้

ผลการศึกษาเรื่องความหมายและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลาพบว่า มีทั้งความเหมือนและความแตกต่างจากภาษาไทยถิ่นอื่น ๆ ในเรื่องเสียงและความหมาย และสามารถแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ ได้แก่ 1) คำบอกเวลาตามช่วงเวลา 2) คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว 3) คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและอาชีพของประชากรกลุ่มต่าง ๆ 4) คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมกลุ่มต่าง ๆ 5) คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและโหราศาสตร์ 6) คำบอกเวลาโดยทั่วไป และ 7) คำบอกเวลาที่เป็นสำนวนโวหาร

ในด้านโครงสร้างของคำบอกเวลา ผู้วิจัยจำแนกโครงสร้างของคำบอกเวลาตามส่วนประกอบของคำ ได้แก่ 1) หน่วยคำเดียว เช่น “บาย” (บ่าย) 2) คำประสาน เช่น “ตอรือ” (วันมะรืน) 3) คำประสม เช่น “หน้าแก็บข้าว” (ฤดูเก็บเกี่ยว) 4) คำซ้อน เช่น “ขวบปี” (เวลา 1 ปี) และ 5) คำซ้ำ เช่น “มุ้งมิ้ง” (พลบค่ำ)

ส่วนผลการศึกษาด้านตำแหน่งของคำบอกเวลา พบว่าสามารถปรากฏในตำแหน่งต่าง ๆ ได้โดยไม่ทำให้ความหมายของประโยคโดยส่วนรวมเปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงอาจมีบ้างในแง่ของการย้ำหรือการเน้น เช่น “<u>กลางวัน</u>อากาศร้อน” “อากาศร้อน<u>กลางวัน</u>”

นอกจากนี้ในด้านหน้าที่ของคำบอกเวลา ผู้วิจัยได้แบ่งหน้าที่ของคำโดยใช้กรอบประโยคทดสอบพบว่า คำบอกเวลาประเภทที่ 1 นอกจากจะทำหน้าที่เป็นหน่วยประโยคเสริมบอกเวลาตามลำพังได้แล้ว บางคำยังสามารถทำหน้าที่อย่างเดียวกับหมวดคำอื่นได้อีก 8 หมวด และคำบอกเวลาประเภทที่ 2 นอกจากจะทำหน้าที่เป็นหน่วยประโยคเสริมบอกเวลาโดยร่วมกับคำอื่น ๆ แล้ว บางคำยังสามารถทำหน้าที่อย่างเดียวกับหมวดคำอื่นได้อีก 12 หมวด

เดล ควาลไฮม (2543) ศึกษาเรื่องอุปลักษณ์เกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่องเวลาในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปภาษาแสดงอุปลักษณ์ของเวลา วิเคราะห์มโนอุปลักษณ์ของเวลาที่แสดงโดยรูปภาษาแสดงอุปลักษณ์ และเปรียบเทียบจำนวน ชนิด และรูปภาษาแสดงอุปลักษณ์ของเวลาในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากนวนิยาย

ภาษาอังกฤษเรื่อง 3001: A Space Odyssey ของ Arthur C. Clarke และนวนิยายฉบับแปลเป็นภาษาไทยของ ลักษณรงค์

ผลการศึกษาพบว่า มีมโนอุปลักษณ์ของเวลาทั้งหมด 7 ประเภท ได้แก่ 1) เวลาคือวัตถุเคลื่อนที่ 2) เวลาคือผู้สังเกตการณ์ที่เคลื่อนที่ 3) เวลาคือภาชนะบรรจุสิ่งของ 4) เวลาคือทรัพยากร 5) เวลาคือสถานที่ 6) เวลาคือผู้ครอบครอง และ 7) เวลาคือเงินตรา แต่มโนอุปลักษณ์เวลาคือผู้สังเกตการณ์ที่เคลื่อนที่ และเวลาคือเงินตรานั้นไม่พบในภาษาไทย ส่วนมโนอุปลักษณ์ของเวลาที่พบมากที่สุดในภาษาไทย ได้แก่ เวลาคือภาชนะบรรจุสิ่งของ และที่พบมากที่สุดในภาษาอังกฤษ ได้แก่ เวลาคือวัตถุเคลื่อนที่ มโนอุปลักษณ์ของเวลาที่พบน้อยที่สุดในภาษาไทยคือ เวลาคือผู้ครอบครอง และมโนอุปลักษณ์ของเวลาที่พบน้อยที่สุดในภาษาอังกฤษคือ เวลาคือผู้สังเกตการณ์ที่เคลื่อนที่

ปราณี กุลละวณิชย์ (2003: 87-106) ศึกษาคำบ่งชี้เวลาในภาษาไทยในเชิงประวัติ (A HISTORICAL STUDY OF TIME MARKERS IN THAI) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบหาโครงสร้างของคำบ่งชี้เวลาที่ชี้เฉพาะ (deictic time markers) เพื่อจัดกลุ่มคำบ่งชี้เวลาตามประเภททางความหมายซึ่งอยู่บนหลักเกณฑ์ความสัมพันธ์กับขณะปัจจุบัน หรือในความสัมพันธ์กับเหตุการณ์อื่น และศึกษาวิธีการที่คำบ่งชี้เวลาแสดงให้เห็นมโนทัศน์ของเวลาในภาษาไทย โดยใช้ข้อมูล 4 สมัย คือ สุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ตอนกลาง และสมัยปัจจุบัน ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

ในด้านโครงสร้างของคำบ่งชี้บอกเวลา (deictic time markers) สามารถแบ่งได้เป็นคำพยางค์เดียวและคำหลายพยางค์ คำพยางค์เดียว เช่น หน้า ก่อน เมื่อ ฯลฯ และคำหลายพยางค์ เช่น เมื่อก่อน เดี๋ยวนี้ ภายหลัง ฯลฯ ส่วนวลีของคำบ่งชี้บอกเวลาสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ นามวลี กับ บุพบทวลี นามวลี เช่น เมื่อนั้น เมื่อหน้า หลังจากนั้น เป็นต้น ส่วนบุพบทวลีนั้น ได้แก่ คำว่า แต่นี้ไป ตั้งแต่นั้นมา ในไม่ช้า เป็นต้น

ส่วนผลการศึกษาด้านคำบ่งชี้เวลาตามประเภททางความหมาย สามารถจัดกลุ่มตามจุดอ้างถึงเวลา 2 ประเภท คือ จุดอ้างถึงตามเวลาปัจจุบัน (the locution time of utterance) และจุดอ้างถึงตามเวลาในเนื้อความ (the text time reference) ในส่วนนี้ผู้วิจัยเปรียบเทียบการจัดกลุ่มคำบ่งชี้เวลาตามประเภทความหมายทั้ง 2 ประเภทกับการจัดกลุ่มตามความคิดของคอมรี (Comrie, 1985) ซึ่งก็คือ absolute time reference และ relative time reference โดย absolute time reference มีประเภททางความหมาย 5 ประเภท เช่น บัดนี้ เมื่อก่อน แต่นี้ไป ภายหลัง ถึงตอนนี้ และ relative time reference มีประเภททางความหมาย 6 ประเภท เช่น ในเวลานั้น ก่อนหน้านั้น ต่อมาภายหลัง เตียมแต่ จนกว่า และเมื่อ เป็นต้น

ด้านมโนทัศน์ของเวลา สรุปจากอุปลักษณ์ของเวลา 3 ลักษณะ คือ อุปลักษณ์เวลาเคลื่อนที่ (the moving time metaphor) เช่น วันก่อน-วันหลัง อุปลักษณ์เวลาอยู่นิ่ง (the standing time metaphor) เช่น ก่อนหน้านั้น จากนั้นมา เป็นต้น และอุปลักษณ์ลำดับชั้นของเวลา (the time layer metaphor) เช่น ก่อนหน้านั้นขึ้นไป เป็นต้น

ในตอนท้ายผู้วิจัยได้สรุปว่า คำบ่งชี้เวลาในภาษาไทยสมัยปัจจุบันมีการเพิ่มจำนวนมากกว่าในสมัยอื่น ๆ และมีแนวโน้มในการประกอบคำให้เพิ่มมากขึ้น และคำบ่งชี้เวลาที่เป็นวลีก็สามารถเป็นได้ทั้งนามวลีและบุพบทวลี

ณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) ศึกษาพัฒนาการของคำบอกเวลาในภาษาไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการและที่มาของคำบอกเวลาในสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ข้อมูลที่ใช้ในงานวิจัยได้จากการสุ่มตัวอย่างแบบง่ายจากเอกสารร้อยแก้วและร้อยกรองประเภทสารคดี รวมทั้งจากพจนานุกรมด้วย

ผลการวิจัยพบคำบอกเวลาจำนวน 901 คำ และมีการเปลี่ยนแปลงจำนวน 129 คำ จากการศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงของคำบอกเวลาในสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สามารถจำแนกการเปลี่ยนแปลงทางภาษาออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านเสียง เช่น คำว่า “ค่ำ” เปลี่ยนแปลงเสียงวรรณยุกต์จากเสียง สามัญ เป็นเสียง โท โดยในช่วงสมัยสุโขทัยจะใช้วรรณยุกต์เสียงสามัญว่า “คำ” แต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาจะใช้เสียงวรรณยุกต์โทว่า “ค่ำ” แทน 2) ด้านศัพท์ เช่น คำว่า “ปีกลาย” เริ่มปรากฏคำใช้ในสมัยรัชกาลที่ 7 โดยนำคำว่า ปี และ กลาย ซึ่งมีใช้อยู่แล้วในภาษามาประกอบคำ แล้วเกิดความหมายใหม่ขึ้นมามีความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ว่า “หมายถึง น. ปีที่แล้ว” 3) ด้านความหมาย เช่น คำว่า “ภาคเรียน (เทอม)” พบว่าเปลี่ยนแปลงในลักษณะความหมายกว้างออก โดยมีความหมายเพิ่มขึ้น จากความหมายว่า ช่วงเวลาที่สถานศึกษาเปิดทำการสอนติดต่อกันตามปกติ เพิ่มเป็นความหมายว่า หมายถึง ระยะเวลาที่กำหนดไว้เป็นตอน ๆ และวาระ เป็นต้น และ 4) ด้านไวยากรณ์

จากข้อมูลทั้งหมดพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงด้านศัพท์มากที่สุด และด้านไวยากรณ์พบน้อยที่สุด คำบอกเวลาในภาษาไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงมักปรากฏในรูปของคำยืม ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้น มักพบรูปศัพท์คำบอกเวลาตามอย่างภาษาเขมร เนื่องจากมีการรับวัฒนธรรมการบอกเวลาตามอย่างอินเดียและจีนโดยผ่านทางเขมร และพบว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มักปรากฏคำทับศัพท์ภาษาอังกฤษด้วยการรับอิทธิพลวิธีการบอกเวลาอย่างชาวตะวันตก ส่วนสมัยรัตนโกสินทร์ยุคปัจจุบัน ปรากฏรูปคำตรงตามรากศัพท์เดิมเพื่อรักษาประวัติของคำยืม สรุปได้ว่าพัฒนาการของคำบอกเวลาดังกล่าวเกิดจากสาเหตุสำคัญ คือ ความนิยมการใช้ภาษาในแต่ละสมัย

เมื่อเปรียบเทียบงานวิจัยของน้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2515) อรนุช สุวรรณรัตน์ (2534) เดล ควาลไฮม (2543) ปราณี กุลละวณิชย์ (2003) และ ณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) แล้วพบว่า งานวิจัยทั้ง 5 เรื่องมีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างกัน กล่าวคือ มีการศึกษาหาลักษณะของคำบอกเวลาเช่นเดียวกัน โดยส่วนใหญ่จะใช้ทฤษฎีไวยากรณ์โครงสร้างของวิจินตน์ ภาณุพงศ์มาใช้ในการวิเคราะห์ มีงานวิจัยของปราณี กุลละวณิชย์ (2003) ที่ใช้ทฤษฎีของคอมรี (Comrie, 1985) และงานวิจัยของณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) ก็ไม่ได้ใช้ทฤษฎีเหล่านี้ เนื่องจากเป็นการศึกษาที่มุ่งบรรยายลักษณะการเปลี่ยนแปลงและที่มาของคำบอกเวลาในด้านเสียง คำ ความหมาย และไวยากรณ์

ส่วนที่เป็นความแตกต่างกันอีกประเด็นหนึ่งก็คือ งานวิจัยของน้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2515) ไม่ได้ศึกษาเรื่องอื่นนอกจากลักษณะของคำบอกเวลา แต่อรนุช สุวรรณรัตน์ (2534) ศึกษาเรื่องความหมายและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลาด้วย ส่วนปราณี กุลละวณิชย์ (2003) ก็ศึกษาเรื่องประเภททางความหมายของคำบอกเวลาและมโนทัศน์ของเวลา เมื่อกล่าวถึงมโนทัศน์ของเวลาจะเห็นว่า มีงานวิจัยของเดล ควาลไฮม (2543) ที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยเฉพาะ ซึ่งงานวิจัยอื่น ๆ ที่กล่าวมาส่วนใหญ่ไม่ได้ศึกษามโนทัศน์ของเวลาเลย จะมีก็แต่งานวิจัยของปราณี กุลละวณิชย์ (2003) ที่มีการศึกษาเรื่องนี้ในบทสุดท้ายของงานวิจัย

นอกจากนี้ หากสังเกตข้อมูลภาษาที่ใช้ในงานวิจัยจะพบว่า น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2515) ใช้ข้อมูลภาษาไทยกรุงเทพ ฯ อรนุช สุวรรณรัตน์ (2534) ใช้ข้อมูลภาษาไทยถิ่นใต้ เดล ควาลไฮม (2543) ใช้ข้อมูลทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ส่วนปราณี กุลละวณิชย์ (2003) และณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) ใช้ข้อมูลภาษาไทยต่างสมัย

จากงานวิจัยข้างต้นทั้ง 5 เรื่องนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้รับความรู้เกี่ยวกับลักษณะของคำบอกเวลาในด้านโครงสร้างของคำบอกเวลาตามแนวทฤษฎีไวยากรณ์โครงสร้างของวิจินตน์ ภาณุพงศ์ และการวิเคราะห์ความหมายของคำบอกเวลา ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อผู้วิจัยในการวิเคราะห์เรื่องหน่วยสร้างของคำบอกเวลา นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังจะใช้ความรู้เรื่องพัฒนาการของคำบอกเวลามาวิเคราะห์คำบอกเวลาบางคำที่สันนิษฐานได้ว่าเป็นคำเก่าในภาษา เพื่อศึกษาที่มาและพัฒนาการของคำบอกเวลานั้น ๆ ด้วย และประเด็นสุดท้ายจะเห็นว่า ข้อมูลภาษาที่ใช้ในการวิจัยจากทั้ง 5 เรื่องนี้ไม่ได้ครอบคลุมภาษาทุกถิ่นในประเทศไทย แต่ยังมีภาษาถิ่นอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้นำมาศึกษา ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรจะได้นำภาษาถิ่นอื่น ๆ มาศึกษาในเรื่องคำบอกเวลาด้วย เช่น ภาษาไทยถิ่นเหนือ ภาษาไทยถิ่นกลาง และภาษาไทยถิ่นอีสาน เป็นต้น

2.1.4.2 งานวิจัยที่ศึกษาวิธีการบอกเวลาและวัฒนธรรมที่สะท้อนจาก

คำบอกเวลา

ในหัวข้อย่อยก่อนหน้านี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับคำบอกเวลาในภาษาไทยที่ศึกษาลักษณะโครงสร้างและความหมายของคำบอกเวลาไปแล้ว ส่วนต่อมาผู้วิจัยจะแยกงานวิจัยเกี่ยวกับคำบอกเวลาในภาษาไทยออกเป็นหัวข้อที่ศึกษาวิธีการบอกเวลาและวัฒนธรรมที่สะท้อนจากคำบอกเวลา ดังนี้

การศึกษาวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยนั้น พบว่ามีผู้ศึกษาจำนวนน้อย เท่าที่พบมีงานวิจัยอยู่ 4 เรื่อง ได้แก่ งานวิจัยของรุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540) ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทใต้คง โดยรวบรวมคำบอกเวลาในภาษาไทใต้คงเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับโลกทัศน์ วิถีชีวิต วัฒนธรรมและประเพณีของคนไทใต้คง ฮุยถาย หยู (2547) ศึกษาเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ และภาษาจ้วงส้างซี โดยศึกษาวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ และภาษาจ้วงส้างซี รวมทั้งโลกทัศน์ของชาวไทยและชาวจ้วง แล้วนำมาเปรียบเทียบกัน มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้ โดยศึกษาวิธีการบอกเวลาและโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ กับภาษาซาไกแต็นแอ๊น ที่อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง โดยการศึกษาวิธีการบอกเวลา รวมทั้งโลกทัศน์ และสภาพสังคมที่สะท้อนจากวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพฯ และภาษาซาไกแล้วนำมาเปรียบเทียบกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

รุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540) ศึกษาเรื่องคำบอกเวลาในภาษาไทใต้คง โดยมีจุดประสงค์ที่จะรวบรวมคำบอกเวลาในภาษาไทใต้คง แล้วนำมาจัดหมวดหมู่เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับโลกทัศน์ วิถีชีวิต วัฒนธรรมและประเพณีของคนไทใต้คง

ผลการศึกษาสามารถจัดหมวดหมู่คำบอกเวลาได้ 6 กลุ่ม *กลุ่มแรก* คือ คำเรียกเวลา เช่น เวลาอาหารบ่าย (ประมาณ 4-5 โมงเย็น) เวลาดำนาและเวลาเกี่ยวข้าว *กลุ่มที่สอง* คือ เวลาใน 1 วัน เช่น ก่อนฟ้าสาง ตอนเที่ยงตะวันตรงหัว และค่อนคืน *กลุ่มที่สาม* คือ คำเรียกวัน เช่น วันหนู และวันไก่ *กลุ่มที่สี่* คือ วันต่าง ๆ เช่น เมื่อวานนี้ วันก่อนวันตลาดนัด และวันสิ้นเดือน *กลุ่มที่ห้า* คือ คำเรียกเดือน เช่น เดือนหนึ่ง ตรงกับเดือน พฤศจิกายน และเดือนถ้วน มี 30 วัน และ*กลุ่มสุดท้าย* คือ คำเรียกปี เช่น ปีหนู และปีหมู เป็นต้น

จากข้อมูลคำบอกเวลาใน 1 วัน สังเกตว่า จากเวลาที่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงเวลาที่ดวงอาทิตย์ตก ตลอดไปจนถึงเวลาที่ดวงอาทิตย์จะขึ้นอีกครั้งในวันใหม่ มีการแบ่งเวลาอย่างละเอียด กล่าวคือ คำบอกเวลาจะเปลี่ยนไปตามการเดินทางของดวงอาทิตย์ สิ่งนี้เป็นลักษณะเด่นของสังคมเกษตรกรรม

ที่ต้องเฝ้ามองการเปลี่ยนแปลงของดวงอาทิตย์อย่างละเอียด เมื่อจะเพาะปลูกพืชอะไรก็ตาม นอกจากนี้ การเฝ้าสังเกตธรรมชาติจะทำให้รู้ว่าช่วงระยะเวลาไหนควรทำกิจกรรมการเพาะปลูก อย่างไรจึงจะเหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ จนมีการกำหนดกิจกรรมการเพาะปลูกตามฤดูกาลได้ ส่วนช่วงเวลาระหว่างเที่ยงไปจนถึงเย็นมีการแบ่งกว้าง ๆ ไม่ละเอียดมาก เนื่องจากไม่สามารถเห็นการเปลี่ยนแปลงของดวงอาทิตย์ได้

เรื่องการนับวัน เดือน ปี คนไทใต้คงใช้ระบบการนับเหมือนกับชนชาติไทหลาย ๆ กลุ่ม คือ ระบบการนับ 60 เป็น 1 รอบ หรือระบบหนไทย เป็นการบอกศก (ศักราชโบราณ) และปีคู่กัน นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการใช้ระบบนี้ในการนับวัน และใช้ในการพิจารณาวันดีวันร้าย เพื่อประกอบกิจกรรมต่าง ๆ เช่น วันไถนาวันแรก วันขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ส่วนการนับเดือนจะใช้ระบบทางจันทรคติ โดยที่จะนับเดือนเร็วกว่าคนไทยภาคกลาง 2 เดือน คือนับเดือนหนึ่งตรงกับเดือนพฤศจิกายน

ฮุยถาย หยู (2547) ศึกษาเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพฯ และภาษาจ้วงส้างชี โดยมุ่งศึกษาวิธีการบอกจุดของเวลาและระยะของเวลา รวมทั้งเปรียบเทียบโลกทัศน์ของผู้พูดภาษาไทยและผู้พูดภาษาจ้วงที่สะท้อนจากวิธีการบอกเวลา โดยเก็บข้อมูลจากพจนานุกรมและจากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาทั้งภาษาไทยและภาษาจ้วง ผลการศึกษาสรุปได้เป็น 3 ประการ ดังนี้

ประการแรกเป็นผลการศึกษาวิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วันในภาษาไทยและภาษาจ้วง สามารถแบ่งได้เป็น 3 ส่วน คือ 1) การบอกเวลาที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ วิธีการบอกเวลาโดยสังเกตจากพระอาทิตย์เป็นหลัก เช่น สว่าง ฟ้ามืด เที่ยง พระอาทิตย์ตก เย็น เป็นต้น 2) การบอกเวลาที่เป็นกึ่งทางการพบว่า มีวิธีการบอกเวลาตามระบบตัวเลข 1-12 เหมือนกัน แต่ภาษาไทยยังพบวิธีการบอกเวลาที่ใช้ระบบตัวเลข 1-5 ด้วย ซึ่งไม่พบในภาษาจ้วง และยังพบว่า ทั้งสองภาษามีการใช้คำศัพท์บอกเวลาที่มีลักษณะแตกต่างกัน และ 3) การบอกเวลาที่เป็นทางการใช้ระบบตัวเลข 1-24 ตามแบบสากลเหมือนกัน

ประการที่สองเป็นผลการศึกษาวิธีการบอกวัน เดือน ปีในภาษาไทยและภาษาจ้วง สามารถแบ่งได้เป็น 2 แบบคือ 1) การบอกเวลาที่ไม่เป็นทางการ ใช้วิธีการบอกวัน เดือน ปีตามแนวคิดอดีต ปัจจุบันและอนาคต และวิธีการบอกวัน เดือน ปีตามแนวคิดจุดเริ่มต้นและจุดปลาย สิ่งที่แตกต่างกัน คือ ภาษาจ้วงมีการบอกจุดเวลาของวันและปีได้มากกว่าภาษาไทย และ 2) การบอกเวลาที่เป็นทางการ ใช้วิธีการบอกเวลา วัน เดือน ปีตามปฏิทินเช่นเดียวกัน การบอกเวลาของวันในรอบเดือนตามระบบสุริยคติ (สากล) ใช้ตัวเลข 1-31 ประกอบกับคำบอกเวลามาบอก หรือการบอกปีตามรอบ 12 ปี จะบอกตามปีนักษัตรโดยนับ 12 ปีเป็นหนึ่งรอบ ส่วนที่แตกต่างกันคือ ภาษาไทยมีการใช้ชื่อ

ดาวฤกษ์หรือชื่อราศีมาบอกวันและเดือน ซึ่งไม่ปรากฏในภาษาจ้วง นอกจากนั้น ภาษาไทยมีการบอกปีตามพุทธศักราช แต่ภาษาจ้วงมีการบอกปีตามคริสต์ศักราช

ประการสุดท้ายเป็นผลการศึกษาวิธีการบอกระยะเวลาในภาษาไทยและภาษาจ้วง พบว่ามีวิธีการบอกระยะเวลาที่คล้ายคลึงกันใน 2 ประเภทคือ วิธีการบอกเวลาโดยใช้หน่วยสร้างต่าง ๆ และวิธีการบอกเวลาโดยใช้สำนวนต่าง ๆ ในด้านหน่วยสร้างนั้น ภาษาไทยพบจำนวน 13 หน่วยสร้าง ส่วนภาษาจ้วงพบ 10 หน่วยสร้าง ในด้านสำนวน ภาษาไทยมีสำนวนบอกระยะเวลาโดยประมาณทั้งหมด 4 ประเภท ได้แก่ สำนวนที่มีความหมายบ่งบอกระยะเวลาโดยตรง สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับสัตว์ และสำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับสิ่งธรรมชาติ ส่วนภาษาจ้วงพบว่ามีสำนวนบอกระยะเวลาประเภทเดียวคือสำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน

มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) ศึกษาเรื่องการศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้ ในด้านลักษณะของคำบอกเวลา วัฒนธรรม ประเพณี และโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นใต้ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลาเหล่านี้ โดยใช้ข้อมูลคำและสำนวนที่มีความหมายเกี่ยวกับเวลาและการบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้ที่ปรากฏในหนังสือและพจนานุกรมภาษาไทยถิ่นใต้ รวมทั้งศึกษาข้อมูลจากผู้บอกภาษาด้วย ผลการวิจัยพบว่า คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้มีทั้งสิ้น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ คำบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน คำบอกวัน เดือน ปี และคำบอกระยะเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ประเภทแรกเป็นผลการศึกษาคำบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน โดยสามารถบอกเวลาด้วยการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว การสังเกตพฤติกรรมของคน และการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ และการใช้ตัวเลขจะใช้ระบบตัวเลข 1-12 เพียงระบบเดียว แตกต่างจากภาษาไทยกลางที่มี 2 ระบบ คือ ระบบตัวเลข 1-5 และระบบตัวเลข 1-12 ในภาษาไทยถิ่นใต้ใช้คำว่า ตี ตามด้วยตัวเลข 1-12 ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีใช้คำว่า ทุ่ม หรือ โมง อย่างภาษาไทยกลาง

ประเภทที่สองเป็นผลการศึกษาคำบอกวัน เดือน ปี ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 แบบใหญ่ ได้แก่ คำบอกวัน เดือน ปี *ตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต* เช่น แรกวาซือก่อน เดือนที่แล้วก่อน ปีหน้านู้น เป็นต้น คำบอกวัน เดือน ปี *ตามแนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลาย* เช่น ต้นเดือน กลางเดือน ปลายเดือน / สิ้นเดือน เป็นต้น และคำบอกวัน เดือน ปี *ตามระบบปฏิทิน* คือ การบอกวันตามระบบจันทรคติและการบอกวันตามระบบสุริยคติ

ประเภทสุดท้ายเป็นผลการศึกษาคำบอกระยะเวลา ซึ่งแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามความสั้นยาวของเวลา กล่าวคือ *การบอกระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ* สามารถบอกได้ 2 วิธี คือ บอกโดยการใช้หน่วยสร้างบอกระยะเวลาต่าง ๆ และบอกโดยการใช้สำนวนต่าง ๆ *การบอกระยะเวลาที่สั้นไม่เกิน 1 วัน* สามารถบอกได้วิธีเดียว คือ บอกโดยการใช้หน่วยสร้างต่าง ๆ *การบอกระยะเวลาที่ยาวไม่*

เกิน 1 ชั่วอายุคน สามารถบอกได้วิธีเดียว คือ บอกโดยการใช้หน่วยสร้างต่าง ๆ *การบอกระยะเวลาที่ยาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน* สามารถบอกได้วิธีเดียว คือ บอกโดยการใช้สำนวนต่าง ๆ

นอกจากนี้ ในเรื่องของวัฒนธรรมและประเพณีของชาวไทยถิ่นใต้ที่สะท้อนจากคำบอกเวลา พบว่า *เวลาเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและอาชีพ* โดยเฉพาะอาชีพเกษตรกร ชาวนา ชาวไร่ การทำสวนยางพารา และการทำน้ำตาลโตนด และ*เวลาสะท้อนวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ของชาวไทยถิ่นใต้* โดยเฉพาะประเพณีทางพุทธศาสนา

มธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) ศึกษาเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ กับภาษาซาไกแต็นแอ๊น ที่อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ และภาษาซาไก รวมทั้งโลกทัศน์ และสภาพสังคมที่สะท้อนจากวิธีการบอกเวลาด้วย ในการคัดเลือกผู้บอกภาษานั้น กำหนดให้มีผู้บอกภาษาไทยกรุงเทพ ฯ และภาษาซาไกกลุ่มละ 12 คน และในแต่ละกลุ่มจะแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มย่อย ตามระดับอายุ ได้แก่ วัยรุ่นอายุระหว่าง 15-25 ปี วัยผู้ใหญ่อายุ 35-45 ปี และวัยชราอายุ 55-56 ปี โดยแต่ละช่วงอายุก็จะแบ่งเป็นเพศชาย 2 คน และเพศหญิง 2 คน

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า วิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน ของภาษาไทยกรุงเทพ ฯ และภาษาซาไกนั้นเหมือนกัน กล่าวคือ พบวิธีการบอกเวลาโดยการสังเกตจากธรรมชาติ ได้แก่ การสังเกตจากพระอาทิตย์ พระจันทร์ และจากพฤติกรรมของสัตว์ ส่วนสิ่งที่แตกต่างกันคือ ภาษาซาไกไม่พบคำบ่งบอกอุณหภูมิจากพระอาทิตย์ วิธีการบอกเวลาโดยระบบตัวเลข และวิธีการบอกเวลาโดยสังเกตจากพระสงฆ์ จะเห็นว่าวิธีการบอกเวลาในภาษาซาไกส่วนใหญ่เป็นวิธีการสังเกตจากธรรมชาติ ทำให้พบคำบอกเวลาในส่วนนี้มากกว่าในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ

เรื่องวิธีการบอกวัน เดือน ปีนั้น มีสิ่งที่เหมือนกันคือ ทั้งสองภาษาต่างก็มีวิธีการบอกวันที่บ่งบอกจุดของเวลาชัดเจนและไม่ชัดเจน ซึ่งเป็นวิธีการบอกวันตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเหมือนกัน ส่วนสิ่งที่แตกต่างกันก็คือ ภาษาซาไกไม่พบวิธีการบอกเดือน และปีที่บ่งบอกจุดของเวลาชัดเจน ไม่พบการบอกวันในรอบเดือน การบอกเดือนตามระบบจันทรคติและสุริยคติ การบอกเดือนตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต การบอกปีตามนักษัตร การบอกปีตามศักราช และการบอกปีตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

เรื่องวิธีการบอกระยะเวลาพบว่า ภาษาซาไกมีวิธีการบอกระยะเวลาที่บอกจำนวนชัดเจนโดยจะใช้ระบบจำนวนนับ 1-5 เท่านั้น สรุปได้ว่า การที่วิธีการบอกเวลาของทั้งสองภาษามีความแตกต่างกันมากนั้น อาจจะเนื่องมาจากสภาพสังคมที่แตกต่างกันมาก โดยผู้บอกภาษาซาไกดำเนิน

ชีวิตอยู่ในป่า และใช้ชีวิตแบบไม่รีบเร่งหรือแข่งขันกับใคร จึงทำให้พบคำบอกเวลาที่มีความละเอียดน้อยกว่าในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ

ผลการวิจัยในส่วนโลกทัศน์ของงานวิจัยทั้ง 4 เรื่องนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวต่อไปในหัวข้อที่เกี่ยวกับการศึกษาโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

เมื่อเปรียบเทียบงานวิจัยของรุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540) ฮุยถาย หยู (2547) มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) แล้วพบว่า มีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกัน ส่วนที่เหมือนกันคือเป็นงานที่ศึกษาวิธีการบอกเวลาและโลกทัศน์ที่สะท้อนจากคำบอกเวลา ส่วนที่แตกต่างกันคือ เป็นการศึกษาภาษาย่อยคนละภาษา กล่าวคือ งานวิจัยของรุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540) ศึกษาภาษาไทใต้คง ส่วนฮุยถาย หยู (2547) ศึกษาภาษาไทยกรุงเทพ ฯ และภาษาจ้วงส้างซี มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) ศึกษาภาษาไทยถิ่นใต้ และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) ศึกษาภาษาไทยกรุงเทพ ฯ กับภาษาซาไก ส่วนที่แตกต่างกันอีกประเด็นหนึ่งคือ งานวิจัยของฮุยถาย หยู (2547) และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) มีการเปรียบเทียบคำบอกเวลาในสองภาษา แต่งานวิจัยของรุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540) และมิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) ไม่ได้มีการเปรียบเทียบกับภาษาอื่น นอกจากนี้ งานวิจัยของมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) ยังนำตัวแปรเรื่องอายุมาศึกษาด้วย

จากงานวิจัยที่ศึกษาคำบอกเวลาที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5 แสดงภาพรวมของงานวิจัยที่ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทย

ลำดับที่	ชื่อวิทยานิพนธ์	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.	แนวทางการศึกษา					
				โครงสร้าง	ความหมาย	วิธีการบอกเวลา	โลกทัศน์, วัฒนธรรม	เปรียบเทียบ 2 ภาษา	ศึกษาภาษาต่างสมัย
1	คำบอกเวลาในภาษาไทย	น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม	2515	✓	-	-	-	-	-
2	คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้จังหวัดนครศรีธรรมราช	อรนุช สุวรรณรัตน์	2534	✓	✓	-	-	-	-
3	คำบอกเวลาในภาษาไทใต้คง	รุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร	2540	-	-	✓	✓	-	-
4	Conceptual Metaphors of Time in Thai and English	Dale R. Kvalheim	2543	-	✓	-	-	✓	-

ลำดับที่	ชื่อวิทยานิพนธ์	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.	แนวทางการศึกษา					
				โครงสร้าง	ความหมาย	วิธีการบอกเวลา	โลกทัศน์, วัฒนธรรม	เปรียบเทียบ 2 ภาษา	ศึกษาภาษาต่างสมัย
5	A Historical Study of Time Markers in Thai	Pranee Kullavanijaya	2546	✓	✓	-	-	-	✓
6	การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ และภาษาจ้วงส้างซี	ฮุยถาย หยู	2547	-	-	✓	✓	✓	-
7	คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้	มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์	2548	-	-	✓	✓	-	-
8	พัฒนาการของคำบอกเวลาในภาษาไทย	ณัฐวรรณ ชั่งใจ	2553	✓	✓	-	-	-	✓
9	การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ กับภาษาซาไกแต็นแอ๊นที่อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง	มธุรส คุ้มประสิทธิ์	2553	-	-	✓	✓	✓	-

จากตารางข้างต้น สรุปได้ว่ามีงานวิจัยที่ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยโดยเน้นด้านโครงสร้าง ได้แก่ งานวิจัยของน้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2515), อรนุช สุวรรณรัตน์ (2534), Pranee Kullavanijaya (2546) และณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) ส่วนงานวิจัยที่ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยที่เน้นด้านวิธีการบอกเวลา ได้แก่ งานวิจัยของรุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540), ฮุยถาย หยู (2547), มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) นอกจากนี้ งานวิจัยที่ศึกษาคำบอกเวลาด้านความหมาย ได้แก่ อรนุช สุวรรณรัตน์ (2534) Dale R. Kvalheim (2543), Pranee Kullavanijaya (2546) และณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) และงานที่ศึกษาด้านโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา ได้แก่ งานวิจัยของรุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540), ฮุยถาย หยู (2547), มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) และส่วนสุดท้ายคืองานวิจัยที่ศึกษาเปรียบเทียบคำบอกเวลาในภาษาไทยกับอีกภาษาถิ่นหนึ่ง หรือ อีกภาษาหนึ่ง ได้แก่ Dale R. Kvalheim (2543), ฮุยถาย หยู (2547), ณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553)

สังเกตได้ว่า การศึกษาวิธีการบอกเวลาของงานวิจัยเหล่านี้ มักจะมีการวิเคราะห์เรื่องโลกทัศน์ควบคู่กันไปเสมอ ที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะว่า วิธีการบอกเวลาที่พบในงานวิจัยต่าง ๆ เหล่านี้ สามารถสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์บางอย่างเกี่ยวกับเรื่องของเวลาของผู้พูดภาษานั้น ๆ ได้ ดังนั้น จึงปรากฏให้เห็นว่ามีการศึกษาวิธีการบอกเวลาควบคู่ไปกับการวิเคราะห์โลกทัศน์ด้วย เช่นเดียวกับงานวิจัยนี้ที่ผู้วิจัยเห็นว่า คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสามารถสะท้อนโลกทัศน์เรื่องเวลาของชาวไทยถิ่นอีสานในท้องถิ่นนี้ได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์เรื่องโลกทัศน์ในการศึกษาครั้งนี้ด้วย

จากงานวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยได้รับความรู้เรื่องการศึกษาวิธีการบอกเวลาและการจัดคำบอกเวลาออกเป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ โดยผู้วิจัยจะใช้ความรู้เรื่องดังกล่าวมาเป็นแนวทางในการจัดหมวดหมู่ของคำบอกเวลาที่พบในงานวิจัยนี้ และการได้เห็นวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่สะท้อนจากคำบอกเวลาในงานวิจัยข้างต้น ยังมีประโยชน์ต่อผู้วิจัยในการวิเคราะห์วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ที่สะท้อนจากคำบอกเวลา นอกจากนี้ ยังมีความรู้เรื่องโลกทัศน์ที่ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์โลกทัศน์ที่สะท้อนจากคำบอกเวลาในงานวิจัยนี้ด้วย และประเด็นสุดท้ายคือ ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีการศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอยู่เป็นจำนวนน้อย จึงน่าจะมีการศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอื่น ๆ ด้วย เพื่อจะได้เห็นวิธีการบอกเวลาของภาษาไทยถิ่นว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไรบ้าง รวมทั้งยังจะทำให้เห็นโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นต่าง ๆ ว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไรอีกด้วย

2.1.5 งานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคำบอกเวลา

นอกจากงานวิจัยเกี่ยวกับคำบอกเวลาที่กล่าวมาในข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยยังพบงานวิจัยกลุ่มหนึ่งที่ศึกษาคำและระบบคำในภาษาถิ่นโดยใช้หน่วยอรรถในการเก็บข้อมูล โดยงานวิจัยเหล่านี้ได้แยกคำบอกเวลาออกเป็นหมวดคำหรือกลุ่มคำชนิดหนึ่งอย่างชัดเจน เพื่อใช้เป็นหน่วยอรรถในการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาและการตอบแบบสอบถาม เท่าที่ผู้วิจัยรวบรวมได้พบว่ามีงานวิจัยอยู่ 5 เรื่องด้วยกัน ได้แก่ งานวิจัยของเปรมจิต ชนะวงศ์ (2523) อุทัยวรรณ ตันหยง (2526) วรรณา รัตนประเสริฐ (2528) สุวรรณ์ วงษา (2543) และนิภาภรณ์ สิงคะกุล (2537) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เปรมจิต ชนะวงศ์ (2523) ศึกษาการใช้คำและการเรียงคำในภาษาถิ่นใต้: ชุมพรและนครศรีธรรมราช เพื่อวิเคราะห์การใช้คำและการเรียงคำในภาษาถิ่นใต้ ข้อมูลในการวิเคราะห์ได้มาจากตัวผู้วิจัยซึ่งใช้ภาษาถิ่นใต้ในชีวิตประจำวันส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งได้มาจากผู้บอกภาษาในจังหวัดชุมพรและจังหวัดนครศรีธรรมราช ผู้วิจัยกำหนดให้ภาษาถิ่นในจังหวัดชุมพรเป็นตัวแทนของภาษาถิ่นใต้ตอนบน และภาษาถิ่นนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทนของภาษาถิ่นใต้ตอนกลาง

ผลการวิจัยพบว่า สามารถแบ่งประเภทคำออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ แบ่งโดยใช้หน้าที่ทางไวยากรณ์ มี 11 ประเภท และแบ่งโดยใช้ความหมาย มี 6 ประเภท คือ *คำบอกวันเวลา* คำเกี่ยวกับอาหารการกิน คำเกี่ยวกับชื่อพืช และสัตว์ คำเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บ คำเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้ และคำเกี่ยวกับคติชนวิทยา

เรื่องคำบอกวันเวลานี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงไว้ในส่วนท้ายของงานวิจัยอย่างน่าสนใจสรุปได้ว่า จากการเปรียบเทียบคำบอกวันเวลาในภาษาถิ่นใต้จังหวัดชุมพรและนครศรีธรรมราชกับคำบอกวันเวลาในภาษาไทยกลางพบว่า คำบอกวันเวลาในภาษาถิ่นใต้มีจำนวนคำมากกว่าในภาษาไทยกลาง ใช้เป็นคำนามเช่นเดียวกับภาษาไทยกลาง และส่วนใหญ่เป็นรูปคำประสม มีคำโดดบ้างเล็กน้อย สามารถอธิบายโดยเริ่มจากคำบอกช่วงเวลาต่าง ๆ ใน 1 วัน ก่อน จากนั้นจึงเป็นคำบอกวัน เดือน ปีทั้งที่ชี้เฉพาะและไม่ชี้เฉพาะว่าเป็นวันเวลาไหน ในส่วนของคำบอกช่วงเวลาต่าง ๆ ใน 1 วันพบว่า คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้ไม่ใช้นาฬิกาเป็นเครื่องบอกเวลา แต่จะใช้ตามลักษณะของปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ เช่น ดวงอาทิตย์ หรือดวงจันทร์ ซึ่งจะบอกได้เฉพาะเวลาโดยประมาณ แต่ก็สามารถบอกได้ละเอียดเช่นเดียวกับนาฬิกา และในส่วนของคำเรียกเวลาตามนาฬิกาในภาษาไทยถิ่นใต้จะเรียกเวลาตามเลขที่ปรากฏบนนาฬิกาโดยใช้คำว่า “ตี” นำหน้าเลขบอกจำนวนทุกเวลา ไม่แยกว่าเป็นกลางวันหรือกลางคืนเหมือนในภาษาไทยกลาง ส่วนคำที่ใช้เรียกวันตามปฏิทิน ถ้าเป็นผู้มีการศึกษาจะเรียกตามปฏิทิน แต่ผู้สูงอายุจะเรียกตามปฏิทินจันทรคติเป็น ข้างขึ้น-ข้างแรม และเรียกเดือนเป็น เดือนอ้าย เดือนยี่จนถึงเดือน 12 ส่วนการเรียกปีจะเรียกตามปีนักษัตร และบางคนก็เรียกเป็นชื่อสัตว์สัญลักษณ์ประจำปีนักษัตร

อุทัยวรรณ ตันหยง (2526) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้คำของคนสามระดับอายุในภาษาพวน เพื่อเปรียบเทียบการใช้คำของคนสามระดับอายุ และวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงลักษณะของคำและความหมายในภาษาพวน โดยนำคำศัพท์ไปสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา และใช้คำจำนวนทั้งสิ้น 500 คำ จำแนกออกเป็นกลุ่มคำต่าง ๆ ได้ 41 กลุ่มคำ ในจำนวนนี้มีกลุ่มคำที่เป็นคำแสดงเวลาด้วย สำหรับผู้บอกภาษานั้นจะเก็บข้อมูลจากผู้พูดภาษาพวน ชายและหญิง จากอำเภอเมืองและอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี ตำบลบางน้ำเชี่ยว อำเภอพรหมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี รวมทั้งสิ้น 63 คน ซึ่งแบ่งออกตามระดับอายุเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มอายุ 50 ปีขึ้นไป กลุ่มอายุ 31-49 ปี และกลุ่มอายุ 15-30 ปี

ผลของการวิจัยสรุปได้ว่า ลักษณะการใช้คำศัพท์ของคนสามระดับอายุ จะนำคำศัพท์อื่นมาใช้ร่วมกับคำศัพท์เดิมในภาษาพวน มากกว่าการใช้คำศัพท์เดียวกันเหมือนกันทั้งสามระดับอายุ และการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มผู้บอกภาษากลุ่มที่ 3 มากที่สุด แสดงให้เห็นว่าผู้พูดภาษาพวนที่มีระดับอายุปานกลางและอายุน้อยจะมีการเปลี่ยนแปลงการใช้คำมากโดยได้รับอิทธิพลจากภาษาไทยกรุงเทพ

ในส่วนของคำเกี่ยวกับเวลาสรุปได้ว่า มีคำนามที่ผู้บอกภาษาพวนใช้เหมือนกันทั้ง 3 ระดับอายุคือ คำว่า มื้อนี้ (วันนี้) วันหน้า (พรุ่งนี้) มื้อฮือ (มะรืนนี้) มื้อหนึ่ง (มะเรื่อง) เช้า (เวลาเช้า) สาย (กลางวัน) และ แลง (เวลาเย็น) นอกจากนี้ ส่วนที่ใช้แตกต่างกันปรากฏในคำเรียกเวลาอาหาร ผู้บอกภาษากลุ่มที่ 1 (อายุ 50 ปีขึ้นไป) และ 2 (อายุระหว่าง 31-49 ปี) ใช้เหมือนกันคือ ข้าวสาย (อาหารกลางวัน) ข้าวแลง (อาหารเย็น) แต่กลุ่มที่ 3 (อายุระหว่าง 15-30 ปี) จะใช้คำอื่นปะปนกับคำศัพท์เดิมที่กลุ่มที่ 1 และ 2 ใช้ คือ มื้อเพล (อาหารกลางวัน) และมื้อแลง (อาหารเย็น)

วรรณา รัตนประเสริฐ (2528) ศึกษาคำและลักษณะคำในภาษาลาวเวียงในจังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อวิเคราะห์คำและลักษณะของคำในภาษาลาวเวียงที่ใช้พูดกันในตำบลหนองแหน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ในด้านโครงสร้างของคำและหมวดคำ และเปรียบเทียบคำลาวเวียงกับคำไทยมาตรฐาน

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นลักษณะของโครงสร้างคำในภาษาลาวเวียง 2 ลักษณะ คือ โครงสร้างคำพยางค์เดียว และโครงสร้างคำสองพยางค์ขึ้นไป สำหรับโครงสร้างคำสองพยางค์ขึ้นไปจะมีการสร้างคำในลักษณะคำประสม คำผสาน คำซ้ำ คำซ้อน ส่วนในเรื่องหมวดคำพบว่า เมื่อจำแนกตามตำแหน่งและหน้าที่ในประโยคสามารถแบ่งได้ 15 หมวด ซึ่งมีคำบอกเวลาอยู่ด้วย ในส่วนของการวิเคราะห์หมวดคำ ผู้วิจัยวิเคราะห์หมวดคำตามทฤษฎีไวยากรณ์โครงสร้างของวิจินตน์ ภาณุพงศ์ โดยผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า คำบอกเวลา คือ คำที่สามารถปรากฏข้างหน้าประโยค และทำหน้าที่เป็นหน่วยเสริมบอกเวลา เช่น *มื้อนี้*ป้าเอ็ดโค้งหมวก (วันนี้ป้าทำโค้งหมวก) ส่วนคำอื่น ๆ เช่น มื้อวาน (เมื่อวาน) มื้ออื่น (พรุ่งนี้) มื้อพรุ่ง (พรุ่งนี้) มื้อฮืน (มะรืน) เดี๋ยวนี้ ปีก่อนนั้น แต่ก่อนนี้ เมื่อก่อนนี้ สามโมง (15.00 น.) มื้อเช้า มื้อแลง มื้อค่ำ มื้อคืน เป็นต้น

สุวรรณ์ วงษา (2543) ศึกษาคำในภาษาโซ่ ที่บ้านดอนแดง ตำบลท่าจำปา อำเภอ ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เพื่อศึกษาการใช้คำในภาษาโซ่ โดยใช้ข้อมูลจากผู้บอกภาษาโซ่จำนวน 5 คน ที่บ้านดอนแดง หมู่ที่ 8 ตำบลท่าจำปา อำเภอ ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

ผู้วิจัยศึกษาวิธีการสร้างคำ ความหมายของคำ และระบบคำ โดยแบ่งลักษณะคำในภาษาโซ่ออกเป็น 2 ลักษณะ คือ คำพยางค์เดียว และคำสองพยางค์ขึ้นไป นอกจากนี้ ยังศึกษาชนิดและหน้าที่ของคำ โดยแยกคำออกเป็น 15 ชนิด ซึ่งมีคำบอกเวลาอยู่ด้วย รวมทั้งยังศึกษาวิธีการเรียงคำในภาษาโซ่ เพื่อให้เห็นวิธีการเรียงคำในระดับวลีและระดับประโยค ในส่วนของคำบอกเวลา ผู้วิจัยวิเคราะห์หมวดคำตามทฤษฎีไวยากรณ์โครงสร้างของวิจินตน์ ภาณุพงศ์ โดยวิเคราะห์ว่า คำบอกเวลาสามารถปรากฏได้ทั้งข้างหน้าประโยคและท้ายประโยค เช่น ผมตื่น*เช้า* และ *เมื่อเช้า*ฝนตก นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตว่าคำบอกเวลาในภาษาโซ่นั้น ไม่ได้กำหนดจากนาฬิกาเป็นเครื่องบอกเวลา แต่ใช้คำโดยอาศัยลักษณะของปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เป็นเวลาเช้า สาย บ่าย เย็น

ฉะนั้นจะบอกได้ด้วยการประมาณเท่านั้น และคำบอกเวลาในภาษาโซ่มีการใช้คำยืมจากภาษาไทยด้วย คือคำว่า “ตอน” และ “ยาม” มาใช้นำหน้าคำบอกเวลา

เชน นคร (2543) ศึกษาระบบคำและวากยสัมพันธ์ในภาษาลาวครั่ง หมู่บ้านวังเลา ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ เพื่อศึกษาระบบคำและวากยสัมพันธ์ในภาษาลาวครั่ง หมู่บ้านวังเลา ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ โดยศึกษาระบบคำและวากยสัมพันธ์ในภาษาลาวครั่ง

ผลการวิจัยพบว่า ภาษาลาวครั่งที่หมู่บ้านวังเลาเกิดการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากถูกแวดล้อมด้วยคนพูดภาษาไทยกลาง ลักษณะคำแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ คำพยางค์เดียว คำสองพยางค์ และคำหลายพยางค์ เมื่อศึกษาคำในภาษาลาวครั่งตามตำแหน่งและหน้าที่สามารถแบ่งได้ 15 บท ซึ่งมีคำบอกเวลาอยู่ด้วย ส่วนวากยสัมพันธ์ในภาษาลาวครั่งพบว่า ใช้เหมือนกับภาษาไทยกลาง และในส่วนของคำบอกเวลา ผู้วิจัยวิเคราะห์หมวดคำตามทฤษฎีไวยากรณ์โครงสร้างของวิจินตน์ ภาณุพงศ์ โดยวิเคราะห์ว่า คำบอกเวลามีความหมายบ่งบอกเวลา และทำหน้าที่เป็นหน่วยเสริมบอกเวลา โดยอาจปรากฏต้นหรือท้ายประโยคก็ได้ และได้ยกตัวอย่างคำบอกเวลาในภาษาลาวครั่ง เช่น มื้อก่อน (วานซืน) มื้อวาน (เมื่อวาน) มื้อนี้ (วันนี้) มื้ออื่น (พรุ่งนี้) มื้อฮือ (มะรืนนี้) เดี๋ยวนี้ จักพัก (สักครู่) มื้อเช้า (เช้า) มื้อแลง (เย็น) สวย (สาย) มื้อเว็น (กลางวัน) มื้อคืน (กลางคืน) เดือนนี้ ปีหน้า มื้อแฮม (วันแรม) มื้อขึ้น (วันขึ้น) ฤดูฝน ฤดูหนาว เป็นต้น

จากงานวิจัยข้างต้นจะเห็นว่า เป็นงานวิจัยที่ศึกษาคำและระบบคำในภาษาตระกูลไท ยกเว้นงานวิจัยของสุวรรณ์ วงษา (2543) ที่ศึกษาภาษาโซ่ ซึ่งเป็นภาษาตระกูลมอญ-เขมร ที่สำคัญกว่านั้นจะเห็นว่า งานวิจัยทุกเรื่องแบ่งคำที่ใช้ในการเก็บข้อมูลออกเป็นหมวดคำหรือกลุ่มคำต่าง ๆ โดยหนึ่งในจำนวนกลุ่มคำเหล่านี้จะมีคำบอกเวลาปรากฏอยู่ด้วย นอกจากนี้ ยังสอดแทรกการวิเคราะห์โครงสร้างของคำบอกเวลาเข้ามาด้วย ผู้วิจัยจึงรวบรวมคำบอกเวลาเหล่านี้เพื่อให้เห็นว่างานวิจัยแต่ละงานมีคำบอกเวลาคำใดบ้างที่สามารถนำมาใช้เป็นคำตั้งในการเก็บข้อมูลได้ และจะได้เห็นตัวอย่างของการวิเคราะห์โครงสร้างของคำบอกเวลา เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ด้านโครงสร้างของคำบอกเวลาที่พบในงานวิจัยนี้

2.2 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภาคอีสาน

ในส่วนของความรู้เกี่ยวกับภาคอีสานนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงสองประเด็นหลัก ๆ ได้แก่ เรื่องวัฒนธรรมอีสาน และเรื่องภาษาและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคอีสานตอนบน ส่วนเรื่องที่เกี่ยวกับลักษณะทั่วไปทางภูมิศาสตร์ของภาคอีสานนั้น ผู้วิจัยได้กล่าวถึงไปแล้วในบทที่ 1 สำหรับส่วนที่จะ

กล่าวถึงต่อไปนี้จะเน้นเรื่องวัฒนธรรมทั่วไปของชาวอีสาน รวมทั้งเรื่องภาษาและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่พบอยู่ในบริเวณภาคอีสานตอนบนด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 วัฒนธรรมอีสาน

ภาคอีสานเป็นภาคที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหารการกิน ดนตรีพื้นบ้าน วรรณกรรมหรือนิทานพื้นบ้าน ศิลปะการแสดงต่าง ๆ ประเพณี และภาษา ทั้งนี้ ในเรื่องของภาษาที่ใช้ในภาคอีสานนั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป ส่วนในที่นี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงวัฒนธรรมทั่วไปของภาคอีสานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ได้แก่ วัฒนธรรมการกิน การละเล่นพื้นบ้านและการแสดงต่าง ๆ ประเพณีต่าง ๆ และความเชื่อ ดังนี้

1) วัฒนธรรมการกิน

ข้อมูลจากหนังสือ “วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542) กล่าวถึงการกินอยู่ของชาวอีสานไว้ว่า ชาวอีสานโดยเฉพาะที่อยู่ในชนบทมีการกินอยู่ที่เรียบง่าย นิยมรับประทานข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักกันทั้ง 3 มื้อ อาหารส่วนใหญ่มักใช้ปลาร้าเป็นเครื่องปรุง ส่วนลักษณะการปรุงและวัตถุดิบที่นำมาปรุงเป็นอาหารมักจะแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ เช่น พื้นที่ที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำก็จะจับปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ มารับประทาน ส่วนพื้นที่ที่อยู่ใกล้ป่าเขาและที่ราบนอกเมืองก็มักจะเก็บผลผลิตตามท้องไร่ ท้องนา ป่าเขา จับสัตว์ต่าง ๆ ที่พอจะหาได้ในท้องถิ่นมารับประทาน เช่น งู กบ เขียด อึ่งอ่าง คางคก เต่า ตะกวด แย้ นก หนู และแมลงต่าง ๆ เป็นต้น และอาหารบางประเภทของชาวอีสานก็มักจะรับประทานแบบดิบ ๆ เช่น อาหารพวกลาบ ก้อย เป็นต้น นอกจากนี้ ชาวอีสานยังมีวิธีการถนอมอาหารให้อยู่ได้นานอีกด้วย เนื่องจากอาหารจะมีมากและขาดแคลนในช่วงฤดูที่ต่างกัน เช่น ปลามีมากในช่วงฤดูฝนหรือฤดูน้ำหลากแต่จะขาดแคลนในช่วงฤดูร้อน จึงต้องถนอมอาหารให้บริโภคได้เพียงพอในช่วงที่ขาดแคลน อาหารเหล่านี้ได้แก่ หม่ำ ปลาร้า หน่อไม้อัดปี๊บ ไส้กรอก ฯลฯ

2) การละเล่นพื้นบ้านและการแสดงต่าง ๆ

การละเล่นพื้นบ้านและการแสดงต่าง ๆ เป็นการแสดงออกเพื่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน บันเทิงใจ ทำให้เกิดความสามัคคีและสร้างความคุ้นเคยกันในหมู่คณะ และยังเป็นส่วนช่วยให้มนุษย์รู้จักการเข้าสังคมได้ด้วย อีกทั้งการละเล่นแต่ละประเภทนั้นยังแฝงไว้ด้วยข้อคิดและเกิดประโยชน์ต่อผู้เล่นในหลาย ๆ ด้าน เช่น การออกกำลังกาย การแสดงความกล้า การตัดสินใจ การยอมรับในกฎกติกา รวมถึงการผ่อนคลายความตึงเครียดจากการทำงานด้วย การตั้งชื่อการละเล่นแต่ละประเภทของชาวอีสาน มักจะเรียกว่า “หมาก” นำหน้าเสมอ เช่น หมากอี่ หมากเก็บ หมากบ้า เป็นต้น

การละเล่นพื้นบ้านของชาวอีสานอาจจำแนกออกเป็นการละเล่นของเด็กและผู้ใหญ่ การละเล่นของเด็ก เช่น หมากเก็บ (ไม้ก๊อกแก๊ก หรือไม้เก็บ) เต้นเชือก ขี่ม้าหลังโปก โค้งตีนเกวียน โป้งแปะ ดีดเม็ดหมากขามลงหลุม ฯลฯ ส่วนการละเล่นของผู้ใหญ่ เช่น การเล่นหมากบ้า (บักบ้าหรือสะบ้า) หมากอี่ (บักอี่หรือตี่จับ) ขาโถกเถก วิ่งเปี้ยว ดึงหนัง (ดึงเชือกหรือชักเย่อ) กิ่งเกี๊บหรือกุ๊บกั๊บ การเล่นตีไก่ การเล่นกัดปลา การเส็งกลอง (การแข่งขันตีกลอง) ฯลฯ

การแสดงของภาคอีสานมักเกิดจากกิจวัตรประจำวันหรือเกิดขึ้นเป็นประจำในฤดูกาลต่าง ๆ เนื่องจากภูมิประเทศของภาคอีสานเป็นที่ราบสูง และค่อนข้างแห้งแล้ง เพราะสภาพพื้นดินที่เป็นดินเหนียวนั้นไม่เอื้ออำนวยต่อการกักเก็บน้ำ ดังนั้น เมื่อถึงฤดูแล้งจะขาดแคลนน้ำและอาหาร แต่ในฤดูฝนน้ำจะท่วม อย่างไรก็ตาม ชาวอีสานส่วนใหญ่ก็มีอาชีพหลักคือการทำไร่ทำนา ประกอบกับคนอีสานมีนิสัยรักสนุก จึงหาความบันเทิงได้ทุกโอกาส ดังปรากฏอยู่ในการแสดงต่าง ๆ เช่น แห่นางแมว เซิ้งบั้งไฟ เซิ้งสวิง เซิ้งกระติบ รำลาวกระทบไม้ ฯลฯ ส่วนดนตรีพื้นเมืองของอีสาน ได้แก่ กลองยาว กรับฉาบ โหม่ง แคน โปงลาง เครื่องดนตรีเหล่านี้เป็นส่วนประกอบสำคัญในการแสดงพื้นเมืองต่าง ๆ ของภาคอีสาน เช่น การฟ้อนรำต่าง ๆ เช่น การฟ้อนผู้ไทย การฟ้อนรำหางนกยูง เซิ้งสวิง เซิ้งโปงลาง เซิ้งตังหวาย เซิ้งกระติบข้าว และหมอแคน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการเล่นหมอลำ ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นอีกอย่างหนึ่งของชาวอีสาน เช่น หมอลำกลอน หมอลำเรื่อง และปัจจุบันยังมีการประยุกต์เป็นหมอลำซิ่งอีกด้วย ส่วนการแสดงหนังปะโมทัยหรือหนังตะลุงนั้น เป็นการแสดงที่ได้รับอิทธิพลมาจากการแสดงหนังตะลุงของภาคใต้ แต่ในปัจจุบันไม่ค่อยได้รับความนิยมแล้ว (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542)

3) ประเพณีต่าง ๆ

หนังสือชุด “ความรู้มรดกอีสาน” (นิทรรศการวัฒนธรรม ประเพณี มรดกอีสาน ครั้งที่ 3 วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2521: 46) ได้กล่าวถึงประเพณีต่าง ๆ ของภาคอีสาน โดยแบ่งออกเป็น 2 หัวข้อย่อย ได้แก่ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต และประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญและแบบแผนการปกครอง รายละเอียดต่าง ๆ สามารถสรุปได้ดังนี้

(1) ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต

ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของชาวอีสานมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนานแล้ว ไม่ว่าจะเป็นประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ประเพณีการสู่ขวัญ ประเพณีการบวช ประเพณีการสะเดาะเคราะห์ ประเพณีการฮดสรง ประเพณีการนับถือหมอธรรม ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีการทำบุญต่ออายุ ประเพณีสู่ขวัญ ประเพณีค้ำโพธิ์ ประเพณีเกี่ยวกับการตาย ประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญถือของรักษา และประเพณีทำบุญหาผู้ตาย เป็นต้น จากประเพณีต่าง ๆ ที่กล่าวมาจะเห็นว่า ชาวอีสาน

ดำรงตนอยู่ในวิถีแห่งความดีงาม เป็นแบบแผนที่มีขั้นตอนเป็นระเบียบเรียบร้อย ดังจะเห็นได้จากที่มีประเพณีต่าง ๆ อันเกี่ยวกับชีวิต ตั้งแต่ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ประเพณีที่อยู่ในช่วงวัยต่างๆ ของชีวิต จนกระทั่งถึงประเพณีเกี่ยวกับการตาย

(2) ประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญและแบบแผนการปกครอง

ประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญของชาวอีสานมีการปฏิบัติสืบมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยมีการทำบุญทุก ๆ เดือน เป็นคติจากทางศาสนาและความเชื่อที่มีมาแต่ก่อน ประเพณีนี้เรียกว่า “ฮีตคอง” เป็นประเพณีที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการทำบุญและการพบปะกัน ทำให้คนในท้องถิ่นมีความรู้จักมักคุ้นและสามัคคีกัน ฮีตสิบสองของชาวอีสานเรียงลำดับตั้งแต่เดือนหนึ่งจนถึงเดือนสิบสอง ดังนี้

“บุญเข้ากรรม” ตรงกับเดือนเจียง หรือ เดือนอ้าย หรือเดือนหนึ่ง

“บุญคูนลาน” ตรงกับเดือนญี่ หรือ เดือนสอง

“บุญข้าวจี่” ตรงกับเดือนสาม

“บุญพระเวส” ตรงกับเดือนสี่

“บุญสงกรานต์” ตรงกับเดือนห้า

“บุญบั้งไฟ” ตรงกับเดือนหก

“บุญชำระ” ตรงกับเดือนเจ็ด

“บุญเข้าพรรษา” ตรงกับเดือนแปด

“บุญข้าวประดับดิน” ตรงกับเดือนเก้า

“บุญข้าวสาก” ตรงกับเดือนสิบ

“บุญออกพรรษา” ตรงกับเดือนสิบเอ็ด

“บุญกฐิน” ตรงกับเดือนสิบสอง

นอกจาก “ฮีต” หรือจารีตประเพณีของชาวอีสานแล้ว ยังมี “คอง” หรือ ครอง (ครรลอง) หรือแนวทางในการประพฤติปฏิบัติในการดำรงชีพทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวมของชาวอีสาน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น “คอง” มีอยู่ทั้งหมด 14 อย่าง จึงเรียกว่า “คองสิบสี่” เช่น

ฮีตบ้านครองเมือง เป็นการสอนให้รู้จักปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติในแต่ละท้องถิ่น หรือ ฮีตผัวครองเมีย คือ แนวทางที่สามีและภรรยาควรปฏิบัติต่อกัน เป็นต้น

4) ความเชื่อ

อุดม บัวศรี (2528: 67-82) กล่าวถึงคติความเชื่อของชาวอีสานว่ามีมากมาย และความเชื่อเหล่านั้นถือว่าเป็นแนวทางหรือคติของการดำเนินชีวิต โดยได้จำแนกออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องนาคเล่นน้ำ เรื่องพญาแถน เรื่องตาแฮก เรื่องวันแฮกนา เรื่องปู่ตา เรื่องทำสวนครัว เรื่องเกิด-ตาย เรื่องศาสนา เรื่องอาวุโสและบรรพบุรุษ เรื่องผีและเทวดา เรื่องโชคลาง และเรื่องคาถาอาคม ตัวอย่าง ความเชื่อเรื่องนาคเล่นน้ำและพญาแถน เป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำนายฟ้าฝนว่าปีใดฝนจะดีหรือไม่ดี คือ ดูว่าปีนั้นน้ำจะสมบูรณ์หรือไม่ ส่วนพญาแถนจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการขอฝน ความเชื่อเรื่องตาแฮกและวันแฮกนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเลือกวันฤกษ์ดีในการทำนา เพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามได้ผลผลิตมาก และเรื่องโชคลาง ชาวอีสานยังคงมีความเคารพนับถือสิ่งลึกลับ และถือเรื่องโชคลางอยู่อย่างเคร่งครัดโดยทั่วไป เมื่อจะทำการงานใด ก็มักจะถือวันดีเป็นวันจัดการ เช่น จะปลูกบ้าน จะแต่งงาน จะไปมาค้าขาย จะทำไร่ไถนา เป็นต้น การถือโชคลาง เช่น การถือเรื่องทิศทางก็จะดูสัตว์ประจำทิศ เมื่อจะเดินทางไปทิศใดก็ควรจะระลึกถึงสัตว์ประจำทิศนั้น ตนเองจะได้ปลอดภัยและโชคดี นอกจากนี้ยังมีการถือโชคลางอื่น ๆ เช่น การถือวัน เดือน ปี ซึ่งพบว่ายังมีคนที่ถือเรื่องเหล่านี้อยู่มากเช่นเดียวกัน

จากข้อมูลที่ได้กล่าวไปข้างต้น ผู้วิจัยได้รับความรู้เกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมต่าง ๆ ของภาคอีสาน ไม่ว่าจะเป็นการกินอยู่ การละเล่น การแสดง ประเพณี และความเชื่อต่าง ๆ เรื่องเหล่านี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยในการนำไปวิเคราะห์วัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา ดังนั้น ผู้วิจัยก็จะนำความรู้ที่ได้นี้มาอธิบายวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลาที่พบในงานวิจัย

2.2.2 ภาษาและกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคอีสานตอนบน

ในภาคอีสานตอนบน นอกจากจะมีกลุ่มชาติพันธุ์อีสานแล้ว ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อย่างหลากหลาย โดยอพยพมาจากเมืองต่าง ๆ ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และมีภาษาพูดที่แตกต่างกัน ในที่นี้ผู้วิจัยจะแสดงข้อมูลภาษาต่าง ๆ ที่ใช้ในบริเวณภาคอีสานตอนบน เพื่อให้สอดคล้องกับบริเวณที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษา นั่นก็คือบริเวณภาคอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน บุญยงค์ เกศเทศ (2542) ได้ศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณภาคอีสาน รวมทั้งภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ สรุปได้ว่ามีภาษาอื่น ๆ ที่ใช้ในบริเวณภาคอีสานตอนบนที่สำคัญอีก 6 ภาษา ดังนี้

1) ภาษาผู้ไท

ภาษาผู้ไทย หรือ ผู้ไท พบในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ได้แก่ บริเวณอำเภอพรรณานิคม อำเภอวาริชภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร อำเภอเรณูนคร อำเภอธาตุพนม อำเภอนาแก อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม อำเภอคำชะอี อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร อำเภอกุฉินารายณ์ อำเภอเขาวง อำเภอคำม่วง อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

2) ภาษาญ้อ

ในปัจจุบันพบว่า กลุ่มญ้อมีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านนายูง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี บ้านท่าขอนยาง บ้านกุดน้ำใส บ้านยาง บ้านเหล่ากลาง บ้านโพน บ้านคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม บ้านสิม บ้านหนองแวง บ้านสา อำเภอยางตลาด บ้านหนองไม้ตาย อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ บ้านหนามแท่ง บ้านจำปา บ้านดอกนอ บ้านบุ่งเป้า บ้านนาสีนวล อำเภอวานรนิวาส บ้านพังขว้าง บ้านธาตุ บ้านดงขุมข้าว อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร บ้านท่าอุเทน บ้านแพง บ้านนาทม อำเภอบ้านแพง บ้านศรีสงคราม อำเภอศรีสงคราม บ้านนาเดื่อ บ้านนาหว้า บ้านเสียว จังหวัดนครพนม บ้านซ่ง อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร

3) ภาษาโย้ย

ภาษาโย้ย พบในพื้นที่อำเภออากาศอำนวย อำเภอวานรนิวาส บ้านอุ่มเหม้า อำเภอพังโคน อำเภอสว่างแดนดิน (บางส่วน) และจังหวัดสกลนคร

4) ภาษาโซ่หรือกะโซ่ (ข่าโส้)

ภาษาโซ่ พบในอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ในหมู่บ้านและอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดนครพนมด้วย ได้แก่ บ้านพะทาย บ้านค้อ บ้านนาขมิ้น อำเภอโพนสวรรค์ อำเภอปลาปาก อำเภอท่าอุเทน และอำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร

5) ภาษากะเลิง

ในปัจจุบันพบ ภาษากะเลิงในประเทศไทยที่บริเวณบ้านบัว อำเภอกุดบาก บ้านเชิงชุม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร บ้านกุรุคุ หนองหญ้าไซ นาปง ไทสามัคคี ตำบลกุรุคุ บ้านนาโพธิ์ บ้านผึ้ง วังกะแส นามน เทพนม ดงสว่าง บ้านผึ้ง บ้านขามเฒ่า ตำบลขามเฒ่า บ้านดงขวาง บ้านคำเตย หัวโพน ตำบลนาทรายบ้านเวินพระบาท บ้านยางนกเหาะ บ้านนาโสกใต้ บ้านนาโสกเหนือ บ้านม่วง อำเภอนาแก บ้านโพนสว่าง บ้านโพนแดง บ้านพระซอง อำเภอธาตุพนม บ้านนาถ่อน ตำบลนาถ่อน บ้านดอนนาหงส์ อำเภอเรณูนครตำบลเรณูนคร ตำบลนางาม ตำบลนายอ อำเภอปลาปาก

บ้านปลาปาก ตำบลปลาปาก บ้านโนนทัน บ้านผักอีตู่ บ้านนองกกคูณ บ้านนาสะเดา บ้านโนนทันกลาง ตำบลหนองฮี บ้านนาเชือก ตำบลหนองเพาใหญ่ บ้านวังม่วง ตำบลมหาชัย บ้านดงเย็น จังหวัดมุกดาหาร

6) ภาษาแสก

ในปัจจุบันพบภาษาแสกอยู่เฉพาะในจังหวัดนครพนมเท่านั้น ในเขตอำเภอเมือง ส่วนใหญ่จะอยู่ที่บ้านอาจสามารถ นอกจากนี้ก็มีที่บ้านไผ่ล้อม ส่วนในอำเภอศรีสงครามมีอยู่ที่บ้านท่าบ่อสงคราม บ้านเสี้ยว บ้านคอนส้มมอ และบ้านบะหว้า

ข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นำเสนอมาข้างต้นนี้ เป็นการนำเสนอว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมามีการตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่ใดของภาคอีสาน ซึ่งจะทำให้เรารู้ว่าท้องถิ่นนั้น ๆ มีการใช้ภาษาอะไรบ้าง นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยอีกประเภทหนึ่งที่ศึกษาการใช้ภาษาของคนในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย โดยใช้แผนที่แนวแบ่งเขตภาษา ดังเช่นงานวิจัยของศิริวิไล ธีระโรจนารัตน์ (2552) ที่วิจัยเรื่อง การสร้างแผนที่แนวแบ่งเขตภาษาระหว่างภาษาไทยถิ่นกลางและภาษาไทยถิ่นอื่นด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ศิริวิไล ธีระโรจนารัตน์ (2552) วิจัยเรื่อง การสร้างแผนที่แนวแบ่งเขตภาษาระหว่างภาษาไทยถิ่นกลางและภาษาไทยถิ่นอื่นด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Using Gis for Creating a Borderline Map of Central and Non-central Thai Dialects) ผู้วิจัยนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ในการบูรณาการเทคโนโลยีระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์และแนวทางภาษาศาสตร์เพื่อวิเคราะห์การซ้อนทับของเขตภาษา โดยมีวัตถุประสงค์ 4 ประการ ได้แก่ ประการที่ 1) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การกระจายของคำศัพท์ และแสดงผลในรูปแผนที่เส้นแบ่งเขตคำศัพท์ ประการที่ 2) เพื่อกำหนดแนวแบ่งเขตภาษาระหว่างภาษาไทยถิ่นกลางและภาษาไทยถิ่นอื่นโดยใช้คำศัพท์เป็นเกณฑ์และแสดงผลในรูปแผนที่แนวแบ่งเขตภาษา ประการที่ 3) เพื่อเปรียบเทียบแนวแบ่งเขตภาษาไทยถิ่นกลางตามภูมิภาคภาษาถิ่นโดยใช้คำศัพท์เป็นเกณฑ์ว่าจะมีความเหมือนหรือแตกต่างจากแนวแบ่งเขตภูมิภาคทางภูมิศาสตร์มากน้อยเพียงใด และประการที่ 4) เพื่อนำเสนอทางเลือกใหม่ในการนำระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์มาประยุกต์ร่วมกับวิธีการทางภาษาศาสตร์ เพื่อช่วยวิเคราะห์การกำหนดแนวแบ่งเขตภาษาถิ่น ส่วนข้อมูลคำศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัยได้มาจากโครงการพัฒนาฐานข้อมูลคำศัพท์ภาษาไทยถิ่น ซึ่งผู้วิจัยได้จัดทำก่อนหน้านี้มาแล้ว ประกอบด้วยหน่วยอรรถจำนวน 170 หน่วยอรรถจากข้อมูลในระดับตำบลทั่วประเทศ ในขั้นตอนการวิเคราะห์ใช้วิธีจัดกลุ่ม คำศัพท์เพื่อหาเส้นแบ่งเขตคำศัพท์โดยใช้วิธีการทางภาษาศาสตร์ และวิเคราะห์การซ้อนทับแผนที่เส้นแบ่งเขตคำศัพท์ทั้ง 170 แผ่นในเชิงพื้นที่ โดยนำเอาระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์มาประยุกต์ใช้

ผลการวิจัยสรุปได้ 3 ประการ ได้แก่ ประการที่ 1) การกระจายของคำศัพท์ในแต่ละหน่วยอรรถนั้นจะมีลักษณะเฉพาะตัว ทำให้เส้นแบ่งเขตไม่ตรงกันทั้งหมด และหน่วยอรรถแต่ละหน่วยอรรถมีศักยภาพในการกำหนดเส้นแบ่งเขตคำศัพท์ได้ต่างกัน เช่น หน่วยอรรถ ‘เดี๋ยวนี้’ ใช้แบ่งพื้นที่ภาคกลางและภาคอีสานออกจากภาคเหนือและภาคใต้ หน่วยอรรถ ‘ทิศเหนือ / ทิศใต้’ ใช้แบ่งพื้นที่ภาคกลางและพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคเหนือและภาคอีสานออกจากภาคใต้ แต่ในที่สุดแล้วก็สามารถนำหลักการและเทคนิคทางภูมิศาสตร์มาใช้เพื่อกำหนดแนวแบ่งเขตภาษาได้ ประการที่ 2) แนวแบ่งเขตภาษาที่สร้างขึ้นนี้สามารถลากตามเส้นแบ่งเขตของอำเภอได้อย่างต่อเนื่อง โดยผู้วิจัยลากเส้นแบ่งระหว่างบริเวณที่มีการใช้ภาษาไทยถิ่นกลางตั้งแต่ ร้อยละ 50 ขึ้นไปและบริเวณที่มีการใช้ภาษาไทยถิ่นกลางน้อยกว่าร้อยละ 50 และประการที่ 3) เมื่อเปรียบเทียบเขตภาษาไทยถิ่นกลางตามภูมิภาคภาษาถิ่นกับภูมิภาคทางภูมิศาสตร์พบว่าไม่ได้ครอบคลุมพื้นที่เดียวกันหมด แต่มีพื้นที่ส่วนที่ครอบคลุมใกล้เคียงกันมากพอสมควร นอกจากนี้ผู้วิจัยยังกล่าวถึงแนวโน้มและทิศทางการเคลื่อนตัวของภาษาในปัจจุบันว่า มีการใช้ภาษาไทยถิ่นกลางหนาแน่นมากที่สุดในบริเวณตอนกลางของประเทศ และการใช้ภาษาไทยถิ่นกลางจะลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ ในทุกทิศทางเมื่อห่างออกจากศูนย์กลางคือบริเวณตอนกลางของประเทศ ในทางกลับกันการใช้ภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ จะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในทุกทิศทางเมื่อห่างออกจากตอนกลางของประเทศ

งานวิจัยนี้ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นแนวแบ่งเขตภาษาไทยถิ่นแต่ละภูมิภาคว่า แต่ละภูมิภาคในประเทศไทยมีขอบเขตของภาษาถิ่นอยู่ที่พื้นที่ใด แผนที่ชนิดนี้มีประโยชน์ต่อผู้วิจัยในการคัดเลือกจุดเก็บข้อมูล เนื่องจากเป็นแผนที่ที่เก็บข้อมูลในระดับตำบล ซึ่งค่อนข้างละเอียดและทำให้เห็นว่าคำศัพท์แต่ละหน่วยอรรถมีใช้อยู่ในพื้นที่ใดบ้างในภาคอีสาน นอกจากนี้ ข้อมูลจากแผนที่ยังทำให้ทราบว่ามีการใช้ภาษาถิ่นอื่น ๆ ปะปนอยู่ในพื้นที่ภาคอีสานบริเวณใดบ้าง และข้อมูลส่วนนี้เองที่ทำให้ทราบว่าพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีการใช้ภาษาถิ่นอื่น ๆ ปะปนกับภาษาไทยถิ่นอีสานในปริมาณที่น้อยกว่าทางตอนกลางหรือทางตอนล่างของภาค จึงนำมาสู่เหตุผลในการเลือกพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมาเป็นพื้นที่ที่ใช้ศึกษาครั้งนี้

จากข้อมูลภาษาและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยได้รับความรู้ว่าในบริเวณใดของภาคอีสานตอนบนที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่กลุ่มไทยลาวหรือไทยอีสานอาศัยอยู่บ้าง ซึ่งจะมีประโยชน์แก่ผู้วิจัยในการคัดเลือกจุดเก็บข้อมูล เนื่องจากงานวิจัยนี้ต้องการจะศึกษาภาษาไทยถิ่นอีสาน โดยไม่ศึกษาภาษาอื่น ๆ ที่มีใช้กันอยู่ในบริเวณภาคอีสานตอนบนด้วย ผู้วิจัยจึงต้องตัดบริเวณที่มีภาษาเหล่านี้ออกไป เพื่อให้เหลือแต่บริเวณที่ใช้ภาษาไทยถิ่นอีสานเท่านั้น โดยผู้วิจัยใช้แผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย ของสุวิไล เปรมศรีรัตน์ (2547) ซึ่งได้เคยกล่าวถึงมาแล้วในบทที่ 1 เรื่องขั้นตอนการคัดเลือกจุดเก็บข้อมูล มาพิจารณาว่าอำเภอใดในเขตภาคอีสานตอนบนใช้ภาษาใดบ้าง แล้วก็คัดเลือกเอาแต่เฉพาะอำเภอที่ใช้ภาษาไทยถิ่นอีสานเท่านั้น จากนั้นผู้วิจัยจะนำ

ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจกลุ่มชาติพันธุ์มาพิจารณาคัดเลือกจุดเก็บข้อมูลร่วมกับแผนที่ภาษาดังกล่าว กล่าวคือ หากทราบว่าอำเภอใดหรือหมู่บ้านใดมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อาศัยอยู่ เช่น ผู้ไท ญ้อ แสก ฯลฯ ผู้วิจัยก็จะไม่เลือกบริเวณดังกล่าวมาเป็นจุดเก็บข้อมูล

2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรม

ผู้วิจัยแบ่งเนื้อหาของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมออกเป็น 2 หัวข้อย่อย ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรม และงานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน ดังนี้

2.3.1 แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรม

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” จากนั้นจึงจะกล่าวถึงแนวคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรม รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

<u>ความหมายของ “วัฒนธรรม”</u>

จากการสำรวจข้อมูลพบว่า มีนักวิชาการหลายท่านทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “วัฒนธรรม” เอาไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (2529: 40-41) ได้กล่าวถึงความหมายของวัฒนธรรมไว้อย่างน่าสนใจ โดยสรุปได้ว่า บุคคลแรกที่ให้นิยามคำว่า วัฒนธรรมแบบเป็นกลางคือ นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ ชื่อ Tyler (1871: 21) เขากล่าวว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งทั้งหลายทั้งมวลที่ซับซ้อน อันประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี ความสามารถ และพฤติกรรมที่ทำเป็นนิสัย เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสมาคม

ตามความหมายของวัฒนธรรมข้างต้น จะเห็นว่าเป็นการให้คำจำกัดความของวัฒนธรรมในเชิงนามธรรม กล่าวคือ เป็นแบบแผนหรือผลรวมของพฤติกรรมมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีการให้คำจำกัดความของวัฒนธรรมที่รวมด้านวัตถุด้วย ได้แก่ คำจำกัดความของ Inkeles (1964: 66) ที่กล่าวว่า วัฒนธรรม คือ ผลรวมอันยิ่งใหญ่ของวัตถุ ความคิด ความรู้ วิถีทางของการทำสิ่งต่าง ๆ การปฏิบัติที่ทำเป็นนิสัย ค่านิยม และทัศนคติทั้งหลายทั้งมวล และมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นชั่วอายุหนึ่งในสังคมต่อไปยังคนรุ่นชั่วอายุถัดไป สอดคล้องกับการให้คำนิยามของอมรา พงศาพิชญ์ที่รวมด้านวัตถุเข้าไปด้วย กล่าวคือ “วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจ

เป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมและ/หรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ฉะนั้น วัฒนธรรมก็คือ ระบบในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้น มิใช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ" (อมรา พงศาพิชญ์, 2541: 1)

จะเห็นว่า นิยามของ "วัฒนธรรม" ข้างต้น สามารถสรุปได้เป็น 2 นัย คือ รวมสิ่งที่ประดิษฐ์และไม่รวมสิ่งที่ประดิษฐ์ แนวคิดตรงนี้สอดคล้องกับการจำแนกลักษณะวัฒนธรรมของอมรา พงศาพิชญ์ (2541: 2) ที่จำแนกวัฒนธรรมออกเป็น 2 ลักษณะ คือ วัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์และจับต้องไม่ได้ เช่น ภาษาพูด ระบบความเชื่อ โลกทัศน์ กิริยา มารยาท และขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น และวัฒนธรรมทางด้านวัตถุ เช่น อาคารบ้านเรือน วัด และศิลปกรรม ประติมากรรมต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ

นอกจากความหมายที่กล่าวมาทั้งสองนัยนี้ ยังมีผู้ให้คำจำกัดความวัฒนธรรมที่ต่างออกไปอีกแนวหนึ่ง ได้แก่ Goodenough (1957) เขานิยามคำว่า "วัฒนธรรม" ว่าเป็นความรู้ หรือสิ่งที่เราต้องรู้ เพื่อให้เราสามารถประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่เป็นที่ยอมรับของสมาชิกผู้อื่นในสังคมเราได้ จะเห็นว่าคำนิยามดังกล่าวนี้เป็นการให้ความหมายเชิงนามธรรมที่สูงกว่าความหมายถึงแบบแผนหรือผลรวมของพฤติกรรมมนุษย์ กล่าวคือ หมายถึงความรู้หรือกฎเกณฑ์ที่สมาชิกทุกคนในสังคมควรจะมี

จากนิยามของคำว่า "วัฒนธรรม" ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่ามีหลายความหมาย โดยอมรา ประสิทธิรัฐสินธุ์ (2529) สรุปได้ 2 มุมมอง คือ มุมมองแรก วัฒนธรรมมีความหมายแต่ในทางดี ซึ่งไปคล้ายกับ "อารยธรรม" และ "ความมีระเบียบเรียบร้อย" มุมมองที่สอง วัฒนธรรมมีความหมายเป็นกลาง ซึ่งสามารถแตกย่อยได้เป็น 3 ความหมาย ได้แก่ วัฒนธรรมคือทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นรวมทั้งวัตถุด้วย หรือหมายเฉพาะถึงแต่แบบแผนหรือผลรวมของพฤติกรรมมนุษย์ที่ถ่ายทอดทางสังคมไม่รวมวัตถุ หรือเป็นความรู้เกี่ยวกับทุกสิ่งที่จะทำให้เราอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นที่ยอมรับ นั่นก็คือความรู้แบบแผนหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จากนั้นในตอนท้าย อมราได้สรุปความหมายที่ใช้ในบทความของตนเองว่า จะยึดตามความหมายที่ว่า วัฒนธรรม หมายถึง ความรู้ที่ทุกคนในสังคมมีอยู่ที่จะทำให้เขาประพฤติตัวอยู่ได้อย่างเป็นที่ยอมรับ

นอกจากนี้ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (2518: 3-4) ยังได้แยกความหมายของวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ ซึ่งคล้ายคลึงกับมุมมองของอมรา ประสิทธิรัฐสินธุ์ (2529) ในข้างต้น กล่าวคือ มีการแยกความหมายของวัฒนธรรมออกเป็น วัฒนธรรมในความหมายกว้าง และวัฒนธรรมในความหมายแคบ ประเด็นแรกที่เป็นวัฒนธรรมในความหมายกว้างนั้น หมายถึง วิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตที่ได้ปฏิบัติสั่งสมกันมา รวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่คนได้กระทำ สร้าง ถ่ายทอด สะสม และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง อาจจะเป็นในรูปของความรู้ การปฏิบัติและความเชื่อ สิ่งของหรือวัตถุอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์ อาทิ เครื่องมือเครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง งาน

ศิลปะ การนับถือศาสนาและความเชื่อโชคลางต่าง ๆ เป็นต้น และอีกประเด็นหนึ่งเป็นวัฒนธรรมในความหมายแคบ ซึ่งหมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน วัฒนธรรมในลักษณะนี้จึงจำกัดเฉพาะสิ่งที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม ส่วนสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายไม่จัดเป็นวัฒนธรรม

จากมุมมองความคิดเหล่านี้ เมื่อนำมาใช้อธิบายความหมายของวัฒนธรรมในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า วัฒนธรรมในความหมายที่เป็นกลางดังที่อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (2529) ได้สรุปไว้นั้น น่าจะเป็นความหมายที่ครอบคลุมความหมายของวัฒนธรรมในงานวิจัยนี้มากที่สุด กล่าวโดยสรุป วัฒนธรรม หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับทุกสิ่งที่จะทำให้เราอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นที่ยอมรับ โดยความรู้ในที่นี้ได้รวมทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุอันเกิดจากการกระทำสร้างของมนุษย์ และแบบแผนหรือผลรวมของพฤติกรรมมนุษย์ที่ถ่ายทอดทางสังคม

<u>แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรม</u>

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมนั้น มีด้วยกันหลายแง่มุม ดังที่ศิริพร ภักดีผาสุข (เอกสารประกอบการเรียนวิชาภาษากับวัฒนธรรมไทย, 2553) ได้สรุปเอาไว้ 4 ประการ ดังนี้

1) การเรียนรู้ภาษานั้น ส่วนหนึ่งเราเรียนรู้จากการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม

2) ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ดังนั้น วัฒนธรรมจึงมีอิทธิพลต่อภาษา ในแง่ที่ว่าวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดแบบแผนเกี่ยวกับการใช้ภาษา

3) ภาษาทำหน้าที่ถ่ายทอดความคิด เนื่องจากวัฒนธรรมคือองค์ความรู้หรือความคิดที่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปของคนในสังคม ดังนั้น ภาษาจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการถ่ายทอดวัฒนธรรม หากไม่มีภาษาก็ไม่มีวัฒนธรรม

4) ภาษาเป็นตัวกำหนดความคิด และส่งผลต่อการสร้างวัฒนธรรม

นอกจากนี้ อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (2529: 42-43) ก็ได้กล่าวถึงแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมเอาไว้สรุปได้ว่า มีนักมานุษยวิทยาหลายท่านที่คิดว่าภาษาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมหรือเป็นวัฒนธรรมประเภทหนึ่ง ดังเช่น Greenberg (1964) ที่เห็นว่า ภาษาศาสตร์และชาติพันธุ์วิทยามีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด เขาได้ให้คำจำกัดความคำว่า “ชาติพันธุ์วิทยา” ว่าเป็น “ศาสตร์แห่งวัฒนธรรม” และกล่าวอีกว่า ภาษาศาสตร์ก็เป็นส่วนหนึ่งของศาสตร์แห่งวัฒนธรรม เพราะว่าภาษาเป็นสิ่งหนึ่งที่รวมอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีหลาย ๆ อย่างของมนุษย์ที่สามารถถ่ายทอดกันทางสังคมได้

นักมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียงอีกท่านหนึ่งที่ให้ข้อคิดเกี่ยวกับความเกี่ยวพันระหว่างภาษาและวัฒนธรรมเอาไว้นั่นคือ Goodenough (1957) เขามีความเชื่อว่าภาษาและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมากจนสามารถนิยามได้ด้วยหลักเดียวกัน กล่าวคือ ทั้งภาษาและวัฒนธรรมต่างหมายถึง สิ่งใดก็ตามที่เราต้องรู้ เพื่อทำให้เราสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นที่ยอมรับของคนอื่น ๆ ในสังคมนั้น

นอกจากนี้ Boas (1964) ยังเห็นว่าภาษากับวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กันมากจนแยกออกจากกันได้ยาก โดยเขากล่าวว่า การศึกษาภาษาก็คือการศึกษาทางชาติพันธุ์วิทยาอย่างหนึ่งนั่นเอง

แนวคิดอีกแนวคิดหนึ่งที่นับว่าเป็นผลงานที่มีชื่อเสียงที่สุดในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมก็คือ “สมมติฐานซาเพียร์-วอร์ฟ” (The Sapir-Whorf Hypothesis) หรือที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายว่า “สมมติฐานภาษาสัมพัทธ์” โดยเอ็ดเวิร์ด ซาเพียร์ นักมานุษยวิทยาภาษาศาสตร์ชาวอเมริกัน และเบนจามิน ลี วอร์ฟ นักภาษาศาสตร์ชาวอเมริกัน อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (2522: 24-26) ได้กล่าวถึงความคิดของพวกเขาอันนำมาสู่สมมติฐานนี้ว่า ภาษาเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดความนึกคิดและการมองโลกหรือการเข้าใจประสบการณ์ต่าง ๆ ของผู้พูดภาษานั้น ๆ โดยที่วอร์ฟได้ขยายความคิดนี้ออกไปในอีกแง่หนึ่ง คือ ภาษาหรือระบบไวยากรณ์ที่แตกต่างกันจะทำให้คนคิดและมองโลกได้ต่างกัน กล่าวคือ ความแตกต่างทางความคิดหรือโลกทัศน์ของมนุษย์จะมีมากหรือน้อยย่อมขึ้นอยู่กับความแตกต่างทางภาษา ถ้าคนสองคนพูดภาษาที่มีระบบแตกต่างกันมาก คนสองคนนี้ก็จะคิดและเห็นโลกต่างกันมาก ในทางกลับกัน ถ้าคนสองคนพูดภาษาที่มีความคล้ายคลึงกันมาก คนสองคนนี้ก็จะคิดและเห็นโลกคล้ายกันไปด้วย อย่างไรก็ตาม สมมติฐานนี้ก็ยังมีปัญหาให้ต้องถกเถียงกันอยู่มาก ทั้งที่สนับสนุนและไม่เห็นด้วยในสาระที่ว่าภาษาเป็นตัวกำหนดความคิดและกิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์

จากแนวคิดต่าง ๆ ที่กล่าวมาในข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรม โดยเน้นว่าภาษามีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมหรือให้วัฒนธรรมมีอิทธิพลเหนือภาษานั้นนับว่าเป็นเรื่องยากในการพิสูจน์ ดังนั้น หากศึกษาในแง่มุมที่ว่าภาษากับวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กันก็น่าจะเป็นเรื่องที่ง่ายกว่า เมื่อเชื่อมโยงแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมเข้ากับงานวิจัยนี้ จะเห็นว่าผู้วิจัยศึกษาภาษาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เมื่อภาษาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ดังนั้น ภาษาก็น่าจะสะท้อนบางสิ่งบางอย่างที่อยู่ในวัฒนธรรมออกมาได้ เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ดังนั้น คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนก็น่าจะสะท้อนวัฒนธรรมเกี่ยวกับเรื่องเวลาของคนในท้องถิ่นนี้ได้

2.3.2 งานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน

งานวิจัยที่จะกล่าวถึงดังต่อไปนี้ เป็นงานวิจัยที่ศึกษาวัฒนธรรมของชาวอีสานที่สะท้อนผ่านทางภาษาอีสาน โดยพบว่ามีการศึกษาวัฒนธรรมของชาวอีสานผ่านทางภาษาอีสานในหลายแง่มุม ดังนี้

การศึกษาวัฒนธรรมอีสานจากวรรณกรรม คำสอน ได้แก่ งานวิจัยของสมปอง จันทคง (2530) บุญธรรม ทองเรือง (2536) และนิภาภรณ์ สิงคะกุล (2537) การศึกษาวัฒนธรรมอีสานจากกลอนลำ ได้แก่ งานวิจัยของโอสถ บุตรมารศรี (2538) และการศึกษาวัฒนธรรมอีสานจากชื่อ ได้แก่ งานวิจัยของจรูญ จอกสมุทร (2532) และวิบัณฑิตา ช่วยชูวงษ์ (2532) นอกจากนี้ ยังพบงานวิจัยที่ศึกษาการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวไทยที่พูดภาษาลาว กวย และเขมร ได้แก่ งานวิจัยของสุนทร สุรวาทกุล (2531) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สมปอง จันทคง (2530) ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมภาษาอีสานจากผญา: ศึกษากรณีบ้านหนองเรือ ตำบลสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร เพื่อศึกษาวัฒนธรรมภาษาอีสานจากผญาซึ่งเก็บรวบรวมผญาจากบ้านหนองเรือ ตำบลสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร โดยแบ่งผญาออกตามเนื้อหาและตามรูปแบบ และพิจารณาถึงวัฒนธรรมภาษาอีสานในด้านต่าง ๆ คือ เอกลักษณ์ภาษาอีสานที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม ศิลปะการสร้างคำและการตกแต่งถ้อยคำ การจำแนกระดับถ้อยคำและนิสัยของชาวอีสานที่ปรากฏในการใช้ถ้อยคำ รวมทั้งสภาพชีวิตและสังคมที่ปรากฏในผญา

ผลการวิจัยในส่วนของวัฒนธรรมนั้น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ลักษณะนิสัยของชาวอีสานที่ปรากฏในการใช้ถ้อยคำ โดยพบว่าชาวอีสานมีมนุษยสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนบ้านหรือแม้แต่ผู้มาเยี่ยมเยียนเป็นแขกต่างบ้านก็ตาม และผญาบ้านหนองเรือได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตของชาวบ้านหนองเรือและชาวอีสานเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว เครือญาติว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก มีลักษณะเป็นญาติพี่น้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดี ส่วนในด้านอาชีพส่วนใหญ่เน้นไปในด้านการทำนา ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีจะกล่าวถึงจารีตประเพณีของชาวอีสานที่เรียกว่า “ฮีตสิบสองคลองสิบสี่” และการทำบุญตักบาตร ด้านวัฒนธรรมสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการทอผ้า การจักสาน การกินอาหาร การปั้นหม้อ และสุดท้ายคือด้านความเชื่อ ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องโชคลาง ภูตผี เทวดา และยังเชื่อในคำสอนของพุทธศาสนาโดยเฉพาะเรื่องนรก-สวรรค์อีกด้วย

สุนทร สุรวาทกุล (2531) ศึกษาการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวไทยที่พูดภาษาลาว กวย และเขมร ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านเกาะแก้ว อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาโครงสร้างทางสังคมของชาวไทยที่พูดภาษาลาวกวย และเขมร และรูปแบบของการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ข้อมูลในงานวิจัย

นี้ได้จากเอกสารและการศึกษาภาคสนามที่บ้านเกาะแก้ว ซึ่งเป็นชุมชนที่เกิดจากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่ม ลาวกวย และเขมร ชาวกวยและเขมร ที่บ้านเกาะแก้วมีขนบธรรมเนียมประเพณีส่วนใหญ่เหมือนประเพณีของชาวอีสานทั่ว ๆ ไป จะแตกต่างกันเฉพาะภาษาพูด และความเชื่อบางอย่างเท่านั้น

ผลการศึกษาพบว่า ด้านความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้าน มักจะยึดมั่นในระบบอาวุโส ด้านสภาพเศรษฐกิจของชาวบ้าน มักขึ้นอยู่กับการเกษตรกรรม คือ การทำนาเลี้ยงสัตว์และการประมง ด้านรูปแบบการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมแยกออกได้เป็น 2 แบบ คือ แบบที่หนึ่งเป็นการคงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อดั้งเดิม ขณะเดียวกันก็ยอมรับหรือไม่ขัดแย้งกับขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อของกลุ่มอื่น ส่วนแบบที่สองเป็นการปรับขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อเข้าหากัน โดยแบบที่ 1) มักจะเป็นความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี เช่น ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ ผีแถน เป็นต้น ความเชื่อดังกล่าวทุกกลุ่มจะไม่สามารถปรับเข้าหากันได้ ต้องแยกกันประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อนั้น ๆ ส่วนประเพณีและความเชื่ออย่างอื่นก็สามารถปรับเข้ากันได้ และแบบที่ 2) มีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมที่เด่นชัดมากที่สุด คือ การผสมกลมกลืนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามแบบสังคมชาวนา รองลงมาเป็นการใช้ภาษาพูด ความเชื่อ และการแต่งงานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ตามลำดับ นอกจากนี้ยังพบว่า วัฒนธรรมทางศาสนาพุทธเป็นวัฒนธรรมหลักที่ทุกกลุ่มยึดถือปฏิบัติ ส่วนปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการผสมกลมกลืน ได้แก่ การอยู่ในสภาพสังคมชาวนาอย่างเดียวกัน การปฏิบัติตามประเพณีภายใต้อิทธิพลของศาสนาพุทธ การได้พบปะกับสังคมภายนอกทำให้สมาชิกในชุมชนมีทัศนคติและค่านิยมเปลี่ยนไป ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยมีผลทำให้สังคมระดับหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงได้ด้วย

คุณช่วย ปิยวิทย์ (2532) ศึกษาภาษาและคติความเชื่อในตำรายาพื้นบ้านจากวัดบิงตำบลโชคชัย อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา เพื่อศึกษาภาษา วิธีการเขียน คติความเชื่อเรื่องการเกิดโรค การรักษาป้องกันโรค และการฟื้นฟูสมรรถภาพ ซึ่งปรากฏในตำรายาพื้นบ้านที่บันทึกไว้ในสมุดข่อย จำนวน 12 ฉบับ นอกจากนี้ยังศึกษาโลกทัศน์ของชาวบ้านบิงที่เคยได้รับการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรที่สอดคล้องกับตำรายาพื้นบ้านที่ศึกษา โดยข้อมูลได้จากการศึกษาเอกสารและการวิจัยสนาม

ผลการวิจัยที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมพบว่า การศึกษาด้านคติความเชื่อนั้น ชาวบ้านบิงมีคติความเชื่อเรื่องการเกิดโรคว่า โรคเกิดขึ้นจากกระบวนการตามธรรมชาติ จากสิ่งเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากการกระทำของแม่ซื้อและจากพลังทางไสยศาสตร์ ดังนั้น การบำบัดรักษาและการป้องกันโรคจะต้องรักษาให้สัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องการเกิดโรคจึงจะได้ผล ส่วนคติความเชื่อเรื่องการฟื้นฟูสมรรถภาพเป็นวิธีการเสริมสร้างพลังใจให้คนไข้หายเป็นปรกติ และด้านการศึกษาโลกทัศน์ของชาวบ้านบิงที่เคยได้รับการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ยา

สมุนไพรด้วยตนเองและรักษาโรคกับหมอยาพื้นบ้าน โดยมีโลกทัศน์เกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคว่าเกี่ยวข้องกับความผิดปรกติของธาตุสี่ภายในร่างกายมากที่สุด มีการรักษาด้วยยาสมุนไพรและวิธีการทางไสยศาสตร์ นอกจากนี้ การฟื้นฟูสมรรถภาพที่เป็นวิธีการสร้างขวัญและกำลังใจให้คนไข้เมื่อทุเลาจากโรค เช่น การแก้บน การรดน้ำมนต์ เป็นต้น รวมทั้งคนไข้ต้องงดอาหารที่แสลงต่อโรคด้วย

วิบัณฑิตา ช่วยชูวงษ์ (2532) ศึกษาวัฒนธรรมภาษาชื่อหมู่บ้านในจังหวัดมหาสารคาม เพื่อศึกษาแนวการตั้งชื่อหมู่บ้านอีสานในจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเชื่อว่าจะสะท้อนให้เห็นภาพของหมู่บ้านในด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และสภาพสังคมวัฒนธรรมและเพื่อศึกษาวัฒนธรรมภาษาจากชื่อหมู่บ้านในจังหวัดมหาสารคาม

ผลการศึกษาพบว่า แนวการตั้งชื่อหมู่บ้านอีสานในจังหวัดมหาสารคามส่วนมากเป็นคำไทยแท้ และส่วนน้อยเป็นคำภาษาบาลี-สันสกฤต และเขมร คำแรกของชื่อมักเป็นคำนามที่บอกลักษณะทางภูมิศาสตร์ของสถานที่ตั้งหมู่บ้าน และชื่อพืชพรรณไม้ชนิดใดชนิดหนึ่งที่สื่อถึงสถานที่ตั้งหมู่บ้าน มีชื่อหมู่บ้านส่วนน้อยที่เป็นคำกริยา คำวิเศษณ์ หรือคำบุพบท ในด้านภูมิศาสตร์นั้น ชื่อหมู่บ้านสะท้อนให้เห็นสภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านว่าเป็นที่สูงประเภทโนนหรือที่ดอน อยู่ใกล้แหล่งน้ำประเภทหนองคลองหรือห้วย และมีพืชพรรณไม้ชนิดใดในบริเวณนั้น ตลอดจนมีลักษณะพื้นดินเป็นที่ลาด เป็นดินเกลือ หรือเป็นหินกรวดได้อย่างชัดเจน ในด้านประวัติศาสตร์ ชื่อหมู่บ้านได้สะท้อนให้เห็นประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านและความสำคัญของหมู่บ้านในอดีต ส่วนในด้านสังคมวัฒนธรรมนั้น ชื่อหมู่บ้านได้สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้านของประชาชนในจังหวัดมหาสารคามว่าเลือกดินที่อุดมสมบูรณ์ และมีความปลอดภัยในชีวิตเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังชี้ให้เห็นว่า ชื่อหมู่บ้านที่มีคำบ่งบอกสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ก็มักสะท้อนวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้น อาทิ ชื่อหมู่บ้านที่มีคำว่า ไร่ นา สวน ก็บ่งบอกถึงวัฒนธรรมทางการเกษตร ชื่อหมู่บ้านที่มีคำบอกแหล่งน้ำและประเพณีเกี่ยวกับน้ำก็สะท้อนว่าเป็นวัฒนธรรมน้ำ ชื่อหมู่บ้านที่บอกอาชีพต่าง ๆ สะท้อนภาพวัฒนธรรมการทำมาหากิน และชื่อหมู่บ้านที่มีคำว่า เก่า-ใหม่ ใหญ่-น้อย คุ้มเหนือ-คุ้มใต้ บอกถึงวัฒนธรรมเครือญาติ

บุญธรรม ทองเรือง (2536) ศึกษาวรรณกรรมคำสู่ขวัญอีสาน เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบวรรณกรรม ในด้านรูปแบบคำประพันธ์ ขนบนิยมในการแต่ง การใช้ภาษา และเนื้อหาสาระที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสู่ขวัญกับวิถีชีวิตชาวอีสาน โดยศึกษาจากวรรณกรรมคำสู่ขวัญคน คำสู่ขวัญสัตว์ และคำสู่ขวัญสิ่งของจำนวน 32 ประเภท 50 บท

ผลการวิจัยพบว่า ด้านรูปแบบคำประพันธ์นิยมแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายยาว ส่วนสู่ขวัญเป็นเนื้อหาส่วนสำคัญที่สุดในการกล่าวเชิญขวัญให้กลับคืนมาสู่เจ้าของขวัญ การใช้ภาษาพบว่าใช้ภาษาถิ่นอีสานเป็นพื้น มีภาษาถิ่นเหนือบ้าง และมีคำยืมมาจากภาษาต่างประเทศ ได้แก่ ภาษาบาลี

สันสกฤต และมีภาษาเขมรปนอยู่บ้าง ส่วนศิลปะการใช้คำจะใช้คำซ้ำ คำซ้อน การหลากคำ และแทรกโวหารไว้เกือบทุกบท ด้านความเชื่อ เป็นความเชื่อทางศาสนา เช่น ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม นรก ส่วนในด้านค่านิยม เป็นแนวปฏิบัติที่สังคมนั้นยอมรับและสืบทอดต่อกันมา เช่น ค่านิยมในความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ หรือ การเคารพยกย่องผู้อาวุโส และด้านประเพณีพบว่า ปรากฏทั้งประเพณีเกี่ยวกับชีวิต และประเพณีเกี่ยวกับสถาบันของสังคม

นิภาภรณ์ สิงคะกุล (2537) ศึกษาผญาเกี้ยวจากบ้านชูชาติ ตำบลอาจสามารถ อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาผญาเกี้ยวจากบ้านชูชาติ ตำบลอาจสามารถ อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด ในด้านปริบทของการจ่ายผญาเกี้ยว ฉันทลักษณ์ ศิลปะการใช้ภาษาและภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม

ผลการวิจัยด้านภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมพบว่า ผญาเกี้ยวกล่าวถึงระบบครอบครัว สภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรมการบริโภค วัฒนธรรมทางวัตถุและความเชื่อ ส่วนด้านบทบาททางสังคมพบว่า ผญาเกี้ยวมีส่วนสร้างความบันเทิงใจแก่ผู้ใช้แรงงานร่วมกัน นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังสรุปในตอนท้ายว่า บทบาทของผญาเกี้ยวในสังคมปัจจุบันเปลี่ยนไป เพราะไม่มีใครสนใจ มีการนำเอาบทผญาเข้ามาประกอบกลอนลำเพื่อให้ความบันเทิงใจและพัฒนารูปแบบให้เป็นแบบพื้นบ้าน และนำมาใช้เผยแพร่ข่าวสารด้านการศึกษา การเมือง การปกครอง ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนนำไปใช้อวยพรในโอกาสต่าง ๆ

โอสถ บุตรมารศรี (2538) ศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมจากกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา เพื่อวิเคราะห์กลอนลำที่สะท้อนภาพทางสังคมอีสานในด้านต่าง ๆ คือ ด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านศาสนาความเชื่อ ด้านการศึกษา ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี และด้านการดำเนินชีวิต

ผลการศึกษาพบว่า ด้านการเมืองการปกครอง กลอนลำได้สะท้อนให้เห็นความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และเหตุการณ์ทางการเมือง ด้านเศรษฐกิจสะท้อนให้เห็นการถูกกดขี่จากพ่อค้าคนกลาง และปัญหาที่เกิดขึ้นจากสภาวะทางเศรษฐกิจของประเทศ ด้านศาสนาและความเชื่อสะท้อนให้เห็นการยึดมั่นในคำสอนของศาสนา และมีการกล่าวถึงบุคคลสำคัญในศาสนา ด้านความเชื่อสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว ความเชื่อเรื่องความฝัน และความเชื่อเรื่องแถน ด้านการศึกษาสะท้อนให้เห็นการสอนพ่อแม่ให้เอาใจใส่ดูแลลูก สอนการประพฤติปฏิบัติตัวของวัยรุ่น การรู้จักคบคน การทำอาหาร การรู้จักภัยของโรคเอดส์ และการรักษาสิ่งแวดล้อม ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี แบ่งออกเป็น 2 ด้านได้แก่ ด้านขนบธรรมเนียมสะท้อนให้เห็นการปฏิบัติตนตามฮีตคลองของอีสาน คือการปฏิบัติตนของผู้ปกครองและประชาชนทั่วไป และด้านประเพณีมีประเพณีส่วนบุคคลและประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เช่น การปฏิบัติในประเพณีการเกิด การบวช การแต่งงาน และการตาย ส่วนในด้านสุดท้ายคือด้านการดำเนินชีวิตพบว่า กลอนลำได้สะท้อน

เกี่ยวกับปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค นอกจากนี้ ยังสะท้อนเกี่ยวกับด้านอื่น ๆ ได้แก่ อาชีพทำนา ทำสวน อาชีพขายบริการด้านต่าง ๆ อาชีพรับราชการ และสภาพความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างจะแร้นแค้นของชาวอีสาน

จากงานวิจัยดังกล่าวข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวอีสานที่สะท้อนผ่านทางภาษาอีสาน โดยการศึกษาวัฒนธรรมอีสานจากวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ ผญา ผญาเกี้ยว วรรณกรรมคำสอนต่าง ๆ และวรรณกรรมคำสู่ขวัญ การศึกษาวัฒนธรรมอีสานจากกลอนลำ และการศึกษาวัฒนธรรมอีสานจากชื่อ ได้แก่ ชื่อของยาพื้นบ้าน และชื่อหมู่บ้าน นอกจากนี้ ยังพบงานวิจัยที่ศึกษาการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวไทยในภาคอีสานที่พูดภาษาต่างกันอีกด้วย การศึกษาเรื่องเหล่านี้จะทำให้ผู้วิจัยทราบถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมโดยทั่วไปของชาวอีสาน ซึ่งจะเป็นแนวทางในการวิเคราะห์เรื่องวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนต่อไป

2.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องโลกทัศน์

ผู้วิจัยแบ่งเนื้อหาของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องโลกทัศน์ออกเป็น 3 หัวข้อย่อย ได้แก่ นิยามของคำว่า “โลกทัศน์” งานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลาและงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโลกทัศน์ในภาษาไทย ดังนี้

2.4.1 นิยามของคำว่า “โลกทัศน์”

พจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (2553ก: 491) อธิบายคำว่า “โลกทัศน์ (Worldview)” ไว้ว่า

> “การตีความปรากฏการณ์ต่าง ๆ ความเข้าใจจักรวาล หรือสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัวของมนุษย์ในสังคม ภาพของโลกที่คนในอีกวัฒนธรรมหนึ่งมองเห็น โลกทัศน์มักหมายรวมไปถึงการที่มนุษย์มองตัวเองว่าสัมพันธ์กับคนอื่นหรือสรรพสิ่งรอบ ๆ ตัวอย่างไรด้วย คำว่า “โลกทัศน์” เป็นคำกลาง ๆ หรือคำรวมที่หมายถึง โลกหรือภาพที่มนุษย์มองเห็นโดยผ่านวัฒนธรรมของตน หรือตีความสรรพสิ่งและเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยวัฒนธรรมของตน”

โรเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield, 1966) เป็นนักมานุษยวิทยาคนแรก ๆ ที่ใช้คำว่า “โลกทัศน์” (world view) เขาอธิบายว่า “โลกทัศน์ คือ ภาพที่บุคคลในสังคมมองเห็นตัวเขาและความสัมพันธ์ของตัวเขากับสภาพรอบตัว” การศึกษาโลกทัศน์คือการพยายามทำความเข้าใจว่า กลุ่ม

คนที่นักวิชาการกำลังศึกษาอยู่นั้นมองสังคมและโลกรอบ ๆ ตัวอย่างไร และการจะเข้าใจค่านิยมและโลกทัศน์นั้น จะต้องเข้าใจระบบการเรียนรู้และรับรู้ในสังคม (อมรา พงศาพิชญ์, 2532: 62-63)

โรเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield, 1966) ศึกษาคนเม็กซิโกในหมู่บ้านที่มีสภาพความเป็นอยู่แบบชาวไร่นา และเขียนหนังสือตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2499 เขาชี้ให้เห็นสภาพสังคมวัฒนธรรมของคนชนบทในเม็กซิโก และวิธีการที่คนเม็กซิกันปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปเพราะอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตก เขาพยายามชี้ให้เห็นว่า โลกทัศน์ของชาวไร่นาเม็กซิกันเปลี่ยนแปลงไป เมื่อสังคมต้องเปลี่ยนจากสังคมชนบทมาเป็นสังคมที่ทันสมัยขึ้น นอกจากนี้การศึกษาเรื่องค่านิยมและโลกทัศน์นี้มีปัญหามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพยายามศึกษาค่านิยมและโลกทัศน์ที่กำลังเปลี่ยนแปลง เพราะนักวิชาการไม่สามารถยืนยันได้ว่าสิ่งที่ตนกำลังศึกษาอยู่และค้นพบนั้น ถูกต้องตามความเป็นจริงในขณะที่กำลังศึกษาอยู่หรือไม่

นอกจากนี้ ในพจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (2553ก) ก็ได้อธิบายคำว่า “โลกทัศน์” ไว้คล้ายคลึงกับแนวคิดข้างต้น กล่าวคือ โลกทัศน์มีความสัมพันธ์กับภาษาในแง่ที่ภาษาสามารถสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ได้ เช่น คำราชาศัพท์ในภาษาไทย สะท้อนให้เห็นว่าคนไทยให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์และมองว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีความพิเศษ ความสูงส่ง เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553ก: 491) และสำหรับงานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาโลกทัศน์เกี่ยวกับเรื่องเวลาของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนผ่านคำบอกเวลา เท่ากับว่าคำบอกเวลาหรือก็คือภาษานั้น ได้สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์เกี่ยวกับเรื่องเวลาของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนนั่นเอง

จากแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับโลกทัศน์ดังข้างต้น จะเป็นประโยชน์โดยตรงต่อผู้วิจัยในการใช้เป็นแนวทางการคิดวิเคราะห์เรื่องวัฒนธรรมเกี่ยวกับคำบอกเวลาที่อยู่ในการศึกษาครั้งนี้ และเพื่อให้เห็นตัวอย่างการวิเคราะห์ที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงจะได้ยกตัวอย่างผลงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องโลกทัศน์ในภาษาไทยมาไว้ในขั้นตอนต่อจากนี้ด้วย

2.4.2 งานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอผลงานวิจัยที่ศึกษาโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา เพื่อให้เห็นว่าเท่าที่ผ่านมามีการศึกษาวิเคราะห์เรื่องโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลาในแง่มุมใดบ้าง เพราะข้อมูลในส่วนนี้จะเป็นแนวทางในการวิเคราะห์เรื่องโลกทัศน์ในงานวิจัย ดังนี้

การศึกษาโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลานั้น พบว่ามีผู้ศึกษาจำนวนน้อย เท่าที่พบมีงานวิจัยอยู่ 4 เรื่อง ได้แก่ งานวิจัยของรุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540) ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทใต้คง ฮุยถาย หยู (2547) ศึกษาเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ

และภาษาจ้วงส้างซี โดยเปรียบเทียบโลกทัศน์ของชาวไทยกับชาวจ้วง มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้ และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ กับภาษาซาไกแต็นแอ๊น ที่อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง โดยเปรียบเทียบโลกทัศน์ของคนกรุงเทพฯ กับคนซาไก งานวิจัยทั้ง 4 เรื่องนี้ผู้วิจัยได้เคยกล่าวถึงไปบ้างแล้วในหัวข้องานวิจัยที่เกี่ยวกับคำบอกเวลา แต่ในส่วนนี้จะแยกเรื่องโลกทัศน์ออกมากล่าวไว้ต่างหากโดยรวมไว้ในหัวข้อนี้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ผลการวิเคราะห์เรื่องโลกทัศน์ในงานวิจัยของ**รุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร** (2540) ที่ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทใต้คงพบว่า การนับวันเดือนปีของชาวไทใต้คงมีความสัมพันธ์กับความเชื่อทางโหราศาสตร์ กล่าวคือ ทุกคนให้ความสำคัญกับวัน เดือน ปีเกิด และเวลาตกฟาก เพราะสิ่งนี้จะส่งผลโดยตรงต่อมนุษย์ในแง่ความสั้นยาวของชีวิต สุขภาพ สติปัญญา รูปร่างลักษณะ ชาติตระกูล ทรัพย์สิน และยศถาบรรดาศักดิ์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าคนไทใต้คงมีโลกทัศน์แบบองค์รวม คือ มองทุกสิ่งทุกอย่างว่าสัมพันธ์กัน ชีวิตต้องพึ่งพาปัจจัยทางธรรมชาติ จะอยู่กันตามลำพังไม่ได้ นอกจากนี้คนไทใต้คงยังให้ความสำคัญต่อเวลาที่เหมาะสมในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ และมีระเบียบประเพณีเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติในการทำมาหากิน และคติความเชื่อในแต่ละเดือนในรอบปีอย่างชัดเจน เรียกว่าประเพณีสิบสองเดือน เช่น ประเพณีก่อเจดีย์ทราย ประเพณีถวายไฟ และประเพณีสำนึกผิด เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้มีทั้งที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธและประเพณีผี โดยมีสาระสำคัญอยู่ที่การอยู่ร่วมกัน ความอุดมสมบูรณ์ และความปลอดภัยจากสิ่งเหนือธรรมชาติ

ส่วนงานวิจัยของ**ฮุยถาย หยู** (2547) ที่ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพฯ และภาษาจ้วงส้างซี โดยมีส่วนของการเปรียบเทียบโลกทัศน์ของผู้พูดภาษาไทยและผู้พูดภาษาจ้วงที่สะท้อนจากวิธีการบอกเวลาด้วยนั้นพบว่า ผู้พูดภาษาไทยและผู้พูดภาษาจ้วงต่างมองว่า *เวลามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ คน และสัตว์อย่างใกล้ชิด* โดยนำสิ่งเหล่านี้มาช่วยบอกเวลา เช่น เช้า มืดค่ำ เที่ยง พระอาทิตย์ขึ้น พระอาทิตย์ตก เป็นต้น ส่วน*เวลาใน 1 วันนั้นสามารถแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ได้* โดยเห็นว่า โลกของเวลาใน 1 วันนั้นอาจแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือกลางวันและกลางคืน โดยแต่ละส่วนนั้นอาจแบ่งย่อยได้เป็น 12 ซึก ที่ต่างกันคือ ผู้พูดภาษาไทย (เฉพาะผู้สูงอายุ) มีมุมมองในการแบ่งเวลาใน 1 วันที่ละเอียดกว่า คือแบ่ง 1 วันออกเป็นสองส่วน ได้แก่กลางวันและกลางคืน หลังจากนั้นแบ่งกลางวันและกลางคืนออกเป็น 4 ซึกใหญ่เท่ากัน โดยแต่ละซึกนั้นแบ่งย่อยออกเป็น 6 ซึกเล็ก ซึ่งลักษณะการแบ่งเวลาแบบนี้ไม่พบในภาษาจ้วง นอกจากนี้ *เวลายังมีลำดับตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต* เวลาในปัจจุบันมีความชัดเจนมากกว่าเวลาในอดีตและอนาคต และสุดท้ายคือ *เวลาเป็นสิ่งที่หมุนเวียนตลอดโดยไม่หยุดนิ่ง*

งานวิจัยของ**มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์** (2548) ศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้ โดยในส่วนของโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นใต้ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลานั้นพบว่า *ชาวไทยภาคใต้มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับธรรมชาติ* เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาว ผู้คนรอบข้าง รวมทั้งสัตว์ต่าง ๆ *ชาวไทยถิ่นใต้มีการมองเวลาเป็นเส้น หรือเป็นกระแส มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด* เวลาที่เกิดก่อนเวลาในปัจจุบันหรือจุดของเวลาที่ใช้อ้างอิงจัดเป็นอดีต ส่วนเวลาที่เกิดหลังเวลาในปัจจุบันหรือจุดของเวลาที่ใช้อ้างอิงจัดเป็นอนาคต นอกจากนี้ *ชาวไทยถิ่นใต้มองว่าเวลาเป็นสิ่งที่แบ่งออกเป็นส่วนได้เช่นเดียวกับสิ่งของที่จับต้องได้* แต่ระบบการบอกเวลาที่เป็นระบบ 1-12 และใช้คำว่า ตี เหมือนกันทั้งกลางวันและกลางคืน แสดงให้เห็นว่า การบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้มีความละเอียดในการแบ่งเวลาออกเป็นส่วน ๆ น้อยกว่าในภาษาไทยกลาง ซึ่งอาจสะท้อนโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นใต้ว่าเป็นสังคมที่เรียบง่ายกว่าสังคมเมืองหลวง รวมทั้งไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องเวลาในชีวิตประจำวันมากนัก ทำให้ไม่จำเป็นต้องบ่งจุดของเวลาให้ละเอียดมาก และการบอกเวลาตามระบบปฏิทินสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นใต้ที่มีต่อ*เวลาว่าเป็นสิ่งที่มีการเคลื่อนที่หมุนเวียนไปโดยไม่หยุดนิ่ง* เช่น แต่ละวันจะหมุนไปจากเช้า เที่ยง บ่าย เย็น ค่ำ ดึก จากวันที่ 1 ถึง 30 หรือ 31 แล้วก็เวียนกลับมาเป็นตอนเช้าอีก เป็นวันที่ 1 อีก เป็นต้น หมุนเวียนอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ

นอกจากนี้ งานวิจัยของ**มธุรส คุ้มประสิทธิ์** (2553) ที่ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ กับภาษาซาไกแต็นแอ๊น ที่อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง ก็มีการศึกษาโลกทัศน์เช่นเดียวกันโดยพบว่า ผู้บอกภาษาทั้งสองภาษามีมุมมองเกี่ยวกับเรื่องเวลาว่า *เวลามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ คนและสัตว์อย่างใกล้ชิด* โดยเวลามีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของสัตว์ป่า ไม่ใช่สัตว์เลี้ยง *เวลาสามารถแบ่งออกเป็นช่วงเป็นส่วน ๆ ได้* แต่ในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ มีมุมมองในการแบ่งเวลาใน 1 วัน ที่ละเอียดและชัดเจนกว่า *เวลามีลำดับแบบอดีต ปัจจุบัน และอนาคต* ซึ่งในภาษาซาไกไม่มีความคิดเรื่องเดือน และปี จึงทำให้มุมมองเรื่องลำดับเวลาไม่ละเอียดและไม่ชัดเจน และสุดท้าย*เวลาเป็นสิ่งที่หมุนเวียนไปไม่หยุดนิ่ง* สรุปได้ว่า การที่วิธีการบอกเวลาและโลกทัศน์ของทั้งสองภาษามีความแตกต่างกันมากนั้น อาจจะเนื่องมาจากสภาพสังคมที่แตกต่างกันมาก โดยผู้บอกภาษาซาไกดำเนินชีวิตอยู่ในป่า และใช้ชีวิตแบบไม่รีบเร่งหรือแข่งขันกับใคร จึงทำให้พบคำบอกเวลาที่มีความละเอียดน้อยกว่าในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ

เมื่อเปรียบเทียบงานวิจัยทั้ง 4 เรื่องจะเห็นว่า งานวิจัยของฮุยถาย หยู (2547) และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) มีการเปรียบเทียบโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลาของคนทั้งสองท้องถิ่น แต่งานวิจัยของรุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540) และมิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) ไม่ได้มีการเปรียบเทียบโลกทัศน์ของคนสองท้องถิ่น โดยภาพรวมจะเห็นว่า โลกทัศน์ของคนในแต่ละท้องถิ่นต่าง ๆ มีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกัน ความรู้เรื่องโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลาที่ได้จากงานวิจัยเหล่านี้ จะเป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยในการวิเคราะห์ส่วนของโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา หาก

พบว่ามีโลกทัศน์แง่มุมใดที่สอดคล้องกับงานวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยก็จะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์เรื่องโลกทัศน์ต่อไป

2.4.3 งานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโลกทัศน์ในภาษาไทย

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอผลงานวิจัยที่ศึกษาโลกทัศน์ผ่านทางภาษาในภาษาไทย เพื่อให้เห็นมุมมองที่หลากหลายในการศึกษาวิเคราะห์ และจะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์เรื่องโลกทัศน์ในงานวิจัยนี้ด้วย ดังนี้

งานวิจัยของสุภา สมจิตศรีปัญญา (2530) ศึกษาโลกทัศน์จากหนังสือก้อม จิราภัสร ลิมปิชาติ (2534) ศึกษาโลกทัศน์จากลักษณนามของคำนามเรียกเครื่องใช้ในครัวเรือน จรูญรัตน์ รัตนากร (2535) ศึกษาโลกทัศน์จากวรรณกรรมคำสอน วราภรณ์ ตุนา (2543) ศึกษาโลกทัศน์ในวรรณกรรม และพชร สุวรรณภาชน์ (2544) ศึกษาโลกทัศน์จากเพลงโคราช ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สุภา สมจิตศรีปัญญา (2530) ศึกษาโลกทัศน์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากหนังสือก้อม: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านหนองหล่ม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาโลกทัศน์ชาวบ้านหนองหล่มที่สอดคล้องกับโลกทัศน์จากหนังสือก้อม จำนวน 40 เรื่อง แยกเป็น 4 ประเด็นตามความสำคัญของเรื่อง ได้แก่ โลกทัศน์ด้านความเชื่อ โลกทัศน์ทางการปกครอง โลกทัศน์ทางเศรษฐกิจ และอิทธิพลหนังสือก้อมที่มีต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ส่วนวิธีการศึกษาแบ่งเป็น 2 วิธี คือ เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามเชิงสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมต่าง ๆ

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ประเด็นด้านโลกทัศน์ทางความเชื่อนั้น ชาวบ้านมีโลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาลว่า จักรวาลประกอบด้วยสามส่วน คือ โลกมนุษย์ สวรรค์ และนรก ส่วนเรื่องลัทธิความเชื่อนั้น ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธเป็นหลักในการดำเนินชีวิต และมีความเชื่อในพิธีกรรมตามช่วงวิกฤตการณ์ของชีวิต เช่น เกิด แต่งงาน เป็นต้น ประเด็นต่อมาคือโลกทัศน์ทางการปกครอง ชาวบ้านส่วนมากยังยอมรับการปกครองแบบเฒ่าแก่เป็นผู้นำ และแบบขุนนางข้าราชการเป็นผู้นำ ประเด็นด้านโลกทัศน์ทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านยังยึดมั่นเศรษฐกิจการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนา และประเด็นสุดท้าย คือ อิทธิพลหนังสือก้อมต่อชีวิตชาวบ้าน ผู้วิจัยพบว่า ผู้ใช้หนังสือก้อมประกอบพิธีกรรม จะได้รับการยอมรับจากชาวบ้านให้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางสังคม และได้รับสิทธิพิเศษไม่ถูกเกณฑ์ไปสงครามและโยธา แต่ในปัจจุบันบุคคลผู้นี้จะไม่ได้รับสิทธิพิเศษนี้แล้ว

จิราภัสร ลิมปิชาติ (2534) ศึกษาโลกทัศน์ของชาวเขา 6 เผ่าในประเทศไทยที่สะท้อนจากลักษณนามของคำนามเรียกเครื่องใช้ในครัวเรือน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโลกทัศน์ที่สะท้อนจากการใช้ลักษณนามของผู้พูดภาษาชาวเขา 6 เผ่า คือ ม้งดำ เมี่ยน-เย้า ล่าหูซิ กะเหรี่ยงสะกอ ลีซู และ

อาข่า โดยศึกษาจากคำลักษณนามของคำนามเรียกเครื่องใช้ในครัวเรือนเท่านั้น และเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจ้าของภาษาในจังหวัดเชียงราย

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ภาษาของชาวเขาทุกภาษาแบ่งประเภทของลักษณนามออกเป็น 3 ประเภท คือ คำลักษณนามกลาง คำลักษณนามสำหรับกลุ่มนาม และคำลักษณนามซ้ำรูปคำนาม และเมื่อพิจารณาจากจำนวนของคำลักษณนามที่เกิดคู่กับคำนามแล้ว พบว่ามีความแตกต่างกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า การมองโลกของผู้พูดภาษาแต่ละภาษามีความซับซ้อนไม่เท่ากัน นอกจากนี้ อรรถลักษณ์ที่นำมาเป็นเกณฑ์ในการจับกลุ่มคำนามที่ใช้คำลักษณนามเดียวกันในแต่ละภาษายังมีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งแสดงให้เห็นการจับกลุ่มกันของภาษาเหล่านี้ตามโลกทัศน์ของแต่ละภาษาได้

จรูญรัตน์ รัตนากร (2535) ศึกษาโลกทัศน์ชาวอีสานจากวรรณกรรมคำสอน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาโลกทัศน์ชาวอีสานจากวรรณกรรมคำสอนจำนวน 15 เรื่อง ใน 3 ด้านคือ โลกทัศน์ชาวอีสานที่มีต่อมนุษย์ โลกทัศน์ชาวอีสานที่มีต่อธรรมชาติ และโลกทัศน์ชาวอีสานที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ

ผลการวิจัยสรุปว่า 1) ด้านโลกทัศน์ชาวอีสานที่มีต่อมนุษย์เห็นว่า สตรีต้องรักนวลสงวนตัวมีคุณสมบัติที่ดีเป็นกุลสตรีควรมีคู่ครองเมื่อถึงวัยอันควร บุรุษต้องมีความรู้ ความกล้าหาญ ขยัน มีคุณธรรม และมีศีลธรรมประจำใจ ชาวอีสานจะเคารพยกย่องผู้อาวุโส และรังเกียจผู้วางตนไม่เป็นไปตามวัย หน้าที่ของบิดามารดาคือ ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูบุตร มีสิทธิ์ในวิถีชีวิตของบุตร และบุตรจะต้องเคารพเชื่อฟังและตอบแทนพระคุณบิดามารดา พี่น้องควรรักและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่วนผู้ปกครองในสังคมจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมยึดมั่นในฮีตครองของบ้านเมืองตน รู้จักนำความรู้อันเหมาะสมมาสั่งสอนประชาชน และผู้ใต้ปกครองก็ต้องเคารพเชื่อฟัง ซื่อสัตย์ และไม่ทำตนตีเสมอเจ้านาย 2) ด้านโลกทัศน์ชาวอีสานที่มีต่อธรรมชาติเห็นว่า ธรรมชาติมีคุณค่าต่อชีวิตมนุษย์แต่ในขณะเดียวกันก็เห็นว่าธรรมชาตินั้นมีโทษภัยต่อชีวิตมนุษย์ และ 3) โลกทัศน์ชาวอีสานที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวอีสานเห็นว่าแถนคือผีที่ยิ่งใหญ่กว่าผีทั้งหลาย และมีลักษณะเป็นเทวดามากกว่าผี ส่วนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวอีสานคิดว่าช่วยปกป้องคุ้มครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขคือเทวดาอารักษ์ เมื่อจะประกอบพิธีหรือมีงานในบ้าน ชาวอีสานจะบอกกล่าวแก่ผีเรือน ผีที่รักษาข้าวกล้าในนาคือ ผีตาแฮก ชาวอีสานเห็นว่าเวทมนต์คาถามีประโยชน์หลายประการ และชาวอีสานยังให้ความสำคัญเกี่ยวกับวันเวลาหรือฤกษ์ยามเมื่อจะกระทำสิ่งที่สำคัญ และคติทางพุทธศาสนานั้น ชาวอีสานยอมรับแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม บาปบุญ และยอมรับว่านิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา

วราภรณ์ ตุนา (2543) ศึกษาโลกทัศน์ในวรรณกรรมอีสานเรื่องสังข์ศิลป์ชัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโลกทัศน์จากวรรณกรรมอีสานเรื่องสังข์ศิลป์ชัยจำนวน 7 ฉบับ แบ่งเป็น 3

ด้าน ได้แก่ โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อมนุษย์ โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติ และโลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า 1) โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อมนุษย์พบว่า มนุษย์ให้ความสำคัญกับครอบครัว ด้วยการใช้ความผูกพันทางสายเลือดและความเป็นเครือญาติ เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์กันเป็นสังคม 2) โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติพบว่า มนุษย์มีความผูกพันกับธรรมชาติ ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตอย่างแยกจากกันไม่ได้ มนุษย์มีความสนใจและซาบซึ้งต่อธรรมชาติ และมนุษย์ต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นปัจจัยการดำรงชีวิต และ 3) โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติพบว่า มนุษย์เชื่อว่าศาสนาเป็นศูนย์กลางในการสร้างความดี และถือว่าวัดเป็นศูนย์รวมของสังคม โดยมีวรรณกรรมเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์มีความเลื่อมใสในพุทธศาสนา มีความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม และเรื่องผี รวมทั้งไสยศาสตร์

พชร สุวรรณภาชน์ (2544) ศึกษาโลกทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย: เพลงโคราช โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบ เนื้อหา และวิวัฒนาการของเพลงโคราช และศึกษาโลกทัศน์ของชาวไทยโคราช โดยวิเคราะห์จากกลอนเพลง และการเล่นเพลงโคราช ข้อมูลในการวิจัยได้มาจากการสัมภาษณ์หมอเพลง และจากเอกสารงานวิจัยเพลงโคราชที่รวบรวมได้

ผลการวิจัยในส่วนของโลกทัศน์สรุปได้ว่า โลกทัศน์ของชาวไทยโคราชมีพื้นฐานความเชื่อมาจากศาสนา ชาวไทยโคราชส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธและยึดหลักศาสนาพุทธในการดำเนินชีวิต ประเพณีเกี่ยวกับวิถีชีวิตส่วนใหญ่จึงมีความเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อและพิธีกรรมทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ ชาวไทยโคราชยังมีการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ มีการพึ่งพาตนเอง มีความเชื่อเรื่องโชคลาง โหราศาสตร์ ผี ไสยศาสตร์ โดยรวมแล้วจัดได้ว่ามีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมไทยดั้งเดิมทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้ ยังพบวัฒนธรรมอันดีงามสอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตของหมอเพลงและชาวไทยโคราชด้วย เช่น ความกตัญญู ความสามัคคี ความมีน้ำใจ และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ส่วนโลกทัศน์ที่เกี่ยวเนื่องกับประเพณีวัฒนธรรมก็พบว่า มีความเปลี่ยนแปลงไปตามสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้น เช่น การมีอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น หรือวิธีการทำนาที่เปลี่ยนไป เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้สังคมชนบทที่เรียบง่าย เปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมเมืองที่ซับซ้อนมากขึ้น

จากงานวิจัยข้างต้นจะเห็นว่า เป็นงานวิจัยที่ศึกษาโลกทัศน์ผ่านทางภาษาในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ภาษาจากงานวรรณกรรม ในที่นี้คือ ภาษาในหนังสือก้อม และภาษาในวรรณกรรม ภาษาจากเพลง ในที่นี้คือ เพลงโคราช และจากคำศัพท์หมวดต่าง ๆ ในที่นี้คือ คำลักษณนามของคำนามเรียกเครื่องใช้ในครัวเรือน นอกจากนี้ โลกทัศน์ของชาวอีสานที่สะท้อนผ่านทางภาษาจากงานวิจัยเหล่านี้ส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ มีการสะท้อนโลกทัศน์เกี่ยวกับตัวมนุษย์ โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติ และโลกทัศน์เกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ อาจจะมีความแตกต่างกันบ้างในเรื่องของการ

วิเคราะห์ที่ละเอียดมากหรือน้อย ซึ่งนั่นก็อาจจะเป็นเพราะข้อมูลที่แตกต่างกันด้วย จึงทำให้พบโลกทัศน์ที่ละเอียดมากน้อยแตกต่างกัน ทั้งนี้ ความรู้จากเรื่องโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านทางภาษาในรูปแบบต่าง ๆ นี้ ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นแนวทางในการวิเคราะห์เรื่องโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ว่าโลกทัศน์ของชาวอีสานประกอบไปด้วยเรื่องอะไรบ้าง หากมีโลกทัศน์เรื่องใดที่มีเนื้อหาเข้ากับในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยก็จะนำโลกทัศน์ดังกล่าวมาอธิบายเนื้อหาในส่วนโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนที่พบในงานวิจัยนี้ด้วย

2.5 สรุปการทบทวนวรรณกรรม

จากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ เกี่ยวกับคำบอกเวลาที่ได้กล่าวมา สรุปได้ว่า เรื่องนิยามของคำบอกเวลานั้น ผู้ที่ศึกษาความหมายของคำบอกเวลาต่างก็ให้นิยามของคำบอกเวลาทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน บางคนให้ความสำคัญในเรื่องความหมายของคำเป็นหลัก เช่น นววรรณ พันธุเมธา (2527) บางคนก็ให้ความสำคัญในเรื่องโครงสร้างของคำเป็นหลัก เช่น วิจินตน์ ภาณุพงศ์ (2532) ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยไม่ได้ใช้นิยามของใครเป็นหลัก แต่จะกำหนดนิยามของคำบอกเวลาเพื่อใช้สำหรับงานวิจัยนี้ว่า คำบอกเวลา หมายถึง คำศัพท์และสำนวนซึ่งมีความหมายบ่งบอกเวลาและทำหน้าที่บ่งบอกจุดของเวลาและระยะของเวลา

ส่วนแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรม สรุปว่า ภาษากับวัฒนธรรมในงานวิจัยนี้ มีความสัมพันธ์กันในแง่ที่ว่าภาษาสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรม ดังนั้น การศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ก็น่าจะทำให้เรามองเห็นวัฒนธรรมบางอย่างเกี่ยวกับเรื่องเวลาของคนในท้องถิ่นได้ เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับโลกทัศน์ที่มีความสัมพันธ์กันในแง่ที่ว่า ภาษาสามารถสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ได้ ซึ่งผู้วิจัยจะนำแนวคิดและทฤษฎีเหล่านี้มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์เรื่องโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

การศึกษางานวิจัยที่เน้นศึกษาลักษณะโครงสร้างและความหมายของคำบอกเวลาสรุปได้ว่ามีงานวิจัยอยู่ 5 เรื่อง ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการศึกษาลักษณะโครงสร้างและความหมายของคำบอกเวลาเป็นหลัก โดยเฉพาะงานวิจัยของ น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (2515) ที่จะเน้นการศึกษาโครงสร้างของคำบอกเวลาเป็นหลัก นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาเรื่องอื่น ๆ เพิ่มเข้ามา ได้แก่ เรื่องวัฒนธรรม ในงานวิจัยของอรนุช สุวรรณรัตน์ (2534) และเรื่องมโนทัศน์ ในงานวิจัยของปราณี กุลละวณิชย์ (2003) ส่วนงานวิจัยของเดล ควาลไฮม (2543) ที่ศึกษาเปรียบเทียบมโนอุปลักษณ์เรื่องเวลาในภาษาไทยกับภาษาอังกฤษ จะทำให้เห็นมุมมองความคิดในเรื่องเวลาของคนไทยและคนต่างชาติได้หลากหลายมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังมีการศึกษาในเรื่องพัฒนาการและที่มาของคำบอกเวลาด้วย

คือ งานวิจัยของณัฐวรรณ ชั่งใจ (2553) จากการศึกษางานวิจัยในด้านลักษณะโครงสร้างและความหมายของคำบอกเวลาที่ได้กล่าวมา ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางการวิเคราะห์วิธีการบอกเวลาในการศึกษาครั้งนี้

ส่วนงานวิจัยที่เน้นศึกษาวิธีการบอกเวลา วัฒนธรรมและโลกทัศน์ที่สะท้อนจากคำบอกเวลา สรุปได้ว่า งานวิจัยที่ศึกษาด้านนี้ในภาษาไทยมีจำนวนน้อย เท่าที่พบได้แก่ งานวิจัยของ รุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร (2540) ฮุยถาย หยู (2547) มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์ (2548) และมธุรส คุ้มประสิทธิ์ (2553) งานวิจัยทุกเรื่องเป็นการศึกษาภาษาย่อยที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะภาษาไทยถิ่นในประเทศไทยก็มีเพียงภาษาไทยถิ่นกลางและภาษาไทยถิ่นใต้ ทำให้เห็นว่ายังมีภาษาไทยถิ่นอื่น ๆ ที่ไม่มีใครนำมาศึกษาในเรื่องคำบอกเวลา จากงานวิจัยที่กล่าวมา ทำให้ผู้วิจัยได้รับความรู้เรื่องวิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการบอกเวลาและวัฒนธรรมประเพณีที่สะท้อนจากคำบอกเวลา ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยในการวิเคราะห์วิธีการบอกเวลาและโลกทัศน์ที่สะท้อนจากคำบอกเวลาได้

นอกจากนี้ งานวิจัยเกี่ยวกับการสร้างแผนที่แนวแบ่งเขตภาษาของศิริวิไล ธีระโรจนารัตน์ (2552) ยังทำให้ผู้วิจัยได้รับความรู้ในเรื่องแนวแบ่งเขตภาษาไทยถิ่นแต่ละภูมิภาคในประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยจะใช้ข้อมูลส่วนของแผนที่ซ้อนทับภาษามากำหนดจุดเก็บข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ด้วย

บทที่ 3

วิธีการบอกจุดของเวลาวัน เดือน ปี

ในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่รวบรวมได้จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนและข้อมูลจากพจนานุกรมภาษาอีสาน รวมถึงเอกสารต่าง ๆ มาวิเคราะห์วิธีการบอกจุดของเวลาวัน เดือน ปีของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน จากข้อมูลที่รวบรวมได้ หากพิจารณาตามความหมายของคำบอกจุดของเวลาจะพบว่า มีคำบอกจุดของเวลาที่มีความหมายบอกเวลาภายใน 1 วันเป็นจำนวนมากและมีการแบ่งจุดของเวลาที่ละเอียดกว่าเวลาของวัน เดือน ปี ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ควรจะแยกการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ วิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน และวิธีการบอกเวลาของวัน เดือน ปี ซึ่งสาเหตุที่พบคำบอกจุดของเวลาภายใน 1 วันเป็นจำนวนมากนั้น อาจเป็นเพราะว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนให้ความสำคัญกับเวลาภายใน 1 วันมาก เพราะใน 1 วัน มนุษย์ต้องทำกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย ตั้งแต่ตื่นนอน กินข้าว ทำงาน จนกระทั่งเข้านอน โดยกิจกรรมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตที่จะต้องกระทำเป็นประจำ มนุษย์จึงคุ้นเคยและให้ความสำคัญกับสิ่งที่ทำเป็นประจำ ส่งผลให้มีคำบอกจุดของเวลาภายใน 1 วันที่ละเอียดมากนั่นเอง

3.1 วิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน

ในปัจจุบันการกำหนดเวลาที่แน่นอนกลายมาเป็นสิ่งจำเป็นต่อการกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ ในแต่ละวันของคนในสังคม ยิ่งกิจกรรมเหล่านั้นมีความซับซ้อนมากขึ้นเท่าไร การกำหนดเวลาที่แน่นอนก็ยิ่งมีความจำเป็นมากขึ้นเท่านั้น โดยจะเห็นได้จากกิจกรรมของคนที่อยู่ในสังคมเมือง เช่น เวลาการเข้าและออกจากที่ทำงาน เวลานัดหมายทางธุรกิจ และตารางเวลาในการโดยสารพาหนะสาธารณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรถโดยสาร รถไฟ เรือและเครื่องบิน เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้จำเป็นจะต้องกำหนดเวลาที่แน่นอนเพื่อความเป็นระเบียบของสังคม ทุกคนจึงต้องรู้เวลาที่แน่นอนของกิจกรรมในแต่ละวันโดยอาศัยเครื่องมือบอกเวลาที่เรียกว่า “นาฬิกา”

หากมองย้อนไปในอดีต สมัยที่ยังไม่มีการคิดค้นเครื่องมือบอกเวลาที่แน่นอนขึ้นมา คนในสังคมก็สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นระบบระเบียบเช่นเดียวกันโดยไม่ต้องอาศัยนาฬิกา ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่ากิจกรรมในแต่ละวันของคนสมัยก่อนไม่มีความซับซ้อนมากดังเช่นปัจจุบัน การบอกเวลาที่แน่นอนจึงไม่มีความจำเป็นต่อกิจกรรมของคนในสังคมสมัยก่อนมากนัก เนื่องจาก

สมัยก่อนคนส่วนใหญ่มักประกอบอาชีพเกษตรกรรมดังเช่นสังคมไทย คนส่วนใหญ่จะมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติมาก การดำเนินชีวิตจึงมักจะขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติเป็นหลัก ส่งผลให้การกำหนดช่วงเวลาต่าง ๆ ก็มักจะอ้างอิงจากปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยเช่นกัน และจากการที่ยังไม่มีเครื่องมือบอกเวลาที่แน่นอน จึงทำให้คนสมัยก่อนต้องบอกเวลาโดยการประมาณ ดังที่ เทพชู ทับทองได้กล่าวไว้ว่า

> “...ราษฎรสมัยโบราณเขาใช้การสังเกตธรรมชาติเป็นเครื่องบอกเวลาอย่างคร่าว ๆ เช่น พอสว่างก็ประมาณเวลาได้ว่าเช้าตรู่ สาย เที่ยง บ่าย เย็น ค่ำ โดยดูดวงอาทิตย์เป็นหลัก เวลากลางคืนก็อาศัยดูดวงจันทร์ ดวงจันทร์เต็มดวงลอยอยู่ประมาณเหนือศีรษะก็อยู่ในราวสองยามหรือถ้าเป็นข้างแรมไม่มีดวงจันทร์ดูก็ประมาณยามเอา เช่น ตอนค่ำพองว่างนอนก็เป็นเวลาประมาณยามหนึ่ง (21.00 น.) พอตื่นได้ยินเสียงไก่ขันก็รู้เวลาว่ายามสามแล้ว...” (เทพชู ทับทอง, 2546: 110)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า การบอกเวลาอย่างคร่าว ๆ ของคนไทยสมัยก่อนอาศัยทั้งการสังเกตดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และการฟังเสียงไก่ขันเป็นหลัก ทำให้เห็นว่าคนไทยสมัยก่อนให้ความสำคัญกับสิ่งเหล่านี้จนนำมาเป็นจุดสังเกตในการบอกเวลาได้

จากข้อมูลทั้งหมดพบว่า วิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสามารถจำแนกเป็น 4 วิธี ตามความหมายของคำ ได้แก่ วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว การสังเกตพฤติกรรมของคน การสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ และการใช้ระบบตัวเลข นอกจากนี้ ยังพบวิธีการแบ่งช่วงเวลาต่าง ๆ ภายใน 1 วัน ซึ่งจะได้นำเสนอไว้ในบทนี้ด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1.1 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า คำบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว เนื่องจากมนุษย์ต้องดำรงชีวิตโดยการพึ่งพิงธรรมชาติ ธรรมชาติจึงมีความสำคัญและผูกพันกับวิถีชีวิตของมนุษย์มายาวนาน เมื่อเวลาเริ่มมีความจำเป็นกับวิถีชีวิตของมนุษย์ มนุษย์จึงต้องหาจุดอ้างอิงเวลาเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ในช่วงเวลาที่ต่างกัน และสิ่งที่สังเกตได้ง่ายที่สุดก็คือธรรมชาติรอบตัวนั่นเอง มนุษย์จึงรู้จักสังเกตการเปลี่ยนแปลงของสิ่งรอบตัว เพื่อกำหนดเป็นช่วงเวลาต่าง ๆ จนกระทั่งมีการคิดค้นเครื่องมือช่วยบอกเวลาอย่างเช่นนาฬิกาในปัจจุบันขึ้นมาใช้แทน

วิธีการบอกจุดของเวลาดังกล่าวของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสามารถจำแนกออกเป็น 3 วิธี ได้แก่ วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาว ดังต่อไปนี้

3.1.1.1 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงอาทิตย์

จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาพบว่า ในช่วงเวลากลางวันทุกคนจะสังเกตดวงอาทิตย์เป็นหลักเหมือนกันหมด เนื่องจากดวงอาทิตย์นำความสว่างมาสู่โลกและยังมีวัฏจักรที่ค่อนข้างแน่นอน กล่าวคือ เราจะสังเกตเห็นว่าวันหนึ่ง ๆ ดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก และตกไปทางทิศตะวันตก โดยตลอดช่วงที่ดวงอาทิตย์ขึ้นมานี้จะมีความสว่างในระดับที่ต่างกันและเรายังรับรู้ถึงความร้อนจากดวงอาทิตย์ที่มีอุณหภูมิแตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลาของวันอีกด้วย ลักษณะดังกล่าวจะวนเวียนอยู่อย่างนี้ทุกวันจนสามารถสังเกตได้อย่างชัดเจน ดังนั้นจึงถือว่าช่วงเวลาต่าง ๆ ในแต่ละวันเริ่มต้นตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงดวงอาทิตย์ตกตามที่เราสังเกตเห็นได้นั่นเอง โดยสามารถจำแนกวิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงอาทิตย์ได้เป็น 3 วิธี ได้แก่ การสังเกตการขึ้น-ลงหรือ การเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ ระดับแสงสว่างของดวงอาทิตย์ และอุณหภูมิของดวงอาทิตย์ ดังนี้

1) การขึ้น-ลงหรือการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์

การเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์สามารถสังเกตได้ตั้งแต่การเคลื่อนที่ขึ้นมาในเวลาเช้าทางทิศตะวันออก จากนั้นดวงอาทิตย์จะเคลื่อนไปตามตำแหน่งต่าง ๆ บนท้องฟ้าจนกระทั่งเคลื่อนที่ลงหรือตกทางทิศตะวันตกในเวลาเย็นจึงถือว่าสิ้นสุดกลางวัน จากข้อมูลพบว่า คำศัพท์ที่ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนใช้เรียกจุดของเวลาต่าง ๆ โดยการสังเกตการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์นั้น อาจแบ่งออกเป็น 4 ช่วงเวลา ได้แก่ เวลาเช้า เวลาเที่ยง เวลาบ่าย และเวลาเย็น เช่น

<u>**เวลาเช้า**</u>

ตะวันขึ้น /ta:^{2}wen^{3}khɯn^{5}/ **ตะวันโผล่** /ta:^{2}wen^{3}pho:^{4}/ และ **ตะวันโผล่ขึ้นปลายไม้** /ta:^{2}wen^{3}pho:^{4}khɯn^{5}pa:j^{2}ma:j^{6}/

คำเหล่านี้ หมายถึง เวลาเช้าหรือเวลาที่ดวงอาทิตย์กำลังขึ้น เป็นเวลาประมาณ 06.00 น.

<u>**เวลาเที่ยง**</u>

ตะวันส่องตรงหัว /ta:^{2}wen^{3}sɔ:ŋ^{4}toŋ^{2}hua^{1}/ **เงาตรงหัว** /ŋaw^{3}toŋ^{2}hua^{1}/ และ **เที่ยง** /thiaŋ^{4}/

คำเหล่านี้ หมายถึง เวลาเที่ยง ประมาณ 12.00 น. เป็นเวลาที่ดวงอาทิตย์อยู่ในตำแหน่งตรงกับศีรษะพอดี ผู้บอกภาษาอธิบายวิธีการสังเกตดวงอาทิตย์ตอนเที่ยงวันว่า ถ้าแสงดวงอาทิตย์ส่องลงมาอยู่ในตำแหน่งตรงศีรษะของเราพอดีขณะที่ยืนอยู่นั้น จะไม่มีเงาทอดออกมาหรือเอียงออกมาจากตัวของเรา นั่นหมายถึง เวลาเที่ยงวัน หรือถ้าเป็นช่วงปักดำนา ชาวนาจะดูเงาจากไม้หลักที่ปักอยู่ในนา กล่าวคือ ถ้าเป็นเวลาเที่ยงวันจะต้องไม่มีเงาเอียงออกจากไม้หลักนั่นเอง

<u>เวลาบ่าย</u>

ตะวันคล้อย /ta:^{2}wen^{3}khɔ:j^{6}/ และ **ตะวันคล้าย** /ta:^{2}wen^{3}kha:j^{6}/

ทั้งสองคำนี้ หมายถึง เวลาบ่ายหรือเวลาหลังจากเที่ยงวันไปแล้ว ประมาณ 13.00-16.00 น. เวลาบ่ายดวงอาทิตย์จะเอียงไปจากจุดกึ่งกลาง ซึ่งจุดกึ่งกลางในที่นี้อาจจะอ้างอิงจากการสังเกตเงาที่ทอดออกไปจากตัวเราหรือจากหลักที่ปักไว้ เมื่อเงาเอียงออกไปจากตำแหน่งตรงกลางศีรษะหรือตำแหน่งกลางหลักไม้จะเรียกว่า “คล้อย”

สังเกตคำว่า “**คล้อย**” /khɔ:j^{6}/ ในภาษาไทยถิ่นอีสานจะตัดเสียงควบกล้ำ ล ออกไป เนื่องจากในภาษาไทยถิ่นอีสานไม่มีเสียงควบกล้ำอย่างภาษาไทยถิ่นกลาง พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง, ฉบับปณิธาน สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ) ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง “ก. เยื้องไป หรือเอียงไปจากกึ่งกลางมาก เช่น ตะวันคล้อย = ดวงอาทิตย์เอียงไป เป็นต้น ถ้าเอียงมากเรียกว่า คล้าย หรือ ซ้าย” (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515: 78)

ส่วนคำว่า “**คล้าย**” /kha:j^{6}/ มีลักษณะการออกเสียงเช่นเดียวกับคำว่า คล้อย คือตัดเสียงควบกล้ำ ล ออกไป แต่ความหมายอาจจะต่างกันเล็กน้อย คือ เป็นเวลาที่บ่ายมากกว่าหรือดวงอาทิตย์เอียงไปมากกว่า คล้อย ในพจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง, ฉบับปณิธาน สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ) ให้ความหมายไว้ว่า “ค้าย 2 หมายถึง ก. คล้าย, ชาย, บ่าย ใช้สำหรับดวงตะวันว่า ตาเวนค้าย” (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515: 87) และในสารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษให้ความหมายไว้ว่า “ก. บ่าย, ชาย, ตะวันบ่ายเรียก ตาเว็นค้าย เดือนบ่ายเรียก เดือนค้าย” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 181)

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายของคำว่า “คล้าย” ไว้ว่า “ว. เกือบเหมือน.” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 228) ถ้าลองพิจารณาความหมายของคำนี้ในภาษาไทยถิ่นกลางจะเห็นว่า การที่เรามองว่าของสิ่งหนึ่งมีความคล้ายหรือเกือบเหมือนกับของอีกสิ่งหนึ่งนั้น นั่นแสดงว่าจะต้องมีสิ่งที่เป็นต้นแบบหรือสิ่งที่อ้างอิงไว้สำหรับให้ของอีกสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบ เมื่อเราพิจารณาแล้วว่าสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับต้นแบบมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่ไม่เหมือนกับต้นแบบ นั่นก็หมายความว่า ของสิ่งนั้นมีลักษณะที่ต่างออกมา แยกออกมา หรือเบี่ยง

ออกมาจากต้นแบบหรือสิ่งอ้างอิงนั้น ซึ่งเป็นลักษณะเช่นเดียวกับตะวันคล้ายที่มีการเบี่ยงหรือเอียงออกจากตะวันเที่ยง โดยใช้ดวงตะวันที่อยู่ตำแหน่งตรงกลางในตอนเที่ยงมาเป็นจุดอ้างอิง ดังนั้น ความหมายของ “คล้าย” ในคำว่า “ตะวันคล้าย” กับ ความหมายในภาษาไทยถิ่นกลางจึงอาจมีความเชื่อมโยงกันดังที่ได้อธิบายไปแล้วนั่นเอง

<u>เวลาเย็น</u>

ตะวันตก /ta:^{2}wen^{3}tok^{1}/ และ **ตะวันลับปลายไม้** /ta:^{2}wen^{3}lap^{4}pa:j^{2}maj^{6}/

ทั้งสองคำนี้ หมายถึง เวลาเย็น ประมาณ 18.00 น. เป็นเวลาที่ดวงอาทิตย์กำลังตกหรือได้เคลื่อนที่ลงมาอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าปลายกิ่งไม้ไปแล้วจนใกล้จะลับฟ้า เป็นเวลาประมาณ 18.00 น.

จากคำบอกจุดของเวลาข้างต้นจะพบว่า วิธีสังเกตการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ไปยังตำแหน่งต่าง ๆ บนท้องฟ้าในเวลากลางวันนั้นจำเป็นต้องมีจุดอ้างอิงที่ทำให้เรามองเห็นการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ได้ โดยช่วงเวลาที่สังเกตได้ชัดเจนที่สุด คือ เวลาเที่ยง เนื่องจากเราเห็นว่าดวงอาทิตย์อยู่ในตำแหน่งตรงกับศีรษะของเราพอดี จึงเรียกว่า “**ตะวันส่องตรงหัว**” /ta:^{2}wen^{3}sɔ:ŋ^{4}toŋ^{2}hua^{1}/ “**เงาตรงหัว**” /ŋaw^{3}toŋ^{2}hua^{1}/ และ “**เที่ยง**” /thiaŋ^{4}/ นั่นก็หมายความว่าเราใช้ร่างกายของเราเป็นจุดอ้างอิงตำแหน่งของดวงอาทิตย์ จากนั้นเมื่อดวงอาทิตย์เคลื่อนต่อไปหลังจากเวลาเที่ยงก็จะเรียกว่า “**ตะวันคล้อย**” /ta:^{2}wen^{3}khɔ:j^{6}/ และ **“ตะวันคล้าย”** /ta:^{2}wen^{3}kha:j^{6}/ กล่าวคือ เมื่อดวงอาทิตย์เอียงออกไปจากตำแหน่งตรงกลางศีรษะของเราแล้วก็จะเรียกว่า “คล้อย” หรือ “คล้าย” นั่นเอง

ส่วนเวลาเช้าและเวลาเย็นเป็นช่วงที่เราสังเกตว่า ดวงอาทิตย์เคลื่อนที่ขึ้นและลง เมื่อพิจารณาจากข้อมูลในคำว่า “**ตะวันขึ้น**” /ta:^{2}wen^{3}khɯn^{5}/ “**ตะวันโผล่**” /ta:^{2}wen^{3}pho:^{4}/ และ “**ตะวันตก**” /ta:^{2}wen^{3}tok^{1}/ ทำให้เห็นว่า จุดอ้างอิงตำแหน่งของดวงอาทิตย์ก็คือ *ขอบฟ้า* ซึ่งเป็นเส้นแบ่งระหว่างพื้นดินกับท้องฟ้านั่นเอง ดังนั้น เราจึงมองเห็นดวงอาทิตย์ขึ้นมาจากขอบฟ้าในเวลาเช้า และเห็นดวงอาทิตย์ตกจากขอบฟ้าในเวลาเย็น นอกจากนี้ คำว่า “**ตะวันโผล่ขึ้นปลายไม้**” /ta:^{2}wen^{3}pho:^{4}khɯn^{5}pa:j^{2}ma:j^{6}/ และ “**ตะวันลับปลายไม้**” /ta:^{2}wen^{3}lap^{4}pa:j^{2}maj^{6}/ ทำให้เห็นอย่างชัดเจนว่าจุดอ้างอิงตำแหน่งของดวงอาทิตย์ก็คือ *ปลายไม้* กล่าวคือ ในการมองเส้นขอบฟ้าของแต่ละคนอาจจะมองเห็นในระดับที่ต่างกัน หากมีสิ่งอื่นมาบดบังเส้นขอบฟ้า เช่น ต้นไม้ ตึก หรือ ภูเขา เราก็อาจจะมองเห็นสิ่งเหล่านั้นในระดับเดียวกับเส้นขอบฟ้าได้ ดังนั้น ในกรณีนี้เราจึงมองเห็นปลายไม้เป็นระดับของขอบฟ้า ในเวลาเช้าดวงอาทิตย์จึงโผล่ขึ้นมาจากระดับปลายไม้และลับหายไปจากระดับปลายไม้ในเวลาเย็น

2) ระดับแสงสว่างของดวงอาทิตย์

ดวงอาทิตย์นำแสงสว่างมาสู่โลก มนุษย์จึงมองเห็นแสงสว่างของดวงอาทิตย์ได้ในเวลากลางวัน ตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงดวงอาทิตย์ตก โดยตลอดช่วงที่ดวงอาทิตย์ขึ้นมาจะมีความสว่างในระดับที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา ช่วงที่ดวงอาทิตย์กำลังขึ้นจะมีแสงสว่างน้อย และจะค่อย ๆ เพิ่มระดับความสว่างมากขึ้นจนถึงช่วงกลางของวัน จากนั้นแสงสว่างจะค่อย ๆ ลดระดับลงจนถึงช่วงที่ดวงอาทิตย์ใกล้ตก ช่วงนี้แสงสว่างจะมีระดับคล้ายกับช่วงที่ดวงอาทิตย์กำลังขึ้น และสุดท้ายแสงสว่างของวันก็จะดับลงไปเมื่อดวงอาทิตย์ลับไปแล้ว จากข้อมูลพบว่า คำศัพท์ที่ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนใช้เรียกจุดของเวลาต่าง ๆ โดยการสังเกตระดับแสงสว่างของดวงอาทิตย์นั้น อาจแบ่งออกเป็น 6 ช่วงเวลา ได้แก่ เวลาใกล้สว่าง เวลาเช้า เวลาสาย เวลาเที่ยง เวลาบ่าย และเวลาเย็น เช่น

<u>เวลาใกล้สว่าง</u>

ตอนเช้ามืด /tɔ:n^{2}saw^{6}mɯ:t^{6}/ **ค่อนซิแจ้ง** /khɔ:n^{4}siʔ^{4}cɛ:ŋ^{6}/ และ **ฮอมซิแจ้ง** /hɔ:m^{3}siʔ^{4}cɛ:ŋ^{6}/

คำเหล่านี้ หมายถึง เวลาจวนสว่างหรือเช้ามืด ประมาณ 05.00 น.

สังเกตคำว่า “**ค่อน**” /khɔ:n^{4}/ ในคำว่า <u>ค่อน</u>ซิแจ้ง ในสารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษนั้น ใช้ว่า “ข้อน” หมายถึง “ว. จวน, ใกล้ เลยเที่ยงคืนเรียก ข้อนคืน จวนสว่างเรียก ข้อนซิแจ้ง พระจันทร์เอียงไปเรียก เดือนข้อน” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 120) และพจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง, ฉบับปณิธาน สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ) ให้ความหมายของคำนี้ว่า “ข้อน (ข่อน) ว. ค่อน, มากกว่าครึ่ง เช่น น้ำข้อนแอ่ง แปลว่า น้ำค่อนตุ่ม, *ข้อนคืน* น. เลยเที่ยงคืนไปแล้ว, เกือบ, จวน เช่น ข้อนซิแจ้ง แปลว่า จวนจะสว่าง” (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515: 54)

ส่วนในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของ “ค่อน” ไว้ 3 ความหมาย คือ “ก. ติ ว่าให้สะเทือนใจ, ว. มากกว่าครึ่ง เกือบเต็ม เช่น ข้าวค่อนหม้อ นั่งคอยมาค่อนวัน, ก. ตัด ทอน เช่น บั่นเรือขาดเปนท่อน ค่อนพวนขาดเปนทุ่น. (ตะเลงพ่าย); ตี ทุบ ข้อน ก็ใช้. (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 236) ดังนั้น คำว่า “ข้อน” ที่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาไทยถิ่นอีสานก็หมายถึง “ค่อน” ที่หมายถึง มากกว่าครึ่งหรือเกือบเต็ม ในภาษาไทยถิ่นกลางนั่นเอง

คำว่า “**ฮอม**” /hɔ:m^{3}/ ในคำว่า ฮอมซิแจ้ง นั้น มีความหมายว่า “ว. กำลัง, จวน, เกือบ, ใกล้ เช่น ฮอมสิแจ้ง = จวนสว่าง, แคบ, รวม” (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515: 518) เช่นเดียวกับในสารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษที่ให้ความหมายไว้ว่า “ว. จวน, ใกล้ เช่น ใกล้สว่าง

เรียก ฮอมซิแจ้ง จวนจะถึง เรียก ฮอมซิฮอด ใกล้จะตาย เรียก ฮอมซิตาย” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 1013)

นอกจากนี้ คำว่า “**ซิ**” /siʔ^{4}/ ในคำว่า “ค่อนซิแจ้ง” และ “ฮอมซิแจ้ง” หมายถึง “กริยานุเคราะห์ ใช้นำหน้าคำกริยาอื่นบอกเวลา แปลว่า จะ เช่น ซิอยู่, ซิไป และว่า "จองบ่มีด้าม ซิเป็นบ่วงตักแกง บุงบ่มีสาย ซิเป็นทอยาฮ้าง" สิ ก็ว่า” (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515: 138)

เวลาเช้า

แสงตะวันแดง /sɛ:ŋ^{1}ta:^{2}wen^{3}dɛ:ŋ^{2}/ **ยามฟ้าแจ้งสว่าง** /ña:m^{3}fa:^{6}cɛ:ŋ^{6}saʔ^{1}wa:ŋ^{4}/ **แสงอรุณขึ้น** /sɛ:ŋ^{1}ʔaʔ^{1}lun^{3}khɯn^{5}/ **แสงเงินแสงทองโผล่** /sɛ:ŋ^{1}ŋɤn^{3}sɛ:ŋ^{1}thɔ:ŋ^{3}pho:^{4}/ **ฟ้าสีทองสีเงิน** /fa:^{6}si:^{1}thɔ:ŋ^{3}si:^{1}ŋɤn^{3}/ และ **ฟ้าแจ้งจ่างป่าง** /fa:^{6}cɛ:ŋ^{6}ca:ŋ^{4}pa:ŋ^{4}/

คำเหล่านี้ หมายถึง เวลาเช้า เป็นเวลาที่ดวงอาทิตย์เริ่มส่องแสง ประมาณ 06.00-07.00 น. เราจะสังเกตเห็นท้องฟ้ามีสีเงินและสีทอง แสงสีเงินจะโผล่ขึ้นมาก่อนทางทิศตะวันออก สังเกตได้จากท้องฟ้าจะมีขอบขาว ๆ เป็นสายฟ้าหรือเส้นขอบฟ้ามองแล้วดูขาวสะอาดตา ส่วนแสงสีทองนั้นจะโผล่ตามมาทีหลัง สังเกตได้จากท้องฟ้าจะมีสีเหลือง ๆ ขึ้นมา นอกจากนี้ ยังมีช่วงที่แสงของดวงอาทิตย์มีสีแดง หากเป็นเวลาเช้าจะอยู่ประมาณ 06.00 น. และเวลาเย็นประมาณ 18.00 น.

สังเกตคำว่า “**จ่างป่าง**” /ca:ŋ^{4}pa:ŋ^{4}/ ในคำว่า “ฟ้าแจ้งจ่างป่าง” ในภาษาไทยถิ่นอีสานเป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง สว่าง โล่งแจ้ง เวลาที่ท้องฟ้าปราศจากเมฆหมอกมาบดบัง มองไปทางไหนก็แจ้งสว่างจะเรียกว่า “แจ้งจ่างป่าง”

เวลาสาย

แดดงายแก่ /dɛ:t^{5}ŋa:j^{3}kɛ:^{4}/ หมายถึง เวลาสาย ประมาณ 09.00-10.00 น.

คำว่า “**งายแก่**” /ŋa:j^{3}kɛ:^{4}/ หมายถึง เวลาสายมาก ประมาณ 09.00–10.00 น. ถ้าเป็นเวลาอาหารเช้าตามปกติจะอยู่ราว 07.00–09.00 น. เรียกว่า “งาย”

เวลาเที่ยง

แดดแจ่ม /dɛ:t^{5}cɛ:m^{4}/ **แดดแก่** /dɛ:t^{5}kɛ:^{4}/ **แดดกล้า** /dɛ:t^{5}ka:^{6}/ และ **แดดเที่ยง** /dɛ:t^{5}thiaŋ^{4}/

คำเหล่านี้ หมายถึง ช่วงเวลาที่แสงอาทิตย์จ้ามาก ๆ คือเวลาประมาณ 12.00 น.

คำว่า “**แจ่ม**” /cɛ:m^{4}/ หมายถึง กระจ่าง ชัดเจน ไม่มัวหมอง ส่วนคำว่า “**แก่**” ในที่นี้หมายถึง จัดหรือนาน ดังนั้น แดดแก่ ก็หมายถึงแสงอาทิตย์ที่มีความสว่างมาก และคำว่า “**กล้า**” ในที่นี้หมายถึง แรง ดังนั้น คำว่า แดดกล้า จึงหมายถึงแสงอาทิตย์อันแรงกล้าหรือแสงอาทิตย์ที่สว่างมากนั่นเอง

คำว่า “**แดดเที่ยง**” หมายถึง แสงอาทิตย์ที่อยู่ตรงกลาง กล่าวคือ หากเอาตัวเราเป็นจุดอ้างอิง เมื่อเราไปยืนกลางแดดตอนเที่ยง แล้วสังเกตแสงอาทิตย์ที่ส่องลงมายังตัวเรา เราจะไม่เห็นเงาทอดออกมาจากตัวของเรา จึงกล่าวได้ว่าแสงอาทิตย์อยู่ในตำแหน่งตรงกลางศีรษะของเราพอดี เรียกเวลาตอนนี้ว่า “เที่ยง” หรือ “แดดเที่ยง”

<u>เวลาบ่าย</u>

แดดคล้อย /dɛ:t^{5}khɔ:j^{6}/ และ **แดดคล้าย** /dɛ:t^{5}kha:j^{6}/

ทั้งสองคำนี้ หมายถึง เวลาบ่าย เป็นช่วงที่เงาจากแสงอาทิตย์เอียงไปจากจุดกึ่งกลาง ประมาณ 13.00-16.00 น.

คำว่า “คล้อย” /khɔ:j^{6}/และ “คล้าย” /kha:j^{6}/ หมายถึง บ่าย เยื้องไป หรือเอียงไปจากกึ่งกลางมาก ดังนั้น คำว่า “**แดดคล้อย**” และ “**แดดคล้าย**” จึงหมายถึง แสงอาทิตย์ที่เอียงไปจากกึ่งกลางหรือเอียงไปจาก “แดดเที่ยง” โดยการสังเกตจากเงาแดดที่เอียงไป

<u>เวลาเย็น</u>

แดดอ่อน /dɛ:t^{5}ʔɔ:n^{4}/ และ **แดดร่มลมตก** /dɛ:t^{5}lom^{4}lom^{3}tok^{1}/

ทั้งสองคำนี้ หมายถึง เวลาเย็น หรือช่วงเวลาที่แสงอาทิตย์ไม่จ้าหรืออ่อนแสงลงแล้ว ประมาณ 16.00 น. สังเกตคำว่า “แดดร่มลมตก” ที่เรียกว่า “**แดดร่ม**” นั้น หมายถึง ช่วงเวลาที่ดวงอาทิตย์อ่อนแสงลงแล้วเราจะเห็นเงาของต้นไม้หรือเมฆมาบดบังแสงแดด ส่วนคำว่า “**ลมตก**” นั้นอาจจะอธิบายตามหลักของการเกิดลมได้ว่า ปัจจัยหลักของการเกิดลม คือ ดวงอาทิตย์ เมื่อดวงอาทิตย์แผ่รังสีความร้อนมายังโลก แต่ละตำแหน่งบนพื้นโลกจะได้รับปริมาณความร้อนไม่เท่ากัน ทำให้เกิดความแตกต่างของอุณหภูมิและความกดอากาศในแต่ละตำแหน่งขึ้น หากบริเวณใดมีอุณหภูมิสูงหรือความกดอากาศต่ำ อากาศในบริเวณนั้นก็จะลอยตัวขึ้นสูง จากนั้นอากาศจากบริเวณที่เย็นกว่าหรือมีความกดอากาศสูงกว่าก็จะเคลื่อนที่เข้ามาแทนที่ และการเคลื่อนที่ของมวลอากาศนี้ก็คือการทำให้เกิดลมนั่นเอง

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ลมบก” และ “ลมทะเล” ซึ่งเกิดในช่วงเวลาที่ต่างกัน โดยที่ “ลมบก” คือ ลมที่พัดออกจากฝั่งหรือบนบกไปสู่ทะเลในเวลากลางคืน เนื่องจากอุณหภูมิของน้ำทะเลอุ่นกว่าอุณหภูมิของพื้นดินที่อยู่ใกล้เคียง อากาศเหนือผิวน้ำจะลอยตัวสูงขึ้น อากาศจากพื้นดินจึงพัดเข้าไปแทนที่ เกิดเป็นลมขึ้นมา

ส่วน “ลมทะเล” คือ ลมที่พัดจากทะเลเข้าหาฝั่งในเวลากลางวัน เนื่องจากเวลากลางวันพื้นดินร้อนกว่าพื้นน้ำ ทำให้อากาศที่อยู่เหนือพื้นดินลอยตัวสูงขึ้น อากาศจากทะเลซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงจึงเข้ามาแทนที่ ลมทะเลมักเกิดขึ้นในตอนบ่ายและเย็น โดยลักษณะคล้ายลมทะเลนี้อาจเกิดขึ้นตามทะเลสาบใหญ่ ๆ ก็ได้

จะเห็นว่า ช่วงที่แสงอาทิตย์อ่อนลงหรือใกล้จะหมดแสงนั้น เป็นช่วงที่อุณหภูมิของโลกลดลง เนื่องจากพื้นดินมีการคลายความร้อนที่สะสมมาทั้งวันจากดวงอาทิตย์ พื้นดินจะเย็นขึ้นและเกิดลมดังปรากฏการณ์ข้างต้นจนเป็นที่มาของคำว่า “ลมตก” นั่นเอง

จากข้อมูลข้างต้นพบว่า ช่วง*เวลาใกล้สว่าง*และ*เวลาเย็น*เป็นช่วงที่มีแสงสว่างน้อยที่สุด เมื่อพิจารณาจากคำว่า “**ตอนเช้ามืด**” /tɔ:n^{2}saw^{6}mɯ:t^{6}/ “**ค่อนซิแจ้ง**” /khɔ:n^{5}si^{4}ʔ^{4}cɛ:ŋ^{6}/ และ “**ฮอมซิแจ้ง**” /hɔ:m^{3}si^{4}ʔ^{4}cɛ:ŋ^{6}/ จะพบคำว่า “ค่อน” และ “ฮอม” ที่มีความหมายว่า จวน หรือใกล้ ในที่นี้คือเวลาจวนสว่างก่อนเวลา 6 โมงเช้า แสดงว่าแสงจากดวงอาทิตย์กำลังจะขึ้นมา ทำให้เราเห็นแสงสว่างเพียงน้อยนิดเท่านั้น หรือคำว่า “**แดดอ่อน**” /dɛ:t^{5}ʔɔ:n^{4}/ และ “**แดดร่มลมตก**” /dɛ:t^{5}lom^{4}lom^{3}tok^{1}/ ก็หมายถึงแสงที่มีความสว่างลดลงไปแล้วเป็นเวลาประมาณหลัง 16.00 น. จนถึงเวลาก่อนที่ดวงอาทิตย์จะตกดิน คือประมาณ 18.00 น.

เมื่อเวลาใกล้สว่างผ่านไปก็จะถึง*เวลาเช้า* ช่วงนี้ดวงอาทิตย์ขึ้นมาทั้งดวงแล้ว จึงเห็นแสงสว่างของดวงอาทิตย์ได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง เป็นเวลาประมาณ 06.00-07.00 น. โดยเราจะเห็นดวงอาทิตย์มีสีแดง และท้องฟ้าเป็นสีเงินสีทอง สามารถสังเกตได้จากคำว่า “**ยามฟ้าแจ้งสว่าง**” /ña:m^{3}fa:^{6}cɛ:ŋ^{6}saʔ^{1}wa:ŋ^{4}/ และ “**ฟ้าแจ้งจ่างป่าง**” /fa:^{6}cɛ:ŋ^{6}ca:ŋ^{4}pa:ŋ^{4}/ ที่แสดงความสว่างของดวงอาทิตย์ว่ามีความสว่างจ้าทำให้ท้องฟ้าดูโล่งกระจ่างสว่างไสว นอกจากนี้คำว่า “**แสงตะวันแดง**” /sɛ:ŋ^{1}ta:^{2}wen^{3}dɛ:ŋ^{2}/ “**แสงเงินแสงทองโผล่**” /sɛ:ŋ^{1}ŋɤn^{3}sɛ:ŋ^{1}thɔ:ŋ^{3}pho:^{4}/ และ “**ฟ้าสีทองสีเงิน**” /fa:^{6}si:^{1}thɔ:ŋ^{3}si:^{1}ŋɤn^{3}/ ก็ยังทำให้เห็นภาพว่าแสงสว่างของดวงอาทิตย์สีแดงในตอนเช้านั้นทำให้เรามองเห็นท้องฟ้าเป็นแสงสีเงินสีทองสว่างไสว

ล่วงเลยจากเวลาเช้าก็เป็น*เวลาสาย* ในช่วงนี้แสงอาทิตย์จะสว่างมากกว่าช่วงเช้า เนื่องจากดวงอาทิตย์ได้เคลื่อนมาจนเกือบจะถึงเวลาเที่ยงแล้ว สังเกตจากคำว่า “**แดดงายแก่**” /dɛ:t^{5}ŋa:j^{3}kɛ:^{4}/ ที่หมายถึง เวลาอาหารเช้าที่สายมาก คือประมาณ 09.00–10.00 น. เป็นช่วงที่อยู่

ระหว่างเวลาเช้ากับเวลาเที่ยง และต่อมาก็จะเป็น*เวลาเที่ยง* แสงสว่างของดวงอาทิตย์ในช่วงนี้ถือว่าจ้าที่สุด โดยสังเกตจาก “แจ่ม” “แก่” และ “กล้า” ในคำว่า “**แดดแจ่ม**” /dɛ:t^{5}cɛ:m^{4}/ “**แดดแก่**” /dɛ:t^{5}kɛ:^{4}/ และ “**แดดกล้า**” /dɛ:t^{5}ka:^{6}/ ที่แสดงถึงความสว่างของดวงอาทิตย์ว่ามีความสว่างจ้ามาก เป็นเวลาประมาณ 12.00 น. จากนั้นก็จะเป็น*เวลาบ่าย* เป็นช่วงที่เงาจากแสงอาทิตย์เอียงไปจากจุดกึ่งกลาง สังเกตได้จากคำว่า **“แดดคล้อย”** /dɛ:t^{5}khɔ:j^{6}/ และ **“แดดคล้าย”** /dɛ:t^{5}kha:j^{6}/ ที่หมายถึง เวลาบ่าย คือประมาณ 13.00-16.00 น.

3) อุณหภูมิของดวงอาทิตย์

ดวงอาทิตย์นอกจากจะนำความสว่างมาสู่โลกแล้ว ยังนำความร้อนมาพร้อมกับความสว่างด้วย ยิ่งแสงสว่างมีความจ้ามากเท่าไร อุณหภูมิหรือความร้อนก็จะยิ่งเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น จากข้อมูลพบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีการสังเกตอุณหภูมิหรือความร้อนจากดวงอาทิตย์จนนำมาใช้เรียกช่วงเวลา 2 ช่วง ได้แก่ เวลาเช้า และเวลาเย็น สาเหตุที่พบคำบอกจุดของเวลาเพียง 2 ช่วงเวลานั้น อาจจะเป็นเพราะว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่อุณหภูมิของแสงอาทิตย์มีความแตกต่างจากช่วงเวลาอื่น ๆ จนสามารถสังเกตได้ชัดเจน กล่าวคือ เวลาเช้าและเย็นแสงของดวงอาทิตย์มีความสว่างน้อยอุณภูมิจึงไม่สูงมาก ทำให้เรารู้สึกอบอุ่นหรือเย็นสบาย แต่ถ้าเป็นเวลาสาย เที่ยง และบ่าย แสงอาทิตย์จะมีความสว่างจ้ามากทำให้มีอุณภูมิสูงจนทำให้เรารู้สึกร้อนมากกว่าช่วงเวลาเช้าและเย็น เช่น

แดดอุ่น /dɛ:t^{5}ʔun^{4}/ และ **เย็น** /jen^{3}/

จากข้อมูลจะพบคำว่า “**แดดอุ่น**” /dɛ:t^{5}ʔun^{4}/ เป็นคำบ่งบอกอุณหภูมิจากแสงอาทิตย์ว่ากำลังอบอุ่นพอดี คือ เวลาประมาณ 07.00 น. แต่ถ้าสายกว่านี้อุณหภูมิจะสูงขึ้นจนรู้สึกร้อน และคำว่า “**เย็น**” /jen^{3}/ หมายถึง เวลาเย็น ประมาณ 16.00-18.00 น. แสดงให้เห็นว่าอุณหภูมิของแสงอาทิตย์ลดลงมากแล้วจนรู้สึกว่าอากาศเย็น

จากวิธีการสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดวงอาทิตย์ทั้ง 3 วิธีข้างต้นพบว่า คำศัพท์ที่แสดงถึงระดับแสงสว่างของดวงอาทิตย์มีจำนวนมากที่สุด โดยพบใน 6 ช่วงเวลา ได้แก่ เวลาใกล้สว่าง เวลาเช้า เวลาสาย เวลาเที่ยง เวลาบ่าย และเวลาเย็น รองลงมาเป็นการสังเกตการขึ้น-ลงหรือการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ พบใน 4 ช่วงเวลา ได้แก่ เวลาเช้า เวลาเที่ยง เวลาบ่าย และเวลาเย็น และสุดท้ายเป็นการสังเกตอุณหภูมิของดวงอาทิตย์ พบ 2 ช่วงเวลา ได้แก่ เวลาเช้า และเวลาเย็น

สาเหตุที่พบคำศัพท์ที่แสดงถึงระดับแสงสว่างของดวงอาทิตย์จำนวนมากที่สุดนั้น อาจเป็นเพราะว่าแสงสว่างของดวงอาทิตย์เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถสังเกตการเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจนที่สุด

เนื่องจากแสงในแต่ละระดับจะมีสีที่แตกต่างกัน รวมทั้งความสว่างก็มีมากน้อยไม่เท่ากัน ยิ่งมีความแตกต่างมากก็จะทำให้เรายิ่งเห็นความแตกต่างที่มีรายละเอียดมาก ส่วนการสังเกตการขึ้น-ลงหรือการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ ก็พบคำศัพท์เป็นจำนวนมากรองลงมา เนื่องจากการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์เป็นสิ่งที่เราสามารถสังเกตได้ชัดเจนเช่นเดียวกัน แต่อาจจะมีความแตกต่างของลักษณะการเคลื่อนที่น้อย จึงทำให้พบคำศัพท์น้อยกว่า และอุณหภูมิของแสงอาทิตย์เป็นเรื่องที่มีความละเอียดน้อยที่สุด เนื่องจากเราไม่สามารถระบุอุณหภูมิในช่วงเวลาต่าง ๆ ได้ ถ้าไม่มีเครื่องมือสำหรับวัดอุณหภูมิ เราจะรับรู้เพียงว่าช่วงเวลานั้น ๆ เป็นช่วงอบอุ่น ร้อน หรือเย็นเท่านั้น จึงส่งผลให้คำศัพท์จากการสังเกตอุณหภูมิของแสงอาทิตย์มีจำนวนน้อยที่สุด

จากข้อมูลคำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงอาทิตย์ สามารถสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 3 แสดงคำบอกจุดของเวลาในช่วงต่าง ๆ ของวันโดยการสังเกตดวงอาทิตย์

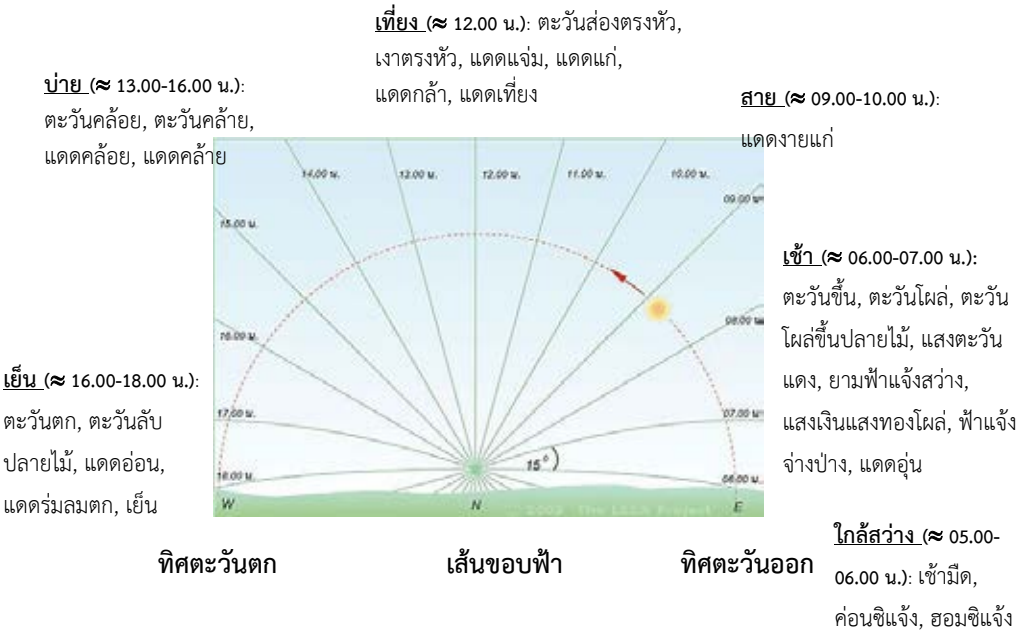

(ที่มาของภาพ: http://portal.edu.chula.ac.th/lesa_cd/assets/document/LESA212/1/celestial_sphere/sky_math/sky_math.html)

3.1.1.2 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงจันทร์

นอกจากวิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงอาทิตย์แล้ว ผู้วิจัยยังพบว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนใช้วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงจันทร์ด้วย การสังเกต

ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทำให้เกิดการแบ่งเวลาใน 1 วันออกเป็นสองช่วงได้แก่ กลางวันและกลางคืน การสังเกตดวงอาทิตย์สามารถสังเกตได้เฉพาะช่วงเวลากลางวัน ส่วนการสังเกตดวงจันทร์สามารถสังเกตได้ในเวลากลางคืน จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาพบว่า ผู้บอกภาษาชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสังเกตการเคลื่อนที่ของดวงจันทร์ ลักษณะการเว้าแหว่งของดวงจันทร์ รวมทั้งสังเกตแสงของดวงจันทร์มาใช้บอกเวลาในช่วงกลางคืน ดังนี้

1) การเคลื่อนที่ของดวงจันทร์

เดือนคล้อย /dɯan^{2}khɔ:j^{6}/ หมายถึง เวลาหลังจากเที่ยงคืนไปแล้ว ดวงจันทร์จะเอียงไปจากตำแหน่งที่เคยอยู่ตอนเที่ยงคืน เป็นเวลาประมาณ 01.00-04.00 น.

ออกใหม่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}/ หมายถึง วันข้างขึ้นโบราณ เป็นวันที่ดวงจันทร์ส่องแสงสว่าง

ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุมักจะเรียกวันข้างขึ้นว่า “ออกใหม่” เช่น ออกใหม่ค่ำหนึ่ง ออกใหม่ 2 ค่ำ ออกใหม่ 15 ค่ำ เป็นต้น นอกจากนี้ผู้บอกภาษายังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า เมื่อหมดข้างแรมแล้วเริ่มต้นข้างขึ้นจะเรียกว่า “**เดือนออกใหม่**” /dɯan^{2}ʔɔ:k^{5}maj^{4}/ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า คำว่า “เดือน” ในคำว่า เดือนออกใหม่ น่าจะหมายถึงดวงจันทร์ ส่วนคำว่า “ออกใหม่” ก็น่าจะหมายถึง การที่ดวงจันทร์เคลื่อนออกมาใหม่ กล่าวคือ เมื่อถึงวันสิ้นสุดข้างแรมในวันแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ ดวงจันทร์จะหายลับไป เนื่องจากเรามองไม่เห็นแสงสว่างของดวงจันทร์ พอวันถัดไปจะเป็นวันข้างขึ้น ดวงจันทร์ก็กลับมาหรือออกมาใหม่อีกครั้ง เพราะเราสามารถมองเห็นแสงสว่างของดวงจันทร์ได้แล้ว เราจึงรู้ว่าดวงจันทร์หรือเดือนได้ออกมาใหม่นั่นเอง

จากข้อมูลคำว่า “**เดือนคล้อย**” /dɯan^{2}khɔ:j^{6}/ และ “**ออกใหม่**” /ʔɔ:k^{5}maj^{4}/ มีคำว่า “คล้อย” และ “ออก” แสดงการเคลื่อนที่ของดวงจันทร์ คำว่า “คล้อย” เป็นการเคลื่อนที่ที่เหมือนกับดวงอาทิตย์ในคำว่า “ตะวันคล้อย” คือมีความหมายถึงการเอียงไปจากจุดกึ่งกลางเช่นเดียวกัน ดังนั้นการเคลื่อนที่ของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จึงมีลักษณะเช่นเดียวกัน

2) ลักษณะการเว้าแหว่งของดวงจันทร์

เดือนหมด /dɯan^{2}mot^{1}/ หมายถึง วันสิ้นเดือนทางจันทรคติ เป็นลักษณะการเว้าแหว่งของดวงจันทร์จากที่เต็มดวงในวันขึ้น 15 ค่ำ แล้วก็จะค่อย ๆ แหว่งไปทีละน้อยจนสุดท้ายแหว่งจนหมดดวงในวันสิ้นเดือนทางจันทรคติพอดี

เดือนคว่ำ /dɯan^{2}khwam^{4}/ หมายถึง วันข้างแรม เมื่อดวงจันทร์เต็มดวงในวันขึ้น 15 ค่ำ แล้วก็จะค่อย ๆ แหว่งหายไปเรื่อย ๆ จนเราเห็นชัดเจนว่าดวงจันทร์เว้าแหว่งในลักษณะคว่ำลง

เดือนหงาย /dɯan^{2}ŋa:j^{1}/ หมายถึง วันข้างขึ้น เมื่อดวงจันทร์แหว่งจนหมดดวงในวันแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำแล้วก็จะค่อย ๆ แหว่งขึ้นมาเรื่อย ๆ จนเราเห็นว่าดวงจันทร์เว้าแหว่งในลักษณะหงายขึ้น จากนั้นก็จะค่อย ๆ เต็มขึ้นมาจนเต็มดวง

เดือนเต็ม /dɯan^{2}tem^{2}/ หมายถึง วันเพ็ญ เป็นคืนที่ดวงจันทร์เต็มดวง

จากข้อมูลคำว่า “**เดือนหมด**” /dɯan^{2}mot^{1}/ “**เดือนคว่ำ**” /dɯan^{2}khwam^{4}/ “**เดือนหงาย**” /dɯan^{2}ŋa:j^{1}/ และ “**เดือนเต็ม**” /dɯan^{2}tem^{2}/ พบคำที่แสดงลักษณะการเว้าแหว่งของดวงจันทร์คือ “หมด” และ “เต็ม” เป็นลักษณะการเว้าแหว่งของดวงจันทร์จนหมดดวง กระทั่งเต็มดวง และคำว่า “คว่ำ” และ “หงาย” เป็นลักษณะของดวงจันทร์ที่เว้าแหว่งและคว่ำลงและยังเว้าแหว่งแบบหงายขึ้น

3) แสงของดวงจันทร์

เดือนดับ /dɯan^{2}dap^{1}/ หมายถึง วันสิ้นเดือนทางจันทรคติ เป็นคืนที่ไม่มีดวงจันทร์ส่องแสง กล่าวคือ แสงของดวงจันทร์จะดับหรือมืดสนิทในวันสิ้นเดือนทางจันทรคติ

เดือนมืด /dɯan^{2}mɯ:t^{6}/ หมายถึง วันแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ เป็นคืนที่ไม่มีดวงจันทร์ส่องแสง กล่าวคือ แสงของดวงจันทร์จะมืดสนิทในวันแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ

เดือนแจ้ง /dɯan^{2}cɛ:ŋ^{6}/ หมายถึง วันข้างขึ้น เป็นคืนที่ดวงจันทร์ส่องแสงสว่าง

จากข้อมูลคำว่า “**เดือนดับ**” /dɯan^{2}dap^{1}/ “**เดือนมืด**” /dɯan^{2}mɯ:t^{6}/ และ “**เดือนแจ้ง**” /dɯan^{2}cɛ:ŋ^{6}/ มีคำที่แสดงถึงการส่องแสงของดวงจันทร์คือคำว่า “ดับ” หมายถึง ดับแสง “มืด” หมายถึง ไม่มีแสงสว่าง และ “แจ้ง” หมายถึง ส่องแสงสว่าง

จากข้อมูลคำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงจันทร์พบว่า จำนวนคำในกลุ่มนี้มีปริมาณน้อยกว่าคำที่อยู่ในกลุ่มของการสังเกตดวงอาทิตย์ ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าชาวบ้านทั่วไปมักจะทำงานหรือทำกิจกรรมต่าง ๆ ในตอนกลางวันมากกว่าตอนกลางคืน เนื่องจากเวลากลางคืนเป็นเวลาของการพักผ่อน คนจึงสนใจที่จะสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดวงอาทิตย์มากกว่า ส่วนเวลากลางคืนชาวบ้านทั่วไปก็มักจะพักผ่อนนอนหลับ ไม่ได้ออกไปข้างนอกบ้าน จึงไม่สนใจที่จะสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดวงจันทร์มากนัก จึงทำให้การกำหนดเวลาจากการสังเกตดวงจันทร์มีจำนวนน้อยตามไปด้วย

จากข้อมูลคำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงจันทร์ สามารถสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 4 แสดงคำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงจันทร์

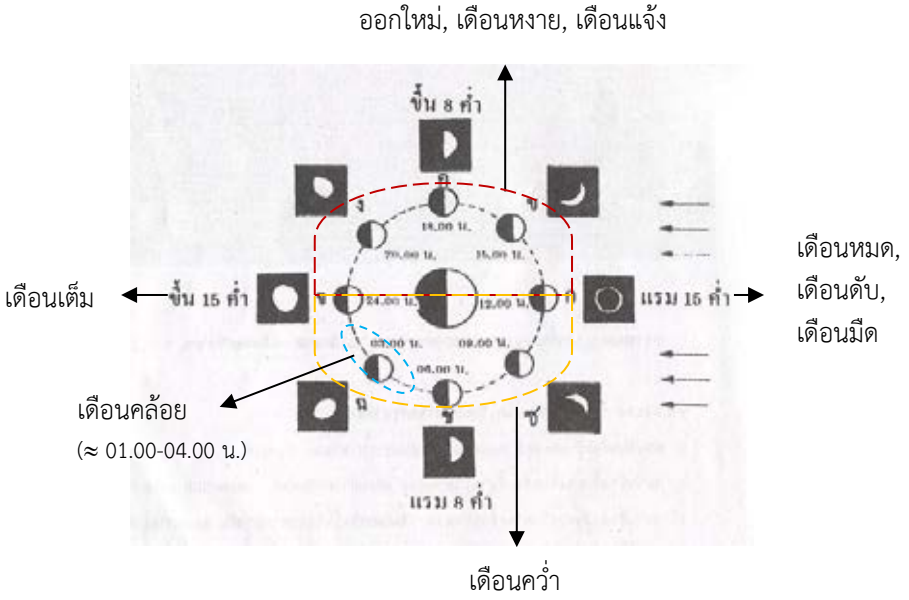

(ที่มาของภาพ: สมยศ แม้นสงวน, 2548: ออนไลน์)

3.1.1.3 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงดาว

การสังเกตท้องฟ้าในยามค่ำคืนนั้น นอกจากจะสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดวงจันทร์แล้ว ยังสามารถสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดวงดาวได้อีกด้วย เนื่องจากดวงดาวต่างก็มีวัฏจักรที่ค่อนข้างแน่นอน ตั้งแต่เวลาที่ดาวต่าง ๆ ขึ้นมาบนท้องฟ้า จนกระทั่งคล้อยต่ำลงและตกไปในที่สุด การดูดาวอาจมีประโยชน์ต่อคนในบางอาชีพ กนก จันทร์ขจร (2536: 26) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการดูดาวไว้ว่า สามารถทำให้ผู้ดูมีความรู้กว้างขวาง ทำให้รู้ฤดูกาล รู้วันเดือนปี นำมาสร้างเป็นปฏิทิน ใช้ประโยชน์ในการหาทิศทางการเดินเรือ การบิน การรังวัด และการวัดเทียบเวลา สำหรับลูกเสือเนตรนารี นักเดินเรือทะเล ผู้นำทางเดินป่าใช้ประโยชน์จากดวงดาวบนท้องฟ้าในการบอกทิศทางและเวลา เมื่อมนุษย์ยังไม่มีนาฬิกาใช้ เขาใช้ดวงดาวเป็นเครื่องบอกเวลาในตอนกลางคืน และในสมัยที่ยังไม่มีปฏิทินใช้ มนุษย์อาศัยกลุ่มดาวบนท้องฟ้าบอกฤดูกาล

จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาพบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีการสังเกตดวงดาวบนท้องฟ้าในเวลากลางคืน โดยสังเกตการขึ้นและลงของดาวบางดวงที่มีลักษณะโดดเด่น

สามารถเห็นได้ชัดเจนเป็นประจำบนท้องฟ้า และนำมาใช้เรียกช่วงเวลาต่าง ๆ ที่ดาวเหล่านี้ขึ้นและลงดังนี้

ดาวเพ็กคล้อย /da:w^{2}phek^{4}kɔ:j^{6}/ หมายถึง เวลาประมาณตี 04.00-05.00 น.

“ดาวเพ็ก” /da:w^{2}phek^{4}/ คือ ดาวประกายพรึกหรือดาวรุ่งในภาษาไทยถิ่นกลาง เป็นดาวศุกร์ที่เห็นในเวลาเช้ามืด เมื่อตื่นขึ้นมาตอนเช้ามืดแล้วเห็นดาวดวงนี้คล้อยลงก็แสดงว่าได้เวลาไปทำไร่ทำนาแล้ว นอกจากนี้ นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว (2549: 83-84) ยังกล่าวว่า พวกนายฮ้อย (ผู้เป็นหัวหน้าในการค้าขาย) ต้อนควายและพ่อค้าเกวียนอีสานอาศัยรู้เวลารุ่งเช้าจากดาวเพ็ก มองเห็นรุ่งสว่างทางทิศตะวันออกตั้งแต่ตีสี่ บอกให้รู้ว่าถึงเวลาต้องตื่นลุกขึ้นต้อนควาย

ดาวหมูชังออก /da:w^{2}mu:^{1}saŋ^{3}ʔɔ:k^{5}/ หมายถึง เวลาค่ำ ดาวหมูชังปรากฏบนท้องฟ้าเวลาประมาณ 19.00-20.00 น.

ดาวหมูชังคล้อย /da:w^{2}mu:^{1}saŋ^{3}kɔ:j^{6}/ หมายถึง เวลาใกล้สว่าง เมื่อเห็นดาวดวงนี้คล้อยลงก็แสดงว่าได้เวลาลุกมานึ่งข้าว เป็นเวลาประมาณ 04.00-05.00 น.

“ดาวหมูชัง” /da:w^{2}mu:^{1}saŋ^{3}/ ในที่นี้ก็คือ ดาวศุกร์ เป็นดาวที่ขึ้นทางทิศตะวันตกในตอนค่ำ เวลาที่ดาวหมูชังปรากฏบนท้องฟ้านั้น พวกหมูป่าและหมูบ้านจะง่วงเหงา แต่พอดาวนี้ตกไปหมูป่าจึงค่อยออกหากิน ชาวไทยถิ่นอีสานมักจะเรียกดาวศุกร์ที่ขึ้นตอนหัวค่ำว่า “ดาวหมูชัง” และเรียกดาวดวงเดียวกันที่ขึ้นตอนใกล้เช้านี้ว่า “ดาวเพ็ก” ดังนั้น ดาวหมูชัง และ ดาวเพ็ก ก็คือ ดาวศุกร์ที่ปรากฏให้เห็นต่างเวลากันนั่นเอง

ดาวไก่น้อยออก /da:w^{2}kaj^{4}nɔ:j^{6}ʔɔ:k^{5}/ หมายถึง เวลาดึก ปรากฏบนท้องฟ้าประมาณ 01.00-02.00 น.

“ดาวไก่น้อย” /da:w^{2}kaj^{4}nɔ:j^{6}/ ก็คือ ดาวลูกไก่ เป็นกลุ่มดาวที่มองเห็นได้ชัดเจนในตอนดึก นอกจากนี้ นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว (2549: 82) ยังได้กล่าวถึงดาวไก่น้อยว่า กลุ่มดาวที่ใช้เป็นเครื่องหมายบอกการเปลี่ยนฤดูทำนาคือ “ดาววี” ดาววีของไทยอีสานและไทลาวนี้ก็คือกลุ่มดาวลูกไก่ มองเห็นคลี่เป็นรูป “วี” หรือพัดในภาษาไทยภาคกลาง ดาวกลุ่มนี้ยังเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ดาวไก่น้อย” เพราะมาอยู่เป็นยุ่ม ๆ เหมือนฝูงลูกไก่ เมื่อถึงหน้าตีข้าวราวเดือน 12 หากเห็นดาววีบ่าย (คล้อยไปทางตะวันตก) แสดงว่าใกล้แจ้งเต็มที ถึงเวลาต้องลุกขึ้นตีข้าวได้แล้ว การตีข้าวจะเรื่อยไปจนถึงกลางคืน บางคนตีข้าวจนดาววีเที่ยง (ขึ้นตรงหัว) พอดาววีเริ่มบ่าย แสดงว่าได้เวลาหยุดตีข้าว เพราะดึกมากแล้ว

จะเห็นว่า “ดาวไก่น้อย” ในที่นี้ก็คือ ดาวลูกไก่ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ดาววี” ชาวนามักใช้ดาวนี้บอกการเปลี่ยนฤดูทำนา และตำแหน่งของดาวยังช่วยบอกช่วงเวลาต่าง ๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นตอนเที่ยงคืน (สังเกตจาก ดาววีขึ้นตรงหัว) เวลาดึก (สังเกตจาก ดาววีเริ่มบ่าย) และเวลาใกล้สว่าง (สังเกตจาก ดาววีคล้อยไปทางตะวันตก)

ดาวช้างขึ้น /da:w^{2}sa:ŋ^{6}khɯn^{5}/ หมายถึง เวลาประมาณ 21.00 น. ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่าสังเกตดาวนี้ยามนวดข้าวสมัยก่อน ดาวนี้จะปรากฏชัดเจนเวลาประมาณ 21.00 น. หลังจากนั้นเวลาประมาณ 22.00 - 25.00 น. ก็ไม่สามารถสังเกตเห็นได้แล้ว

จากการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับดาวช้าง ทำให้ทราบว่าดาวช้างก็คือ “ดาวจระเข้” คนลาวเรียกดาวนี้ว่า “ดาวหัวช้าง” หรือทางสากลจะเรียกว่า “กลุ่มดาวหมีใหญ่” นั่นเอง ดาวจระเข้จะปรากฏขึ้นบนท้องฟ้าอย่างเด่นชัดที่สุดในเวลาประมาณ 21.00 น. ซึ่งก็สอดคล้องกับข้อมูลที่ผู้บอกภาษาให้ไว้

จากข้อมูลคำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงดาวพบว่า จำนวนคำในกลุ่มนี้มีปริมาณน้อยกว่าคำที่อยู่ในกลุ่มของการสังเกตดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าเวลากลางคืนเป็นช่วงของการนอน จึงไม่มีใครมาคอยสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดวงดาว จะมีก็แต่คนที่ต้องทำงานในเวลากลางคืน เช่น คนที่ต้องเดินทางในเวลากลางคืน คนที่ล่าสัตว์ในป่า หรือชาวประมง เป็นต้น คนเหล่านี้มักจะสังเกตการขึ้นและตกของดาวบางดวง เพราะดวงดาวสามารถบอกทิศทางได้ และมีเวลาการขึ้นและตกค่อนข้างแน่นอน คนจึงสังเกตการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมากำหนดเป็นคำบอกเวลาขึ้น

เมื่อพิจารณาความนิยมในการใช้คำบอกจุดของเวลาโดยวิธีการสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวพบว่า ผู้ที่ใช้คำศัพท์เหล่านี้มีแต่ในกลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้น ไม่พบในกลุ่มคนที่มีอายุน้อย และนิยมใช้คำบอกเวลาเหล่านี้แต่ในอดีต ส่วนปัจจุบันก็ไม่นิยมพูดกันแล้ว โดยผู้บอกภาษาได้ยกตัวอย่างการใช้คำบอกเวลาเหล่านี้ เช่น ในสมัยก่อนจะปลุกลูกหลานให้ตื่นมาตำข้าวก็มักจะพูดว่า “ดาวเพ็กมันคล้อยแล้วลูกเอ้ย ลุกขึ้นมาตำข้าวได้แล้ว” เมื่อได้ยินประโยคเช่นนี้ ทั้งคนพูดและคนฟังก็จะเข้าใจตรงกันว่าเป็นเวลาเช้ามืดประมาณ ตี 3 - ตี 4 ได้เวลาลุกขึ้นมาหุงหาอาหารแล้ว จะเห็นว่าในปัจจุบันแทบจะไม่มีใครใช้วิธีการบอกเวลาเช่นนี้มาเรียกช่วงเวลาต่าง ๆ ในตอนกลางคืนอีกแล้ว เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้เรามีเครื่องมือในการบอกเวลาที่ชัดเจนแน่นอน อย่างเช่นนาฬิกาหรือปฏิทิน ประกอบกับเทคโนโลยีต่าง ๆ ได้เข้ามาแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตชาวชนบท จนทำให้การดำเนินชีวิตสะดวกสบายมากขึ้น ไม่ต้องลุกขึ้นมาตำข้าว นึ่งข้าวเหมือนแต่ก่อน ดังนั้น หากหมดยุคสมัยของกลุ่มคนสูงอายุเหล่านี้ไปแล้ว วิธีการบอกเวลาเช่นนี้ก็คงจะสูญตามไปด้วย

จากข้อมูลคำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงดาว สามารถสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 5 แสดงคำบอกจุดของเวลาในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยการสังเกตดวงดาว

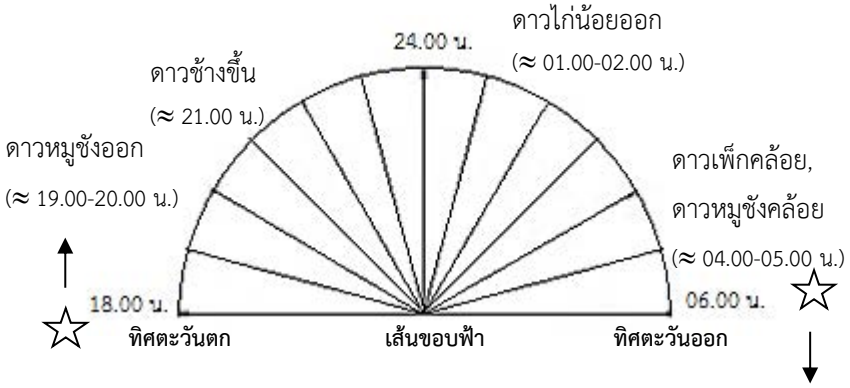

(เวลากลางคืน)

3.1.2 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตพฤติกรรมของคน

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า คำบอกจุดของเวลาภายใน 1 วันของชาวอีสานตอนบนมีส่วนเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เป็นกิจวัตรประจำวันทั้งของพระสงฆ์และของฆราวาส และคำบอกเวลาบางคำยังมีใช้เฉพาะกิจของพระสงฆ์เท่านั้น เช่น การทำวัตรสวดมนต์ การฉันเพล และการตีกลองในช่วงเวลาต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงแบ่งคำบอกเวลาเหล่านี้ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์ และกลุ่มคำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับกิจวัตรประจำวันของฆราวาส ดังต่อไปนี้

3.1.2.1 กลุ่มคำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์

จากข้อมูลพบว่า กิจวัตรของพระสงฆ์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลานั้นส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของการตีกลองบอกเวลา และอีกส่วนหนึ่งเป็นกิจวัตรทั่วไปของสงฆ์ ได้แก่ การทำวัตรสวดมนต์ การฉันภัตตาหารเพล และการบิณฑบาต ดังนี้

<u>การตีกลองบอกเวลา</u>

ชาวอีสานมีประเพณีการตีกลองเป็นเครื่องบอกสัญญาณที่สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน การตีกลองต่าง ๆ ที่ว่านี้ ได้แก่

ตีกลองดึก /tiː^{2}kɔːŋ^{2}dək^{1}/ หมายถึง การตีกลองเพลตอนดึก คือ เวลา 03.00-04.00 น. ของวันพระขึ้นหรือแรม 7-8 ค่ำ และ 14-15 ค่ำของทุกเดือน เมื่อถึงวันเช่นนี้พระสงฆ์ที่อยู่ในวัดทางภาคอีสานจะลุกขึ้นตีกลองเพื่อเป็นสัญญาณเตือนก่อนตื่นนอน เพื่อให้ญาติโยมรู้ว่าพรุ่งนี้จะเป็นวันพระแล้ว ให้ลุกขึ้นมาประกอบกรรมดีแต่เช้าเตรียมตัวเตรียมใจมารับศีลกินทาน กลองที่ตีในวันเช่นนี้เรียก “กลองดึก” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 35)

ประเพณีตีกลองดึกในภาคอีสาน มักจะตีกลองร่วมกับการตีฆ้องด้วย นอกจากนี้ ผู้บอกภาษายังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า การตีกลองเช่นนี้เป็นการ “ตีกลองรับรุ่ง” /tiː^{2}kɔːŋ^{2}lap^{4}huŋ^{4}/ หรือ “ตีกลองรับซิแจ้ง” /tiː^{2}kɔːŋ^{2}lap^{4}siʔ^{4}cɛːŋ^{6}/ การที่เรียกว่า ตีกลองรับรุ่งหรือรับซิแจ้ง นั้นน่าจะหมายถึงการตีกลองเพื่อรับวันใหม่ เป็นการตีเพื่อบอกชาวบ้านให้รู้ว่าเป็นเวลาใกล้สว่างแล้ว

ตีกลองเพล /tiː^{2}kɔːŋ^{2}pheːn^{3}/ หมายถึง การตีกลองในเวลา 11.00 น. ทุกวัน เพื่อเตือนพระสงฆ์และเตือนญาติโยมให้นำภัตตาหารมาถวายพระเณร กลองเพลเป็นกลองขนาดใหญ่ หุ้มสองหน้า การตีใช้ตีสามช่วงจากห่างไปหาถี่ กลองที่ตีในระยะนี้เรียก “กลองเพล” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 35)

เรื่องกลองเพลนี้ สถาพร พันธุ์มณี (2535: 92) ได้กล่าวไว้ในเรื่องเครื่องดนตรีไทยภาคอีสานว่า “กลองเพล มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณเท่าผืนหนังควายหรือหนังวัว 1 แผ่น ความยาวลำตัวกลองประมาณ 2 - 5 วา ปกติใช้ตีเป็นเครื่องบอกสัญญาณของวัด กลองเพลเป็นกลองสองหน้า ใช้ตีด้วยท่อนไม้หุ้มปลายด้วยผ้าหรือหุ้มนวม”

ตีกลองแลง /tiː^{2}kɔːŋ^{2}lɛːŋ^{3}/ หมายถึง การตีกลองเพลตอนเย็น เพื่อบอกเวลา ลงฟังเทศน์ของญาติโยม เรียก “กลองแลง” วัดในภาคอีสานเมื่อถึงเวลาประมาณ 15.00 น. พระสงฆ์จะตีกลองเพื่อเตือนให้ผู้เฒ่าผู้แก่มาฟังเทศน์ วันที่ตีกลองแลง คือ วันโกน วันขึ้นและแรม 7-8 ค่ำ และ 14-15 ค่ำของทุกเดือน (ปรีชา พิณทอง, 2532: 35) ประเพณีตีกลองแลงในภาคอีสานมักจะตีกลองร่วมกับการตีฆ้องด้วย

คำว่า “แลง” ในภาษาไทยถิ่นอีสานหมายถึง เวลาเย็น เวลาตะวันจวนจะตกดิน เรียกว่า “เวลาแลง” หรือ “ยามแลง”

ตีกลองงัน /tiː^{2}kɔːŋ^{2}ŋan^{3}/ หมายถึง การตีกลองเพลในวันขึ้นและแรม 7-8 ค่ำ และ 14-15 ค่ำของทุกเดือน ใช้ตีในเวลาทุ่มเศษ และจะตีเฉพาะในช่วงเข้าพรรษาเท่านั้น การตีใช้ช่วงสั้น ๆ เพียง 3 บท เพื่อเตือนญาติโยมชายหนุ่มหญิงสาวลูกเล็กเด็กแดงภายในบ้านให้ออกมาทำวัตรสวดมนต์ หรือ

ฟังคำสั่งสอนจากพระสงฆ์ วัดทุกวัดในอีสานเมื่อถึงวันเช่นนี้ก็จะตีกลอง กลองนี้เรียก “กลองงัน” หรือ “กลองงันวัด” ก็ว่า (ปรีชา พิณทอง, 2532: 34)

ยามพระทั่งโปง /ña:m^{3}pha^{4}ʔ^{4}tha^{4}ŋ^{4}po:ŋ^{2}/ หมายถึง เวลาเช้า ประมาณ 06.00 น. เป็นเวลาที่พระจะออกบิณฑบาต โดยพระจะทั่งโปงเพื่อเตือนญาติโยมให้รู้ว่าได้เวลาที่พระจะออกบิณฑบาตโปรดสัตว์แล้ว ให้เตรียมตัวมาใส่บาตร

“โปง” /po:ŋ^{2}/ เป็นเครื่องทำสัญญาณชนิดหนึ่งของชาวอีสาน สถาพร พันธุ์มณี (2535: 98-99) กล่าวถึง “โปง” ไว้ว่า โปงเป็นเครื่องทำสัญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของวัดวาอารามมักใช้กระทุ้งตี (ภาษาอีสานเรียกว่า ทั่ง) ตอนเย็นเพื่อบอกสัญญาณ 3 ประการ คือ ใช้เรียกประชุมคณะสงฆ์ เพื่อทำวัตรเย็น ใช้บอกเวลาแก่ชาวไร่ชาวนาว่าค่ำแล้ว (ประมาณ 18.00 น.) ควรเลิกงาน เตรียมตัวกลับเข้าหมู่บ้าน และใช้บอกสัญญาณแก่คนเดินป่า ซึ่งอาจจะหลงทางให้กำหนดทิศทางกลับบ้านได้ถูกก่อนที่จะมืดค่ำ นอกจากนี้ยังใช้ “ระฆัง” เคาะตีด้วยท่อนไม้ในเวลาเช้าตรู่ (ประมาณ 06.00 น.) เป็นสัญญาณบอกพุทธศาสนิกชนว่า พระท่านกำลังจะออกบิณฑบาตโปรดสัตว์แล้ว

<u>กิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์</u>

เวลาเพล /we:^{3}la:^{3}phe:n^{3}/ **ตอนเพล** /tɔ:n^{2}phe:n^{3}/ **เพล** /phe:n^{3}/ และ **พระฉันเพล** /pha^{4}ʔ^{4}san^{1}phe:n^{3}/ หมายถึง เวลาที่พระสงฆ์ฉันภัตตาหารกลางวัน คือ 11.00 - 12.00 น. (ปรีชา พิณทอง, 2532: 573)

“เวลาเพล” เป็นเวลาที่คนไทยทุกภาคใช้เหมือนกันหมด คนทั่วไปเมื่อกล่าวถึงเวลาเพลก็มักจะนึกถึงเวลาที่พระฉันเพล เนื่องจากเป็นเวลาที่สืบเนื่องมาจากกิจวัตรของพระสงฆ์ แต่ในปัจจุบันมีการใช้คำนี้เรียกแทนเวลา 11.00 น. โดยไม่ได้หมายเฉพาะแต่เป็นกิจวัตรของสงฆ์เท่านั้น กลับเป็นคำที่ใช้โดยทั่วไปและมักจะเข้าใจตรงกันเมื่อหมายถึงเวลา 11.00 น.

ตอนทำวัตรสวดมนต์ /tɔ:n^{2}tham^{3}wat^{4}suat^{5}mon^{3}/ หมายถึง เวลากระทำกิจที่พึงกระทำตามหน้าที่หรือธรรมเนียมเช่นไหว้พระสวดมนต์เช้าค่ำของพุทธบริษัท, ทำวัตรพระ ก็ว่า; ทำสามีจิกรรมตามธรรมเนียมของพระเณร (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 527)

ตอนทำวัตรเช้า /tɔ:n^{2}tham^{3}wat^{4}saw^{6}/ หมายถึง เวลาไหว้พระสวดมนต์ในตอนเช้า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 527)

ตอนทำวัตรเย็น /tɔ:n^{2}tham^{3}wat^{4}jen^{3}/ หมายถึง เวลาไหว้พระสวดมนต์ในตอนเย็นหรือค่ำ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 527)

พระออกบิณฑบาต /pha^{4}ʔɔ:k^{5}bin^{2}tha^{4}ʔba:t^{5}/ หมายถึง เวลาพระออกบิณฑบาตประมาณ 06.00 น. ในสมัยก่อนพระต้อง “ทั่งโปง” ก่อนเพื่อเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านรู้ว่าได้เวลาที่พระออกบิณฑบาตแล้ว ให้เตรียมตัวมาใส่บาตร

3.1.2.2 กลุ่มคำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับกิจวัตรประจำวันของฆราวาส

จากข้อมูลพบว่า คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับกิจวัตรประจำวันของฆราวาสหรือชาวบ้านทั่วไปนั้น ได้แก่ เวลาการรับประทานอาหารในแต่ละวัน และการตีกลองเป็นสัญญาณบอกเหตุ จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาเกี่ยวกับเวลาการรับประทานอาหาร ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า “มื้อหนึ่งกินข้าว 3 เที่อ หรือ 3 คาบ” หมายถึง วันหนึ่งกินข้าว 3 มื้อ หรือ 3 ครั้ง ได้แก่

ข้าวงาย /khaw^{5}ŋa:j^{3}/ หรือ **ข้าวมื้อเช้า** /khaw^{5}mɯ:^{6}saw^{6}/ หมายถึง อาหารมื้อเช้า

ข้าวสวย /khaw^{5}suaj^{1}/ **ข้าวเที่ยง** /khaw^{5}thiaŋ^{4}/ หรือ **ข้าวมื้อสวย** /khaw^{5}mɯ:^{6}suaj^{1}/ หมายถึง อาหารมื้อกลางวัน

ข้าวแลง /khaw^{5}lɛ:ŋ^{3}/ หรือ **ข้าวมื้อแลง** /khaw^{5}mɯ:^{6}lɛ:ŋ^{3}/ หมายถึง อาหารมื้อเย็น

ตอนกินข้าวเช้า /tɔ:n^{2}kin^{2}khaw^{5}saw^{6}/ หมายถึง เวลารับประทานอาหารมื้อเช้า

ตอนข้าวเที่ยง /tɔ:n^{2}khaw^{5}thiaŋ^{4}/ หมายถึง เวลารับประทานอาหารมื้อกลางวัน

ตอนกินข้าวแลง /tɔ:n^{2}kin^{2}khaw^{5}lɛ:ŋ^{3}/ หมายถึง เวลารับประทานอาหารมื้อเย็น

นอกจากนี้ ผู้บอกภาษายังให้ข้อมูลเกี่ยวกับเวลาการรับประทานอาหารในแต่ละมื้อว่า เวลา 07.00-09.00 น. กินข้าวงาย เวลา 12.00-14.00 น. กินข้าวสวย และเวลา 17.00-18.00 น. หรือบางครั้ง 19.00-20.00 น. กินข้าวแลง

ผู้วิจัยสังเกตว่า คำว่า “**มื้อ**” /mɯ:^{6}/ สามารถใช้ได้หลายความหมาย ได้แก่ มื้อที่หมายถึง “**วัน**” เช่น มื้ออืน (วันพรุ่งนี้) มื้อนี้ (วันนี้) เป็นต้น มื้อในความหมายว่า “**เมื่อ**” หรือ “**ตอน**” ใช้บอกช่วงเวลาในวันหนึ่ง ๆ เช่น มื้อเช้า (เมื่อเช้า) มื้อแลง (เมื่อเย็น) เป็นต้น และมื้อที่ประกอบอยู่ในคำเรียกชื่อมื้ออาหารของชาวอีสาน เช่น ข้าวมื้อเช้า (อาหารเช้า) ข้าวมื้อสวย (อาหารกลางวัน) และข้าวมื้อแลง (อาหารเย็น) สังเกตว่าชาวอีสานนำคำว่า “มื้อ” มาใช้เกี่ยวกับการกินอาหารเช่นเดียวกับชาวภาคกลาง เช่น ชาวภาคกลางจะพูดว่า “อาหารมื้อเช้า” “อาหารมื้อกลางวัน” และ“อาหารมื้อเย็น” แต่ชาวอีสานจะไม่ใช้คำว่า มื้อ เป็นคำลักษณนามบอกจำนวนครั้งที่เกี่ยวกับการกินอาหาร

เหมือนกับชาวภาคกลาง เช่น จะไม่พูดว่า “กินอาหารวันละ 3 มื้อ” แต่จะพูดว่า “กินข้าวมื้อละ 3 เที่อ (ครั้ง)” ดังนั้น จะเห็นว่า คำว่า “มื้อ” มีทั้งที่ใช้เหมือนกับชาวภาคกลางและมีที่ใช้แตกต่างกันด้วย

คำว่า “**งาย**” /ŋa:j^{3}/ ในภาษาไทยถิ่นอีสานหมายถึง เวลาเช้า อาหารเช้าชาวไทยถิ่นอีสานเรียกว่า “ข้าวงาย” และยามงายจะอยู่ระหว่างเวลา 07.30-09.00 น. การนับเวลาข้าวงายของชาวอีสานมี 3 ชื่อ ได้แก่ “งายอ่อน” /ŋa:j^{3}ʔɔ:n^{4}/ หมายถึง เวลาอาหารเช้าในช่วงต้น ๆ คือ ประมาณ 07.00-08.00 น. แต่ถ้าล่วงเลยจากเวลานี้ไปจะเรียกว่า “งายแก่” /ŋa:j^{3}kɛ:^{4}/ หมายถึง เวลาอาหารเช้าที่สายมาก ประมาณ 09.00-10.00 น. ถ้าสายมากกว่านี้จะเรียกว่า งายเงิก /ŋa:j^{3}ŋɵ:k^{6}/ หรือ งายตาเหลือก /ŋa:j^{3}ta:^{2}lɯak^{5}/

คำว่า “**สวย**” /suaj^{1}/ ในภาษาไทยถิ่นอีสาน หมายถึง สาย, เวลาสาย เช่นว่า “ตื่นสวย” (ตื่นสาย) “มาสวย” (มาสาย) “สวยแล้วบ่ไป” (สายแล้วไม่ไป) “เข่าสวย” (ข้าวสวย - ข้าวมื้อเที่ยง) เนื่องจากในภาษาไทยถิ่นอีสานส่วนใหญ่ เมื่อเป็นพยัญชนะที่มี ว ควบ จะไม่ออกเสียง ว เช่น คำว่า เกวียน แกว่ง แขวน จะออกเสียงว่า เกียน แก่ง แขน ตามลำดับ นอกจากนี้ พยัญชนะที่มี ว ควบที่ประสมด้วยสระ อะ หรือ อา จะกลายเป็นสระ อัว เช่น กวัก กวาง ขวา ควัน คว่ำ จะออกเสียงว่า ก๋วก กวง ขัว ค้วน ข่วม ตามลำดับ ดังนั้น คำว่า “สวย” จึงน่าจะมาจากคำว่า “สาย” เนื่องจากการออกเสียงพยัญชนะควบ สว แล้วประสมด้วยสระ อา จึงทำให้กลายเป็นสระ อัว ได้เป็นคำว่า สวย นั่นเอง

นอกจากเรื่องมื้ออาหารที่เป็นกิจวัตรประจำวันของคนทั่วไปแล้ว ผู้วิจัยยังพบการตีกลองอีกประเภทหนึ่ง ที่อาจจะไม่ใช่การบอกเวลาอย่างเช่นการตีกลองในวัด แต่เป็นการตีเพื่อบอกเหตุในยามจำเป็นซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นกลองสัญญาณประเภทหนึ่ง โดยกลองประเภทนี้ชาวบ้านจะเป็นคนตีเมื่อมีเหตุการณ์เร่งด่วน หรือต้องการเรียกให้ชาวบ้านมารวมกัน ดังนี้

ตีกลองโฮม /ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}ho:m^{3}/ หรือ **ตีกลองประชุม** /ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}paʔ^{1}sum^{3}/ หมายถึง การตีกลองเพื่อบอกให้ชาวบ้านออกมารวมกัน ผู้ใหญ่บ้านจะตีกลองโฮมในเวลาประมาณสองทุ่มเศษ จะเป็นวันไหนก็ได้ หากทางผู้ใหญ่บ้านและทางวัดมีเรื่องราวที่จะต้องหารือกัน ก็จะตีกลองเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านมาประชุมร่วมกันทำกิจกรรมหรือเป็นการแจ้งข่าวสารต่าง ๆ

คำว่า “โฮม” ในภาษาไทยถิ่นอีสานหมายถึง รวมกัน, ชุมนุมกัน เช่นว่า “มาโฮมกัน” (มารวมกัน)

ตีกลองโจร /ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}co:n^{2}/ หมายถึง การตีกลองเพื่อบอกให้ชาวบ้านรู้ว่ามีโจรมาถึงหมู่บ้านแล้วให้ชาวบ้านช่วยกันจับโจร การตีกลองโจรมีจังหวะตีแบบรัวเร็วติดต่อกันหลายครั้ง การตี

กลองโจรถือเป็นการตีกลองสัญญาณประเภทหนึ่ง ที่จะตีเมื่อมีเหตุต่างๆ เกิดขึ้น เช่น ไฟไหม้ โจรปล้น หรือพระภิกษุมรณภาพ เมื่อชาวบ้านได้ยินก็จะรีบออกไปที่วัดทันที

เมื่อพิจารณาความนิยมในการใช้คำบอกจุดของเวลาโดยวิธีการสังเกตพฤติกรรมของคนพบว่า มีทั้งคำบอกเวลาที่ผู้บอกภาษายังคงใช้อยู่เป็นปกติในชีวิตประจำวัน และบางคำก็ไม่ค่อยได้ใช้แล้วในปัจจุบัน กล่าวคือ คำบอกเวลาที่เกี่ยวกับกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์ และคำบอกเวลาที่มีความหมายถึงมื้ออาหารเป็นกลุ่มที่ยังคงใช้พูดกันอยู่ในปัจจุบัน ส่วนคำบอกเวลาที่เกี่ยวกับการตีกลองบอกเวลา ทั้งกลองที่พระตีในวัดและกลองที่ใช้เป็นสัญญาณบอกเหตุของชาวบ้าน เหล่านี้เป็นกลุ่มที่ไม่ค่อยได้ใช้แล้วในปัจจุบัน โดยผู้ที่ใช้คำศัพท์เหล่านี้พบเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้น ไม่พบในกลุ่มคนที่มีอายุน้อย ตัวอย่างเช่น การที่พระตีกลองบอกเวลาต่าง ๆ นั้น จากคำบอกเล่าของชาวบ้านทำให้ทราบว่า การตีกลองแบบนี้ในปัจจุบันไม่มีแล้ว จะมีก็แต่บางวัดที่ยังคงรักษากลองเหล่านี้ไว้และตีกลองเมื่อถึงช่วงเทศกาลเท่านั้น ส่วนกลองที่ชาวบ้านใช้ตีเพื่อบอกเหตุก็พบว่าในปัจจุบันไม่มีการตีเช่นนี้แล้ว เนื่องจากในปัจจุบันมีหอกระจายข่าวทำให้เกิดความสะดวกสบายในการกระจายข่าวไปยังคนในชุมชน จึงไม่จำเป็นต้องใช้เสียงกลองเรียกชาวบ้านมาประชุมอีกต่อไป ด้วยเหตุผลเหล่านี้ จึงส่งผลให้ความนิยมในการใช้คำบอกเวลาที่เกี่ยวกับการตีกลองลดน้อยลง

3.1.3 คำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า คำบอกจุดของเวลาภายใน 1 วันของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีส่วนเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของสัตว์ ทั้งสัตว์เลี้ยงและสัตว์ที่อยู่ตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นนกที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ลิงที่อยู่ในป่า ควายที่เลี้ยงไว้ไถนา และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไก่ที่เลี้ยงไว้ตามบ้านหรือไก่ป่า นับว่าชาวไทยมีความผูกพันกับไก่มาเป็นระยะเวลายาวนานมากแล้ว โดยจะเห็นได้จากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในสังคมเกษตรกรรมมักจะพบว่ามีการเลี้ยงไก่อยู่แทบทุกบ้าน เมื่อมนุษย์สังเกตเสียงร้องของไก่ และเห็นว่าพอจับเป็นเวลาได้ จึงได้นำเสียงร้องของไก่ในแต่ละช่วงเวลามาเป็นเครื่องกำหนดเวลา เช่นเดียวกันกับเสียงนกที่มักจะได้ยินเสียงร้องของมันในเวลาเช้าและเย็นอยู่ทุกวัน อีกทั้งพฤติกรรมของควายที่จะต้องกลับเข้าที่พักในตอนเย็น และพฤติกรรมของลิงที่ทำเป็นประจำจนคนสังเกตเห็นได้ จากข้อมูลที่พบสามารถแบ่งวิธีการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ออกได้ตามประเภทของสัตว์ คือ ไก่ นก ควาย และลิงดังต่อไปนี้

1) ไก่

จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาพบว่า ส่วนใหญ่ในเวลากลางคืนชาวบ้านจะฟังเสียงไก่ขันเป็นการบ่งบอกเวลาได้ ถ้าเป็นสมัยก่อนชาวบ้านจะสังเกตไก่ขันตั้งแต่เวลา 03.00 น. แต่ปัจจุบันนี้ไก่จะ

เริ่มขันให้ได้ยินตั้งแต่เวลาเที่ยงคืนเป็นต้นมาจนกระทั่งสว่าง กระทั่งตอนกลางวันไก่ก็ยังขันพอจับเป็นเวลาได้ ดังนี้

ไก่ขันกก /kaj^{4}khan^{1}kok^{1}/ หมายถึง ไก่ขันครั้งแรก เวลากลางคืนประมาณ 24.00 น. (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515: 56)

คำว่า “กก” หมายถึง ก่อน, แรก, ครั้งแรก เช่น ลูกกก คือ ลูกคนแรก ดังนั้น “ไก่ขันกก” ก็คือ ไก่ขันครั้งแรก (ปรีชา พิณทอง, 2532: 1)

ไก่ขันกลาง /kaj^{4}khan^{1}ka:ŋ^{2}/ หมายถึง ไก่ขันครั้งที่สอง ประมาณเวลา 03.00 น. (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515: 56)

ไก่ขันชั้น /kaj^{4}khan^{1}san^{6}/ หมายถึง ไก่ขันครั้งสุดท้าย ประมาณเวลา 05.00 น. จนถึงสว่าง คือ เป็นการขันกระชั้นถี่ติดต่อกันไป (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515: 56)

คำว่า “ชั้น” /san^{6}/ ในภาษาไทยถิ่นอีสานหมายถึง ติด ๆ กัน, ถี่ยิบ ดังนั้น “ไก่ขันชั้น” จึงหมายถึง การที่ไก่ขันถี่ ๆ ติดต่อกันนั่นเอง

ไก่ขันรวย /kaj^{4}khan^{1}huaj^{3}/ หมายถึง ไก่ขันต่อจากขันชั้น เวลาประมาณ 05.00 น. ในระยะนี้ไก่จะขันถี่ ๆ เรื่อย ๆ จนถึงเช้า (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535: 38)

ไก่ขันดู่ /kaj^{4}khan^{1}du:^{1}/ หมายถึง ไก่ขันตอนใกล้สว่าง ประมาณ 05.00 - 06.00 น.

คำว่า “ดู่” ในภาษาไทยถิ่นอีสานหมายถึง ขยัน หรือบ่อย ๆ ดังนั้น คำว่า ไก่ขันดู่ จึงหมายถึง การที่ไก่ขันหลายครั้งติดต่อกัน ถ้าไก่ขันดู่แสดงว่าใกล้เวลาสว่างแล้ว

ไก่ลงคอน /kaj^{4}loŋ^{3}khɔ:n^{3}/ หมายถึง เวลาไก่ลงจากคอนตอนเช้ามืด ประมาณ 05.00-06.00 น.

ไก่ขันขึ้นคอน /kaj^{4}khan^{1}khɯn^{5}khɔ:n^{3}/ หมายถึง เวลาไก่ขึ้นคอน เราจะได้ยินเสียงไก่ขันเมื่อถึงเวลาเย็นตอนที่ไก่กลับขึ้นคอนแล้ว ประมาณ 18.00 น.

ไก่เข้าคอก /kaj^{4}khaw^{5}khɔ:k^{6}/ หมายถึง เวลาเย็น ประมาณ 18.00 น. เป็นเวลาที่ไก่ได้เวลาต้องเข้าคอกแล้ว

ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า หลังจากไก่ขันครั้งแรกแล้ว ต่อมาครั้งที่สองเวลาประมาณตี 2-ตี 3 จะเรียกว่า “ไก่ขันชั้น” ไม่ได้เรียกว่า “ไก่ขันกลาง” และผู้บอกภาษาบางคนก็ให้ข้อมูลว่าเวลาประมาณตี 5 ช่วงนี้จะเรียกว่า “ไก่ขันชั้น” แทนที่จะเรียกว่า “ไก่ขันรวย” จะเห็นว่า ผู้บอกภาษา

เรียกช่วงเวลาต่าง ๆ ที่ไก่ขันด้วยชื่อที่แตกต่างกัน ถึงแม้ว่าจะแบ่งช่วงเวลาที่ไก่ขันเป็น 3 ช่วงเวลาเช่นเดียวกันก็ตาม

นอกจากนี้ ยังมีผู้บอกภาษาที่กล่าวถึงไก่ขันตอนกลางวันว่า เวลาประมาณ 11.00-12.00 น. ไก่จะขันครั้งแรก จากนั้นตอนเย็นประมาณ 18.00-19.00 น. ก็จะขันอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า “ขันขึ้นคอน” และนอกจากไก่บ้านแล้ว ยังมีไก่ป่าที่จะขันบอกเวลาได้เช่นเดียวกัน ไก่ป่าจะขันตามเวลาได้ตรงกว่าไก่บ้าน กล่าวคือ ไก่ป่าจะเริ่มขันตอนเที่ยงคืนตรง ส่วนไก่บ้านนั้นบางครั้งก็เริ่มขันเลยเวลาเที่ยงคืนไปแล้วเกือบตี 1

2) นก

นอกจากพฤติกรรมของไก่แล้ว พฤติกรรมของนกก็สามารถกำหนดบอกเวลาอย่างคร่าว ๆ ได้เช่นเดียวกัน จากข้อมูลพบว่า มีนกที่ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสังเกตพฤติกรรมและเสียงร้องของมัน แล้วนำมากำหนดเป็นช่วงเวลาต่าง ๆ ได้แก่ นกกา นกกาเหว่า นกกด นกเค้า และนกกก ดังนี้

ยามนกกาบินมา /ña:m^{3}nok^{4}ka:^{2}bin^{2}ma:^{3}/ หมายถึง เวลาเช้าประมาณ 05.00-06.00 น.

เวลาในขณะนี้ชาวไร่ชาวนาถือว่าเป็นเวลาสายแล้ว เพราะปกติต้องไปทำงานก่อนเวลา 06.00 น. จึงจะถือว่าไม่สาย ดังสำนวนที่ผู้เฒ่าผู้แก่มักสอนลูกหลานว่าให้ “ตื่นก่อนกา มาก่อนไก่” คือ ปกตินกกาจะร้องเวลาประมาณ 05.00-06.00 น. และไก่จะลงคอนไปหากินเวลาประมาณ 05.00-06.00 น. เช่นเดียวกัน เราต้องตื่นก่อนที่นกกาจะร้อง และตื่นก่อนที่ไก่จะลงคอนไปหากินจึงจะถือว่าตื่นเช้า

นกกาบินกลับรัง /nok^{4}ka:^{2}bin^{2}kap^{1}haŋ^{3}/ หมายถึง เวลาเย็น เป็นช่วงที่นกกาบินกลับเข้ารังในตอนเย็นหรือตอนใกล้ค่ำ ประมาณ 18.00 น.

“นกกา” หรือ “อีกา” เป็นนกขนาดใหญ่ มีขนสีดำมันตลอดทั้งตัวรวมทั้งปาก ขยันออกหากินตั้งแต่เช้าตรู่และกลับรังเมื่อพระอาทิตย์ใกล้จะตกดิน นกกามีเสียงร้องว่า กา กา จึงได้ชื่อว่ากาตามเสียงร้องของมัน นกกามักสร้างรังอยู่บนต้นไม้สูงหรือตามหน้าผา แต่มันก็สามารถปรับตัวให้อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกันกับมนุษย์ได้ จึงพบว่ามีนกกากระจายอยู่ทั่วประเทศ ทั้งในป่า ชายทะเล ในชนบทและเมืองใหญ่ ๆ ทั้งที่ราบจนถึงที่สูง (พรทิพย์ อังคปรีชาเศรษฐ์, 2543: 91-92)

พอนกกลับรัง /phɔ:^{3}nok^{4}kap^{1}haŋ^{3}/ หมายถึง เวลาเย็นหรือใกล้ค่ำ เป็นเวลาที่นกบินกลับเข้ารัง ประมาณ 18.00 น.

ยามนกกาเหว่าร้อง /ña:m^{3}nok^{4}ka:^{2}waw^{4}hɔ:ŋ^{6}/ หมายถึง เวลาใกล้สว่าง ประมาณ 05.00 น. บางครั้งก็ร้องตอนเที่ยงและตอนเย็นเวลาประมาณ 18.00 -19.00 น. แต่ส่วนใหญ่จะได้ยินเวลาใกล้สว่าง

“นกกาเหว่า” เป็นนกขนาดใหญ่ มีตาสีแดงสดปากสีเขียวคล้ำ ตัวผู้มีขนสีดำมันตลอดทั้งตัว ส่วนตัวเมียด้านหลังมีขนสีน้ำตาลเข้ม มีลายจุดและลายขีดสีครีมตลอดทั้งตัว และด้านท้องสีครีมมีลายขวางสีน้ำตาล นกกาเหว่าอาศัยอยู่ตามต้นไม้ ไม้พุ่ม บริเวณสวนหรือไร่นา หรือตามที่ลุ่ม ตามหนองบึงใกล้ ๆ บ้านพักอาศัย ในช่วงฤดูผสมพันธุ์ นกตัวผู้จะส่งเสียงร้องดังตลอดเวลา โดยเฉพาะตอนเช้าตรู่และตอนพลบค่ำ จะเริ่มร้องตั้งแต่ท้องฟ้ายังมืดสนิท อาจถือได้ว่าเป็นเสียงแรกที่ใช้ปลุกนกและสรรพสัตว์ต่าง ๆ ในละแวกนั้นให้รีบตื่นขึ้นมาต้อนรับวันใหม่ที่กำลังจะมาถึงก็ได้ เมื่อนกตัวแรกร้องก็จะมีนกตัวอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียงส่งเสียงร้องรับต่อ ๆ กันไปว่า กาเว้า กาเว้า (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.), 2543: 25-26)

ยามนกกดร้อง /ña:m^{3}nok^{4}kot^{1}hɔ:ŋ^{6}/ หรือ **ยามนกกดปูดร้อง** /ña:m^{3}nok^{4}kot^{1}pu:t^{5}hɔ:ŋ^{6}/ หมายถึง เวลาใกล้สว่าง บางครั้งตอนเที่ยงคืนจะร้องทีหนึ่ง ครั้งต่อมาร้องตอนค่อนคืนเวลาประมาณ 01.00-02.00 น. และต่อมาร้องเวลาประมาณ 04.00-05.00 น. เป็นสัญญาณบอกว่าใกล้สว่างแล้ว เรียกได้ว่า นกกด หรือ นกกดปูด นี้ สามารถร้องเป็นเวลาได้คล้ายกับไก่ขันเลยทีเดียว

“นกกด” มีชื่อเรียกอื่น ๆ ว่า “นกกะปูด” หรือ “นกกดปูด” นกกดหรือนกกะปูดในที่นี้น่าจะหมายถึง นกกะปูดใหญ่นั่นเอง นกกะปูดใหญ่เป็นนกขนาดกลาง ลำตัวเพรียว จะงอยปากสีดำ ปลายโค้งแหลม ม่านตาสีแดง มีขนสีดำเหลือบน้ำเงิน และมีขนปีกสีน้ำตาลแดง นกกะปูดใหญ่มักอาศัยอยู่ตามชายป่า ป่ารก ป่าชายเลน และมักอยู่ใกล้แหล่งน้ำ แต่บางครั้งก็ออกมาหากินตามทุ่งหญ้า ลานดินในพื้นที่โล่งแจ้ง นกกะปูดใหญ่เป็นนกที่พบได้ทุกภูมิภาคของประเทศไทย (นิดดา หงส์วิวัฒน์, 2556: 56-57)

ยามนกเค้าร้อง /ña:m^{3}nok^{4}khaw^{6}hɔ:ŋ^{6}/ หมายถึง เวลาใกล้สว่าง ประมาณ 04.00 - 05.00 น.

“นกเค้า” ในที่นี้น่าจะหมายถึง “นกเค้าโมง” หรือ “นกเค้าแมว” เป็นนกขนาดเล็กชนิดหนึ่งจำพวกนกเค้าแมว มีลายสีน้ำตาลทั่วทั้งตัว ด้านใต้ของลำตัวเป็นสีขาวและมีลายสีขาวในแนวตั้งลากยาวขึ้นมาที่บริเวณอกอย่างไม่เป็นระเบียบ มีม่านตาสีเหลือง นกเค้าโมงสามารถอาศัยอยู่ในทุกสภาพแวดล้อม ทั้งป่าทึบจนถึงสวนสาธารณะในเมืองใหญ่ บางครั้งอาจจะพบได้ในเวลากลางวัน สำหรับในประเทศไทย พบได้ทุกภาคยกเว้นภาคใต้ตอนล่างและภาคกลางตอนล่าง นกเค้าโมงสามารถ

ร้องได้หลายเสียง หลายทำนอง ในเวลากลางคืนจะร้องเป็นครั้งคราวคล้ายกับจะบอกโมงยาม จึงได้ชื่อว่า “นกเค้าโมง” (นิดดา หงส์วิวัฒน์, 2556: 89-90)

นอกจากนี้ยังมี **นกกก** /nok^{4}kok^{1}/ หรือก็คือนกจำพวก “นกเงือก” ประเภทหนึ่ง ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า บางครั้งตอนใกล้สว่างหรือตอนใกล้ค่ำจะได้ยินมันร้องเสียงดัง กก กก แต่ปัจจุบันนี้แทบจะไม่มีใครเคยเห็นนกกกอีกแล้ว เพราะนกกกชอบอาศัยอยู่ในป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ เนื่องจากรังของมันคือโพรงตามต้นไม้ใหญ่ เมื่อป่าไม้ถูกทำลาย ที่อยู่อาศัยของมันก็หายไป จนต้องย้ายไปหาที่อยู่ใหม่ซึ่งเป็นป่าลึกที่มีต้นไม้ใหญ่ ๆ อยู่ จึงไม่ค่อยมีใครได้ยินเสียงร้องของมันอีกแล้ว

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่า นกที่นำมาใช้เป็นสัญญาณบอกเวลาได้แก่ นกกา นกกาเหว่า นกกดหรือนกกะปูด นกเค้า และกกนั้น เป็นนกที่สามารถพบได้ทั่วไปในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน นอกจากนี้ เมื่อสังเกตพฤติกรรมที่มันทำอยู่บ่อย ๆ เป็นประจำ ไม่ว่าจะเป็นการออกหากิน การกลับเข้ารัง หรือเสียงร้องของมันจะเห็นว่า นกเหล่านี้แสดงพฤติกรรมดังกล่าวอยู่ซ้ำ ๆ เป็นประจำจนสามารถสังเกตได้ และเมื่อคนเห็นว่าพฤติกรรมเหล่านี้ของนกพอจะจับเป็นเวลาได้หรือกำหนดเป็นเวลาได้จึงนำมาใช้เป็นคำบอกเวลาในที่สุด

3) ควาย

ควายนับเป็นสัตว์เลี้ยงที่ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชาวนามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยชาวบ้านมักเลี้ยงควายไว้เพื่อประโยชน์ในการไถนา จากข้อมูลพบคำบอกเวลาภายใน 1 วันที่เกี่ยวกับควายได้แก่

ยามควายเข้าคอก /ña:m^{3}khuaj^{3}khaw^{5}khɔ:k^{6}/ หมายถึง เวลาเย็น ประมาณ 17.00 น. เป็นเวลาที่ควายจะกลับเข้าคอก สำหรับควายบางตัวที่อายุมากจะรู้เวลาในการกลับเข้าคอกด้วยตัวเอง มันก็จะหันหน้าไปทางคอก แล้วเดินกลับไปโดยที่ไม่ต้องไล่ แต่สำหรับควายบางตัวที่เป็นควายอายุน้อยก็ต้องไล่ให้มันกลับเข้าคอก เพราะมันยังไม่รู้เวลาเหมือนกับควายอายุมาก

4) ลิง

จากข้อมูลคำบอกเวลาภายใน 1 วัน ผู้วิจัยพบคำบอกเวลาส่วนหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับลิง ซึ่งเป็นสัตว์ที่อยู่ในป่าเช่นเดียวกับนก แต่ผู้บอกภาษาที่ให้ข้อมูลเรื่องนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ชายที่เคยเข้าไปหาอาหารในป่า หรือเป็นชาวบ้านที่เคยอยู่อาศัยใกล้กับป่า ส่วนผู้บอกภาษาที่ไม่ได้มีวิถีชีวิตใกล้ชิดกับป่ามากก็จะไม่ค่อยรู้รายละเอียดมากนัก ยามที่เกี่ยวกับลิง ได้แก่

ยามแดดส่องหัวลิง /ña:m^{3}dɛ:t^{5}sɔ:ŋ^{4}hua^{1}liŋ^{3}/ หรือ **ยามตะวันส่องหัวลิง** /ña:m^{3}ta:^{2}wen^{3}sɔ:ŋ^{4}hua^{1}liŋ^{3}/ หมายถึง เวลาเย็น ประมาณ 17.00 น.

ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า ที่กล่าวว่า “แดดส่องหัวลิง” หรือ “ตะวันส่องหัวลิง” นั้น หมายถึง พฤติกรรมของลิง กล่าวคือ ช่วงเวลาประมาณ 5 โมงเย็น เป็นช่วงที่แสงแดดจะส่องลงมาต่ำ ๆ นั่นก็แสดงว่า แดดส่องหัวลิง และยังอธิบายเพิ่มเติมว่า ที่แดดส่องหัวลิงก็เพราะว่าในช่วงนั้นลิงมันจะออกไปนั่งอยู่ตามกิ่งไม้ หาเล็มหมัดตามประสาลิง พอแดดส่องลงมาต่ำก็ลอดพุ่มไม้ไปกระทบกับหัวลิงพอดี นอกจากนี้ยังยกตัวอย่างประโยคที่พูดเกี่ยวกับยามนี้ว่า ตอนชาวบ้านเลิกงานจะกลับบ้าน เขาจะพูดว่า “โอ้ แดดส่องหัวลิงแล้วนี่ กลับบ้านเถอะ” นั่นก็หมายถึงเป็นเวลาที่หมดแดดแล้วหรือใกล้จะค่ำแล้ว เรียกยามนี้ว่า “**มืดซุ้มล้าว**” /mɯːt^{6}sum^{6}laːw^{6}/

ยามลิงตากผ้าอ้อม /ñaːm^{3}liŋ^{3}taːk^{5}phaː^{5}ʔɔːm^{6}/ หมายถึง เวลาบ่าย ๆ เย็น ๆ ประมาณ 17.00-18.00 น. ถ้าช่วงเวลานี้มองเห็นท้องฟ้าเป็นสีเหลือง ๆ หรือส้ม ๆ ก็จะเรียกว่า “ลิงตากผ้าอ้อม” เป็นสัญญาณว่าให้เก็บผ้าที่ตากไว้ได้แล้ว เพราะว่าเวลาใกล้ค่ำน้ำค้างจะลง ทำให้ผ้าชื้น จากลักษณะของท้องฟ้าเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะตรงกับคำในภาษาไทยถิ่นกลางว่า “ผีตากผ้าอ้อม” หมายถึง แสงแดดที่สะท้อนกลับมาสว่างในเวลาจวนพลบค่ำในบางคราว เพราะว่าจากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา ส่วนใหญ่ให้ข้อมูลตรงกันว่า ยามผีตากผ้าอ้อม ก็คือ ยามลิงตากผ้าอ้อม นั่นเอง

นอกจากการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ดังข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยยังพบการสังเกตพืชชนิดหนึ่งที่สามารถนำมาใช้บอกเวลาภายใน 1 วันได้ นั่นคือ ต้นกล้วย ในคำว่า “**ยามใบตองกล้วยเลื่อม**” /ñaːm^{3}tɔːŋ^{2}kuj^{6}liam^{4}/

คำว่า “**ยามใบตองกล้วยเลื่อม**” /ñaːm^{3}baj^{2}tɔːŋ^{2}kuj^{6}liam^{4}/ หรือ “**ยามตองกล้วยเลื่อม**” /ñaːm^{3}tɔːŋ^{2}kuaj^{6}liam^{4}/ หมายถึง เวลาใกล้สว่าง ประมาณ 03.00-04.00 น. คำว่า “เลื่อม” หมายถึง เป็นเงามัน ในที่นี้ก็หมายถึง เวลาใกล้สว่างในคืนวันเพ็ญหรือวันข้างขึ้น แสงของดวงจันทร์จะส่องลงมากระทบกับใบตองกล้วยอ่อน ๆ ประกอบกับมีลมพัดมาเบา ๆ ทำให้ใบตองที่กำลังพลิ้วไหวและมีแสงของดวงจันทร์ส่องลงมากระทบพอดีนั้น มีลักษณะมันเงา ผู้บอกภาษาให้ตัวอย่างประโยคที่ใช้พูดว่า แต่ก่อนไม่มีนางพยาบาลคอยมาทำคลอดให้ ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะพากันไปผูกข้อมือที่บ้านเด็กเกิดใหม่ แล้วถามว่า เด็กเกิดตอนกี่โมง ก็จะตอบว่า “ยามใบตองกล้วยเลื่อม” หรือเมื่อก่อนเคยมีควายหาย เขาก็บอกว่าประมาณ “กล้วยเลื่อม” หมายถึง ควายหายยามใบตองกล้วยเลื่อม อย่างนี้เป็นต้น

เมื่อพิจารณาความนิยมในการใช้คำบอกจุดของเวลาโดยวิธีการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นไก่ นก ควาย และลิงก็พบว่า ผู้บอกภาษาไม่นิยมใช้คำบอกเวลาเหล่านี้ในปัจจุบันแล้ว โดยพบผู้ที่ใช้คำศัพท์เหล่านี้เฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้น ไม่พบในกลุ่มผู้ที่มีอายุน้อย ทั้งนี้ ผู้บอกภาษาได้ให้ตัวอย่างประโยคในการกล่าวถึงพฤติกรรมของสัตว์ว่า ในสมัยก่อนผู้สูงอายุมักจะปลุกลูกหลานให้ตื่นมาทำงาน โดยอาจจะพูดว่า “นกกดมันร้องแล้ว ใกล้สว่างแล้ว ลุก ๆ ไปตำข้าว” หรือ “ไก่ขันดู่

แล้ว ลุก ๆ ไปตักน้ำ” เป็นต้น ในปัจจุบันผู้สูงอายุเองก็คงจะไม่ได้พูดแบบนี้กับลูกหลานบ่อยนัก เพราะคนรุ่นใหม่คงไม่มีใครรู้จักเวลาไก่ขัน เวลานกร้อง เวลาควายเข้าคอก เวลาแดดส่องหัวลิง หรือยามใบตองกล้วยเลื่อมอย่างที่คนสมัยก่อนใช้พูดกันอีกแล้ว หากคำเหล่านี้ไม่มีการถ่ายทอดต่อไปยังรุ่นลูกรุ่นหลาน ในอนาคตก็คงจะต้องเลิกใช้และสูญหายไปในที่สุด

จากข้อมูลคำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ สามารถสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 6 แสดงคำบอกจุดของเวลาในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์

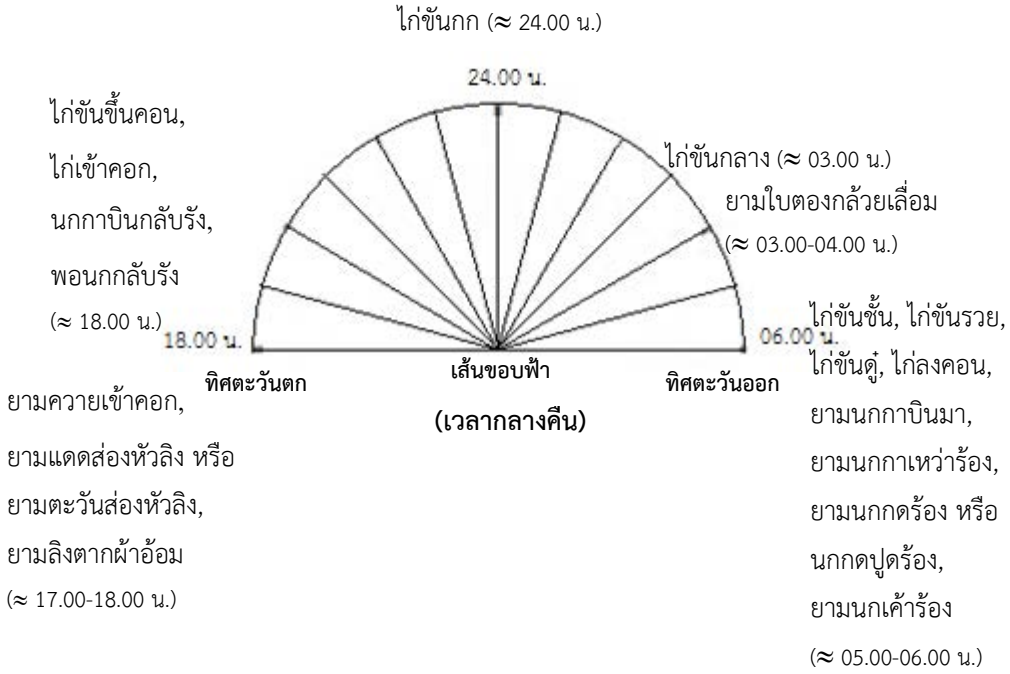

3.1.4 วิธีการบอกจุดของเวลาโดยระบบตัวเลข

การบอกเวลาในสมัยก่อน มนุษย์ต้องกำหนดเวลาโดยประมาณจากการสังเกตสิ่งแวดล้อมรอบตัวมาเป็นจุดอ้างอิงเวลา ดังข้อมูลที่แสดงไว้ข้างต้น เช่น เมื่อตื่นนอนตอนเช้าแล้วได้ยินเสียงไก่ขันถี่ ๆ ติดต่อกันหลายครั้งก็แสดงว่าใกล้สว่างแล้ว หรือประมาณ 05.00 น. ซึ่งชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนเรียกว่า “ไก่ขันขี้น” หรือ “ไก่ขันรวย” และการสังเกตดวงอาทิตย์ว่าอยู่ตำแหน่งตรงหัวพอดีก็หมายถึง เวลาเที่ยง หรือประมาณ 12.00 น. เป็นต้น แต่เมื่อมาถึงสมัยปัจจุบันเทคโนโลยีต่าง ๆ เจริญก้าวหน้ามากขึ้น ทำให้มนุษย์สามารถคิดค้นเครื่องมือบอกเวลาที่แน่นอนขึ้นมาใช้หรือที่เรียกกันว่า “นาฬิกา” เครื่องมือบอกเวลานี้จะมีตัวเลขตามลำดับเวลาที่แน่นอน จึงสะดวกแก่ผู้ใช้โดยทั่วไป

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีการแบ่งเวลาใน 1 วันออกอย่างกว้าง ๆ เป็น กลางวันและกลางคืน โดยใช้ระบบตัวเลขมาบ่งบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน ดังต่อไปนี้

<u>เวลากลางวัน</u>

6 โมง /hok^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/)

1 โมง /nɯŋ^{4}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/), โมงหนึ่ง /mo:ŋ^{3}nɯŋ^{4}/, 7 โมง /cet^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/)

2 โมง /sɔ:ŋ^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/), 8 โมง /pɛ:t^{5}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/)

3 โมง /sa:m^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/), 9 โมง /kaw^{6}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/)

4 โมง /si:^{4}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/), 10 โมง /sip^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/)

5 โมง /ha:^{5}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/), 11 โมง /sip^{1}ʔet^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/)

เที่ยง /thiaŋ^{4}/ หรือ 6 โมง /hok^{1}mo:ŋ^{3}/ หรือ 12 โมง /sip^{1}sɔ:ŋ^{1}mo:ŋ^{3}/

บ่าย 1 /ba:j^{4}nɯŋ^{4}/, บ่ายโมง /ba:j^{4}mo:ŋ^{3}/

บ่าย 2 /ba:j^{4}sɔ:ŋ^{1}/, 2 โมง /sɔ:ŋ^{1}mo:ŋ^{3}/

บ่าย 3 /ba:j^{4}sa:m^{1}/, 3 โมง /sa:m^{1}mo:ŋ^{3}/

บ่าย 4 /ba:j^{4}si:^{4}/, 4 โมง /si:^{4}mo:ŋ^{3} / (แลง /lɛ:ŋ^{3}/)

บ่าย 5 /ba:j^{4}ha:^{5}/, 5 โมง /ha:^{5}mo:ŋ^{3}/ (แลง /lɛ:ŋ^{3}/)

แผนภูมิที่ 7 แสดงจุดของเวลากลางวัน

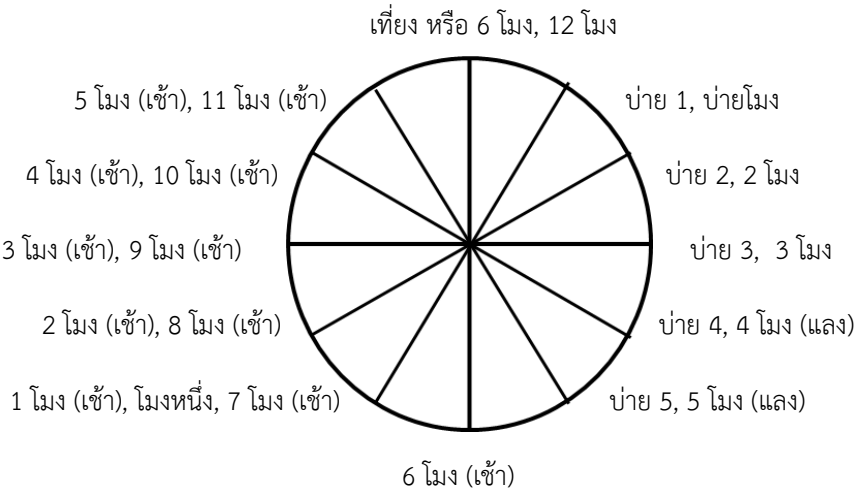

<u>เวลากลางคืน</u>

6 โมง /hok^{1}mo:ŋ^{3}/ (แลง /lɛ:ŋ^{3}/)

1 ทุ่ม /nɯŋ^{4}thum^{4}/, ทุ่มหนึ่ง /thum^{4}nɯŋ^{4}/

2 ทุ่ม /sɔ:ŋ^{1}thum^{4}/

3 ทุ่ม /sa:m^{1}thum^{4}/

4 ทุ่ม /si:^{4}thum^{4}/

5 ทุ่ม /ha:^{5}thum^{4}/

6 ทุ่ม /hok^{1}thum^{4}/, เที่ยงคืน /thiaŋ^{4}khɯ:n^{3}/

ตี 1 /ti:^{2}nɯŋ^{4}/ (ยาม 1 /ña:m^{3}nɯŋ^{4}/, บ่าย 1 /ba:j^{4}nɯŋ^{4}/)

ตี 2 /ti:^{2}sɔ:ŋ^{1}/ (ยาม 2 /ña:m^{3}sɔ:ŋ^{1}/, บ่าย 2 /ba:j^{4}sɔ:ŋ^{1}/)

ตี 3 /ti:^{2}sa:m^{1}/ (ยาม 3 /ña:m^{3}sa:m^{1}/, บ่าย 3 /ba:j^{4}sa:m^{1}/)

ตี 4 /ti:^{2}si:^{4}/ (บ่าย 4 /ba:j^{4}si:^{4}/)

ตี 5 /ti:^{2}ha:^{5}/, 5 โมง /ha:^{5}mo:ŋ^{3}/

แผนภูมิที่ 8 แสดงจุดของเวลากลางคืน

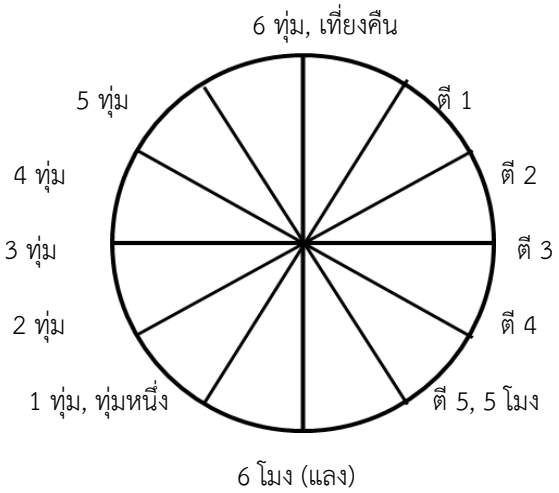

จากข้อมูลข้างต้นจะพบว่า ตัวเลขที่นำมาใช้บอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระบบใหญ่ ๆ ได้แก่ ระบบที่เริ่มต้นจากเลข 1 และจบลงที่เลข 5 แล้วเริ่มต้นด้วยเลข 1 ใหม่อีกครั้ง โดยผู้วิจัยจะเรียกระบบตัวเลขเช่นนี้ว่า “ระบบตัวเลข 1–5” อีกระบบหนึ่ง คือ “ระบบตัวเลข 1–6” เป็นระบบที่เริ่มต้นจากเลข 1 และจบลงที่เลข 6 แล้วเริ่มต้นด้วยเลข 1 ใหม่อีกครั้ง และสุดท้ายเป็นระบบที่เริ่มต้นจากเลข 1 และจบลงที่เลข 12 แล้วเริ่มต้นด้วยเลข 1 ใหม่อีกครั้ง ผู้วิจัยจะเรียกว่า “ระบบตัวเลข 1–12” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) วิธีการบอกจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1–5

<u>เวลาหลังเที่ยงคืน-เที่ยงวัน</u>		<u>เวลาหลังเที่ยงวัน–ค่ำ</u>
ตี 1 /ti:^{2}nɯŋ^{4}/	1 โมง (เช้า) /nɯŋ^{4}mo:ŋ^{3}/ (/saw^{6}/)	บ่าย 1 /ba:j^{4}nɯŋ^{4}/
ตี 2 /ti:^{2}sɔ:ŋ^{1}/	2 โมง (เช้า) /sɔ:ŋ^{1}mo:ŋ^{3}/ (/saw^{6}/)	บ่าย 2 /ba:j^{4}sɔ:ŋ^{1}/
ตี 3 /ti:^{2}sa:m^{1}/	3 โมง (เช้า) /sa:m^{1}mo:ŋ^{3}/ (/saw^{6}/)	บ่าย 3 /ba:j^{4}sa:m^{1}/
ตี 4 /ti:^{2}si:^{4}/	4 โมง (เช้า) /si:^{4}mo:ŋ^{3}/ (/saw^{6}/)	บ่าย 4 /ba:j^{4}si:^{4}/
ตี 5 /ti:^{2}ha:^{5}/	5 โมง (เช้า) /ha:^{5}mo:ŋ^{3}/ (/saw^{6}/)	(บ่าย 5) (/ba:j^{4}ha:^{5}/)

แผนภูมิที่ 9 แสดงจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1–5

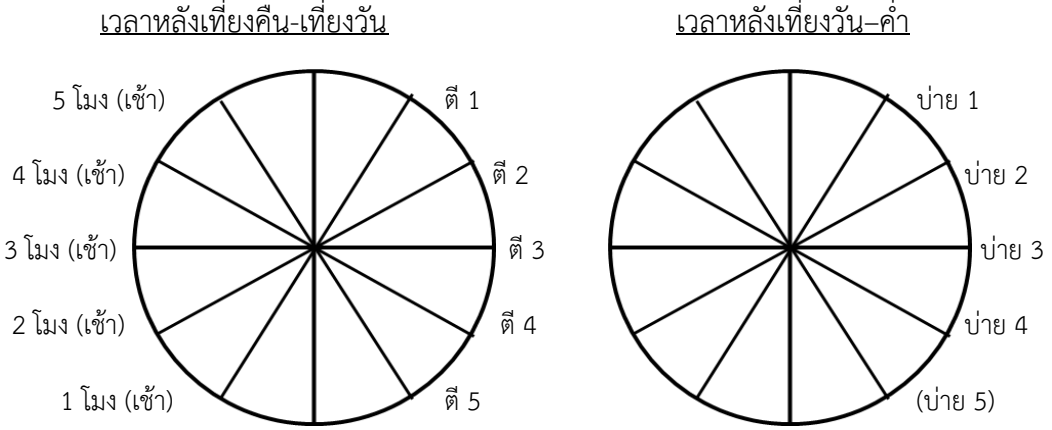

วิธีการบอกจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1–5 จะพบได้ทั้งช่วงเวลากลางคืนและกลางวัน โดยเวลาตั้งแต่หลังเที่ยงคืนเป็นต้นมาจนถึงเวลาประมาณ 05.00 น. จะใช้คำบอกเวลาว่า “**ตี**” ตามด้วยตัวเลข 1–5 ได้แก่ ตี 1 ตี 2 ตี 3 ตี 4 และตี 5 โดยสามารถสรุปเป็นโครงสร้างคำบอกจุดของเวลาได้ดังนี้

คำบอกเวลา + ตัวเลข

คำบอกเวลาในที่นี้คือคำว่า “**ตี**” ดังนั้น จึงสรุปได้เป็นโครงสร้างคือ ตี + ตัวเลข

จากนั้น ตั้งแต่เวลาประมาณ 07.00 น. เป็นต้นมาจนถึงเวลาเที่ยงวัน จะใช้คำว่า “**โมง**” หรือ “**โมงเช้า**” ตามหลังตัวเลข 1–5 ได้แก่ 1 โมง (เช้า) 2 โมง (เช้า) 3 โมง (เช้า) 4 โมง (เช้า) 5 โมง (เช้า) และเที่ยง สามารถสรุปเป็นโครงสร้างคำบอกจุดของเวลาได้ดังนี้

ตัวเลข + คำบอกเวลา

คำบอกเวลาในที่นี้คือคำว่า “**โมง**” หรือ “**โมงเช้า**” ดังนั้น จึงสรุปได้เป็นโครงสร้างคือ ตัวเลข + โมง หรือ โมงเช้า

คำบอกเวลา + คำบอกลำดับที่

โดยคำบอกเวลาในที่นี้คือคำว่า “**โมง**” และคำบอกลำดับที่คือคำว่า “**หนึ่ง**” เป็น “**โมงหนึ่ง**”

จากนั้นเวลาหลังเที่ยงวัน ประมาณ 13.00-18.00 น. พบการใช้คำบอกเวลา คือ คำว่า “**บ่าย**” ตามด้วยตัวเลข 1–5 ได้แก่ บ่าย 1 บ่าย 2 บ่าย 3 บ่าย 4 และบ่าย 5 สามารถสรุปเป็นโครงสร้างคำบอกจุดของเวลาได้ดังนี้

คำบอกเวลา + ตัวเลข

คำบอกเวลาในที่นี้คือคำว่า “**บ่าย**” ดังนั้น จึงสรุปได้เป็นโครงสร้างคือ บ่าย + ตัวเลข

จากจุดของเวลาต่าง ๆ ข้างต้น สามารถสรุปเป็นโครงสร้างคำบอกจุดของเวลาโดยใช้ตัวเลข 1–5 ได้ดังนี้

เวลาหลังเที่ยงคืน-เที่ยงวัน

คำบอกเวลา + ตัวเลข	ตี + ตัวเลข	เช่น ตี 1 ตี 2 ตี 5 เป็นต้น
ตัวเลข + คำบอกเวลา	ตัวเลข + โมง หรือ โมงเช้า	เช่น 1 โมงเช้า 3 โมงเช้า 4 โมง เป็นต้น

คำบอกเวลา + คำบอกลำดับที่ ได้แก่ โมงหนึ่ง

เวลาหลังเที่ยงวัน–ค่ำ

คำบอกเวลา + ตัวเลข	บ่าย + ตัวเลข	เช่น บ่าย 2 บ่าย 3 บ่าย 4 เป็นต้น

เมื่อพิจารณาเรื่องความนิยมหรือไม่นิยมในการใช้คำบางคำพบว่า **เวลาหลังเที่ยงคืน-เที่ยงวัน** มีผู้บอกภาษาบางคนที่ใช้คำว่า “ตี 6” ต่อจากเวลา ตี 5 ด้วย แต่ส่วนใหญ่แล้วผู้บอกภาษามักจะใช้ถึงแค่ ตี 5 เท่านั้น พอถึงเวลาประมาณ 06.00 น. ก็จะใช้ว่า “6 โมงเช้า” นอกจากนี้ ยังพบคำบอกเวลาอื่น ๆ ที่ใช้เรียกเวลาหลังเที่ยงคืน ซึ่งมีผู้ใช้จำนวนน้อยมากประมาณ 2-3 คนเท่านั้น ได้แก่ คำว่า “**บ่าย**” และ “**ยาม**” เช่น พบในคำว่า “บ่าย 6” แต่เนื่องจากพบผู้ใช้จำนวนน้อยมากประมาณ 1-2 คนเท่านั้น ผู้วิจัยจึงไม่รวมคำว่า บ่าย 6 เข้าในระบบตัวเลข 1–5 ด้วย

เมื่อกล่าวถึงเวลาประมาณ 07.00 น. นอกจากผู้บอกภาษาจะใช้คำว่า 1 โมง (เช้า) แล้ว ยังใช้คำว่า “**โมงหนึ่ง**” ด้วย และเวลาประมาณ 12.00 น. ผู้บอกภาษาบางคนใช้ว่า “6 โมง หรือ 6 โมงเช้า” แต่ส่วนใหญ่มักจะใช้ถึงแค่ 5 โมงเช้าเท่านั้น พอถึงเวลาประมาณ 12.00 น. ก็ใช้คำว่า “**เที่ยง**”

นอกจากนี้ **เวลาหลังเที่ยงวัน–ค่ำ**ยังพบว่า เวลาประมาณ 13.00–15.00 น. ผู้บอกภาษาทุกคนใช้คำว่า “**บ่าย**” ตามด้วยตัวเลข 1-5 แต่เมื่อถึงเวลาประมาณ 16.00 น. มีผู้บอกภาษาบางคนที่ใช้คำว่า “4 โมง” หรือ “4 โมงแลง” และเมื่อถึงเวลาประมาณ 17.00 น. พบว่าผู้บอกภาษาใช้คำว่า “**บ่าย**” น้อยลง และใช้คำว่า “**โมง**” หรือ “**โมงแลง**” แทน (คำว่า “แลง” หมายถึง เวลาเย็น) กล่าวโดยสรุป คือ ผู้บอกภาษาส่วนใหญ่ใช้คำว่า “**บ่าย**” กับเวลาประมาณ 13.00–15.00 น. จากนั้นเมื่อถึงเวลาประมาณ 16.00 น. จะใช้คำว่า “**บ่าย**” ปะปนกับคำว่า “**โมง**” หรือ “**โมงแลง**” และเมื่อถึงเวลาประมาณ 17.00 น. จะใช้คำว่า “**โมง**” หรือ “**โมงแลง**” เป็นส่วนใหญ่ มีบางคนเท่านั้นที่ใช้คำว่า “บ่าย 5”

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังสังเกตอีกว่า ผู้บอกภาษาส่วนใหญ่เริ่มใช้คำว่า “**เช้า**” เติมหลังคำว่า “**โมง**” ตั้งแต่เวลาประมาณ 06.00 จนถึงเวลาประมาณ 11.00 น. แสดงให้เห็นว่า คำว่า “**เช้า**” ใช้เพื่อช่วยเน้นให้รู้ว่าเวลาดังกล่าวเป็นเวลาที่อยู่ในช่วงเช้า แสดงว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมองว่าช่วงเวลาเช้านั้น คือเวลาประมาณ 06.00-11.00 น. นั่นเอง

ทั้งนี้ การใช้คำว่า “**แลง**” มาเติมหลังคำว่า “**โมง**” ก็เช่นเดียวกัน ได้แสดงให้เห็นว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมองว่าเวลาช่วงเย็นที่ต่อจากช่วงบ่ายนั้น คือเวลาประมาณ 16.00 น. เป็นต้นไป เนื่องจากคำว่า “**แลง**” หมายถึง เวลาเย็น ผู้บอกภาษาจึงใช้คำนี้เพื่อช่วยเน้นให้รู้ว่าเวลาดังกล่าวเป็นเวลาที่อยู่ในช่วงเย็นนั่นเอง

2) วิธีการบอกจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1–6

<u>เวลาหลังเที่ยงวัน-เที่ยงคืน</u>

บ่ายโมง /ba:j^{4}mo:ŋ^{3}/	1 ทุ่ม /nɯŋ^{4}thum^{4}/
2 โมง /sɔ:ŋ^{1}mo:ŋ^{3}/	2 ทุ่ม /sɔ:ŋ^{1}thum^{4}/
3 โมง /sa:m^{1}mo:ŋ^{3}/	3 ทุ่ม /sa:m^{1}thum^{4}/
4 โมง (แลง) /si:^{4}mo:ŋ^{3}/ (แลง /lɛ:ŋ^{3}/)	4 ทุ่ม /si:^{4}thum^{4}/
5 โมง (แลง) /ha:^{5}mo:ŋ^{3}/	5 ทุ่ม /ha:^{5}thum^{4}/
6 โมง (แลง) /hok^{1}mo:ŋ^{3}/	6 ทุ่ม (เที่ยงคืน) /hok^{1}thum^{4}/

แผนภูมิที่ 10 แสดงจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1-6

<u>เวลาหลังเที่ยงวัน-เที่ยงคืน</u>

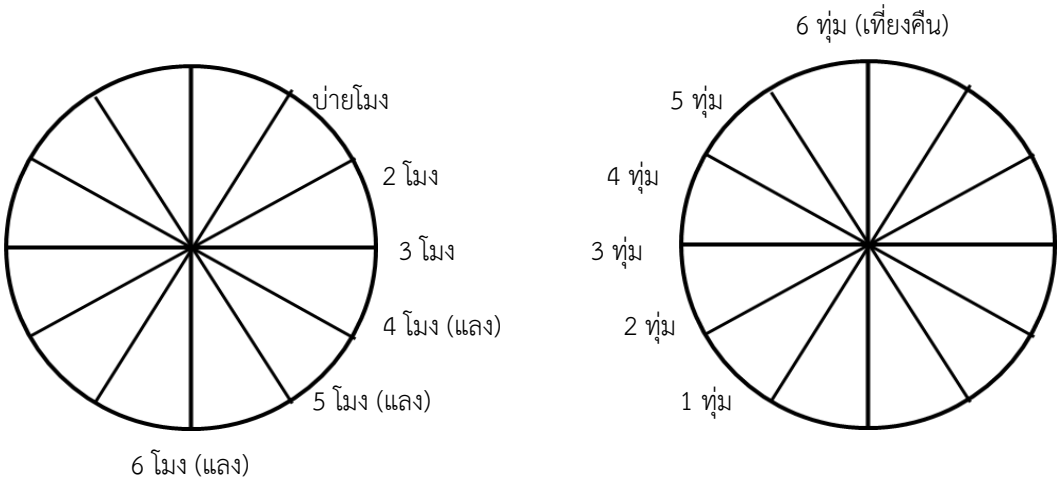

วิธีการบอกจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1–6 จะพบได้เฉพาะช่วงเวลาหลังเที่ยงวันจนถึงเที่ยงคืน โดยเวลาประมาณ 13.00-18.00 น. พบการใช้คำบอกเวลาคือคำว่า “**โมง**” หรือ “**โมงแลง**” ตามหลังตัวเลข 1-6 ได้แก่ บ่ายโมง 2 โมง 3 โมง 4 โมง (แลง) 5 โมง (แลง) และ 6 โมง (แลง) สามารถสรุปเป็นโครงสร้างคำบอกจุดของเวลาได้ดังนี้

ตัวเลข + คำบอกเวลา

คำบอกเวลาในที่นี้คือคำว่า “**โมง**” หรือ “**โมงแลง**” ดังนั้น จึงสรุปได้เป็นโครงสร้างคือ ตัวเลข + โมง หรือ โมงแลง

สังเกตว่า คำว่า “**บ่ายโมง**” ไม่ใช้ว่า “1 โมง” ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่ามีการละเลข 1 เอาไว้ จากบ่าย 1 โมง จึงกลายเป็น บ่ายโมง จึงอาจสรุปเป็นโครงสร้างคำบอกจุดของเวลาได้ดังนี้

คำบอกเวลา + คำบอกเวลา

คำบอกเวลาคำแรกคือคำว่า “**บ่าย**” และคำบอกเวลาคำที่สองคือคำว่า “**โมง**” เป็น “**บ่ายโมง**”

คำว่า “บ่าย 1 โมง” หรือ “บ่าย 2 โมง” ก็เช่นเดียวกัน มีการละคำว่า “**โมง**” ในตอนท้าย จึงกลายเป็น บ่าย 1 บ่าย 2 ในภาษาพูด

จากนั้นช่วงเวลาค่ำไปจนถึงเวลาดึก คือ เวลาประมาณ 19.00-24.00 น. พบว่าผู้บอกภาษาใช้คำบอกเวลา “**ทุ่ม**” ตามหลังตัวเลข 1-6 ได้แก่ 1 ทุ่ม 2 ทุ่ม 3 ทุ่ม 4 ทุ่ม 5 ทุ่ม และ 6 ทุ่ม สามารถสรุปเป็นโครงสร้างคำบอกจุดของเวลาได้ดังนี้

ตัวเลข + คำบอกเวลา

คำบอกเวลาในที่นี้คือคำว่า “**ทุ่ม**” ดังนั้น จึงสรุปได้เป็นโครงสร้างคือ ตัวเลข + ทุ่ม

สังเกตว่า เวลาประมาณ 19.00 น. นอกจากจะใช้ว่า 1 ทุ่มแล้วยังใช้คำว่า “ทุ่มหนึ่ง” ด้วย จึงสรุปได้เป็นโครงสร้างอีกโครงสร้างหนึ่งคือ

คำบอกเวลา + คำบอกลำดับที่

คำบอกเวลาในที่นี้คือคำว่า “**ทุ่ม**” และคำบอกลำดับที่คือคำว่า “**หนึ่ง**” เป็น “**ทุ่มหนึ่ง**”

จากจุดของเวลาต่าง ๆ ข้างต้น สามารถสรุปเป็นโครงสร้างคำบอกจุดของเวลาโดยใช้ตัวเลข 1-6 ได้ดังนี้

<u>เวลาหลังเที่ยงวัน - เที่ยงคืน</u>

ตัวเลข + คำบอกเวลา <u>ตัวเลข + โมง หรือ โมงแลง</u> เช่น 3 โมง 4 โมง 6 โมงแลง เป็นต้น

<u>ตัวเลข + ทุ่ม</u> เช่น 2 ทุ่ม 3 ทุ่ม 6 ทุ่ม เป็นต้น

คำบอกเวลา + คำบอกเวลา ได้แก่ บ่ายโมง

คำบอกเวลา + คำบอกลำดับที่ ได้แก่ ทุ่มหนึ่ง

โดยเวลาประมาณ 24.00 น. นอกจากจะใช้ว่า 6 ทุ่ม แล้ว ยังใช้คำว่า “เที่ยงคืน” ด้วย

เมื่อพิจารณาการใช้คำว่า “**แลง**” ซึ่งหมายถึง เวลาเย็น จะพบว่าผู้บอกภาษาใช้คำนี้กับเวลาประมาณ 16.00-18.00 น. เท่านั้น แสดงให้เห็นว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมองว่าเวลาช่วงเย็นของแต่ละวัน คือ เวลาประมาณ 16.00-18.00 น. และเวลาหลังเที่ยงวันลงมาจนถึงก่อนเวลาประมาณ 16.00 น. ก็คือเวลาบ่ายนั่นเอง

3) วิธีการบอกจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1–12

<u>เวลาหลังเที่ยงคืน–เที่ยงวัน</u>

ตี 1 /ti:^{2}nɯŋ^{4}/

ตี 2 /ti:^{2}sɔ:ŋ^{1}/

ตี 3 /ti:^{2}sa:m^{1}/

ตี 4 /ti:^{2}si:^{4}/

ตี 5 /ti:^{2}ha:^{5}/, 5 โมง /ha:^{5}mo:ŋ^{3}/ (เช้า)

(ตี 6), 6 โมง /hok^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า)

7 โมง /cet^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า /saw^{6}/)

8 โมง /pɛ:t^{5}mo:ŋ^{3}/ (เช้า)

9 โมง /kaw^{6}mo:ŋ^{3}/ (เช้า)

10 โมง /sip^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า)

11 โมง /sip^{1}ʔet^{1}mo:ŋ^{3}/ (เช้า)

12 โมง/sip^{1}sɔ:ŋ^{1}mo:ŋ^{3}/), เที่ยง /thiaŋ^{4}/

แผนภูมิที่ 11 แสดงจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1-12

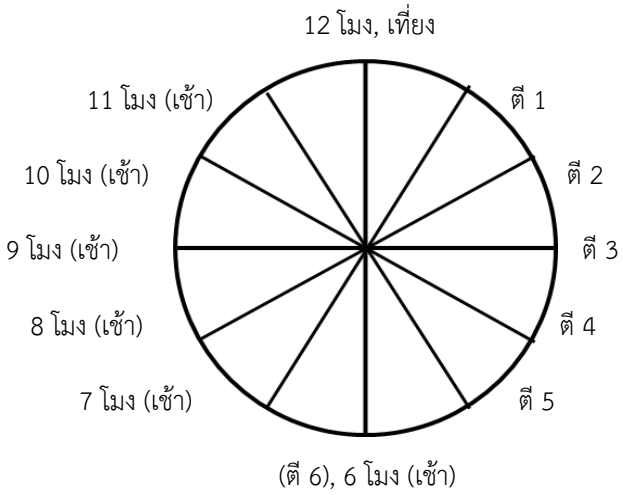

วิธีการบอกจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1-12 จะพบในช่วงเวลาหลังเที่ยงคืนจนถึงเที่ยงวัน วิธีนี้เป็นวิธีการที่ใช้ระบบตัวเลข 1–5 เข้ามาผสมในระบบตัวเลข 1-12 กล่าวคือ ตั้งแต่เวลาประมาณ 01.00-05.00 น. จะใช้คำบอกเวลาว่า “**ตี**” ตามด้วยตัวเลข 1–5 ได้แก่ ตี 1 ตี 2 ตี 3 ตี 4 และ ตี 5 ซึ่งเป็นวิธีการบอกจุดของเวลาตามระบบตัวเลข 1–5

จากนั้นเวลาประมาณ 06.00 น. จะใช้คำว่า “6 โมงเช้า” หรือบางครั้งก็ใช้ว่า “ตี 6” และเวลาประมาณ 07.00-11.00 น. จะเริ่มต้นที่เลข 7 คือนับต่อจาก “6 โมงเช้า” เรื่อยไปจนกระทั่งถึงเลข 11 จุดของเวลาในช่วงนี้จะมีคำบอกเวลาคือ คำว่า “**โมง**” หรือ “**โมงเช้า**” อยู่ท้ายเลข 7-11 ได้แก่ 7 โมง (เช้า) 8 โมง (เช้า) 9 โมง (เช้า) 10 โมง (เช้า) และ 11 โมง (เช้า) โดยเวลาประมาณ 12.00 น. นิยมใช้คำว่า “**เที่ยง**” และพบผู้บอกภาษาส่วนน้อยที่ใช้คำว่า “12 โมง”

จากจุดของเวลาต่าง ๆ ข้างต้น สามารถสรุปเป็นโครงสร้างคำบอกจุดของเวลาโดยใช้ตัวเลข 1-12 ได้ดังนี้

คำบอกเวลา + ตัวเลข ตี + ตัวเลข (1-5) เช่น ตี 1 ตี 2 ตี 3 เป็นต้น

ตัวเลข+คำบอกเวลา ตัวเลข (7-11) + โมง หรือ โมงเช้า เช่น 7 โมง 8 โมง 10 โมงเช้า เป็นต้น

ผู้วิจัยสังเกตว่า การใช้คำว่า “**โมง**” หรือ “**โมงเช้า**” นั้น ผู้บอกภาษาส่วนใหญ่ไม่นิยมใช้คำว่า “**โมงเช้า**” แต่จะใช้คำนี้ต่อเมื่อต้องการเน้นให้รู้ว่าเป็นตอนเช้าเท่านั้น เพราะมีคำว่า “เช้า” เป็นคำบอกช่วงเวลา นอกจากนี้ จะสังเกตได้ว่าการใช้ “**โมงเช้า**” นั้น ผู้บอกภาษาจะใช้กับเวลาประมาณ

06.00-11.00 น. นั่นอาจแสดงให้เห็นว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมองว่าช่วงเวลาเช้า คือ เวลาประมาณ 06.00-11.00 น.

นอกจากนี้ วิธีการบอกจุดของเวลาประมาณ 13.00-18.00 น. พบการใช้คำบอกเวลา คือ คำว่า “**โมง**” และ “**โมงแลง**” ตามหลังตัวเลข 1-6 ได้แก่ บ่ายโมง 2 โมง 3 โมง 4 โมง (แลง) 5 โมง (แลง) และ 6 โมง (แลง) สังเกตว่า การที่ผู้บอกภาษาใช้คำว่า “**โมง**” เช่นเดียวกับช่วงเวลาเช้า เช่น 2 โมง และ 3 โมงนั้น อาจทำให้เกิดความสับสนของช่วงเวลาได้ว่าเป็นเวลาเช้าหรือเวลาบ่าย แต่ผู้ใช้ภาษาก็สามารถเข้าใจตรงกันได้เมื่อใช้คำบอกเวลาอื่น ๆ เข้าช่วย เช่น เมื่อกล่าวถึงเวลาประมาณ 08.00 น. ผู้บอกภาษาอาจจะใช้คำว่า “**เช้า**” ต่อท้ายคำว่า “**โมง**” เป็น “2 โมงเช้า” หรือ เมื่อกล่าวถึงเวลาประมาณ 14.00 น. ก็จะใช้คำว่า “**บ่าย**” เติมหน้าคำว่า 2 โมง เป็น “บ่าย 2 โมง” หรือใช้คำบอกเวลาอื่น ๆ ช่วยเน้น เช่น คำว่า “**กลางวัน**” ก็จะพูดว่า “2 โมงกลางวัน” เพื่อเน้นให้รู้ว่าเป็นเวลากลางวัน เป็นต้น

จากคำบอกจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลขดังข้างต้น จะพบคำว่า “ทุ่ม” และ “โมง” ทั้งสองคำนี้มีที่มาจากการตีฆ้องและกลองเป็นสัญญาณบอกเวลาในสมัยก่อน สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในหนังสือ “นิทานโบราณคดี” ว่า

> “ที่ในพระราชวังเมืองมัณฑะเล มีหอนาฬิกาหลังหนึ่งเป็นหอสูง ข้างล่างมีห้องสำหรับไว้นาฬิกา ข้างบนเป็นหอโถงสำหรับแขวนกลองกับฆ้องที่ตีบอกเวลา เขาว่าเคยมีหอเช่นนั้นทุกราชธานีในเมืองพม่าแต่ก่อนมา ฉันถามเขาว่าฆ้องกับกลองที่แขวนไว้บนหอนั้นตีต่างกันอย่างไร ไม่มีใครบอกอธิบายได้ เพราะเลิกราชประเพณีพม่ามาเสียหลายสิบปีแล้ว ฉันนึกจับหลักได้ว่า ฆ้องสำหรับตีกลางวัน กลองสำหรับตีกลางคืน หลักนั้นอยู่ในคำพูดของเราเอง คือ ที่เรียกเวลาตอนกลางวันว่า “โมง” เช่น 4 โมง 5 โมง แต่ตอนกลางคืนเรียกว่า “ทุ่ม” เช่น 4 ทุ่ม 5 ทุ่ม คำโมงกับทุ่มมาแต่เสียงฆ้องและกลองนั่นเอง ในเมืองไทยแต่โบราณก็เห็นจะใช้ทั้งฆ้องและกลองตีบอกเวลาอย่างเดียวกับเมืองพม่า”
> (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2501: 46)

นอกจากการบอกเวลาด้วยวิธีต่าง ๆ ข้างต้น ไม่ว่าจะเป็นการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว การสังเกตพฤติกรรมของคน การสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ และวิธีการบอกจุดของเวลาโดยระบบตัวเลขแล้ว ผู้วิจัยยังได้วิเคราะห์วิธีการแบ่งช่วงเวลาต่าง ๆ ภายใน 1 วันของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนอีกด้วย เพื่อให้เห็นว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างจากท้องถิ่นอื่น ๆ อย่างไรบ้าง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

<u>การแบ่งช่วงเวลาต่าง ๆ ภายใน 1 วัน</u>

จากการศึกษาวิเคราะห์วิธีการบอกจุดของเวลาโดยใช้ระบบตัวเลข 1-6 และ 1-12 ทำให้เห็นว่า เวลาภายใน 1 วัน สามารถแบ่งย่อยออกเป็นช่วงเวลาต่าง ๆ ได้ คือ แบ่งเป็นช่วงใหญ่ได้ 2 ช่วง ได้แก่ กลางวันและกลางคืน โดยสังเกตจากการใช้คำบอกเวลาว่า “**เที่ยง**” (วัน) และ “**เที่ยงคืน**” ทั้งสองคำนี้สามารถสื่อความหมายได้ว่าเป็นเวลากึ่งกลางของเวลากลางวันและกลางคืนตามลำดับ แสดงให้เห็นว่า ชาวอีสานตอนบนมองว่าเวลาใน 1 วันแบ่งออกได้อย่างกว้างเป็นกลางวันและกลางคืน

นอกจากนี้ เวลากลางวันยังสามารถแบ่งออกเป็น 6 ช่วง ดังที่ นววรรณ พันธุเมธา (2527: 5) กล่าวไว้ว่า “ในช่วงเวลา 1 วัน เราอาจกำหนดเวลาตามดวงอาทิตย์เป็น เช้า สาย เที่ยง บ่าย เย็น และค่ำ” โดยจะสังเกตได้จากการใช้คำแสดงช่วงเวลาต่าง ๆ ได้แก่

คำว่า “**เช้า**” ตามหลังคำว่า “โมง” แสดงถึงช่วงเวลาในตอนเช้า (ประมาณ 06.00-09.00 น.)

คำว่า “**เที่ยง**” แสดงถึงช่วงเวลากึ่งกลางวัน (ประมาณ 12.00 น.)

คำว่า “**บ่าย**” แสดงถึงช่วงเวลาในตอนบ่าย (ประมาณ 13.00-16.00 น.)

คำว่า “**แลง**” แสดงถึงช่วงเวลาในตอนเย็น (ประมาณ 16.00-18.00 น.)

ส่วนเวลากลางคืนก็สามารถแบ่งออกเป็นช่วงเวลาได้เช่นกัน แต่อาจจะไม่ชัดเจนเหมือนกับเวลากลางวัน เนื่องจากเวลากลางคืนเป็นช่วงที่คนนอนหลับพักผ่อน จึงไม่ค่อยมีใครมาคอยสังเกตการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ รอบตัวในเวลากลางคืน เพื่อมากำหนดเป็นชื่อของช่วงเวลาต่าง ๆ ต่างจากเวลากลางวันที่สามารถสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดวงอาทิตย์ได้ และจากข้อมูลที่รวบรวมได้ ผู้วิจัยพบคำบอกเวลาที่แสดงช่วงเวลาต่าง ๆ ในเวลากลางคืน ได้แก่ คำว่า “**หัวค่ำ**” “**ดึก**” และ “**ค่อนซิแจ้ง**” โดยอาจแบ่งช่วงเวลาต่าง ๆ ภายใน 1 วัน ได้เป็น 3 รูปแบบ ดังต่อไปนี้

รูปแบบที่ 1 แบ่งช่วงเวลาภายใน 1 วันออกเป็น 3 ช่วงหลัก ได้แก่ “**มื้อเช้า**” /mɯ:^{6}saw^{6}/ “**มื้อสวย**” /mɯ:^{6}suaj^{1}/ และ “**มื้อแลง**” /mɯ:^{6}lɛ:ŋ^{3}/ หมายถึง ตอนเช้า ตอนเที่ยง และตอนเย็นตามลำดับ จากการวิเคราะห์พบว่า ผู้บอกภาษาส่วนใหญ่จะแบ่งช่วงเวลาภายใน 1 วัน ออกเป็น 3 ช่วงหลัก เป็นการแบ่งอย่างกว้าง ๆ โดยให้ความสนใจเฉพาะช่วงเวลากลางวัน จะเห็นว่ามีลักษณะการแบ่งคล้ายกับเวลาของมื้ออาหารใน 1 วัน ได้แก่

อาหารเช้า เรียกว่า “ข้าวงาย” /khaw^{5}ŋa:j^{3}/ หรือ “ข้าวมื้อเช้า” /khaw^{5}mɯ:^{6}saw^{6}/ ประมาณ 07.00-09.00 น.

อาหารกลางวัน เรียกว่า “ข้าวสวย” /khaw^{5}suaj^{1}/ “ข้าวเที่ยง” /khaw^{5}thiaŋ^{4}/ หรือ “ข้าวมื้อสวย” /khaw^{5}mɯ:^{6}suaj^{1}/ ประมาณ 12.00 น.

อาหารเย็น เรียกว่า “ข้าวแลง” /khaw^{5}lɛ:ŋ^{3}/ หรือ “ข้าวมื้อแลง” /khaw^{5}mɯ:^{6}lɛ:ŋ^{3}/ ประมาณ 17.00-19.00 น.

นอกจากนี้ ผู้บอกภาษายังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า วันหนึ่งมี 3 ยาม ได้แก่ “ยามมื้อเช้า” /ña:m^{3}mɯ:^{6}saw^{6}/ “ยามเที่ยง” /ña:m^{3}thiaŋ^{4}/ และ “ยามมื้อแลง” / ña:m^{3}mɯ:^{6}lɛ:ŋ^{3}/ โดยแต่ละยามมี 4 ชั่วโมง หรือ วันหนึ่งมี 12 ชั่วโมง โดย “ยามมื้อเช้า” เริ่มตั้งแต่ 6 โมงเช้า-4 โมงเช้า (06.00-10.00 น.) “ยามเที่ยง” เริ่มตั้งแต่หลัง 4 โมงเช้า-บ่าย 2 (10.01-14.00 น.) ส่วนเวลา 12.00 น. เรียกว่า “เที่ยง” และ “ยามมื้อแลง” เริ่มตั้งแต่หลังบ่าย 2 ถึง 6 โมงแลง (14.01-18.00 น.)

รูปแบบที่ 2 แบ่งช่วงเวลาภายใน 1 วันออกเป็น 4 ช่วง โดยใช้คำว่า “ยาม” /ña:m^{3}/ เรียกช่วงเวลาต่าง ๆ ได้แก่ “ยามเช้า” /ña:m^{3}saw^{6}/ หมายถึง ตอนเช้า “ยามเที่ยง” /ña:m^{3}thiaŋ^{4}/ หมายถึง ตอนเที่ยง “ยามบ่าย” /ña:m^{3}ba:j^{4}/ หมายถึง ตอนบ่าย และ “ยามแลง” /ña:m^{3}lɛ:ŋ^{3}/ หมายถึง ตอนเย็น

รูปแบบที่ 3 แบ่งช่วงเวลาภายใน 1 วันออกเป็น 5 ช่วง ได้แก่ “มื้อเช้า” /mɯ:^{6}saw^{6}/ หมายถึง ตอนเช้า “ตอนสวย” /tɔ:n^{2}suaj^{1}/ หมายถึง ตอนสาย “ตอนเที่ยง” /tɔ:n^{2}thiaŋ^{4}/ หมายถึง ตอนเที่ยง “มื้อแลง” /mɯ:^{6}lɛ:ŋ^{3}/ หมายถึง ตอนเย็น แล้วจากนั้นก็เป็น “ค่ำ” /kam^{4}/ หมายถึง ตอนค่ำ นอกจากนี้ บางครั้งก็เรียกเวลากลางคืนว่า “มื้อคืน” /mɯ:^{6}khɯ:n^{3}/ หมายถึง ตอนกลางคืนด้วย

นอกจากนี้ ผู้บอกภาษายังให้ข้อมูลที่มีการแบ่งช่วงเวลาคล้ายคลึงกับข้อมูลข้างต้นว่า ระยะเวลาตั้งแต่ 9 โมงลงมา เรียกว่า “เช้า” /saw^{6}/ (ก่อน 09.00 น.) ระยะเวลาตั้งแต่ 9 โมงขึ้นไปจนถึงเที่ยง เรียกว่า “สวย” /suaj^{1}/ (09.00-12.00 น.) เวลาเที่ยง คือ 12.00 น. เวลาประมาณบ่ายโมง (13.00 น.) จะถือว่า “คล้าย” /kha:j^{6}/ หรือ “บ่าย” /ba:j^{4}/ และเมื่อถึงเวลา 4 โมงหรือ 5 โมงแลง (16.00-17.00 น.) จะเรียกว่า “คล้ายแลง” /kha:j^{6}lɛ:ŋ^{3}/

สำหรับช่วงกลางคืนนั้น เวลาทุ่มหนึ่งหรือ 2 ทุ่ม เรียกว่า “หัวค่ำ” /hua^{1}kham^{4}/ (19.00-20.00 น.) หลังจากเวลา 2 ทุ่มไปแล้วจะเรียกว่า “ดึก” /dək^{1}/ เวลาที่เลยเที่ยงคืนไปแล้วจนถึง ตี 3 ตี 4 ก็ยังว่าดึกอยู่ (21.00-04.00 น.) พอถึง ตี 4 ตี 5 จะเรียกว่า “ค่อนซิแจ้ง” /khɔ:n^{5}siʔ^{4}cɛ:ŋ^{6}/

จากการแบ่งช่วงเวลาต่าง ๆ ข้างต้น สามารถสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 12 แสดงช่วงเวลาต่าง ๆ ภายใน 1 วัน

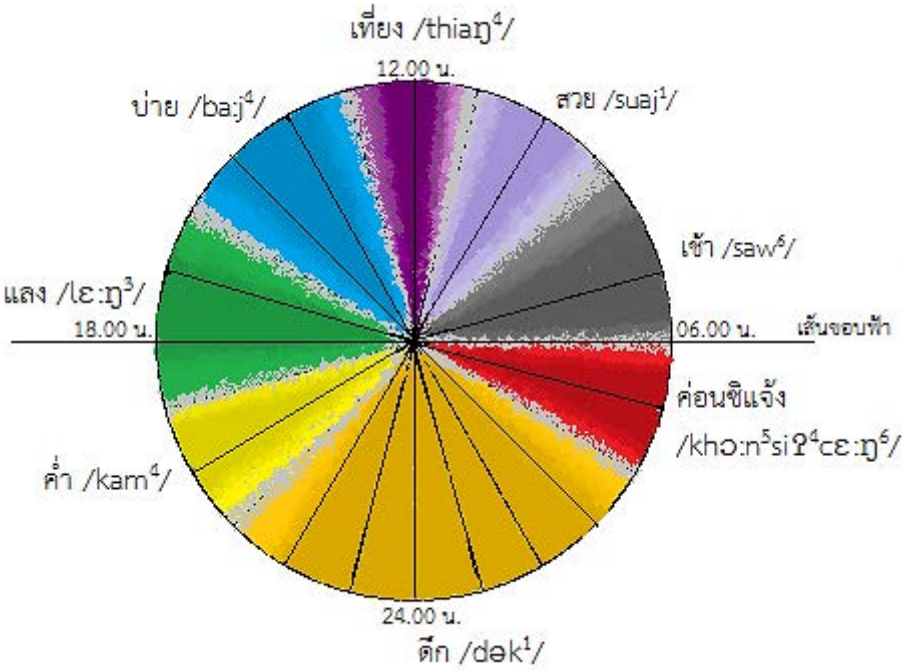

จากข้อมูลทั้งหมดจะเห็นว่า การแบ่งช่วงเวลาต่าง ๆ ของผู้บอกภาษาแต่ละคนต่างก็มีความแตกต่างกัน ผู้วิจัยเพียงแต่นำเสนอข้อมูลให้เห็นว่าผู้บอกภาษาแต่ละคนมีการแบ่งช่วงเวลาอย่างไรบ้าง และส่วนใหญ่มีการแบ่งช่วงเวลาภายใน 1 วัน ออกได้ดังที่กล่าวไปข้างต้น แต่การจะแบ่งช่วงเวลาต่างๆ ออกเป็นขอบเขตที่แน่นอนนั้นเป็นเรื่องที่ยาก เพราะแต่ละคนต่างก็แบ่งช่วงเวลาไม่เหมือนกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำเสนอการแบ่งช่วงเวลาได้โดยการประมาณ ดังจะเห็นได้จากแผนภูมิข้างต้นที่มีการระบายสีเทาระหว่างรอยต่อของช่วงเวลาต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าช่วงเวลาแต่ละช่วงไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน แต่จะมีความเหลื่อมล้ำกันอยู่ของเวลาในแต่ละช่วง นอกจากนี้ ในแต่ละช่วงเวลายังมีช่วงสีที่เข้มและอ่อนไม่เท่ากัน โดยช่วงกลางที่มีสีเข้มแสดงว่าเป็นช่วงเวลาที่ผู้บอกภาษาส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่าเป็นขอบเขตของช่วงเวลาดังกล่าวหรือเป็นต้นแบบของช่วงเวลานั้น ๆ ส่วนช่วงที่มีสีอ่อนไล่ระดับลงมาแสดงถึงขอบเขตของช่วงเวลาที่ผู้บอกภาษาแต่ละคนแบ่งแตกต่างกันออกไป

นอกจากข้อมูลข้างต้นที่เป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนแล้ว ต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนอความรู้เรื่องการแบ่งช่วงเวลาหรือ “ยาม” ที่พบจากเอกสารและสื่อต่าง ๆ เพื่อให้เห็นความหลากหลาย ดังนี้

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2501: 46) ทรงอธิบายคำว่า “ยาม” ไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดีว่า มีที่มาจากสัญญาณเรียกคนมาเปลี่ยนพวกที่อยู่ยาม เมืองไทยในสมัยอดีตเมื่อถึงเวลาเช้า 06.00 น. เวลาเที่ยงวัน เวลาค่ำ (18.00 น.) และเวลากลางคืนยามหนึ่ง (21.00 น.) เวลาเที่ยงคืน

เวลายามสาม (03.00 น.) ก็จะมีสัญญาณตีย่ำ จึงได้มีคำเรียกเวลา 06.00 น. ว่า “ย่ำรุ่ง” เรียกเวลาเที่ยงวันว่า “ย่ำเที่ยง” และเรียกเวลา 18.00 น. ว่า “ย่ำค่ำ” คำที่พูดว่า “ย่ำ” คงจะมาจากการย่ำฆ้องย่ำกลองนั่นเอง เหตุที่ย่ำก็เพื่อเป็นสัญญาณเรียกคนมาเปลี่ยนยาม และประเพณีไทยแต่โบราณนั้น เวลากลางวันให้คนอยู่ยามผลัดละ 6 ชั่วโมง แต่กลางคืนผลัดละ 3 ชั่วโมง

สมัย วรรณอุดร (2547: ออนไลน์) ได้กล่าวถึงการแบ่งยามของชาวอีสานในอดีตไว้สรุปได้ว่า การนับยามในภาคอีสานนั้นแตกต่างจากภาคกลางโดยสิ้นเชิง ภาคกลางนั้นเรียกชื่อฤกษ์แทน ส่วนภาคเหนือเรียกชื่อยามคล้ายกันกับภาคอีสาน ซึ่งภาคอีสานแบ่งยามหรือช่วงเวลาใน 1 วัน (24 ชั่วโมง) ออกเป็น 16 ยาม โดยแบ่งเป็นกลางวัน 8 ยาม และกลางคืน 8 ยาม มีระยะเวลาห่างกันช่วงละ 1 ชั่วโมง 30 นาที และมีชื่อเรียกดังนี้

ตารางที่ 6 แสดงชื่อยามต่าง ๆ ของชาวอีสาน

กลางวัน		**กลางคืน**	
ชื่อยาม	**เวลา**	**ชื่อยาม**	**เวลา**
ยามตุดตั้ง	06.00 - 07.30 น.	ยามตุดตั้ง	18.00 - 19.30 น.
ยามงาย	07.30 - 09.00 น.	ยามเดิก	19.30 - 21.00 น.
ยามแถใกล้เที่ยง	09.00 - 10.30 น.	ยามแถใกล้เที่ยง	21.00 - 22.30 น.
ยามเที่ยง	10.30 - 12.00 น.	ยามเที่ยงคืน	22.30 - 24.00 น.
ยามตุดซ้าย	12.00 - 13.30 น.	ยามตุดซ้าย	24.00 - 01.30 น.
ยามแลง (กลองแลง)	13.30 - 15.00 น.	ยามเข้า (เค้า)	01.30 - 03.00 น.
ยามแถใกล้ค่ำ	15.00 - 16.30 น.	ยามแถใกล้ฮุ่ง	03.00 - 04.30 น.
ยามพาดลั่นค่ำ (ยามค่ำ)	16.30 - 18.00 น.	ยามพาดลั่นฮุ่ง (ยามฮุ่ง)	04.30 - 06.00 น.

คำเรียกชื่อยามต่าง ๆ ตามตารางข้างต้นนี้ เป็นการแบ่งยามอย่างในอดีต ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า ในปัจจุบันการแบ่งยามที่ละเอียดเช่นนี้ไม่ค่อยมีใครใช้กันแล้ว คนที่รู้จักก็มีแต่เพียงคนสูงอายุที่มีความรู้ทางด้านโหราศาสตร์เท่านั้น ส่วนชาวบ้านทั่วไปแทบไม่มีใครรู้จัก คนที่รู้จักก็มักจะนับไม่ถูกหรือแบ่งช่วงเวลาไม่ตรงกับข้อมูลในตารางนี้ อย่างไรก็ตาม การแบ่งยามตามข้อมูลข้างต้นนี้ ทำให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในอดีตมีการแบ่งยามหรือช่วงเวลาที่ละเอียดมาก แต่ปัจจุบันการแบ่งยามมีความละเอียดน้อยลง จนเหลือแต่การแบ่งช่วงเวลาอย่างกว้าง ๆ ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่า การแบ่งยามเช่นนี้มีความละเอียดมาก ทำให้ยากแก่การจดจำ เมื่อความนิยมในการใช้ลดน้อยลง จึงทำให้การแบ่งยามที่ละเอียดกลายเป็นการแบ่งอย่างกว้าง ๆ แทน เพราะจดจำง่ายและแบ่งง่ายกว่านั่นเอง

3.2 วิธีการบอกเวลาของวัน เดือน ปี

ในหัวข้อที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้นำเสนอวิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วันไปแล้ว หัวข้อถัดไปจะเป็นส่วนของวิธีการบอกเวลาของวัน เดือน ปี จากข้อมูลพบว่า มีคำบอกเวลาที่เกี่ยวกับวัน เดือน ปีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้สามารถจำแนกวิธีการบอกวัน เดือน ปีของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนได้หลายวิธี ได้แก่ วิธีการบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต วิธี การบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลาย และวิธีการบอกวัน เดือน ปี ตามระบบปฏิทิน โดยเฉพาะวิธีการตามระบบปฏิทินจะมีรายละเอียดค่อนข้างมาก ดังต่อไปนี้

3.2.1 คำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

คำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคตนี้ เป็นการมองว่าเวลาเป็นกระแสเหมือนกระแสน้ำ สามารถเคลื่อนที่ได้ โดยจุดที่ผู้พูดกำลังพูดอยู่นั้นเป็นเวลาในปัจจุบัน เวลาที่มาก่อนปัจจุบันคือเวลาในอดีต และเวลาหลังจากปัจจุบันไปแล้วคือเวลาในอนาคต ดังนี้

1) คำบอกวัน

จากข้อมูลพบว่า คำบอกวันในภาษาไทยถิ่นอีสานมีทั้งคำบอกวันในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ได้แก่ จุดของเวลาในอดีต 2 จุด คือ **มื้อวาน** /mɯ:^{6}wa:n^{3}/ หรือ **มื้อวานนี้** /mɯ:^{6}wa:n^{3}ni:^{6}/ หมายถึง เมื่อวาน หรือวันก่อนวันนี้ และคำว่า **มื้อก่อน** /mɯ:^{6}kɔ:n^{4}/ หมายถึง เมื่อวานซืน หรือวันก่อนเมื่อวานวันหนึ่ง ส่วนจุดของเวลาปัจจุบัน คือ คำว่า **มื้อนี้** /mɯ:^{6}ni:^{6}/ หมายถึง วันนี้ และจุดของเวลาในอนาคตมี 4 จุด คือ **มื้ออื่น** /mɯ:^{6}ʔɯ:n^{4}/ หมายถึง วันพรุ่งนี้ **มื้อฮือ** /mɯ:^{6}hɯ:^{3}/ หมายถึง วันมะรืน หรือวันถัดจากวันพรุ่งนี้ไปวันหนึ่ง **มื้อหนึ่ง** /mɯ:^{6}nɯŋ^{4}/ หมายถึง วันมะเรื่อง หรือวันถัดจากวันมะรืนไปวันหนึ่ง และ **มื้อตื๋ง** /mɯ:^{6}tɯŋ^{4}/ หมายถึง วันถัดจากวันมะเรื่องไปวันหนึ่ง สรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 13 แสดงจุดต่าง ๆ ของวันตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

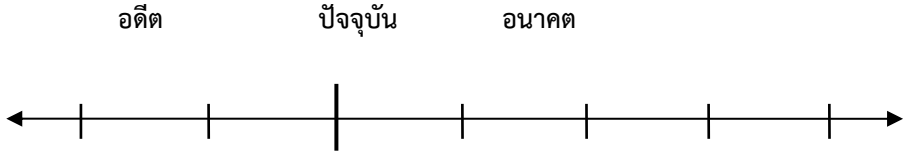

คำในภาษาไทย	มื้อก่อน	มื้อวาน (นี้)	มื้อนี้	มื้ออื่น	มื้อฮือ	มื้อหนึ่ง	มื้อตื๋ง
ถิ่นอีสาน	/mɯ:^{6}kɔ:n^{4}/	/mɯ:^{6}wa:n^{3}ni:^{6}/	/mɯ:^{6}ni:^{6}/	/mɯ:^{6}ʔɯ:n^{4}/	/mɯ:^{6}hɯ:^{3}/	/mɯ:^{6}nɯŋ^{4}/	/mɯ:^{6}tɯŋ^{4}/

จะเห็นได้ว่า จุดเวลาของวันตามแนวคิดนี้แบ่งออกเป็น 7 จุด คือ อดีต 2 จุด ปัจจุบัน 1 จุด และอนาคต 4 จุด ซึ่งต่างจากภาษาไทยถิ่นกลางที่มีจุดเวลาของวันตามแนวคิดนี้ 6 จุด คือ อดีต 2 จุด ปัจจุบัน 1 จุด และอนาคต 3 จุด

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา ผู้วิจัยยังพบข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับคำเรียกวันตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังนี้

ประการที่หนึ่ง คือ คำว่า “**มื้อก่อน**” มีผู้บอกภาษาเรียกแตกต่างกันดังนี้ “**มื้อก่อนนั้น**” /mɯ:^{6}kɔ:n^{4}nan^{6}/, “**มื้อก่อนนี้**” /mɯ:^{6}kɔ:n^{4}ni:^{6}/, “**มื้อวานก่อน**” /mɯ:^{6}wa:n^{3}kɔ:n^{4}/ และ “**มื้อวานซืน**” /mɯ:^{6}wa:n^{3}sɯ:n^{3}/ โดยคำเหล่านี้ใช้ในความหมายเดียวกันคือ หมายถึง วันก่อนเมื่อวานวันหนึ่ง และใช้แทนกันได้ทุกคำ แต่ผู้วิจัยเห็นว่า ความหมายของคำแต่ละคำอาจจะมีระดับความยาวนานไม่เท่ากัน กล่าวคือ “มื้อก่อนนั้น” อาจจะเป็นอดีตที่ยาวนานกว่า “มื้อก่อน” ก็เป็นได้ และคำว่า “มื้อวานซืน” ก็คงจะมาจากคำว่า “เมื่อวานซืน” อย่างในภาษาไทยถิ่นกลาง โดยเปลี่ยนคำว่า “เมื่อ” ไปเป็นคำว่า “มื้อ” ในภาษาไทยถิ่นอีสานที่หมายถึง เมื่อ นั่นเอง เรื่องดังกล่าวนี้คงจะต้องศึกษาอย่างละเอียดต่อไป

ประการที่สอง คือ คำว่า “**มื้อหนึ่ง**” ผู้วิจัยพบว่า มีผู้บอกภาษาบางคนที่ไม่ได้ใช้คำว่า “มื้อหนึ่ง” ในการเรียกวัน กล่าวคือ เมื่อเรียงลำดับถึงคำว่า “มื้อฮือ” (มะรืน) แล้วต่อไปก็จะเป็น “มื้อตึ่ง” โดยข้ามคำว่า “มื้อหนึ่ง” (มะเรื่อง) ไป จากกรณีนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าผู้บอกภาษาส่วนใหญ่ยังคงใช้คำว่า “มื้อหนึ่ง” จึงควรจะรวมคำนี้ให้อยู่ในระบบการเรียกวันของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนด้วย การที่ผู้บอกภาษาบางคนข้ามคำว่า “มื้อหนึ่ง” ไปนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า อาจจะเป็นเพราะผู้บอกภาษามีมุมมองเกี่ยวกับลำดับวันในอนาคตสิ้นสุดแค่เพียงวันมะเรื่องก็เป็นได้ เพราะผู้บอกภาษาดังกล่าวใช้คำว่า “มื้อตึ่ง” ในความหมายถึงวันมะเรื่อง

ประการที่สาม คือ วันที่มาก่อน “มื้อก่อน” และวันที่อยู่ถัดจาก “มื้อตึ่ง” ไปแล้ว ผู้บอกภาษาจะเรียกเป็นชื่อวันในรอบสัปดาห์ที่มีอยู่ 7 วัน ได้แก่ วันอาทิตย์ วันจันทร์ วันอังคาร วันพุธ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ และวันเสาร์ หรือเรียกเป็นวันที่ โดยใช้คำว่า “มื้อ” ที่หมายถึง เมื่อ มานำหน้า เช่น สมมติว่า “มื้อก่อน” เป็นวันอังคารที่ 10 ผู้บอกภาษาจะเรียกวันที่มาก่อน มื้อก่อน หนึ่งวันว่า “มื้อวันจันทร์” หรือ “มื้อวันที่ 9” หรือสมมติว่า “มื้อตึ่ง” เป็นวันพฤหัสบดีที่ 12 ผู้บอกภาษาจะเรียกวันที่ถัดจาก มื้อตึ่ง ไปหนึ่งวันว่า “มื้อวันศุกร์” หรือ “มื้อวันที่ 13” เป็นต้น

2) คำบอกเดือน

จากข้อมูลพบว่า คำบอกเดือนในภาษาไทยถิ่นอีสานมีทั้งคำบอกเดือนในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังนี้ คำบอกเดือนในอดีต ได้แก่ คำว่า **เดือนที่ผ่านมา** /dɯan^{2}thi:^{4}pha:n^{4}ma:^{3}/ **เดือนที่แล้ว** /dɯan^{2}thi:^{4}lɛ:w^{6}/ **เดือนที่แล้วมา** /dɯan^{2}thi:^{4}lɛ:w^{6}ma:^{3}/ และ **เดือนก่อน** /dɯan^{2}kɔ:n^{4}/ ส่วนคำบอกเดือนปัจจุบัน คือ **เดือนนี้** /dɯan^{2}ni:^{6}/ และคำบอกเดือนในอนาคต ได้แก่ **เดือนหน้า** /dɯan^{2}na:^{5}/ สรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 14 แสดงจุดต่าง ๆ ของเดือนตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

คำในภาษาไทยถิ่นอีสาน	เดือนที่ผ่านมา /dɯan^{2}thi:^{4}pha:n^{4}ma:^{3}/ เดือนที่แล้ว /dɯan^{2}thi:^{4}lɛ:w^{6}/ เดือนที่แล้วมา /dɯan^{2}thi:^{4}lɛ:w^{6}ma:^{3}/ เดือนก่อน /dɯan^{2}kɔ:n^{4}/	เดือนนี้ /dɯan^{2}ni:^{6}/	เดือนหน้า /dɯan^{2}na:^{5}/

จะเห็นว่า สามารถแบ่งคำบอกเดือนออกได้เป็น 3 จุด คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยคำบอกเดือนในอดีตมีจำนวนมากที่สุด ส่วนคำบอกเดือนในปัจจุบันและอนาคตมีจำนวนอย่างละ 1 คำ

นอกจากนี้ยังพบว่า มีผู้บอกภาษาที่ใช้คำว่า “เดือนกลายมา” /dɯan^{2}ka:j^{2}ma:^{3}/ ซึ่งหมายถึงเดือนที่ผ่านมา ทำนองเดียวกับคำว่า “ปีกลาย” แต่เนื่องจากพบผู้ใช้เพียงคนเดียว จึงไม่อาจสรุปได้ว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีคำนี้ใช้โดยทั่วไปด้วย

3) คำบอกปี

จากข้อมูลพบว่า คำบอกปีในภาษาไทยถิ่นอีสานมีทั้งคำบอกปีในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังนี้ คำบอกปีในอดีต ได้แก่ คำว่า **ปีกลาย** /pi:^{2}ka:j^{2}/ **ปีกลายนี้** /pi:^{2}ka:j^{2}ni:^{6}/ **ปีกลายมา** /pi:^{2}ka:j^{2}ma:^{3}/ **ปีกลายผ่านมา** /pi:^{2}ka:j^{2}pha:n^{4}ma:^{3}/ **ปีที่ผ่านมา** /pi:^{2}thi:^{4}pha:n^{4}ma:^{3}/ **ปีก่อน** /pi:^{2}kɔ:n^{4}/ **ปีที่แล้ว** /pi:^{2}thi:^{4}lɛ:w^{6}/ **ปีที่แล้วนี้** /pi:^{2}thi:^{4}lɛ:w^{6}ni:^{6}/ ส่วนคำบอกปีปัจจุบัน คือ คำว่า **ปีนี้** /pi:^{2}ni:^{6}/ และคำบอกปีในอนาคต ได้แก่ คำว่า **ปีหน้า** /pi:^{2}na:^{5}/ **ปีสิมา** /pi:^{2}siʔ^{1}ma:^{3}/ **ปีต่อไป** /pi:^{2}tɔ:^{4}paj^{2}/ และ **ปีที่สอง** /pi:^{2}thi:^{4}sɔ:ŋ^{1}/ โดยสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 15 แสดงจุดต่าง ๆ ของปีตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

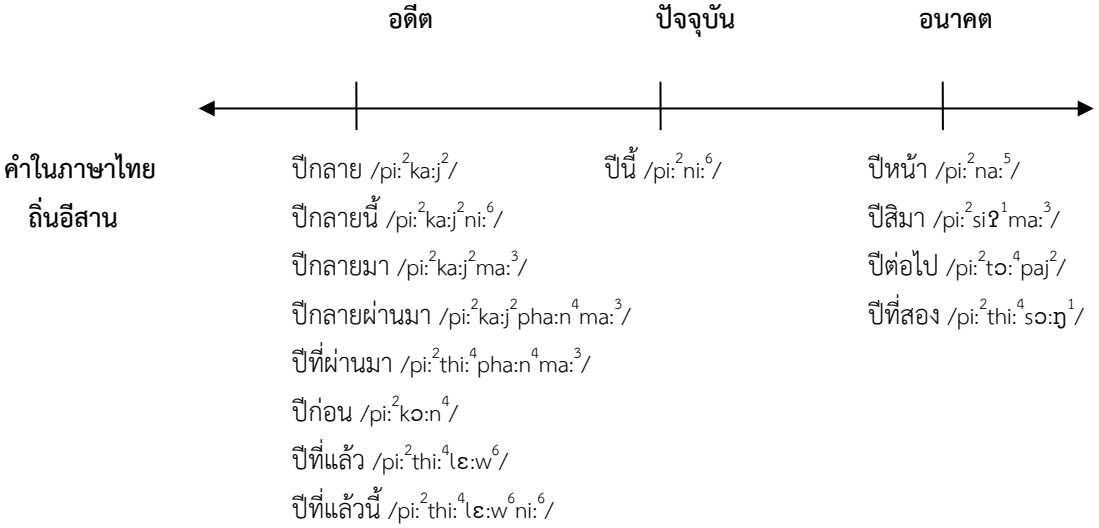

จะเห็นว่า สามารถแบ่งคำบอกปีออกได้เป็น 3 จุด คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยคำบอกปีในอดีตมีจำนวนมากที่สุด ส่วนคำบอกปีในอนาคตมีจำนวนมากรองลงมา และคำบอกปีในปัจจุบันมีเพียงคำเดียว

จากคำบอกวัน เดือน ปีตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จะเห็นได้ว่าจุดเวลาของเดือนและปีแบ่งออกเป็น 3 จุดเท่ากัน คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งน้อยกว่าจุดของวันที่มีความละเอียดมากกว่า คือมีถึง 7 จุด ด้วยกัน ทำให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีวิธีบ่งบอกจุดเวลาของวันมากกว่าจุดเวลาของเดือนและปี นั่นอาจแสดงให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนให้ความสำคัญกับเรื่องของวันมากกว่าเรื่องของเดือนและปี ซึ่งเป็นลักษณะเช่นเดียวกับคนไทยในภาคอื่น ๆ เนื่องจาก “วัน” เป็นเรื่องที่ใกล้ตัวของคนเรามากกว่า “เดือน” และ “ปี” เพราะว่าวันเป็นเวลาที่อยู่ใกล้กับเรามากกว่า ส่วนเดือนและปีเป็นเวลาที่อยู่ไกลกว่าวันหรือก็คือมีความห่างไกลจากตัวเรามากกว่านั่นเอง

3.2.2 คำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลาย

คำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลาย เป็นการมองเวลาว่า เวลามีจุดเริ่มต้น และจุดสิ้นสุดหรือจุดปลาย สำหรับคำบอกวัน เดือน ปีที่พบในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนนั้น อาจสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 16 แสดงคำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลาย

-	กลางวัน /ka:ŋ^{2}wen^{3}/	-
ต้นเดือน /ton^{6}dɯan^{2}/	กลางเดือน /ka:ŋ^{2}dɯan^{2}/	ปลายเดือน /pa:j^{2}dɯan^{2}/, สิ้นเดือน /sin^{5}dɯan^{2}/
ต้นปี /ton^{6}pi:^{2}/, หัวปี /hua^{1}pi:^{2}/	กลางปี /ka:ŋ^{2}pi:^{2}/	ปลายปี /pa:j^{2}pi:^{2}/, ท้ายปี /tha:j^{6}pi:^{2}/, สิ้นปี /sin^{5}pi:^{2}/

คำว่า “**ต้น**” /ton^{6}/ หมายถึง การเริ่มต้น ใช้ได้กับคำบอกเดือนและปีเท่านั้น จุดกลางของเวลาใช้คำว่า “**กลาง**” /ka:ŋ^{2}/ และจุดปลายพบเฉพาะการบอกเดือนและปี โดยใช้คำว่า “**ปลาย**” /pa:j^{2}/ “**ท้าย**” /tha:j^{6}/ และ “**สิ้น**” /sin^{5}/ คำทั้งสามนี้มีความหมายที่ต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ คำว่า “**ปลาย**” และ “**ท้าย**” มีความหมายถึงช่วงเวลาที่ใกล้จะสิ้นสุด คือ อาจจะประมาณสัปดาห์สุดท้ายของเดือน (ประมาณ 7 วัน) หรือสามเดือนสุดท้ายของปี ได้แก่ เดือนตุลาคม-ธันวาคม แต่คำว่า “**สิ้น**” มีความหมายถึง วันสุดท้ายของเดือนหรือปี และเมื่อสังเกตคำว่า ท้าย ก็พบว่าใช้ได้กับคำบอกปีเท่านั้น นอกจากนี้จะพบว่า คำว่า “**หัวปี**” /hua^{1}pi:^{2}/ สามารถนำมาใช้เป็นคำบอกปีได้ ทั้งที่โดยปกติแล้วในภาษาไทยถิ่นกลางจะใช้คำนี้กับการเรียกลูกคนแรกเท่านั้น ไม่นำมาใช้กับการบอกเวลาของปี

นอกจากนี้ คำบอกวันตามแนวคิดนี้ มีเพียงช่วงกลางของวันเท่านั้น คือ “**กลางวัน**” /ka:ŋ^{2}wen^{3}/ ส่วนต้นของวัน และปลายวันไม่มีใช้ในภาษาไทยถิ่นอีสาน แต่ก็มีคำอยู่คำหนึ่งที่ใช้ในความหมายว่า ก่อนเวลาที่กำหนดไว้ (ใช้เฉพาะตอนกลางวัน) คือ คำว่า “**หัววัน**” อย่างว่า “มาแต่หัววัน” หมายถึง มาก่อนเวลาที่นัดหมายหรือมาถึงเป็นคนแรก ๆ ในทำนองเดียวกับคำว่า “**หัวค่ำ**” ที่หมายถึง เวลาแรกมืดหรือเวลายังไม่ดึก เป็นคำที่แสดงถึงช่วงเวลาแรกที่มืดแล้ว จะเห็นว่าความหมายของคำว่า “**หัววัน**” ไม่ได้หมายถึงจุดเริ่มต้นของวัน เพียงแต่หมายถึงก่อนเวลาที่กำหนดไว้

3.2.3 คำบอกวัน เดือน ปี ตามระบบปฏิทิน

คำว่า “**ปฏิทิน**” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายไว้ว่า “แบบสำหรับดูวัน เดือน ปี” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 647)

ส่วนวินัย พงศ์ศรีเพียร (2552: 21) กล่าวว่า “ปฏิทิน คือระบบหรือแบบการจัดแบ่งกาลเวลาที่ต่อเนื่องยาวนาน โดยแต่ละสังคมจะมีระบบการจัดแบ่งเวลาไม่เหมือนกัน วัน เดือน ปี จัดเป็นหน่วยเวลาพื้นฐาน”

นอกจากนี้ วิสุทธ์ บุษยกุล (2545: 757) ยังได้กล่าวถึงการสร้างปฏิทินไว้ว่า “ระบบปฏิทินที่สำคัญนั้นอาศัยการโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เป็นหลัก จึงเกิดมีระบบปฏิทินขึ้นมา 3 แบบ ได้แก่ ปฏิทินสุริยคติ ปฏิทินจันทรคติ และปฏิทินสุริย-จันทรคติ โดยระบบปฏิทินที่ใช้เป็นมาตรฐานมากที่สุดในโลกปัจจุบันเป็นระบบสุริยคติ”

จากคำนิยามต่าง ๆ เกี่ยวกับปฏิทินทำให้ทราบว่า “ปฏิทิน” คือระบบหรือแบบในการจัดแบ่งกาลเวลา ดังนั้น เราจึงใช้ปฏิทินเพื่อดูวัน เดือน ปี สำหรับระบบปฏิทินทั้ง 3 แบบที่กล่าวมา หากเป็นปฏิทินของไทยเราจะมีเพียง 2 ระบบได้แก่ ปฏิทินสุริยคติ และปฏิทินจันทรคติ ดังที่ ประจักษ์ ประภาพิทยากร (2519: 84) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “ไทยเราใช้วันทางจันทรคติเป็นหลักมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัย ปัจจุบันเราใช้วันทางสุริยคติเป็นส่วนใหญ่ แต่คนเก่า ๆ และชาวชนบทและแม้ในวรรณคดีก็ยังใช้วันทางจันทรคติอยู่” ส่วนรายละเอียดของแต่ละระบบที่พบในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนนั้น ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงต่อไป

3.2.3.1 คำบอกวันตามระบบปฏิทิน

คำบอกวันตามระบบปฏิทินในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมี 2 ประเภทใหญ่ คือ คำบอกวันในรอบสัปดาห์ และคำบอกวันในรอบเดือน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) คำบอกวันในรอบสัปดาห์

คำบอกวันในรอบสัปดาห์มีทั้งหมด 7 วัน ได้แก่ **วันจันทร์** /wan^{3}can^{2}/ **วันอังคาร** /wan^{3}ʔaŋ^{2}kha:n^{2}/ **วันพุธ** /wan^{3}phut^{4}/ **วันพฤหัสบดี** /wan^{3}phaʔ^{4}hat^{1}/ **วันศุกร์** /wan^{3}suk^{1}/ **วันเสาร์** /wan^{3}saw^{1}/ และ **วันอาทิตย์** /wan^{3}thit^{4}/

จากคำบอกวันข้างต้นจะเห็นว่า คำศัพท์ที่ใช้ก็เหมือนกับภาษาไทยถิ่นอื่น ๆ แต่อาจจะมีข้อแตกต่างกันบ้างที่เสียงหรือสำเนียงในการพูดเท่านั้น

เรื่องที่มาของชื่อวันในรอบสัปดาห์นี้ พิพัฒน์ จักรางกูร (2533: 77) กล่าวไว้ว่า “สำหรับชื่อของวันอาทิตย์ จันทร์ อังคาร ฯลฯ ทั้งเจ็ดนั้นเลียนมาจากชื่อดาวนพเคราะห์ต่าง ๆ และเพราะเหตุที่พระอาทิตย์เป็นประธานเป็นใหญ่กว่าดาวนพเคราะห์ทั้งหลาย จึงยกวันอาทิตย์เป็นวันต้นและวันเสาร์เป็นวันสุดท้าย ระยะเวลา 7 วันนี้เรียกว่า สัปดาห์ หรือ สัปดาหะ”

2) คำบอกวันในรอบเดือน

คำบอกวันในรอบเดือนแบ่งออกเป็น 2 ประเภทย่อย คือ คำบอกวันตามระบบจันทรคติและคำบอกวันตามระบบสุริยคติ

คำว่า “**ระบบจันทรคติ**” หมายถึง ระบบที่อาศัยการโคจรของดวงจันทร์เป็นหลักสำคัญในการคำนวณ

ส่วนคำว่า “**ระบบสุริยคติ**” หมายถึง ระบบที่อาศัยการโคจรของดวงอาทิตย์เป็นหลักสำคัญในการคำนวณ

(1) คำบอกวันตามระบบจันทรคติ

คำบอกวันตามระบบจันทรคติ คือ ระบบที่อาศัยการโคจรของดวงจันทร์เป็นหลักสำคัญในการคำนวณวัน โดยระบบนี้จะนับวันเป็น “ข้างขึ้น” และ “ข้างแรม” ตามความสว่างของดวงจันทร์ ดังนี้

ข้างขึ้น

ข้างขึ้นมีการบอกวันแบบ ขึ้น + ค่ำ + หนึ่ง และ ขึ้น + เลข 1-15 + ค่ำ ได้แก่

ขึ้นค่ำหนึ่ง /khɯn^{5}kham^{4}nɯŋ^{4}/ หรือ ขึ้น 1 ค่ำ /khɯn^{5}nɯŋ^{4}kham^{4}/

ขึ้น 2 ค่ำ /khɯn^{5}sɔ:ŋ^{1}kham^{4}/ ขึ้น 3 ค่ำ /khɯn^{5}sa:m^{1}kham^{4}/

ขึ้น 4 ค่ำ /khɯn^{5}si:^{4}kham^{4}/ ขึ้น 5 ค่ำ /khɯn^{5}ha:^{5}kham^{4}/

ขึ้น 6 ค่ำ /khɯn^{5}hok^{1}kham^{4}/ ขึ้น 7 ค่ำ /khɯn^{5}cet^{1}kham^{4}/

ขึ้น 8 ค่ำ /khɯn^{5}pɛ:t^{5}kham^{4}/ ขึ้น 9 ค่ำ /khɯn^{5}kaw^{6}kham^{4}/

ขึ้น 10 ค่ำ /khɯn^{5}sip^{1}kham^{4}/ ขึ้น 11 ค่ำ /khɯn^{5}sip^{1}ʔet^{1}kham^{4}/

ขึ้น 12 ค่ำ /khɯn^{5}sip^{1}sɔ:ŋ^{1}kham^{4}/ ขึ้น 13 ค่ำ /khɯn^{5}sip^{1}sa:m^{1}kham^{4}/

ขึ้น 14 ค่ำ /khɯn^{5}sip^{1}si:^{4}kham^{4}/ ขึ้น 15 ค่ำ /khɯn^{5}sip^{1}ha:^{5}kham^{4}/

นอกจากนี้ ผู้บอกภาษายังเรียกวันข้างขึ้นว่า “ออกใหม่” /ʔɔ:k^{5}maj^{4}/ ดังนี้

<u>ออกใหม่</u>

ออกใหม่มีการบอกวันแบบ ออกใหม่+คำ่+หนึ่ง และ ออกใหม่+เลข 2-15+คำ่ ได้แก่

ออกใหม่คำ่หนึ่ง /ʔɔ:k^{5}maj^{4}kham^{4}nɯŋ^{4}/ ออกใหม่ 2 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}sɔ:ŋ^{1}kham^{4}/

ออกใหม่ 3 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}sa:m^{1}kham^{4}/ ออกใหม่ 4 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}si:^{4}kham^{4}/

ออกใหม่ 5 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}ha:^{5}kham^{4}/ ออกใหม่ 6 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}hok^{1}kham^{4}/

ออกใหม่ 7 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}cet^{1}kham^{4}/ ออกใหม่ 8 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}pɛ:t^{5}kham^{4}/

ออกใหม่ 9 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}kaw^{6}kham^{4}/ ออกใหม่ 10 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}sip^{1}kham^{4}/

ออกใหม่ 11 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}sip^{1}ʔet^{1}kham^{4}/

ออกใหม่ 12 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}sip^{1}sɔ:ŋ^{1}kham^{4}/

ออกใหม่ 13 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}sip^{1}sa:m^{1}kham^{4}/

ออกใหม่ 14 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{1}sip^{1}si:^{4}kham^{4}/

ออกใหม่ 15 คำ่ /ʔɔ:k^{5}maj^{4}sip^{1}ha:^{5}kham^{4}/

<u>ข้างแรม</u>

ข้างแรมมีการบอกวันแบบ <u>แรม + คำ่ + หนึ่ง</u> และ <u>แรม + เลข 1-15 + คำ่</u> ได้แก่

แรมคำ่หนึ่ง /hɛ:m^{3}kham^{4}nɯŋ^{4}/ หรือ แรม 1 คำ่ /hɛ:m^{3}nɯŋ^{4}kham^{4}/

แรม 2 คำ่ /hɛ:m^{3}sɔ:ŋ^{1}kham^{4}/ แรม 3 คำ่ /hɛ:m^{3}sa:m^{1}kham^{4}/

แรม 4 คำ่ /hɛ:m^{3}si:^{4}kham^{4}/ แรม 5 คำ่ /hɛ:m^{3}ha:^{5}kham^{4}/

แรม 6 คำ่ /hɛ:m^{3}hok^{1}kham^{4}/ แรม 7 คำ่ /hɛ:m^{3}cet^{1}kham^{4}/

แรม 8 คำ่ /hɛ:m^{3}pɛ:t^{5}kham^{4}/ แรม 9 คำ่ /hɛ:m^{3}kaw^{6}kham^{4}/

แรม 10 คำ่ /hɛ:m^{3}sip^{1}kham^{4}/ แรม 11 คำ่ /hɛ:m^{3}sip^{1}ʔet^{1}kham^{4}/

แรม 12 คำ่ /hɛ:m^{3}sip^{1}sɔ:ŋ^{1}kham^{4}/ แรม 13 คำ่ /hɛ:m^{3}sip^{1}sa:m^{1}kham^{4}/

แรม 14 ค่ำ /hɛ:m^{3}sip^{1}si:^{4}kham^{4}/ แรม 15 ค่ำ /hɛ:m^{3}sip^{1}ha:^{5}kham^{4}/

จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาพบว่า นอกจากผู้บอกภาษาจะเรียกวันข้างขึ้น-ข้างแรมไปตามระบบปฏิทินแล้ว ยังเรียกวันขึ้น 15 ค่ำ และวันแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ ด้วยชื่ออีกชื่อหนึ่ง ดังนี้

วันขึ้น 15 ค่ำ เรียกว่า “**มื้อเพ็ญ**” /mɯ:^{6}pheŋ^{3}/ “**เดือนเพ็ญ**” /dɯan^{2}pheŋ^{3}/ และ “**เดือนเต็ม**” /dɯan^{2}tem^{2}/

วันแรม 14 ค่ำ หรือ แรม 15 ค่ำ เรียกว่า “**มื้อดับ**” /mɯ:^{6}dap^{1}/ “**เดือนหมด**” /dɯan^{2}mot^{4}/ และ “**เดือนดับ**” /dɯan^{2}dap^{1}/

นอกจากนี้ ในวันพระหรือวันศีล ได้แก่ วันขึ้น 7 ค่ำ หรือ 8 ค่ำ และ15 ค่ำ และวันแรม 7 ค่ำ หรือ 8 ค่ำ และ 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ ผู้บอกภาษาจะเรียกชื่อ ดังนี้

วันขึ้น 7 ค่ำ หรือ 8 ค่ำ เรียกว่า “**วันพระเล็ก**” /wan^{3}phaʔ^{4}lek^{4}/ หรือ “**วันศีลน้อย**” /wan^{3}si:n^{1}nɔ:j^{6}/ หรือ “**วันศีล 8**” /wan^{3}si:n^{1}pɛ:t^{5}/

วันขึ้น 15 ค่ำ และแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ จะเรียกว่า “**วันพระใหญ่**” /wan^{3}pha^{4}ñaj^{4}/ หรือ “**วันศีลใหญ่**” /wan^{3}si:n^{1}ñaj^{4}/

นอกจากนี้ วันขึ้น 15 ค่ำ เรียกว่า “**ศีลเพ็ญ**” /si:n^{1}pheŋ^{3}/ และวันแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ เรียกว่า “**ศีลดับ**” /si:n^{1}dap^{1}/

(2) คำบอกวันตามระบบสุริยคติ

คำบอกวันตามระบบสุริยคติ คือ ระบบที่อาศัยการโคจรของดวงอาทิตย์เป็นหลักสำคัญในการคำนวณวัน ระบบนี้จะแบ่งเดือนออกเป็น 30 หรือ 31 วัน ดังที่ปรากฏในปฏิทินเช่นเดียวกับในภาษาไทยถิ่นกลาง เช่น วันที่ 5 วันที่ 12 วันที่ 30 เป็นต้น แต่เวลาที่กล่าวว่าเป็นวันที่เท่าไรนั้น ผู้บอกภาษาจะใช้คำว่า “**มื้อ**” ขึ้นก่อนแล้วตามด้วย “**วันที่...**” เช่น มื้อวันที่ 5 /mɯ:^{6}wan^{3}thi:^{4}ha:^{5}/ มื้อวันที่ 12 /mɯ:^{6}wan^{3}thi:^{4}sip^{1}sɔ:ŋ^{1}/ เป็นต้น

3.2.3.2 คำบอกเดือนตามระบบปฏิทิน

คำบอกเดือนตามระบบปฏิทินแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ คำบอกเดือนตามระบบจันทรคติ และคำบอกเดือนตามระบบสุริยคติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) คำบอกเดือนตามระบบจันทรคติ

เดือนตามระบบจันทรคติกำหนดให้ 1 ปีมี 12 เดือน คำบอกเดือนตามระบบนี้ ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนเรียกว่า “**เดือนราษฎร์**” /dɯan^{2}la:t^{6}/ คือ เดือนที่กำหนดตามเวลาของคนในท้องถิ่น ซึ่งในที่นี้ก็คือในท้องถิ่นภาคอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า เดือนต่าง ๆ นี้เป็นเดือนที่ชาวอีสานใช้กันมาแต่เดิม โดยช่วงเวลาจะไม่ตรงกับ “เดือนหลวง” เช่น เดือน 1 หรือ “เดือนเจียง” ที่เป็นเดือนราษฎร์ของชาวอีสาน จะตรงกับเดือน “ธันวาคม” ที่เป็นเดือนหลวง เป็นต้น จะเห็นว่าเดือนทั้งสองระบบนี้มีช่วงเวลาที่ช้าเร็วต่างกันประมาณหนึ่งเดือนเท่านั้น และเดือนต่าง ๆ เหล่า ได้แก่

เดือนหนึ่ง /dɯan^{2}nɯŋ^{4}/ “**เดือนอ้าย**” /dɯan^{2}ʔa:j^{6}/ หรือ “**เดือนเจียง**” /dɯan^{2}ciaŋ^{2}/

เดือนสอง /dɯan^{2}sɔ:ŋ^{1}/ หรือ “**เดือนญี่**” /dɯan^{2}ɲi:^{4}/

เดือนสาม /dɯan^{2}sam^{1}/ **เดือนสี่** /dɯan^{2}si:^{4}/ **เดือนห้า** /dɯan^{2}ha:^{5}/

เดือนหก /dɯan^{2}hok^{1}/ **เดือนเจ็ด** /dɯan^{2}cet^{1}/ **เดือนแปด** /dɯan^{2}pɛ:t^{5}/

เดือนเก้า /dɯan^{2}kaw^{6}/ **เดือนสิบ** /dɯan^{2}sip^{1}/ **เดือนสิบเอ็ด** /dɯan^{2}sip^{1}ʔet^{1}/

เดือนสิบสอง /dɯan^{2}sip^{1}sɔ:ŋ^{1}/

2) คำบอกเดือนตามระบบสุริยคติ

เดือนตามระบบสุริยคติกำหนดให้ 1 ปีมี 12 เดือน เช่นเดียวกับคำบอกเดือนตามระบบจันทรคติ คำบอกเดือนตามระบบนี้ ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนเรียกว่า “**เดือนหลวง**” /dɯan^{2}luaŋ^{1}/ คือ เดือนที่กำหนดตามเวลาของทางราชการ สำหรับเรื่องชื่อของเดือนต่าง ๆ นั้น ประจักษ์ ประภาพิทยากร (2519: 88) กล่าวไว้ว่า “เดือนทางสุริยคตินั้น ไทยเราตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2432 โดยใช้กลุ่มดาวประจำ 12 ราศี เป็นเกณฑ์ เช่น เมษายน หมายถึงพระอาทิตย์โคจรมาถึงราศีเมษ ชื่อที่ว่านี้เราอาศัยศัพท์สันสกฤตเป็นหลัก...” จากการเก็บข้อมูลพบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนนิยมพูดชื่อเดือนโดยตัดพยางค์ท้ายที่เป็น –คม , -พันธ์ และ –ยน ออกไป ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะความสะดวกในการออกเสียง กล่าวคือ เมื่อตัดเสียงพยางค์ท้ายออกไปจะทำให้ออกเสียงได้กระชับมากขึ้น เดือนเหล่านี้ได้แก่

มกรา /mok^{4}kaʔ^{1}la:^{3}/ **กุมภา** /kum^{2}pha:^{3}/ **มีนา** /mi:^{3}na:^{3}/

เมษา /me:^{3}sa:^{1}/ **พฤษภา** /phɯt^{4}saʔ^{1}pha:^{3}/ **มิถุนา** /miʔ^{4}thuʔ^{1}na:^{3}/

กรกฎา /kɔ:^{2}laʔ^{4}kaʔ^{1}da:^{2}/ **สิงหา** /siŋ^{1}ha:^{1}/ **กันยา** /kan^{2}ja:^{3}/

ตุลา /tuʔ^{1}la:^{3}/ **พฤศจิกา** /phɯt^{4}saʔ^{1}ciʔ^{1}ka:^{2}/ **ธันวา** /than^{3}wa:^{3}/

เมื่อเปรียบเทียบการนับเดือนตามระบบจันทรคติและสุริยคติ เดือนตามระบบจันทรคติจะเร็วกว่าเดือนตามระบบสุริยคติอยู่ประมาณหนึ่งเดือน เช่น เดือน 1 จะอยู่ราวเดือนธันวาคม เดือน 2 อยู่ราวเดือนมกราคม และเดือน 12 จะอยู่ราวเดือนพฤศจิกายน เป็นต้น

นอกจากคำบอกเดือนทั้ง 2 ระบบดังข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ามีคำบอกเดือนโดยการประมาณที่อาจจะไม่ได้อาศัยปฏิทินเป็นตัวกำหนดที่แน่นอน เนื่องจากการคำนวณช่วงเวลาเป็นเดือนที่จะกล่าวถึงนี้ เป็นการคำนวณจากสิ่งรอบตัวที่อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ แต่สิ่งเหล่านี้ก็เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและค่อนข้างสม่ำเสมอจนสามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจน และนำมาใช้กำหนดเป็นช่วงเวลาของเดือนในรอบปีได้ ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าคำบอกเดือนโดยการประมาณก็นับเป็นการบอกเดือนอีกรูปแบบหนึ่ง จึงนำมาเสนอรวมเข้าไว้ในหัวข้อคำบอกเดือนตามระบบปฏิทินด้วย เพื่อให้เห็นวิธีการที่หลากหลายในการบอกเดือนของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

จากข้อมูลพบว่า มีคำบอกเดือนโดยการประมาณจากการสังเกตธรรมชาติรอบตัวและจากกิจกรรมต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพ ทั้งอาชีพชาวนาและชาวไร่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3) คำบอกเดือนโดยการสังเกตธรรมชาติ

คำบอกเดือนโดยการสังเกตธรรมชาติเท่าที่พบ ได้แก่ การสังเกตดอกไม้และสัตว์ตามฤดูกาล พืชที่เป็นไม้ดอกที่ขึ้นอยู่ตามท้องถิ่นนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงของดอกตามช่วงฤดูกาลต่าง ๆ นั่นคือดอกจะบานสะพรั่งให้เห็นอย่างเด่นชัดตามช่วงเวลาต่าง ๆ เมื่อสังเกตว่าดอกเหล่านี้มีการบานในช่วงเดือนใดบ้างและมีระยะเวลาที่แน่นอน จึงนำมาสู่การใช้เป็นคำบอกเดือนตามช่วงเวลาต่าง ๆ เช่นเดียวกับสัตว์ที่อาศัยอยู่ตามท้องถิ่นนี้ก็มักจะมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามช่วงเดือนต่าง ๆ เมื่อคนสังเกตเห็นว่ามีระยะเวลาที่เปลี่ยนแปลงแน่นอน จึงนำมาใช้กำหนดเป็นช่วงเดือน จากข้อมูลพบว่ามีดอกไม้และสัตว์ตามฤดูกาลซึ่งมีความสำคัญกับคนจนกลายมาเป็นคำบอกเวลา ดังนี้

<u>ดอกไม้</u>

ยามงิ้วออกดอก /ña:m^{3}ŋiw^{6}ʔɔ:k^{5}dɔ:k^{5}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนมกราคม-มีนาคม งิ้วเป็นชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ชนิด Bombax ceiba L. ในวงศ์ Bombacaceae มีชื่อพื้นเมือง คือ งิ้วแดง งิ้วบ้าน งิ้วปง งิ้วปงแดง งิ้วป่า และสะเน้มระกา ดอกงิ้วมีสีแดง หรือสีเหลืองส้ม พบมากทางภาคอีสาน ซึ่งนิยมปลูกไว้ใช้สอยในครัวเรือน เช่น นำมาหมอน ทำที่นอน เป็นต้น (เอื้อมพร วีสมหมายและปณิธาน แก้วดวงเทียน, 2547: 163)

จะเห็นว่า ต้น “งิ้ว” นั้น มีความสำคัญกับชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน คือ เขาจะใช้ประโยชน์จากนุ่นนำไปทำเป็นเครื่องใช้สอยต่าง ๆ เช่น หมอน ที่นอน ดังนั้น ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนจึงให้ความสำคัญกับต้นงิ้วที่ปลูกอยู่ในบริเวณบ้าน เมื่อเห็นว่าดอกงิ้วบานจึงนำมาใช้เป็นคำเรียกช่วงเดือนที่มันออกดอกว่า “ยามงิ้วออกดอก” นั่นเอง

ยามดอกจานบาน /ña:m^{3}dɔ:k^{5}ca:n^{2}ba:n^{2}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนกุมภาพันธ์–มีนาคม ดอกมีสีแดงส้ม บางครั้งชาวบ้านก็ใช้ประโยชน์จากดอกจานเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วย เนื่องจากดอกจานมีสรรพคุณในการบรรเทาอาการปวด ลดไข้ และยังขับปัสสาวะได้

ต้น “จาน” มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า Butea monosperma (Lam.) Taub. มีชื่อพื้นเมืองหลายชื่อ ได้แก่ กวาว ก๋าว จอมทอง จ้า จาน ทองต้น ทองธรรมชาติ และทองพรมชาติ ภาคกลางนิยมเรียกว่า “ทองกวาว” ต้นจานเป็นไม้ที่พบได้มากทางภาคอีสานและภาคเหนือ บางท้องถิ่นนิยมปลูกไว้สำหรับเลี้ยงครั่ง ปัจจุบันต้นจานเป็นต้นไม้ประจำจังหวัดเชียงใหม่ (เอื้อมพร วีสมหมายและปณิธาน แก้วดวงเทียน, 2547: 268)

ยามดอกรังออก /ña:m^{3}dɔ:k^{5}haŋ^{3}ʔɔ:k^{5}/ หมายถึง ประมาณเดือนมีนาคม ดอกรังมีสีเหลืองอ่อน ชาวอีสานนิยมนำมาบูชาพระในงานบุญเดือน 4

ต้น “รัง” มีชื่อชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Shorea siamensis Miq. ในวงศ์ Dipterocapaceae มีชื่อพื้นเมืองหลายชื่อ ได้แก่ เปา เปาดอกแดง เรียง เรียงพนม ลักป้าว แลบอง เหล้ท้อ และเหล่บอง ภาคอีสานเรียกว่า “ฮัง” ต้นรังเป็นไม้เนื้อแข็ง จึงนิยมนำมาใช้ก่อสร้างทั่วไป เช่น อาคารบ้านเรือน และชันใช้ผสมน้ำมันทาไม้และยาแนวเรือ ปัจจุบันต้นรังเป็นต้นไม้ประจำจังหวัดอุดรธานี (เอื้อมพร วีสมหมาย และปณิธาน แก้วดวงเทียน, 2547: 453)

ยามดอกคูนบาน /ña:m^{3}dɔ:k^{5}khu:n^{3}ba:n^{2}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนมีนาคม–พฤษภาคม ต้นคูนมีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Cassia fistula L. ในวงศ์ Caesalpinioideae มีชื่อพื้นเมืองหลายชื่อ ได้แก่ ลมแล้ง กุเพยะ ปีอยู ปูโย เปอโซ และแมะหล่าหยู่ ภาคกลางนิยมเรียกว่า “ราชพฤกษ์” (วิทย์ เที่ยงบูรณธรรม, 2540: 172)

ดอกคูนถือเป็นสัญลักษณ์ของการเข้าสู่ฤดูร้อน ทางภาคอีสานมีการปลูกต้นคูนเป็นจำนวนมาก ผู้บอกภาษาส่วนใหญ่ก็ให้ข้อมูลตรงกันว่า ดอกคูนถือเป็นสัญลักษณ์ของชาวอีสานเลยก็ว่าได้ เพราะเมื่อถึงฤดูที่คูนออกดอก ถ้าใครได้ไปยังภาคอีสานก็จะเห็นดอกคูนบานสะพรั่งอยู่ทั่วทุกพื้นที่

ยามดอกฝางบาน /ña:m^{3}dɔ:k^{5}fa:ŋ^{1}ba:n^{2}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนมีนาคม–เมษายน ดอกฝางมีสีเหลือง นิยมใช้เป็นสมุนไพรรักษาอาการเจ็บป่วย เช่น ปวดท้องร่วง ขับประจำเดือน ขับเสมหะ เป็นต้น

“ฝาง” มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Caesalpinia sappan L. เป็นไม้ต้นขนาดเล็กหรือไม้พุ่มเลื้อย มีหนามแข็ง ๆ ทั่วทั้งลำต้น พบได้ทั่วไปในป่าเต็งรังป่าเบญจพรรณ ป่าเขาหินปูนแห้งแล้ง และตามชายป่าดงดิบทั่วประเทศไทย แก่นฝางสามารถใช้ทำสีย้อมผ้าได้ โดยให้สีแดงเข้ม ส่วนมากชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากฝางในการทำยาสมุนไพร เนื่องจากฝางมีสรรพคุณรักษาอาการต่าง ๆ ได้มากมาย (วิทย์ เที่ยงบูรณธรรม, 2540: 579)

ยามดอกพะยอมบาน /ña:m^{3}dɔ:k^{5}phaʔ^{4}jɔ:m^{3}ba:n^{2}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนมีนาคม–เมษายนดอกพะยอมมีสีขาวและมีกลิ่นหอมมาก ออกดอกในฤดูร้อนพร้อม ๆ กับดอกไม้ชนิดอื่น

“พะยอม” เป็นไม้ขนาดใหญ่ มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Shorea roxburghii G. Don มีชื่อพื้นเมืองหลายชื่อ ได้แก่กระยอม ขะยอม เคี่ยม แคน พะยอมดง พระยอมทอง เชียง เซี่ยว ยางหยวก และสุกรม พบได้ในป่าเบญจพรรณแล้งและชื้น และป่าดิบแล้งทั่วทุกภาค ดอกพะยอมสามารถปรุงเป็นยาแก้ไข้ แก้ลม บำรุงหัวใจ เปลือกใช้เป็นยาสมานลำไส้ ชันใช้ผสมน้ำมันทาไม้ และยาแนวเรือ (เอื้อมพร วีสมหมาย และปณิธาน แก้วดวงเทียน, 2547: 337)

ยามกล้วยเห็นออกดอก /ña:m^{3}kuaj^{6}hen^{1}ʔɔ:k^{5}dɔ:k^{5}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน “กล้วยเห็น” มีชื่อชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Mitrephora vandiflora Kurz และมีชื่อพื้นเมืองหลายชื่อ ได้แก่ กระโปกกระจ้อน แดงดง นางนวล ปอแฮด แฮด มะดัก และลำดวนดง ภาคกลางเรียกว่า “มะป่วน” หรือ “นมหนู” ส่วนทางภาคอีสานที่จังหวัดอุดรธานีเรียกกันว่า กล้วยขี้เห็น หรือขี้เห็น และทางจังหวัดสกลนครเรียกว่า “กล้วยเห็น” ดอกกล้วยเห็นมีกลิ่นหอมตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน แต่จะหอมแรงในช่วงกลางคืน มักออกดอกพร้อมกันเกือบทั้งต้น สามารถพบกล้วยเห็นได้ในป่าดิบแล้งทางภาคเหนือและภาคอีสาน (กรมป่าไม้, 2542: 39)

ยามดอกช้างน้าวออก /ña:m^{3}dɔ:k^{5}saŋ^{6}na:w^{6}ʔɔ:k^{5}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน “ช้างน้าว” มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Ochna integerrima (Lour.) Merr. มีชื่อพื้นเมืองหลายชื่อ ได้แก่ กระแจะ กำลังช้างสาร ขมิ้นพระต้น ควุ แง่ง ช้างโน้ม ช้างโหม ตาชีบ้าง ตานนกกรด ตาลเหลือง ฝิ่น และโวโร้ ดอกช้างน้าวมีสีเหลืองสด ออกเป็นช่อกระจุกตามกิ่งและปลายกิ่งที่ไม่มีใบ พอได้ในป่าเต็งรังหรือป่าสน ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า คนจีนจะเอากิ่งของช้างน้าวไปไว้ในแจกันในช่วงตรุษจีน ถ้าดอกออกดีจะเป็นโชคลาภของคนผู้นั้น คนจีนจะถือดอกไม้นี้เป็นสัญลักษณ์การค้าการขาย

และปัจจุบันต้นช้างน้าวเป็นต้นไม้ประจำจังหวัดมุกดาหาร (เอื้อมพร วีสมหมาย และปณิธาน แก้วดวงเทียน, 2547: 193)

ยามดอกมันปลาออก /ña:m^{3}dɔ:k^{5}man^{3}pa:^{2}ʔɔ:k^{5}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนเมษายน-มิถุนายน “ต้นมันปลา” มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Fagraea fragrans Roxb. และมีชื่อพื้นเมืองหลายชื่อ ได้แก่ ตาเตรา ตำมะซู ตำเสา และทำเสา ดอกมันปลาในภาคกลางเรียกว่า “ดอกกันเกรา” (เอื้อมพร วีสมหมาย และปณิธาน แก้วดวงเทียน, 2547: 72) ดอกมีสีเหลือง นิยมนำมาทำเป็นเสาเรือน แก่นมีรสฝาดใช้เป็นยาสมุนไพรบำรุงธาตุ แน่นหน้าอก เปลือกใช้บำรุงโลหิต ชาวอีสานนิยมนำดอกมันปลามาบูชาพระ

ต้น “มันปลา” เป็นไม้ที่พบได้มากทางภาคอีสานและภาคเหนือ ปัจจุบันเป็นต้นไม้และดอกไม้ประจำจังหวัดนครพนม ถือเป็นไม้มงคลชนิดหนึ่งที่ชาวอีสานรู้จักกันเป็นอย่างดี ที่มาของคำว่า “มันปลา” นั้น ประจักษ์ บุญอารีย์ (2544: 6) กล่าวไว้ว่า “ได้รับการเล่าขานสืบต่อกันมาจากผู้เฒ่าผู้แก่ว่า ไม้มันปลามีเนื้อไม้ที่แข็งและเหนียว สีเหลืองปนขาวคล้ายไม้สัก มีน้ำมันหล่อเลี้ยงเนื้อไม้คล้ายทาด้วยน้ำมันจากปลา” ด้วยเหตุนี้จึงอาจจะเป็นที่มาของคำว่า “มันปลา”

ยามดอกฝ้ายบาน /ña:m^{3}dɔ:k^{5}fa:j^{5}ba:n^{2}/ หมายถึง ช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ดอกฝ้ายมีสีขาวลักษณะเป็นเส้นใยขนปุย ปัจจุบันเส้นใยจากฝ้ายนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง โดยเฉพาะการทำเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ในบ้าน เมื่อดอกฝ้ายบาน ชาวบ้านก็จะพากันไปเก็บ แล้วนำมาทำเป็นเส้นใยเพื่อทอผ้าต่อไป แหล่งปลูกฝ้ายในประเทศไทยอยู่ที่จังหวัดเลย เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ พิจิตร ลพบุรี ปราจีนบุรี สุโขทัย เพชรบุรี นครราชสีมา และกาญจนบุรี (ประจักษ์ บุญอารีย์, 2544: 78)

<u>สัตว์</u>

ยามจักจั่นร้อง /ña:m^{3}cak^{1}can^{4}hɔ:ŋ^{6}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนมีนาคม-พฤษภาคม จักจั่นในที่นี้เป็นจักจั่นที่มีอยู่มากทางภาคอีสาน เรียกว่า “จักจั่นโคก” จักจั่นโคกมีสีเหลืองออกน้ำตาล อาศัยอยู่ตามป่าโคก ในสมัยก่อนชาวอีสานนิยมจับมารับประทาน

หน้านกแจนแวน /na:^{6}nok^{4}cɛ:n^{2}wɛ:n^{3}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน นกแจนแวนมีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า lanius cristatus มีชื่อเรียกทั่วไปว่า “นกอีเสือสีน้ำตาล” (รุ่งโรจน์ จุกมงคล, 2542: 172) ชาวอีสานมักดักนกชนิดนี้เพื่อนำไปประกอบอาหาร เมื่อเห็นนกแจนแวนตามท้องทุ่งนาเมื่อใดแสดงว่าเป็นช่วงปลายฝนต้นหนาวหรือใกล้จะออกพรรษาแล้ว และเมื่อหมดช่วงนี้ไปนกแจนแวนก็จะอพยพไปที่อื่น

ยามฟ้าผ่าหัวปลาเข็ง /ñaːm^{3}faː^{6}phaː^{4}huaa^{1}paː^{2}khɛŋ^{1}/ หรือ **ยามปลาเข็งหัวแตก** /ñaːm^{3}paː^{2}khɛŋ^{1}huaa^{1}tɛːk^{5}/ หมายถึง เวลาช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน คำว่า “ปลาเข็ง” หมายถึง ปลาหมอ “ยามฟ้าผ่าหัวปลาหมอ” หรือ “ยามปลาหมอหัวแตก” นี้ เป็นช่วงที่ใกล้จะหมดฤดูฝนแล้ว ปรากฏการณ์ที่ปลาหมอหัวแตก อาจเรียกได้ว่าเป็นช่วง “ฝนสั่งฟ้า” คือ เป็นฝนที่ตกหนักตอนปลายฤดูฝน ช่วงนี้จะเป็นช่วงที่ข้าวออกรวง ดอกข้าวจะหล่นเป็นอาหารของปลา ปลาก็จะมีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ เมื่อมันตัวอ้วนมาก ๆ จะทำให้เกิดรอยแตกที่หัวของมัน

นอกจากนี้ ผู้บอกภาษายังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อถึงช่วงที่ฝนตกหนักตอนปลายฤดูฝน (เดือนตุลาคม-พฤศจิกายน) ฟ้าจะผ่าเปรี้ยงลงมาถูกหัวปลาหมอ จึงได้กล่าวกันว่า “ฟ้าผ่าหัวปลาหมอ” อาจสังเกตได้จากตอนที่ดักปลาเข้าไซจะเห็นหัวปลาเป็นร่อง มันจะเป็นรอยตามธรรมชาติของมัน ปรากฏการณ์นี้เป็นสัญญาณบ่งบอกว่าใกล้จะแล้งแล้ว ให้ชาวนาเตรียมปิดนาและเก็บกักน้ำเข้านา นอกจากนี้ ยังกล่าวอีกว่า ช่วงเดือนตุลาคม-ธันวาคมเป็นช่วงที่เก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ช่วงนี้เนื้อปลาจะมีความมัน จึงเรียกกันว่าช่วง “ข้าวใหม่ปลามัน”

จากคำบอกเดือนโดยการสังเกตธรรมชาติในข้างต้น สามารถสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 17 แสดงคำบอกเดือนโดยการสังเกตธรรมชาติ

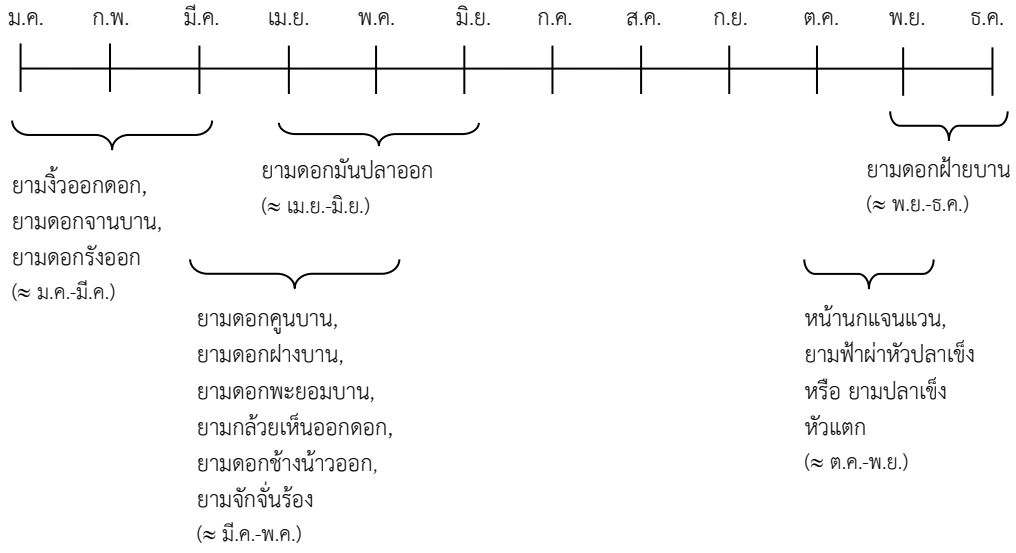

4) คำบอกเดือนโดยการสังเกตจากอาชีพ

จากข้อมูลพบว่า อาชีพหลักของชาวอีสาน คือ อาชีพเกษตรกร ทั้งการทำนาและทำไร่ เนื่องจากอาชีพชาวนาเป็นอาชีพหลักของชาวอีสาน ชาวอีสานจึงให้ความสำคัญกับอาชีพนี้มากจน

นำมาใช้เป็นคำบอกเวลา โดยเฉพาะการทำนาปี ซึ่งมีขั้นตอนการทำที่เป็นระบบและต้องอาศัยสภาพดินฟ้าอากาศเป็นสำคัญในการกำหนดว่า ช่วงเดือนใดควรจะทำกิจกรรมอะไร นอกจากนี้ ยังมีการเพาะปลูกพืชไร่ ได้แก่ การปลูกอ้อย และข้าวโพด ดังนี้

<u>การทำนา</u>

ยามไถฮุด /ɲa:m^{3}thaj^{1}hut^{4}/ หมายถึง ช่วงเดือนพฤษภาคม เป็นช่วงของการเตรียมดินเพื่อทำนา

หน้าฤดูทำนา /na:^{5}laʔ^{4}du:^{2}tham^{3}na:^{3}/ หมายถึง ช่วงเดือนมิถุนายน เป็นช่วงที่ฝนเริ่มตก เมื่อฝนเริ่มตกเมื่อใดชาวนาก็จะเริ่มกิจกรรมการทำนาทันที

ยามตกกล้า /ɲa:m^{3}tok^{1}ka:^{6}/ หมายถึง ช่วงเดือนมิถุนายน เป็นการเอาเมล็ดข้าวไปหว่านเพื่อให้งอกและเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นต้นกล้า เพื่อจะได้เอาไปปักดำ

หน้าดำนา /na:^{6}dam^{2}na:^{3}/ หมายถึง ช่วงเดือนกรกฎาคม เป็นช่วงที่ต้องถอนต้นกล้าไปปักดำในดินที่เตรียมไว้

ยามเกี่ยวข้าว /ɲa:m^{3}kiaw^{4}khaw^{5}/ หมายถึง ช่วงเดือนตุลาคม–พฤศจิกายน เป็นช่วงที่ข้าวออกรวงพร้อมเก็บเกี่ยว

ยามนวดข้าว /ɲa:m^{3}nuat^{6}khaw^{5}/ หมายถึง ช่วงเดือนธันวาคม–มกราคม เป็นช่วงที่เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว หลังจากนั้นจะเอาเมล็ดข้าวออกจากรวง และคัดแยกเมล็ดข้าวที่ไม่ดีออกไป เหลือไว้เฉพาะเมล็ดข้าวเปลือกที่ต้องการเท่านั้น

<u>การทำไร่</u>

หน้าหักข้าวโพด /na:^{6}hak^{1}khaw^{5}kho:t^{6}/ หมายถึง ช่วงเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม เป็นช่วงเก็บเกี่ยวข้าวโพด ซึ่งวิธีการเก็บเกี่ยวจะต้องใช้มือหักฝักสดให้ถึงบริเวณก้านฝักที่ติดกับลำต้น

หน้าตัดอ้อย /na:^{6}tat^{1}ʔɔ:j^{6}/ หมายถึง ช่วงเดือนพฤศจิกายน-เมษายน เป็นช่วงที่ชาวไร่จะตัดอ้อยเพื่อส่งเข้าโรงงานหีบอ้อย นำไปทำเป็นน้ำตาลต่อไป

นอกจากการทำไร่แล้ว ยังพบผู้บอกภาษาส่วนหนึ่งที่เคยมีอาชีพเก็บของป่ามาขาย โดยจะเข้าป่าไปหาสัตว์และพืชพรรณต่าง ๆ มาทำอาหารกินกันภายในครอบครัว หากพืชพรรณดังกล่าวมีจำนวนมากก็จะนำไปขาย โดยเฉพาะ “หน่อไม้” ที่พบโดยทั่วไปในภาคอีสาน ดังในคำบอกเวลาว่า

“**ยามหน่อไม้ออก**” /ña:m^{3}nɔ:^{4}maj^{6}ʔɔ:k^{5}/ หมายถึง ช่วงเดือนพฤษภาคม เป็นช่วงที่หน่อไม้แทงหน่อออกมาเต็มที่จนนำไปทำเป็นอาหารได้ หน่อไม้ในที่นี้ เช่น หน่อไม้ไผ่รวก และหน่อไม้บง เป็นต้น

จากคำบอกเดือนโดยการจากอาชีพในข้างต้น สามารถสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 18 แสดงคำบอกเดือนโดยการสังเกตจากอาชีพ

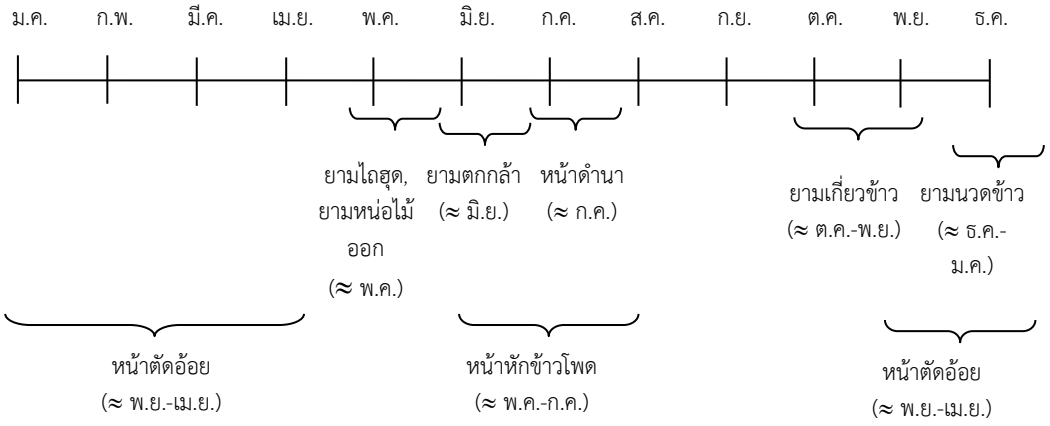

5) คำบอกเดือนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีในรอบปี

ประเพณีในรอบปีของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน เรียกกันว่า “ฮีตสิบสอง” /hi:t^{6}sip^{1}sɔ:ŋ^{1}/ เป็นประเพณีที่จัดกันตลอดทั้ง 12 เดือน นับเป็นเอกลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นประเพณีอันดีงามของชาวอีสานที่ยังคงสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน และชาวอีสานยังนำชื่อของประเพณีเหล่านี้มาใช้เป็นคำบอกเวลาด้วย ดังนี้

ยามบุญเข้ากรรม /ña:m^{3}bun^{2}khaw^{5}kam^{2}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือนเจียง หรือเดือน 1 หรือช่วงเดือนธันวาคม เป็นเดือนที่พระภิกษุเข้าปริวาสกรรม (ปลงอาบัติ) เพื่อชำระมลทินที่ได้ล่วงละเมิดศีลหรือข้อห้ามพระวินัย ทั้งที่จงใจและไม่จงใจในระหว่างจำพรรษา

ยามบุญคูนลาน /ña:m^{3}bun^{2}khu:n^{3}la:n^{3}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือนญี่หรือเดือน 2 หรือช่วงเดือนมกราคม เป็นฤดูเก็บเกี่ยวเพื่อนำข้าวขึ้นเล้าหรือเก็บในยุ้ง ชาวบ้านจะนำข้าวไปไว้ที่ลานนวดข้าว แล้วทำบุญเลี้ยงพระเพื่อเฉลิมฉลองความอุดมสมบูรณ์ เรียกว่า “บุญคูนลาน”

ยามบุญข้าวจี่ /ña:m^{3}bun^{2}khaw^{5}ci:^{4}/ หมายถึง ช่วงเดือน 3 หรือประมาณเดือนกุมภาพันธ์ จะมีการจัดงานบุญประเพณีในวันเพ็ญเดือนสาม ให้ทำบุญข้าวจี่และบุญมาฆบูชา โดยเริ่มพิธีทำบุญข้าวจี่ในตอนเช้า ใช้ข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อน ขนาดเท่ากำปั้นแล้วใช้ไม้ไผ่ที่เหลากลม ๆ เสียบ

ตรงกลาง ตามยาวของปั้นข้าวเหนียวแล้วนำไปปิ้งพอเกรียมแล้วชุบด้วยไข่ ย่างไฟจนสุก แล้วเอาข้าวจี่ใส่บาตรถวายแด่พระสงฆ์

ยามบุญพระเวส /ña:m^{3}bun^{2}phaʔ^{4}we:t^{5}/ หมายถึง ช่วงเดือน 4 หรือประมาณเดือนมีนาคม เป็นช่วงงานบุญประเพณีที่ทำในเดือน 4 ในภาคกลางคืองานบุญมหาชาตินั่นเอง

ยามบุญสงกรานต์ /ña:m^{3}bun^{2}soŋ^{1}ka:n^{2}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือน 5 หรือช่วงเดือนเมษายน ชาวอีสานถือว่าวันสงกรานต์เป็นวันปีใหม่ของชาวอีสาน

ยามบุญบั้งไฟ /ña:m^{3}bun^{2}baŋ^{6}faj^{3}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือน 6 หรือช่วงเดือนพฤษภาคม ชาวอีสานบางจังหวัดที่มีพื้นที่แห้งแล้งจะแห่บั้งไฟเพื่อขอฝน ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ยามบุญชำระ /ña:m^{3}bun^{2}sam^{3}haʔ^{4}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือน 7 หรือช่วงเดือนมิถุนายน โดยชาวอีสานเชื่อว่าเมื่อถึงเดือนเจ็ดต้องทำบุญชำระจิตใจให้สะอาดเพื่อเตรียมตัวเข้าพรรษา ซึ่งเป็นฤดูจำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ นอกจากนี้ ยังมีการไหว้ผีและเสาหลักเมืองอีกด้วย

ยามบุญเข้าพรรษา /ña:m^{3}bun^{2}khaw^{5}phan^{3}sa:^{1}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือน 8 หรือช่วงเดือนกรกฎาคม ชาวบ้านจะพร้อมใจกันมาทำบุญฟังเทศน์ จากนั้นจะแห่เทียนเข้าพรรษา แต่ที่น่าสนใจก็คือการแห่เทียนเข้าพรรษาของชาวอีสานนั้น กระทำกันเป็นพิธีใหญ่ มีการประกวดประชันกัน

ยามบุญข้าวประดับดิน /ña:m^{3}bun^{2}khaw^{5}paʔ^{1}dap^{1}din^{2}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือน 9 หรือช่วงเดือนสิงหาคม เป็นประเพณีแบบพุทธผสมเรื่องวิญญาณ คือ เป็นการทำบุญเพื่อเปรต อุทิศส่วนกุศลแก่ผีไร้ญาติ

ยามบุญข้าวสาก /ña:m^{3}bun^{2}khaw^{5}sa:k^{5}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือน 10 หรือช่วงเดือนกันยายน ประเพณีนี้ตรงกับวันสารทไทย คือ เดือนสิบกลางเดือน อาหารสำคัญในบุญเดือนสิบคือกระยาสารท เพื่อนำไปวัดในวันขึ้น 15 ค่ำ พิธีการทำบุญจะมีการเขียนสลากชื่อเจ้าของสำรับอาหารและเครื่องไทยทานอื่น ๆ ไว้ในถาด พระภิกษุองค์ใดจับได้สลากสำรับอาหารผู้ใด ก็รับอาหารพร้อมกับปัจจัยไทยทานของเจ้าภาพผู้นั้น

ยามบุญออกพรรษา /ña:m^{3}bun^{2}ʔɔ:k^{5}phan^{3}sa:^{1}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือน 11 หรือช่วงเดือนตุลาคม นอกจากจะทำบุญตักบาตรเทโวโรหนะตามพิธีพุทธแล้ว ในภาคอีสาน

ยังมีพิธีการอีกหลายพิธี เช่น บุญตามประทีปโคมไฟ บุญปราสาทผึ้ง เป็นต้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในบทที่ 5 ต่อไป

ยามบุญกฐิน /ña:m^{3}bun^{2}kaʔ^{1}thin^{1}/ หมายถึง งานบุญประเพณีที่ทำในเดือน 12 หรือช่วงเดือนพฤศจิกายน การทอดกฐินจะทอดกันหลังจากเดือน 11 แรมค่ำหนึ่ง ไปจนถึงเดือน 12 กลางเดือน จึงถือว่าสิ้นสุดฤดูทอดผ้ากฐินแล้ว

เรื่องประวัติความเป็นมาและขั้นตอนพิธีกรรมต่าง ๆ ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วอย่างละเอียดในบทที่ 5 ในส่วนของการวิเคราะห์วัฒนธรรมประเพณีของชาวอีสาน

3.2.3.3 คำบอกปีตามระบบปฏิทิน

คำบอกปีพบว่ามี 2 แบบ คือ การบอกปีตามรอบนักษัตรและการบอกปีตามศักราช

1) คำบอกปีตามรอบนักษัตร

คำบอกปีตามรอบนักษัตรเป็นรูปแบบดั้งเดิมและยังปรากฏใช้อยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุ คำว่า “นักษัตร” หมายถึง “ชื่อรอบเวลา กำหนด 12 ปี เป็น 1 รอบ เรียกว่า 12 นักษัตร โดยกำหนดให้สัตว์เป็นเครื่องหมายในปีนั้น ๆ ...” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 570)

ประจักษ์ ประภาพิทยากร (2519: 87) กล่าวถึงปีนักษัตรว่า “เป็นปีทางจันทรคติ มีการเรียกชื่อตามดาวนักษัตร 12 รูป ตามจักรราศี แต่ชื่อปีเราใช้ภาษาเขมรเป็นหลัก ปีชนิดนี้ตั้งตามเค้าการโคจรของดาวพฤหัสบดี ซึ่งมีระยะโคจรรอบจักรราศีหนึ่ง 12 ปี”

จะเห็นได้ว่า รอบนักษัตร คือ รอบเวลาที่กำหนดให้ 12 ปี เป็น 1 รอบ และเนื่องจากมีการเรียกชื่อตามดาวนักษัตร 12 รูป ตามจักรราศี และกำหนดให้สัตว์เป็นเครื่องหมายตามปีนั้น ๆ จึงเรียกว่า 12 นักษัตร และจากข้อมูลพบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนเรียกทั้งชื่อปี 12 นักษัตร และชื่อสัตว์สัญลักษณ์ประจำปีทั้ง 12 ปี ดังนี้

ปีชวด /pi:^{2}suat^{6}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ หนู เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีหนู** /pi:^{2}nu:^{1}/

ปีฉลู /pi:^{2}saʔ^{4}lu:^{3}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ วัว เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีวัว** /pi:^{2}wua^{3}/

ปีขาล /pi:^{2}kha:n^{1}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ เสือ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีเสือ** /pi:^{2}sɯa^{1}/

ปีเถาะ /pi:^{2}thɔʔ^{1}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ กระต่าย เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีกระต่าย** /pi:^{2}kaʔ^{1}ta:j^{4}/

ปีมะโรง /pi:^{2}maʔ^{4}lo:ŋ^{3}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ งูใหญ่ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีงูใหญ่** /pi:^{2}ŋu:^{3}ñaj^{4}/

ปีมะเส็ง /pi:^{2}maʔ^{4}seŋ^{1}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ งูเล็ก เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีงูเล็ก** /pi:^{2}ŋu:^{3}lek^{4}/

ปีมะเมีย /pi:^{2}maʔ^{4}mia^{3}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ ม้า เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีม้า** /pi:^{2}ma:^{6}/

ปีมะแม /pi:^{2}maʔ^{4}mɛ:^{3}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ แพะ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีแพะ** /pi:^{2}phɛʔ^{4}/

ปีวอก /pi:^{2}wɔ:k^{6}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ ลิง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีลิง** /pi:^{2}liŋ^{3}/

ปีระกา /pi:^{2}laʔ^{4}ka:^{2}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ ไก่ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีไก่** /pi:^{2}kaj^{4}/

ปีจอ /pi:^{2}cɔ:^{2}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ หมา เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีหมา** /pi:^{2}ma:^{1}/

ปีกุน /pi:^{2}kun^{2}/ มีสัตว์สัญลักษณ์คือ หมู เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปีหมู** /pi:^{2}mu:^{1}/

ปีนักษัตรต่าง ๆ เหล่านี้ สามารถแสดงอยู่ในแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 19 แสดงปีนักษัตร

(ที่มาของภาพ: http://horo.thaika.com/ดูดวงตามปีนักษัตร)

นอกจากนี้ จากข้อมูลคำศัพท์เกี่ยวกับชื่อปีในพจนานุกรมทั้ง 7 เล่มที่ผู้วิจัยเลือกมาเก็บข้อมูลคำศัพท์นั้น ผู้วิจัยยังพบปีโบราณแบบหนไทที่ชาวอีสานใช้กันในอดีต ซึ่งในปัจจุบันแทบไม่มีใครรู้จักและไม่พบการใช้ในปัจจุบัน แต่ก็ยังพอมีคนที่รู้จักปีเช่นนี้บ้าง โดยพบเฉพาะในกลุ่มคนอีสานที่มี

ความรู้ทางด้านโหราศาสตร์ และบางคนเคยได้ยินจากพ่อแม่ของตนที่เสียชีวิตไปแล้ว ปีดังกล่าวเทียบได้กับปีชวดถึงปีกุนตามรอบนักษัตร 12 ปี ดังนี้

ปีไจ้ /pi:^{2}caj^{6}/ เท่ากับปีชวด

ปีเป้า /pi:^{2}paw^{6}/ เท่ากับปีฉลู

ปียี่ /pi:^{2}ɲi:^{4}/ เท่ากับปีขาล

ปีเหม้า /pi:^{2}maw^{6}/ เท่ากับปีเถาะ

ปีสี /pi:^{2}si:^{1}/ เท่ากับปีมะโรง

ปีไส้ /pi:^{2}saj^{5}/ เท่ากับปีมะเส็ง

ปีซะง้า /pi:^{2}saʔ^{4}ŋa:^{5}/ เท่ากับปีมะเมีย

ปีมดหรือ**เม็ด** /pi:^{2}mot^{4}/ หรือ /pi:^{2}met^{4}/ เท่ากับปีมะแม

ปีสัน /pi:^{2}san^{1}/ เท่ากับปีวอก

ปีเร้า /pi:^{2}haw^{6}/ เท่ากับปีระกา

ปีเส็ด /pi:^{2}set^{1}/ เท่ากับปีจอ

ปีไค้หรือ**ไก๊** /pi:^{2}khaj^{6}/ หรือ /pi:^{2}kaj^{6}/ เท่ากับปีกุน

เรื่องเกี่ยวกับศักราชหนไทนี้ วินัย พงศ์ศรีเพียร (2552: 69-70) อธิบายว่า

> “ศักราชหนไทถือเป็นศักราชดั้งเดิมของกลุ่มคนไทในลาว ในภาคเหนือของไทย ในพม่า และในอัสสัม ระบบศักราชหนไทมีวัฏจักร 60 ปี วันแต่ละวันในวัฏจักร 60 ปีจะมีชื่อเรียกเฉพาะซึ่งประกอบขึ้นจากหน่วยคำ 2 ประเภท คือ แม่ปีกับลูกปี “แม่ปี” คือ ปีกำกับศักราชมีอยู่ 10 คำด้วยกัน ได้แก่ กัด กด รวง (ลวงหรือฮวง) เต่า กา กาบ ดับ ระวาย (ฮวาย) เมิง และเปลิก (เปิก) ส่วน “ลูกปี” ประกอบด้วยคำไทยเดิม (ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากจีน) ที่ใช้เรียกปีนักษัตรทั้ง 12 ได้แก่ ไก่ (ไก๊) ไจ้ เปล้า (เป้า) ยี เหม้า สี ไส้ ซง้า เม็ด สัน เร้า (เล้าหรือเฮ้า) และเส็ด”

จากข้อความข้างต้น วินัยได้ให้ความเห็นว่า ระบบศักราชหนไทนี้คนไทยน่าจะรับมาจากจีน ซึ่งก็สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของประเสริฐ ณ นคร (2549: 309) ที่กล่าวว่า “การนับปีแบบโบราณของไทยตรงกับปีของจีนสมัยโบราณ...แสดงว่าไทยเคยอยู่ใกล้ชิดกับจีนมาเมื่อสองพันปีก่อนแล้ว”

และข้อสันนิษฐานของยอร์ช เซเดส์ (1935 อ้างถึงใน ยอร์ช เซเดส์ กับไทยศึกษา, 2546: 323-324) ในบทความเรื่อง “ความเป็นมาของรอบนักษัตรในกัมพูชา” เขาเชื่อว่าทุกวันนี้ชาวเขมรและชาวสยามต่างใช้รอบหกสิบปีที่เกิดจากการใช้รอบสิบสองปีควบคู่กับรอบสิบปี โดยระบบนี้มีความคล้ายคลึงกับระบบที่ใช้กันอยู่ในประเทศจีนมาแต่โบราณ แต่ก็ไม่ได้ยืมระบบนี้มาโดยตรง เพราะมีการเปลี่ยนแปลงของระบบเดิมด้วย

จากแนวคิดต่าง ๆ ข้างต้นที่สอดคล้องกัน ทำให้เห็นว่าระบบศักราชหนไทที่คนไทยในอดีตใช้กันนี้ น่าจะเป็นระบบที่รับมาจากชนชาติจีนนั่นเอง

จากการที่ผู้บอกภาษาไม่ใช้คำบอกปีเช่นนี้แล้วในปัจจุบัน แต่ยังคงพบอยู่ในพจนานุกรมภาษาถิ่นนั้น อาจเป็นเพราะว่าภาษาของท้องถิ่นได้เปลี่ยนแปลงไปจากเวลาที่เก็บคำเหล่านี้ในพจนานุกรม กล่าวคือ คำเหล่านี้อาจมีใช้อยู่จริงในขณะที่พจนานุกรมได้เก็บรวบรวมคำศัพท์ต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ แต่เมื่อเวลาผ่านไปคำเหล่านี้พบว่าการใช้น้อยลงหรือไม่มีใครใช้พูดแล้วในปัจจุบัน อันเนื่องมาจากการได้รับอิทธิพลจากภาษาไทยถิ่นกลางหรือจากปัจจัยอื่น ๆ ก็ทำให้เราเห็นคำเหล่านี้แค่เพียงในพจนานุกรมเท่านั้น นั่นคือภาษาได้เปลี่ยนแปลงไป ณ เวลาที่เก็บคำเหล่านี้ในพจนานุกรม หรืออาจจะเป็นไปได้ว่าคำเหล่านี้ไม่ได้ถูกใช้ในภาษาพูด แต่มีการใช้ในภาษาเขียนหรือใช้ในแวดวงภาษาที่เฉพาะ เช่น ในภาษาราชการ เป็นต้น จึงพบปีเหล่านี้เฉพาะแต่ในพจนานุกรมเท่านั้น

2) คำบอกปีตามศักราช

เป็นรูปแบบที่นิยมใช้ในกลุ่มคนรุ่นใหม่เกือบทั้งหมด การบอกปีตามศักราชในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนบอกตามพุทธศักราช มีลักษณะคือ ปี +(พ.ศ.)+ ตัวเลข เช่น ปี 2553 /pi:^{2}sɔ:ŋ^{1}phan^{3}ha:^{5}rɔ:j^{6}ha:^{5}sip^{1}sa:m^{1}/ หรือ /pi:^{2}ha:^{5}sa:m^{1}/ หรือ ปี พ.ศ. 2557 /pi:^{2}phut^{4}ta^{4}sak^{1}ka^{1}ra:t^{6}sɔ:ŋ^{1}phan^{3}ha:^{5}rɔ:j^{6}ha:^{5}sip^{1}jet^{1}/ เป็นต้น

เรื่องการบอกปีตามศักราชนี้ ประจักษ์ ประภาพิทยากร (2519: 98) ได้อธิบายไว้ว่า

> “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการใช้พุทธศักราชแทนรัตนโกสินทร์ศักราช เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2455 (ร.ศ. 131) ทั้งนี้ เพราะมีพระราชดำริว่า การใช้รัตนโกสินทร์ศกนั้น สะดวกก็แต่ในกาลปัจจุบันและอนาคต ส่วนอดีต การคำนวณก็จะยุ่งยาก ทั้งไทยเราเป็นเมืองพุทธศาสนา จึงทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้พุทธศักราช อันที่จริงพุทธศักราชไทยเราใช้มาแต่โบราณแล้ว แต่ใช้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก พระพุทธศักราชนี้ นับแต่พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธ์สู่ปรินิพพานได้ครบ 1 ปี พระพุทธศักราชนี้ก่อนคริสตศักราช 543 ปี เข้ามาสู่เมืองไทยประมาณ พ.ศ. 300 สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งแคว้นมคธผู้เป็นองค์

อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และได้ทำตติยสังคายนาและมีพระเถระเข้ามาเผยแพร่ใน
เมืองไทย”

จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่า ศักราชที่เรียกว่า “พุทธศักราช” นี้ เข้ามาสู่เมืองไทยเป็นเวลานานกว่า 2,000 ปีแล้ว อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันนี้ระบบศักราชอื่น อย่างเช่น “คริสตศักราช” เริ่มเข้ามาสู่สังคมไทยมากขึ้นทุกวัน คนในสังคมเมืองก็ใช้ระบบศักราชนี้มากขึ้นด้วย ซึ่งต่างจากคนในสังคมชนบทโดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่ยังคงใช้ระบบพุทธศักราชกันอยู่ทั่วไป

<u>สรุป</u>

วิธีการบอกจุดของเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน มีด้วยกันหลากหลายวิธี ดังนี้

วิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วันของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสามารถจำแนกเป็น 4 วิธี ได้แก่ วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว ได้แก่ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาว การสังเกตพฤติกรรมของคน ทั้งกิจวัตรประจำวันทั้งของพระสงฆ์และของฆราวาส การสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ ได้แก่ ไก่ นก ควาย และลิง และวิธีการบอกจุดของเวลาโดยระบบตัวเลขตามระบบนาฬิกา

วิธีการบอกวัน เดือน ปีของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสามารถจำแนกได้หลายวิธี ได้แก่ วิธีการบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต วิธีการบอกวัน เดือน ปีตามแนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลาย และวิธีการบอกวัน เดือน ปี ตามระบบปฏิทิน

กล่าวโดยสรุป จากคำบอกจุดของเวลาในบทนี้ ทำให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนยังคงมีการใช้คำบอกเวลาที่อ้างอิงจากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติรอบตัว อาทิ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาว อ้างอิงจากพฤติกรรมของคน และการอ้างอิงจากพฤติกรรมของสัตว์ ทั้งที่ในปัจจุบันมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่าง ๆ มากมายเข้ามาในท้องถิ่น ซึ่งน่าจะมีผลอย่างมากต่อการกำหนดเวลาที่แน่นอน ดังเช่นการใช้นาฬิกาหรือปฏิทินเป็นเครื่องมือบอกเวลา แต่ก็ยังพบว่ามีการใช้คำบอกเวลาโดยประมาณที่อ้างอิงจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวอยู่ นั่นแสดงให้เห็นว่า วิถีชีวิตของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนนั้น ยังคงพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวนั่นเอง และลักษณะเช่นนี้เองที่เรียกว่าภาษาสามารถสะท้อนวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นได้ ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวอย่างละเอียดในบทที่ 5 อย่างไรก็ตาม การที่พบว่าคำบางคำไม่นิยมใช้แล้วในปัจจุบัน หรือใช้พูดกันเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุหรือกลุ่มคนบางอาชีพเท่านั้น หรือเลิกใช้ไปแล้ว

นั้น ก็ทำให้เห็นว่า ความเจริญต่าง ๆ ที่เข้ามาในวิถีชีวิตของชาวอีสานนับว่ามีอิทธิพลไม่น้อยต่อการใช้ภาษาของคนในท้องถิ่น อีกทั้งการรับวัฒนธรรมจากภาคกลางก็ทำให้การใช้ภาษาแบบดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปด้วย

จากวิธีการบอกจุดของเวลาต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมานี้ คงพอจะทำให้เห็นแล้วว่าคำบอกจุดของเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีความเหมือนหรือความแตกต่างจากท้องถิ่นอื่นอย่างไรบ้าง ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะนำเสนอเรื่องวิธีการบอกระยะเวลา ซึ่งเป็นการวิเคราะห์สำนวนที่เกี่ยวกับระยะเวลา และองค์ประกอบของคำบอกระยะเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

บทที่ 4

วิธีการบอกระยะของเวลาวัน เดือน ปี

ในบทที่ 4 นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาคำบอกเวลาที่แสดงระยะเวลา ระยะของเวลาในงานวิจัยนี้หมายถึง “ช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งในกระแสเวลา ระยะของเวลาจะแสดงช่วงเวลาที่สั้น-ยาวหรือจำนวนของเวลา ซึ่งตอบคำถามที่ว่า เวลาเท่าไร ได้” (ฮุยถาย หยู, 2547: 8) เช่น เมื่อถามว่า คุณจะไปเชียงใหม่นานเท่าไร ผู้ตอบคำถามก็อาจจะตอบว่า “4 วัน” หรือ “ครึ่งปี” เป็นต้น คำทั้งสองมีความหมายแสดงถึงระยะหรือช่วงของเวลาที่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดอย่างชัดเจน แต่ก็มีคำบอกระยะเวลาอีกแบบหนึ่งที่ไม่สามารถระบุระยะเวลาที่แน่นอนได้ เช่น “ชั่วหม้อข้าวเดือด” หรือ “ครู่หนึ่ง” หรือ “ปีกว่า” เป็นต้น คำบอกระยะเวลาเหล่านี้บอกช่วงระยะเวลาได้โดยการประมาณและไม่สามารถระบุอย่างชัดเจนได้

จากข้อมูลคำบอกระยะเวลาที่รวบรวมได้พบว่า สามารถจำแนกวิธีการบอกระยะเวลาออกเป็น 2 วิธีด้วยกัน ได้แก่ วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้สำนวนต่าง ๆ และวิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้หน่วยสร้างต่าง ๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้สำนวนต่าง ๆ

คำว่า “สำนวน” ในงานวิจัยนี้ หมายถึง ถ้อยคำที่ไม่ได้มีความหมายตรงไปตรงมาตามตัวอักษรหรือแปลตามรากศัพท์ แต่เป็นถ้อยคำที่มีความหมายเป็นอย่างอื่น คือ เป็นชั้นเชิงชวนให้คิดซึ่งอาจจะเป็นในเชิงเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย (ไขสิริ ปราโมช ณ อยุธยา, 2539: 4)

จากข้อมูลที่รวบรวมได้พบว่า มีสำนวนที่ผู้บอกภาษาชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนใช้บอกระยะเวลาอยู่จำนวนหนึ่ง โดยมีความหมายบอกระยะเวลาแบบการประมาณ ไม่สามารถระบุช่วงระยะเวลาที่แน่นอนได้ สำนวนเหล่านี้แบ่งได้เป็น 4 ประเภทตามความหมาย ได้แก่ สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ และสำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับเมืองโบราณ ดังนี้

4.1.1 สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง

สำนวนประเภทนี้ เป็นสำนวนที่มีความหมายบ่งบอกระยะเวลาที่ยาวนานจนประมาณไม่ได้ คำที่นำมาประกอบเป็นสำนวนประเภทนี้ มักจะหมายถึงระยะเวลายาวนานอยู่ภายในตัว โดยไม่ได้เปรียบเทียบความหมายจากสิ่งอื่นใด เช่น

ชั่วนาตาปี /sua^{4}na:^{3}ta:^{2}pi:^{2}/

ชั่วนิรันดร /sua^{4}niʔ^{4}lan^{3}dɔ:n^{2}/

สมัยดึกดำบรรพ์ /saʔ^{1}maj^{1}dək^{1}dam^{2}ban^{2}/

จากข้อมูลข้างต้น สำนวน “**ชั่วนาตาปี**” /sua^{4}na:^{3}ta:^{2}pi:^{2}/ หมายถึง ระยะเวลายาวนานตลอดไป เช่น ลมพัดอยู่*ชั่วนาตาปี* หมายความว่า ลมยังคงพัดอยู่เสมอตลอดไป ไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานกี่ปีกี่ชาติก็ยังคงพัดอยู่อย่างนั้นเสมอไปเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด

สำนวน “**ชั่วนิรันดร**” /sua^{4}niʔ^{4}lan^{3}dɔ:n^{2}/ หมายถึง ระยะเวลาที่ยาวนานต่อเนื่องไปไม่มีที่สิ้นสุด

สำนวน “**สมัยดึกดำบรรพ์**” /saʔ^{1}maj^{1}dək^{1}dam^{2}ban^{2}/ หมายถึง ระยะเวลาอันยาวนานที่ไม่สามารถระบุระยะเวลาที่แน่นอนได้

เมื่อพิจารณาสำนวนเหล่านี้ตามแนวคิดจุดเริ่มต้น-จุดปลาย และแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จะเห็นว่าแต่ละสำนวนมีความหมายแตกต่างกัน โดยสำนวน “**ชั่วนาตาปี**” บ่งบอกระยะเวลาที่ดำเนินต่อเนื่องไปอย่างสม่ำเสมออยู่ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตโดยไม่มีจุดสิ้นสุด ส่วนสำนวน “ชั่วนิรันดร” หมายถึง ระยะเวลายาวนานที่มีจุดเริ่มต้นจากเวลา ณ ปัจจุบัน หรือ อ้างอิงเวลาปัจจุบันเป็นจุดตั้งต้น เรื่อยไปจนถึงอนาคตที่ไม่มีที่สิ้นสุด และสำนวน “**สมัยดึกดำบรรพ์**” หมายถึง ระยะเวลายาวนานที่มีจุดเริ่มต้นจากเวลาในอดีต เรื่อยมาจนถึงเวลาในปัจจุบัน ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 20 แสดงช่วงระยะเวลาของสำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง

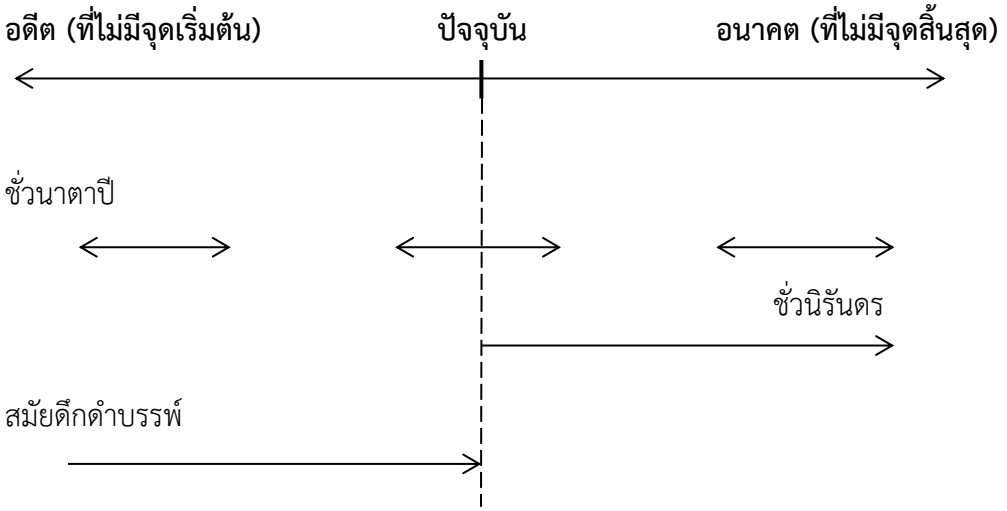

สรุปได้ว่า สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง นอกจากจะมีความหมายบ่งบอกระยะเวลายาวนานมาก ๆ แล้ว ยังมีความหมายถึงการเริ่มต้นและสิ้นสุดของเวลา ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตแฝงอยู่ด้วย ทำให้เกิดความแตกต่างทางความหมาย จนนำไปสู่บริบทการใช้ที่แตกต่างกัน

4.1.2 สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน

จากข้อมูลพบว่า สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคนสามารถแบ่งย่อยได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของอวัยวะของคน สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน และสำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับอายุของคน ดังนี้

1) สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของอวัยวะของคน

สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของอวัยวะของคนเป็นการนำการเคลื่อนไหวของอวัยวะมาเปรียบเทียบกับเวลาโดยการประมาณ โดยเป็นการเคลื่อนไหวในช่วงเวลาสั้น ๆ เท่านั้น จากข้อมูลพบการเคลื่อนไหวของอวัยวะในร่างกาย ได้แก่ การกลั้นหายใจ และการกะพริบตา ดังนี้

ชั่วอึดใจ /sua^{4}ʔɯt^{1}caj^{2}/

ชั่วอึดใจเดียว /sua^{4}ʔɯt^{1}caj^{2}diaw^{2}/

ชั่วพริบตา /sua^{4}phip^{4}ta:^{2}/

สำนวน “**ชั่วอึดใจ**” /sua^{4}ʔɯt^{1}caj^{2}/ หรือ “**ชั่วอึดใจเดียว**” /sua^{4}ʔɯt^{1}caj^{2}diaw^{2}/ เป็นสำนวนบอกระยะเวลาที่เทียบระยะเวลาการกลั้นหายใจของคนเราในระยะเวลาสั้น ๆ

สำนวน “**ชั่วพริบตา**” /sua^{4}phip^{4}ta:^{2}/ หมายถึง ระยะเวลาเท่ากับการกะพริบตาครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาที่สั้นมาก

สำนวนดังกล่าวนี้ ต่างบ่งบอกความหมายว่าเป็นระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ แต่ไม่บ่งบอกชัดเจนว่ากี่นาทีหรือกี่วินาที หากเปรียบเทียบการเคลื่อนไหวอวัยวะทั้งสองอาการ จะเห็นว่ามีระยะเวลาที่แตกต่างกัน กล่าวคือ การกะพริบตามีระยะของเวลาสั้นกว่าการกลั้นหายใจครั้งหนึ่ง ๆ จึงทำให้เกิดความหมายของระยะเวลาที่สั้นแตกต่างกัน และนำมาสู่การใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ดี เมื่อมนุษย์สังเกตอาการดังกล่าวที่เกิดขึ้นภายในร่างกายของตนเอง และเห็นว่าเกิดขึ้นเป็นประจำสม่ำเสมอ จึงนำอาการดังกล่าวมากำหนดใช้เป็นคำบอกระยะเวลา

2) สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน

สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน เท่าที่พบได้แก่ พฤติกรรมการวิ่ง การหุงข้าว การกินหมาก และการนั่ง ซึ่งเป็นการกระทำที่คนในสังคมปฏิบัติอยู่บ่อย ๆ ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ หรือในชีวิตประจำวัน จึงนำพฤติกรรมดังกล่าวมาบ่งบอกระยะเวลาโดยประมาณ ดังนี้

ชั่วแล่น /sua^{4}lɛ:n^{4}/

ชั่วเคี้ยวหมากจืด /sua^{4}khiaw^{6}ma:k^{5}cɯ:t^{5}/

ชั่วหม้อนึ่งเดือด /sua^{4}mɔ:^{5}nɯŋ^{4}dɯat^{5}/

ชั่วนึ่งข้าวสุก /sua^{4}nɯŋ^{4}khaw^{5}suk^{1}/

พอนึ่งข้าวสุก /phɔ:^{3}nɯŋ^{4}khaw^{5}suk^{1}/

พอนั่งก้นสิอุ่น /phɔ:^{3}naŋ^{4}kon^{6}siʔ^{1}ʔun^{4}/

สำนวน “**ชั่วแล่น**” /sua^{4}lɛ:n^{4}/ หมายถึง “ระยะเวลาอาจถึง 5 หรือ 10 นาที เรียกชั่วแล่น” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 278) เป็นพฤติกรรมการวิ่งไปยังที่ใดที่หนึ่งที่ไม่ไกลมากนัก

สำนวน “**ชั่วเคี้ยวหมากจืด**” /sua^{4}khiaw^{6}ma:k^{5}cɯ:t^{5}/ หมายถึง “เวลาประมาณ 20-30 นาที มาจากระยะเวลาในการเคี้ยวหมาก 1 คำ ตั้งแต่เริ่มเคี้ยวจนหมากจืดหมดคำ จึงคายชานหมากทิ้ง, พูดเพี้ยนเป็น *ชั่วเคี้ยวหมากแหลก* ก็มี” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553ข: 29) ดังนั้น สำนวนชั่วเคี้ยว

หมากจืด จึงเป็นสำนวนที่เปรียบเทียบกับระยะเวลาในการเคี้ยวหมาก 1 คำ แสดงว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีวัฒนธรรมการกินหมากอยู่ทั่วไป เมื่อเห็นว่าเป็นพฤติกรรมที่คนทั่วไปในสังคมต่างก็ทำเหมือน ๆ กัน จึงนำมากำหนดใช้เป็นสำนวนบอกระยะเวลาขึ้น

สำนวน “**ชั่วหม้อนึ่งเดือด**” /sua^{4}mɔ:^{5}nɯŋ^{4}dɯat^{5}/ เป็นสำนวนบอกระยะเวลาโดยเทียบกับเวลาที่ใช้นึ่งข้าวเหนียวหม้อหนึ่ง โดยผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า ระยะเวลาที่ตั้งหม้อข้าวจนถึงข้าวเดือดใช้เวลาประมาณ 10-15 นาที จนกระทั่งข้าวสุกรับประทานได้จะใช้เวลาประมาณ 20-30 นาที จะเห็นว่า ระยะเวลาที่ใช้นึ่งข้าวจนข้าวสุกรับประทานได้จะใช้เวลาประมาณ 20-30 นาที ทำให้เกิดสำนวน “ชั่วนึ่งข้าวสุก” /sua^{4}nɯŋ^{4}khaw^{5}suk^{1}/ หรือ “พอนึ่งข้าวสุก” /phɔ:^{3}nɯŋ^{4}khaw^{5}suk^{1}/

สำนวน “**พอนั่งก้นสิอุ่น**” /phɔ:^{3}naŋ^{4}kon^{6}siʔ^{1}ʔun^{4}/ หมายถึง ระยะเวลาประมาณ 10-15 นาที การนั่งให้พื้นเก้าอี้หรือพื้นกระดานที่นั่งร้อนต้องใช้เวลาระยะหนึ่งพอสมควร สำนวนนี้อาจคล้ายกับสำนวน “เก้าอี้ยังไม่ทันร้อน” ซึ่งเป็นสำนวนเกี่ยวกับการนั่ง เก้าอี้ยังไม่ทันร้อน หมายถึง นั่งเวลาแป๊บเดียว การนั่งให้เก้าอี้ร้อนนั้นต้องใช้เวลาพอสมควร ดังนั้น การบอกว่าเก้าอี้ยังไม่ทันร้อนนั้นก็แสดงว่าไม่ได้ใช้เวลานานเท่าไรหรือเก้าอี้ที่นั่งนั้นยังไม่ทันร้อนเลย (ฮุยถาย หยู, 2547: 99)

จากสำนวนดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าสำนวนเหล่านี้มีความหมายถึงช่วงระยะเวลาสั้นที่มีขอบเขตของระยะเวลาไม่ชัดเจนแน่นอน โดยสำนวน “ชั่วแล่น” มีระยะเวลาสั้นที่สุด ประมาณ 5 หรือ 10 นาที ต่อมาเป็นสำนวน “พอนั่งก้นสิอุ่น” และ “ชั่วหม้อนึ่งเดือด” ที่มีระยะเวลาประมาณ 10-15 นาที เช่นเดียวกัน จากนั้นเป็นสำนวน “ชั่วเคี้ยวหมากจืด” และ “ชั่วนึ่งข้าวสุก”หรือ “พอนึ่งข้าวสุก” ที่มีระยะเวลาประมาณ 20-30 นาที

3) สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับอายุของคน

สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับอายุของคน เท่าที่พบมักประกอบด้วยคำว่า “ชั่ว” /sua^{4}/ เป็นคำแรก และต่อด้วยคำว่า “คน ชีวิต ลูก หลาน” หากเป็นคำว่า “สมัย” /saʔ^{1}maj^{1}/ มักจะตามด้วยชื่อคน และคำว่า “ตั้งแต่” /taŋ^{6}tɛ:^{4}/ จะตามด้วยคำนามอื่น ๆ ซึ่งสำนวนเหล่านี้เป็นสำนวนที่บอกระยะเวลาโดยประมาณที่ยาวนาน เช่น

ชั่วอายุคน /sua^{4}ʔa:^{2}juʔ^{4}khon^{3}/

ชั่วชีวิต /sua^{4}si:^{3}wit^{4}/

ชั่วลูกชั่วหลาน /sua^{4}lu:k^{6}sua^{4}la:n^{3}/

สมัยปู่สังกะสายย่าสังกะสี /saʔ^{1}maj^{1}pu:^{4}saŋ^{1}kaʔ^{1}sa:^{1}ña:^{4}saŋ^{1}kaʔ^{1}si:^{1}/

สมัยเจ้าอนุวงศ์ /saʔ^{1}maj^{1}caw^{6}ʔaʔ^{1}nuʔ^{4}woŋ^{3}/

ตั้งแต่ปุแต่ปู้ /taŋ^{6}tɛ:^{4}puʔ^{1}tɛ:^{4}pu:^{6}/

สมัยครั้งพุทธกาล /saʔ^{1}maj^{1}khaŋ^{6}phut^{4}thaʔ^{4}ka:n^{2}/

สำนวนว่า “**ชั่วอายุคน**” /sua^{4}ʔa:^{2}juʔ^{4}khon^{3}/ “**ชั่วชีวิต**” /sua^{4}si:^{3}wit^{4}/ หมายถึง ชั่วระยะเวลาที่ยาวนานโดยประมาณจากอายุของคนรุ่นเดียว และอาจจะไม่ถึง 100 ปี

สำนวน “**ชั่วลูกชั่วหลาน**” /sua^{4}lu:k^{6}sua^{4}la:n^{3}/ หมายถึง ระยะเวลายาวนานเป็นหลายรุ่นคน

สำนวน “**สมัยปู่สังกะสาย่าสังกะสี**” /saʔ^{1}maj^{1}pu:^{4}saŋ^{1}kaʔ^{1}sa:^{1}ña:^{4}saŋ^{1}kaʔ^{1}si:^{1}/ หมายถึง ระยะเวลายาวนานตั้งแต่สมัยสร้างโลก

ชาวอีสานเชื่อว่าปู่สังกะสาและย่าสังกะสีเป็นมนุษย์ชายหญิงคู่แรกที่กำเนิดขึ้นมาบนโลก กลายเป็นต้นบรรพบุรุษของมนุษย์ จะเห็นว่าความเชื่อเรื่องนี้มีความสำคัญกับชาวอีสาน เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องราวในอดีต ชาวอีสานจึงนำชื่อของปู่สังกะสาและย่าสังกะสีมากำหนดเป็นระยะเวลาว่าเกิดเหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นมานานมากแล้ว เช่น ผู้บอกภาษาเล่าว่าในหมู่บ้านมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์อยู่แห่งหนึ่ง เมื่อถามว่าบ่อน้ำนี้มีมาตั้งแต่เมื่อไร ผู้บอกภาษาตอบว่า “มีมาตั้งแต่สมัยปู่สังกะสาย่าสังกะสีแล้ว” คือ ผู้บอกภาษาไม่รู้ว่าบ่อน้ำนี้กำเนิดมาตั้งแต่เมื่อไร จึงประมาณเอาว่าน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยสร้างโลกแล้ว ซึ่งขณะที่สร้างโลกนั้นก็มีปู่สังกะสาและย่าสังกะสีกำเนิดขึ้นมา จึงนำชื่อของคนทั้งสองมากำหนดเป็นสำนวนดังกล่าวในปัจจุบัน จะเห็นว่าผู้บอกภาษาใช้สำนวนนี้โดยไม่ได้คำนึงถึงความหมายตามรูปศัพท์ คือ ใช้โดยไม่รู้ว่าสมัยปู่สังกะสาและย่าสังกะสีนั้นเป็นปีใด แต่จะใช้ในความหมายว่าเป็นระยะเวลายาวนานในอดีตเท่านั้น

สำนวน “**สมัยเจ้าอนุวงศ์**” /saʔ^{1}maj^{1}caw^{6}ʔaʔ^{1}nuʔ^{4}woŋ^{3}/ หมายถึง ระยะเวลานานโดยเปรียบเทียบกับสมัยสงครามเจ้าอนุวงศ์ เหตุการณ์นี้นับว่าเกิดขึ้นมาเป็นเวลาหลายร้อยปีแล้ว ซึ่งประวัติของเรื่องนี้ ได้แสดงให้เห็นว่า เจ้าอนุวงศ์มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชาติไทยอยู่ไม่น้อย และเป็นที่จดจำของคนไทยและคนลาวมาจนถึงทุกวันนี้ โดยกลุ่มคนที่ใช้สำนวนนี้ก็มีเฉพาะแต่ผู้สูงอายุเท่านั้น และคนที่ใช้ส่วนใหญ่ก็จะรู้จักที่มาของสำนวนนี้เป็นอย่างดี

สำนวนนี้มีที่มาจากสมัยสงครามเจ้าอนุวงศ์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2369 เจ้าอนุวงศ์เป็นกษัตริย์ของอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ และได้เข้ารับราชการกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแห่งกรุงสยาม ต่อมาเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จขึ้น

ครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมา เจ้าอนุวงศ์เห็นว่าเป็นช่วงเปลี่ยนแผ่นดินจึงคิดแยกตัวเป็นอิสระ จึงระดมกำลังรวมกับเจ้าราชบุตรโย้ซึ่งครองจำปาสักยกทัพมาตีสยามทางด้านภาคอีสานของไทยในปัจจุบัน พร้อมทั้งแสวงหาพันธมิตรจากหลวงพระบางและหัวเมืองล้านนา แต่ก็ไม่ได้รับการตอบสนอง ต่อมาเจ้าอนุวงศ์ก็ยังพยายามจะยกทัพมารบกับสยามในบริเวณภาคอีสานของไทยอยู่หลายครั้งแต่ก็ไม่สำเร็จ จนกระทั่งครั้งที่เจ้าอนุวงศ์หนีไปหลบภัยที่เมืองพวน แต่เจ้าน้อยเมืองพวนกลับจับตัวเจ้าอนุวงศ์และพระราชวงศ์ที่เหลืออยู่ส่งลงมากรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระพิโรธเจ้าอนุวงศ์มาก จึงทรงให้คุมขังเจ้าอนุวงศ์ประจานกลางพระนครจนสิ้นพระชนม์ ส่วนกรุงเวียงจันทน์ที่เจ้าอนุวงศ์ยึดไปนั้นก็ทรงมีพระบรมราชโองการให้ทำลายจนไม่เหลือสภาพความเป็นเมือง และตั้งศูนย์กลางการปกครองฝ่ายไทยเพื่อดูแลอาณาเขตของอาณาจักรเวียงจันทน์ที่เมืองหนองคายแทน (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 1, 2542: 7-15)

สำนวน “**ตั้งแต่ปุแต่ปู้**” /taŋ^{6}tɛ:^{4}puʔ^{1}tɛ:^{4}pu:^{6}/ หมายถึง “บรรพกาล, นมนานกาเล โลกตั้งมาทีแรกเรียก ตั้งแต่ปุแต่ปู้มีปู่สังกะสากับย่าสังกะสีมาเกิดก่อน” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 516) ดังนั้น สำนวนตั้งแต่ปุแต่ปู้จึงหมายถึง ระยะเวลายาวนานตั้งแต่สมัยโลกตั้งมาทีแรก

สำนวน “**สมัยครั้งพุทธกาล**” /saʔ^{1}maj^{1}khaŋ^{6}phut^{4}thaʔ^{4}ka:n^{2}/ หมายถึง ระยะเวลายาวนานมาก

คำว่า “พุทธกาล” หมายถึง สมัยเมื่อพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ พุทธสมัย ก็ใช้ (ปาก) ช่วงระยะเวลาที่เชื่อกันว่าหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ 5,000 ปี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 795) ดังนั้น สำนวน “สมัยครั้งพุทธกาล” จึงหมายถึง ระยะเวลายาวนานโดยประมาณจากเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ หรือช่วงระยะเวลาที่เชื่อกันว่าหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว จนถึงปัจจุบันก็นับเป็นเวลากว่า 2,500 ปีมาแล้ว อย่างไรก็ดี สำนวนดังกล่าวก็ไม่ได้แสดงเวลาตามคำศัพท์โดยตรง หากแต่ช่วยแสดงความรู้สึกว่า เป็นระยะเวลาที่ยาวนานจนประมาณไม่ได้ และเนื่องจากคนในสังคมให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนา จึงได้นำช่วงเวลาสำคัญในศาสนามากำหนดเป็นคำบอกระยะเวลาในปัจจุบัน

นอกจากนี้ หากพิจารณาความหมายของสำนวนตามแนวคิดจุดเริ่มต้น-จุดปลาย และแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จะเห็นว่า สำนวน “**สมัยครั้งพุทธกาล**” มีลักษณะคล้ายกับสำนวน “**สมัยเจ้าอนุวงศ์**” และ “**สมัยปู่สังกะสาย่าสังกะสี**” คือหมายถึง ระยะเวลายาวนานที่มีจุดเริ่มต้นจากอดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน แต่เวลาในอดีตของทั้งสามสำนวนนี้ หากพิจารณาความหมายตามคำศัพท์อาจทำให้ทราบเวลาที่ค่อนข้างแน่นอนว่ามีจุดเริ่มต้นจากช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ ช่วงเวลา

ที่เกิดสงครามเจ้าอนุวงศ์ และช่วงเวลาสมัยที่โลกได้ถือกำเนิดขึ้น แต่เมื่อกลายเป็นสำนวนจึงทำให้มีความหมายถึงระยะเวลาที่ยาวนานมากโดยไม่ได้คำนึงถึงความหมายตามคำศัพท์ ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 21 แสดงช่วงระยะเวลาของสำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาเกี่ยวกับอายุคน

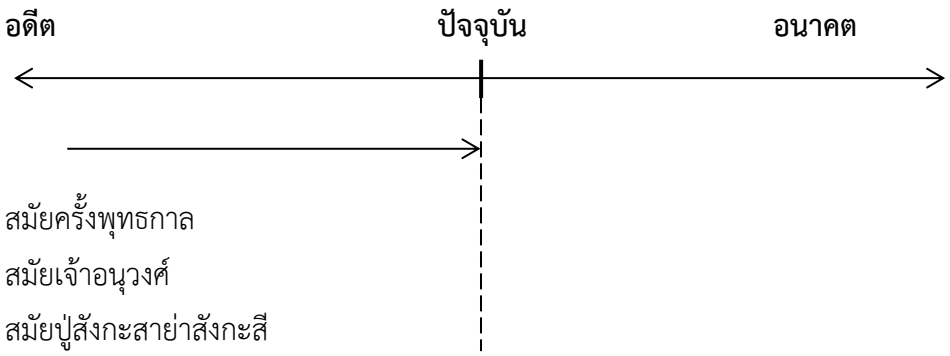

สรุปได้ว่า สำนวนทั้งสามสำนวนดังข้างต้นที่มีความหมายบอกระยะเวลาเกี่ยวกับอายุของคน นอกจากจะมีความหมายบ่งบอกระยะเวลายาวนานมาก ๆ แล้ว ยังมีความหมายถึงการเริ่มต้นและสิ้นสุดของเวลาในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตแฝงอยู่ด้วย

จากสำนวนต่าง ๆ ที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับอายุของคน สามารถสรุปตามระยะเวลาที่มีระดับความยาวนานแตกต่างกันได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 22 แสดงระยะเวลายาวนานของสำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับอายุของคน

สรุปได้ว่า สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับอายุของคน อาจจำแนกระยะเวลายาวนานที่แตกต่างกันได้เป็น 2 ระดับ คือ ระยะเวลายาวนานไม่เกินอายุของคนคนหนึ่ง และระยะเวลายาวนานเกินอายุคน ดังที่ได้แสดงไว้ตามแผนภูมิข้างต้น

4.1.3 สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์

สำนวนประเภทนี้ เป็นสำนวนที่เกิดจากการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ที่อยู่ใกล้ตัว หรือพบเห็นได้บ่อย ๆ ในชีวิตประจำวัน และคนในท้องถิ่นก็ให้ความสำคัญกับสัตว์เหล่านี้ จึงได้นำพฤติกรรมของสัตว์ที่พบเห็นได้บ่อยหรือพบได้ค่อนข้างยากมากำหนดใช้เป็นคำบอกระยะเวลา จากข้อมูลพบว่ามี ไก่ งู และควาย สัตว์เหล่านี้เป็นสัตว์ที่คนส่วนใหญ่รู้จักกันเป็นอย่างดี จึงนำมาใช้บอกระยะเวลาโดยประมาณ เช่น

ชั่วไก่บินตก /sua^{4}kaj^{4}bin^{2}tok^{1}/

ชั่วงูแลบลิ้น /sua^{4}ŋu:^{3}lɛ:p^{6}lin^{6}/

ปีควายอีดอนออกลูก /pi:^{2}khuaj^{3}ʔi:^{2}dɔ:n^{2}ʔɔ:k^{5}lu:k^{6}/ หรือ **ปีควายอีด่อนออกลูก** /pi:^{2}khuaj^{3}ʔi:^{2}dɔ:n^{4}ʔɔ:k^{5}lu:k^{6}/

สำนวน “**ชั่วไก่บินตก**” /sua^{4}kaj^{4}bin^{2}tok^{1}/ หมายถึง ระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ แสดงให้เห็นถึงช่วงระยะเวลาที่ไก่บินจนตกลงสู่พื้น อาจใช้เวลาเพียงไม่กี่วินาที

ไก่เป็นสัตว์เลี้ยงที่คนชนบททั่วไปมักเลี้ยงกันแทบทุกบ้าน นอกจากพฤติกรรมที่ไก่ทำเป็นประจำ คือ ขัน แล้ว คนในท้องถิ่นยังสังเกตพฤติกรรมอย่างอื่น ซึ่งก็คือการบินของไก่ด้วย เมื่อเห็นว่าพฤติกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นเป็นประจำ คนในท้องถิ่นจึงนำพฤติกรรมของไก่มาใช้บ่งบอกระยะเวลาสั้น ๆ

สำนวน “**ชั่วงูแลบลิ้น**” /sua^{4}ŋu:^{3}lɛ:p^{6}lin^{6}/ หมายถึง ระยะเวลาสั้น ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงชั่วระยะเวลาที่งูทำอาการแลบลิ้น ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวที่อยู่ในระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ

งูเป็นที่สัตว์ที่สามารถพบได้ทั่วทุกพื้นที่ โดยเฉพาะตามชนบทที่มีป่าและต้นไม้อยู่มาก แม้ว่างูจะพบได้ยากกว่าไก่ที่อยู่ตามบ้าน แต่งูก็เป็นสัตว์ที่มีความสำคัญกับคนในท้องถิ่น เนื่องจากงูเป็นอาหารของคน โดยเฉพาะงูเห่าที่อยู่ตามท้องทุ่งนา เมื่อคนสังเกตเห็นพฤติกรรมที่น่าสนใจของงู คือการแลบลิ้น จึงได้นำพฤติกรรมดังกล่าวมากำหนดใช้เป็นคำบอกระยะเวลาขึ้น

สำนวน “**ปีควายอีดอนออกลูก**” /pi:^{2}khuaj^{3}ʔi:^{2}dɔ:n^{2}ʔɔ:k^{5}lu:k^{6}/ หรือ “**ปีควายอีด่อนออกลูก**” /pi:^{2}khuaj^{3}ʔi:^{2}dɔ:n^{4}ʔɔ:k^{5}lu:k^{6}/ หมายถึง ระยะเวลาที่นานมาก อาจจะไม่เกินชั่วอายุคน แสดงถึงการสังเกตจากควายที่เลี้ยงอยู่ใต้ถุนบ้าน ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า ใช้ปีที่ควายดอนออกลูกมาเปรียบเทียบกับระยะเวลาที่ยาวนาน เช่น ถามว่า ลูกเจ้าเกิดปีใด ก็อาจจะตอบว่า เกิดปีควายดอนออกลูก เนื่องจากผู้ตอบจำไม่ได้แล้วว่าลูกของตนเกิดปีใดเดือนใด แต่กลับจำได้ว่าเป็นปีควายดอนออกลูก จึงนำพฤติกรรมการออกลูกของควายมาใช้บอกระยะเวลาโดยประมาณ

คำว่า “**ควายอีดอน**” หรือ “**ควายอีด่อน**” ในที่นี้หมายถึง ควายเผือกตัวเมีย จรัญ จันทลักขณา (2527: 22-23) อธิบายถึงสีของควายไว้ว่า ควายไทยมีสองสี คือ ควายสีดำกับควายสีขาว ซึ่งนิยมเรียกว่า ควายเผือก ควายเผือกมีผิวหนังสีขาวออกชมพูเรื่อ ขนสีขาว บางตัวมีขนสีดำปนแต่เขา กีบ และตาดำมีสีดำ ควายเผือกมีความสามารถในแง่ต่าง ๆ เหมือนกับควายดำ ยังไม่มีหลักฐานทางวิชาการใด ๆ ที่แสดงว่าควายเผือกด้อยกว่าควายดำ และการตกลูกของควายโดยเฉลี่ยอยู่ที่ 3 ปี ต่อ 2 ตัว

นอกจากนี้ เอี่ยม ทองดี (2534: 105) ยังกล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับควายเผือกว่า ชาวนาเชื่อว่าควายสีขาวหรือควายเผือก เป็นควายที่สามารถให้คุณให้โทษแก่เจ้าของมากกว่าควายสีดำ กล่าวคือ หากเจ้าของปฏิบัติต่อควายสีขาวเป็นอย่างดี ควายสีขาวจะนำความเจริญมาสู่ครอบครัว หากปฏิบัติไม่ดีมันจะให้โทษอย่างรุนแรง และยังมีข้อห้ามพิเศษสำหรับควายสีขาวคือห้ามซื้อ ห้ามขาย ห้ามฆ่าแกง จึงส่งผลให้ควายสีขาวมีราคาถูก และไม่นิยมซื้อขาย แม้แต่โจรก็ไม่กล้าขโมย

4.1.4 สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับเมืองโบราณ

สำนวนประเภทนี้ เป็นสำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลายาวนาน โดยเปรียบเทียบจากเมืองสมัยโบราณและชื่อเมืองซึ่งมีความสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทย จากข้อมูลพบว่ามีสำนวนเช่นนี้อยู่หนึ่งสำนวน ได้แก่

ตั้งแต่ศรีโคตรบูร /taŋ^{6}tɛ:^{4}si:^{1}kho:t^{6}taʔ^{1}bu:n^{2}/

สำนวน “ตั้งแต่ศรีโคตรบูร” /taŋ^{6}tɛ:^{4}si:^{1}kho:t^{6}taʔ^{1}bu:n^{2}/ หมายถึง ระยะเวลายาวนาน โดยเปรียบเทียบจากสมัยที่ยังมีเมืองศรีโคตรบูรอยู่

เมืองศรีโคตรบูรปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุของชาวอีสาน ศรีศักร วัลลิโภดม (2540) ได้กล่าวถึงตำนานอุรังคธาตุไว้ว่า คำว่า “อุรังคธาตุ” หมายถึง พระบรมธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระมหากัสสปนำมาประดิษฐานไว้ที่ดอยกัปปนคีรี หรือ ภูกำพร้า หรือก็คือพระธาตุพนมในปัจจุบัน สาระสำคัญในตำนานอุรังคธาตุนั้น อาจแบ่งออกเป็นเรื่องพุทธทำนาย และเรื่องนิยายปรัมปรา ซึ่งสาระสำคัญเรื่องหนึ่งที่อยู่ในตำนานได้กล่าวถึงเรื่องราวของเมืองโบราณ และหนึ่งในนั้นก็คือ “เมืองศรีโคตรบูร” แคว้นนี้ตั้งอยู่สองฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่จังหวัดอุดรธานี หนองคาย เวียงจันท์ นครพนม ไปจนถึงเขตจังหวัดอุบลราชธานี มีดอยภูกำพร้าเป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง

จากข้อมูลเกี่ยวกับตำนานอุรังคธาตุและเมืองศรีโคตรบูรทำให้เห็นว่า เมืองศรีโคตรบูรตั้งอยู่บริเวณภาคอีสานตอนบน และมีดอยภูกำพร้าเป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ จึงทำให้เมืองนี้เป็น

เมืองที่มีความสำคัญกับชาวอีสานเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกับคนที่อยู่ในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน เพราะมีพระอุรังคธาตุประดิษฐานอยู่ในพื้นที่นี้ด้วย เมื่อคนในท้องถิ่นจดจำเรื่องราวความเป็นมาเหล่านี้ได้ และเห็นว่าเมืองนี้มีความสำคัญหรือมีประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญ จึงทำให้มีการนำชื่อเมืองดังกล่าวมากำหนดเป็นคำบอกระยะเวลาขึ้นใช้ในปัจจุบัน

จากสำนวนบอกระยะเวลาต่าง ๆ ในข้างต้น สามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 7 แสดงสำนวนบอกระยะเวลาต่าง ๆ

กลุ่มที่	สำนวนบอกระยะเวลาตามความหมายต่าง ๆ	ตัวอย่าง
1	**สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง**	ชั่วนาตาปี /sua^{4}na:^{3}ta:^{2}pi:^{2}/ ชั่วนิรันดร /sua^{4}niʔ^{4}lan^{3}dɔ:n^{2}/ สมัยดึกดำบรรพ์ /saʔ^{1}maj^{1}dək^{1}dam^{2}ban^{2}/
2	**สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน** **1) สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของอวัยวะของคน**	ชั่วอึดใจ /sua^{4}ʔɯt^{1}caj^{2}/ ชั่วอึดใจเดียว /sua^{4}ʔɯt^{1}caj^{2}diaw^{2}/ ชั่วพริบตา /sua^{4}phip^{4}ta:^{2}/
	2) สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน	ชั่วแล่น /sua^{4}lɛ:n^{4}/ ชั่วเคี้ยวหมากจืด /sua^{4}khiaw^{6}ma:k^{5}cɯ:t^{5}/ ชั่วหม้อนึ่งเดือด /sua^{4}mɔ:^{5}nɯŋ^{4}dɯat^{5}/ ชั่วนึ่งข้าวสุก /sua^{4}nɯŋ^{4}khaw^{5}suk^{1}/ พอนึ่งข้าวสุก /phɔ:^{3}nɯŋ^{4}khaw^{5}suk^{1}/ พอนั่งก้นสิอุ่น /phɔ:^{3}naŋ^{4}kon^{6}siʔ^{1}ʔun^{4}/
	3) สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับอายุของคน	ชั่วอายุคน /sua^{4}ʔa:^{2}juʔ^{4}khon^{3}/ ชั่วชีวิต /sua^{4}si:^{3}wit^{4}/ ชั่วลูกชั่วหลาน /sua^{4}lu:k^{6}sua^{4}la:n^{3}/ สมัยเจ้าอนุวงศ์ /saʔ^{1}maj^{1}caw^{6}ʔaʔ^{1}nuʔ^{4}woŋ^{3}/ สมัยครั้งพุทธกาล /saʔ^{1}maj^{1}khaŋ^{6}phut^{4}thaʔ^{4}ka:n^{2}/ ตั้งแต่ปู่แต่ปู้ /taŋ^{6}tɛ:^{4}puʔ^{1}tɛ:^{4}pu:^{6}/
3	**สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์**	ชั่วไก่บินตก /sua^{4}kaj^{4}bin^{2}tok^{1}/ ชั่วงูแลบลิ้น /sua^{4}ŋu:^{3}lɛ:p^{6}lin^{6}/

กลุ่มที่	สำนวนบอกระยะเวลาตามความหมายต่าง ๆ	ตัวอย่าง
		ปีควายอีดอนออกลูก /pi:^{2}khuaj^{3}ʔi:^{2}dɔ:n^{2}ʔɔ:k^{5}lu:k^{6}/ หรือ ปีควายอีด่อนออกลูก /pi:^{2}khuaj^{3}ʔi:^{2}dɔ:n^{4}ʔɔ:k^{5}lu:k^{6}/
4	**สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับเมืองโบราณ**	ตั้งแต่ศรีโคตรบูร /taŋ^{6}tɛ:^{4}si:^{1}kho:t^{6}taʔ^{1}bu:n^{2}/

จากข้อมูลในตารางจะเห็นว่า สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคนมีจำนวนมากที่สุด แสดงให้เห็นว่า ธรรมชาติของมนุษย์นั้นเมื่อจะกำหนดกฎเกณฑ์อะไรบางอย่างขึ้นมาใช้ก็มักจะมองที่ตัวเองก่อนเป็นหลัก กล่าวคือ ให้ความสนใจที่ตัวเองก่อนแล้วจึงหันไปสนใจสิ่งต่าง ๆ รอบตัวว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตัวเองมากเพียงใด หากมีความสำคัญมากก็จะนำมากำหนดใช้เป็นกฎเกณฑ์ เช่นเดียวกับที่มนุษย์มองตัวเองเป็นหลัก ดังนั้น จึงทำให้พบสำนวนบอกระยะเวลาที่มีความเกี่ยวข้องกับคนมากที่สุด ส่วนสำนวนอื่น ๆ ที่พบน้อยกว่า ก็แสดงให้เห็นว่าคนในท้องถิ่นให้ความสำคัญกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวไม่เท่ากัน สิ่งไหนสำคัญมากและได้รับความนิยมก็ส่งผลให้มีสำนวนที่ใช้มากขึ้น ตรงกันข้าม หากไม่ได้รับความนิยมมากหรือความสำคัญลดลง ก็อาจจะทำให้พบสำนวนเป็นจำนวนน้อยตามไปด้วย

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาความนิยมในการใช้คำบอกระยะเวลาเหล่านี้จะพบว่า ผู้บอกภาษาที่ใช้สำนวนเหล่านี้เป็นกลุ่มคนสูงอายุเท่านั้น ผู้บอกภาษากล่าวตรงกันว่าสำนวนเหล่านี้เคยใช้กันอยู่ในสมัยก่อน แต่ในปัจจุบันไม่ได้ใช้กันแล้ว หากจะพูดสำนวนดังกล่าวกับลูกหลานก็คงไม่มีใครเข้าใจความหมาย และจะทำให้สื่อสารกันไม่รู้เรื่อง เมื่อไม่ได้ใช้พูดกับคนรุ่นต่อไปก็เท่ากับว่าไม่มีการสืบทอดทางภาษา ประกอบกับคนรุ่นราวคราวเดียวกันไม่ค่อยได้ใช้พูด จึงทำให้ความนิยมในการใช้สำนวนเหล่านี้ลดน้อยลงไปจนในที่สุดก็เลิกใช้

4.2 วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้หน่วยสร้าง

วิจินตน์ ภาณุพงศ์ (2532: 116-117) กล่าวถึงหน่วยสร้างไว้ว่า “หน่วยสร้าง” (construction) คือ หน่วยทางไวยากรณ์ที่เป็นคำ วลี อนุพากย์ หรือประโยค หน่วยสร้างแต่ละหน่วยอาจมีส่วนประกอบต่าง ๆ โดยคำเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอยู่ในหน่วยสร้างทางไวยากรณ์ที่ใหญ่กว่า คือ วลี อนุพากย์ และประโยค

คำบอกระยะเวลาที่พบในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน เช่น บึดเดียว /bɯt^{1}diaw^{2}/ อึดหนึ่ง /ʔɯt^{1}nɯŋ^{4}/ (ระยะเวลาสั้น ๆ) เหิง /həːŋ^{1}/ (ระยะเวลานาน) ค่อนมื้อ /khɔːn^{4}mɯː^{6}/ (ค่อนวัน) เป็นต้น เหล่านี้เป็นคำบอกระยะเวลาที่ไม่สามารถระบุช่วงเวลาที่ชัดเจนได้ จะบอกได้เพียงการประมาณเท่านั้น และคำบอกระยะเวลาเหล่านี้เองที่ผู้วิจัยพบว่าสามารถนำมาจัดกลุ่มและวิเคราะห์ตามโครงสร้างของคำได้ โดยการวิเคราะห์ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะใช้เกณฑ์การจำแนกหมวดคำของ วิจินตน์ ภาณุพงศ์ (2532) เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ และจากข้อมูลที่รวบรวมได้พบว่า มีหน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบขึ้นจากหมวดคำต่าง ๆ ได้แก่ คำบอกเวลา คำจำนวนนับ คำหน้าจำนวน คำหลังจำนวน คำนาม คำกริยา คำบุพบท และคำเชื่อม

จากหมวดคำต่าง ๆ เหล่านี้ สามารถนำมาประกอบเป็นหน่วยสร้างบอกระยะเวลาได้หลากหลายรูปแบบ จากข้อมูลพบว่า สามารถจัดกลุ่มหน่วยสร้างบอกระยะเวลาออกได้เป็น 3 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 1 ส่วน หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 2 ส่วน และหน่วยสร้างบอกระยะเวลา 3 ส่วน ดังต่อไปนี้

4.2.1 หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 1 ส่วน

หน่วยสร้างชนิดนี้ เป็นหน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย **คำบอกเวลาคำเดียว** มีลักษณะเป็นคำบอกเวลาคำเดียวที่มีความหมายบ่งบอกระยะเวลา จากข้อมูลพบว่า คำบอกระยะเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีทั้งคำที่มีความหมายถึงระยะเวลาสั้น ๆ และระยะเวลานาน ดังนี้

คำบอกเวลาที่มีความหมายบ่งบอกระยะเวลาสั้น ๆ ได้แก่

เดี๋ยว /diaw^{5}/ **ประเดี๋ยว** /paʔ^{1}diaw^{5}/ **แป๊บ** /pɛp^{1}/

คำบอกเวลาที่มีความหมายบ่งบอกระยะเวลานาน ได้แก่

เหิง /həːŋ^{1}/ **โดน** /doːn^{2}/ หรือ **ดน** /don^{2}/

จากข้อมูลจะเห็นว่า หน่วยสร้างที่เป็นคำบอกเวลาคำเดียวนี้ พบเป็นจำนวนน้อย นั่นอาจจะเป็นเพราะว่า คำบอกเวลาดังกล่าวเป็นคำบอกเวลาพื้นฐานในการบ่งบอกระยะเวลาสั้นและระยะเวลานาน ที่สามารถใช้เป็นคำเดี่ยวได้โดยไม่ต้องไปประกอบกับคำบอกเวลาคำอื่นหรือคำชนิดอื่น ๆ ดังที่ วิจินตน์ ภาณุพงศ์ (2532: 72-74) ได้กล่าวถึงคำบอกเวลาประเภทที่ 1 ไว้ว่า คือ คำที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยเสริมบอกเวลา ตามลำพังได้โดยอาจจะปรากฏต้น หรือท้ายประโยคก็ได้ เช่น *กลางคืน*

อากาศหนาวมาก และ อากาศหนาวมาก *กลางคืน* เป็นต้น คำบอกเวลาประเภทนี้เรียกว่า “คำบอกเวลาประเภทที่ 1”

4.2.2 **หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 2 ส่วน**

หน่วยสร้างชนิดนี้มีลักษณะเป็น คำบอกเวลา กับ หมวดคำอื่น ๆ อีก 1 คำ คำบอกเวลาชนิดนี้จัดอยู่ในหมวดคำบอกเวลาชนิดที่ 2 ซึ่งทำหน้าที่เป็นหน่วยเสริมบอกเวลาตามลำพังไม่ได้ จะต้องทำหน้าที่ร่วมกับคำบอกเวลาด้วยกัน หรือร่วมกับคำในหมวดอื่น เท่าที่พบในงานวิจัยนี้ คือ คำจำนวนนับ คำหลังจากจำนวน คำนาม คำกริยา คำบุพบท และคำเชื่อม หมวดคำเหล่านี้เมื่อนำมาประกอบกับคำบอกเวลาจะได้หน่วยสร้างรูปแบบต่าง ๆ ถึง 7 รูปแบบ ได้แก่

1) คำบอกเวลา กับ คำบอกเวลา
2) คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ
3) คำบอกเวลา กับ คำหลังจำนวน
4) คำจำนวนนับ กับ คำนาม
5) คำกริยา กับ คำบอกเวลา
6) คำบุพบท กับ คำบอกเวลา
7) คำเชื่อม กับ คำบอกเวลา

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.2.2.1 คำบอกเวลา กับ คำบอกเวลา

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีลักษณะเป็น คำบอกเวลา กับ คำบอกเวลา ซึ่งคำบอกเวลาคำแรกมักจะมีคำบอกระยะคือ คำว่า “**ชั่ว**” /sua^{4}/ คำว่า ชั่ว มักประกอบกับคำบอกเวลาคำที่สองที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยประมาณในตัว คือ คำว่า “**คราว**” /kha:w^{3}/ และ “**ครั้ง**” /khaŋ^{6}/ เมื่อคำบอกเวลาทั้งสองชนิดนี้ประกอบกันจะได้หน่วยสร้างบอกระยะเวลาโดยประมาณ ดังนี้

ชั่วคราว /sua^{4}kha:w^{3}/

“ชั่วคราว” หมายถึง ชั่วระยะเวลาไม่นาน ไม่ประจำ ไม่ตลอดไป

ชั่วครั้งชั่วคราว /sua^{4}khaŋ^{6}sua^{4}kha:w^{3}/

“ชั่วครั้งชั่วคราว” หมายถึง เป็นบางครั้ง ความบ่อย ความถี่

จากข้อมูลจะเห็นว่า นอกจากหน่วยสร้างนี้จะมีลักษณะเป็น คำบอกเวลา (ชั่ว) กับ คำบอกเวลา (คราว) แล้ว ยังมีการนำคำว่า “ชั่วครั้ง” ซึ่งเป็นหน่วยสร้างที่มีลักษณะเหมือนกับคำว่า “ชั่วคราว” มักใช้คู่กันเป็น “ชั่วครั้งชั่วคราว” ด้วย

นอกจากหน่วยสร้างลักษณะดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยยังพบหน่วยสร้างอีกลักษณะหนึ่งซึ่งเป็นสำนวนบอกระยะเวลา โดยมีลักษณะคล้ายกับหน่วยสร้างนี้คือ คำบอกเวลาที่อยู่ข้างหน้ามักจะมีคำบอกระยะคือ คำว่า “ชั่ว” จากนั้นจะตามด้วยคำนาม เช่น “ชั่วพ่อ” /sua^{4}phɔ:^{4}/ (ช่วงระยะเวลาพ่อเกิด) “ชั่วลูก” /sua^{4}lu:k^{6}/ (ช่วงระยะเวลาลูกเกิด) “ชั่วหลาน” /sua^{4}la:n^{1}/ (ช่วงระยะเวลาหลานเกิด) เป็นต้น คำบอกเวลาลักษณะนี้ ผู้วิจัยจัดให้เป็นสำนวนบอกระยะเวลา ซึ่งจะได้อธิบายในตอนต่อไป

4.2.2.2 คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้อาจแบ่งย่อยออกเป็น 3 รูปแบบ ตามลักษณะของคำจำนวนนับคือ 1) คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ หนึ่ง/ เดียว 2) คำจำนวนนับ 2 คำ กับ คำบอกเวลา และ 3) คำจำนวนนับอื่น กับ คำบอกเวลา ดังนี้

1) คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ หนึ่ง/ เดียว

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีลักษณะเป็น คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ หนึ่ง/ เดียว คำว่า “**หนึ่ง**” /nɯŋ^{4}/ กับ คำว่า “**เดียว**” /diaw^{2}/ สองคำนี้เมื่อนำมาประกอบกับคำบอกเวลาที่มีความหมายบ่งบอกระยะเวลาโดยประมาณจะช่วยเน้นความหมายว่าเป็นระยะเวลาที่สั้น ๆ เช่น

เดี๋ยวเดียว /diaw^{5}diaw^{2}/ **แป๊บเดียว** /pɛp^{1}diaw^{2}/

บึดเดียว /bɯt^{1}diaw^{2}/ **แป๊บหนึ่ง** /pɛp^{1}nɯŋ^{4}/

บึดหนึ่ง /bɯt^{1}nɯŋ^{4}/ **อึดหนึ่ง** /ʔɯt^{1}nɯŋ^{4}/

คำว่า “**บึด**” ในสารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ ระบุความหมายไว้ว่า “ว. ครู่หนึ่ง, ประเดี๋ยว ประเดี๋ยวเดียวเรียก บึดเดียว บัดเดียว ก็ว่า” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 471)

จะเห็นว่า ตามคำอธิบายในสารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ คำว่า “บึด” สามารถออกเสียงได้อีกอย่างเป็น “บัด” ซึ่งคำดังกล่าวนี้ ปรากฏอยู่ในหนังสือเก็บเล็กผสมน้อยของปราณี กุลละวณิชย์ (2557: 5) โดยอธิบายว่า คำบอกจำนวนนับที่มีความหมายว่า “หนึ่ง” เช่น คำว่า เดียว เมื่อใช้ประกอบกับคำว่า *บัด* เป็น *บัดเดียว* จะหมายถึง ลมหายใจหนึ่งหน ใช้บอกระยะเวลาสั้น ๆ เช่น

ให้รอครู่หนึ่ง สรุปว่า คำว่า “เดี๋ยว” แต่เดิมน่าจะหมายถึง “หนึ่ง” ต่อมากลายมามีความหมายในปัจจุบันว่า “ครู่” เพราะได้ความหมายบอกระยะเวลาจาก “บัด”

นอกจากหน่วยสร้างที่มีลักษณะ คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ หนึ่ง/ เดียว ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังพบคำบอกระยะเวลาที่มีลักษณะของหน่วยสร้างคล้ายคลึงกับหน่วยสร้างข้างต้นนี้ คือ คำว่า “มื้อหนึ่งคืนหนึ่ง” /mɯ:^{6}nɯŋ^{4}khɯ:n^{3}nɯŋ^{4}/ หมายถึง ระยะเวลาวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง หรือก็คือ ระยะเวลา 1 วันนั่นเอง จะเห็นว่าเป็นการใช้หน่วยสร้าง คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ หนึ่ง มาใช้คู่กันเป็น มื้อหนึ่งคืนหนึ่ง

นอกจากนี้ ยังพบว่ามีคำบอกระยะเวลาอีกหน่วยสร้างหนึ่งที่ประกอบด้วย คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับอื่น ๆ ได้แก่ คำว่า **“โดนหลาย”** /do:n^{2}la:j^{1}/ และ **“นานเติบ”** /na:n^{3}tɘ:p^{2}/ ทั้งสองคำนี้มีความหมายถึงระยะเวลานาน โดยคำว่า “หลาย” หมายถึง มาก ดังนั้น โดนหลาย จึงหมายถึง นานมาก ส่วนคำว่า “เติบ” หมายถึง พอสมควร หรือ ค่อนข้าง ดังนั้น นานเติบ จึงหมายถึง ค่อนข้างนาน หรือนานพอสมควร

2) คำจำนวนนับ 2 คำ กับ คำบอกเวลา

การนำคำจำนวนนับ 2 คำมาเรียงกัน เช่น สองสาม /sɔ:ŋ^{1}sa:m^{1}/ สามสี่ /sa:m^{1}si:^{4}/ ห้าหก /ha:^{5}hok^{1}/ เป็นต้น จะมีความหมายบอกการประมาณ เมื่อนำมาประกอบกับคำบอกเวลาที่แสดงระยะของเวลาจะทำให้คำบอกเวลานั้นมีลักษณะบอกการประมาณของเวลาด้วย เช่น

4-5 มื้อ /si:^{4}ha:^{5}mɯ:^{6}/

2-3 เดือน /sɔ:ŋ^{1}sa:m^{1}dɯan^{2}/

3-4 ปี /sa:m^{1}si:^{4}pi:^{2}/

คำว่า “มื้อ” /mɯ:^{6}/ หมายถึง วัน, เวลา, ลักษณะนามของวัน เช่น สามมื้อสี่มื้อ = สามวันสี่วัน (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ), 2515: 317)

นอกจากการนำคำจำนวนนับ 2 คำมาเรียงกันเป็น สองสาม หรือ สามสี่ แล้ว ยังพบคำบอกเวลาที่นำคำจำนวนนับ 2 คำมาเรียงกัน แต่มีคำบอกเวลาต่อท้ายคำจำนวนนับทั้งสองคำ เช่น

4 มื้อ 5 มื้อ /si:^{4}mɯ:^{6}ha:^{5}mɯ:^{6}/ **3 ปี 4 ปี** /sa:m^{1}pi:^{2}si:^{4}pi:^{2}/

ดังนั้น หน่วยสร้างลักษณะนี้จึงมี 2 รูปแบบ ดังที่ได้กล่าวมา

3) คำจำนวนนับอื่น กับ คำบอกเวลา

คำจำนวนนับอื่น เช่น ค่อน /khɔ:n^{4}/ หลาย /la:j^{1}/ และครึ่ง /khəŋ^{4}/ มีความหมายบ่งบอกจำนวนมาก แต่ไม่บ่งบอกชัดเจนว่าจำนวนเท่าไร ดังนั้น เมื่อนำมาประกอบกับคำบอกเวลาจะแสดงระยะเวลาโดยประมาณด้วย เช่น

ค่อนมื้อ /khɔ:n^{4}mɯ:^{6}/ (ระยะเวลาตั้งแต่เช้าเรื่อยมาจนถึงเวลาบ่าย)

ค่อนคืน /khɔ:n^{4}khɯ:n^{3}/ (ระยะเวลาตั้งแต่เริ่มค่ำเรื่อยมาจนถึงเวลาดึกหลังเที่ยงคืน)

หลายมื้อ /la:j^{1}mɯ:^{6}/ (หลายวัน)

หลายคืน /la:j^{1}khɯ:n^{3}/

หลายเดือน /la:j^{1}dɯan^{2}/

หลายปี /la:j^{1}pi:^{2}/

หลาย ๆ ปี /la:j^{1}la:j^{1}pi:^{2}/

ครึ่งมื้อ /khəŋ^{4}mɯ:^{6}/ (ครึ่งวัน)

สังเกตว่า หน่วยสร้างบอกเวลาประเภทนี้อาจปรากฏเป็นคำซ้ำได้ เช่น หลาย ๆ ปี /la:j^{1}la:j^{1}pi:^{2}/ และยังพบคำบอกเวลาที่ใช้คำจำนวนนับสองคำมาเรียงกันแล้วตามด้วยคำบอกเวลา เช่น **ครึ่งค่อนมื้อ** /khəŋ^{4}khɔ:n^{4}mɯ:^{6}/ หมายถึง เกือบทั้งวัน หรือครึ่งค่อนวัน

4.2.2.3 คำบอกเวลา กับ คำหลังจำนวน

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีลักษณะเป็น คำบอกเวลา กับ คำหลังจำนวน คำหลังจำนวนในหน่วยสร้างบอกเวลาประเภทนี้ได้แก่ คำว่า “**กว่า**” /kwa:^{4}/ คำนี้มีความหมายบ่งบอกจำนวนไม่ชัดเจนอยู่ในตัว ดังนั้น เมื่อประกอบกับคำบอกเวลามักแสดงระยะเวลาโดยประมาณ เช่น

มื้อกว่า /mɯ:^{6}kwa:^{4}/

เดือนกว่า /dɯan^{2}kwa:^{4}/

ปีกว่า /pi:^{2}kwa:^{4}/

จากข้อมูลสังเกตว่า คำหลังจำนวนว่า “**กว่า**” /kwa:^{4}/ เมื่อประกอบกับคำบอกเวลาวัน เดือน ปี มักจะแสดงระยะเวลาที่มากกว่าคำข้างหน้าแต่จะไม่บ่งบอกชัดเจนว่าเป็นระยะเวลาเท่าไหร่ เช่น มื้อกว่า /mɯ:^{6}kwa:^{4}/ บ่งบอกระยะเวลามากกว่า 1 วันแต่ไม่เกิน 2 วัน /dɯan^{2}kwa:^{4}/ บ่งบอกระยะเวลามากกว่า 1 เดือนแต่ไม่เกิน 2 เดือน และ ปีกว่า /pi:^{2}kwa:^{4}/ บ่งบอกระยะเวลามากกว่า 1 ปีแต่ไม่เกิน 2 ปี เป็นต้น

4.2.2.4 คำจำนวนนับ กับ คำนาม

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีลักษณะเป็น คำจำนวนนับ กับ คำนาม คำนามในหน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้ เท่าที่พบได้แก่คำว่า “**ขวบ**” /khuap^{5}/ “**ฝน**” /fon^{1}/ “**พรรษา**” /phan^{3}sa:^{1}/ และ “**แดด**” /dɛ:t^{5}/ เมื่อประกอบกับคำจำนวนนับ จะมีความหมายถึงการบอกระยะเวลาโดยประมาณ เช่น

ขวบปี /khuap^{5}pi:^{2}/ **2 ขวบ** /sɔ:ŋ^{1}khuap^{5}/

1 ฝน /nɯŋ^{4}fon^{1}/

1 พรรษา /nɯŋ^{4}phan^{3}sa:^{1}/ **3-4 พรรษา** /sa:m^{1}si:^{4}phan^{3}sa:^{1}/

3-4 แดด /sa:m^{1}si:^{4}dɛ:t^{5}/

จากข้อมูลสังเกตว่า หน่วยสร้างประเภทนี้จะไม่มีคำบอกเวลาประกอบอยู่ด้วย แตกต่างจากหน่วยสร้างอื่น ๆ ก่อนหน้านี้ ที่มีการประกอบคำบอกเวลาเข้ากับคำบอกเวลาหรือประกอบคำบอกเวลาเข้ากับคำที่เกี่ยวกับจำนวน แต่เมื่อมาพิจารณาความหมายของคำบอกเวลาดังกล่าว จะเห็นว่ามีความหมายบอกระยะเวลาทั้งสิ้น โดยคำนามในหน่วยสร้างนี้มีความหมายถึงรอบระยะเวลาหนึ่ง ๆ ดังนี้

คำว่า “**ขวบ**” /khuap^{5}/ หมายถึง น. รอบระยะเวลาหนึ่ง ๆ เช่น รอบวันเรียก “ขวบมื้อ” รอบเดือนเรียก “ขวบเดือน” รอบปีเรียก “ขวบปี” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 116)

คำว่า “**ฝน**” /fon^{1}/ หมายถึง น. ปี, การนับอายุแบบโบราณนับเป็นฝน เช่นว่า "เกิดมาได้ห้าสิบฝนแล้ว" (เกิดมาอายุได้ 50 ปีแล้ว) "ข่อยมาอยู่บ้านนี้ได้ 4 ฝนนี่หละ" (ฉันมาอยู่หมู่บ้านนี้ได้ 4 ปีเข้านี่แหล่ะ) (บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุลและนภาพร พิมพ์วรเมธากุล, 2545: 587)

คำว่า “**พรรษา**” /phan^{3}sa:^{1}/ หมายถึง น. ฤดูฝน เช่น เข้าพรรษา, จำพรรษา, ปี เช่น บวชหนึ่งพรรษา (ปรีชา พิณทอง, 2532: 553)

คำว่า “**แดด**” /dɛ:t^{5}/ โดยทั่วไปหมายถึงแสงที่พุ่งจากดวงอาทิตย์ตรงมายังโลกหรือแสงตะวัน แต่เมื่อบอกว่า “แดดเดียว” หรือ “สองแดด” จะหมายถึง วันเดียว หรือ สองวัน ตามลำดับ เช่น ปลาแดดเดียวก็หมายถึง การนำเนื้อปลาสดที่แล่เรียบร้อยแล้วมาทำให้แห้งด้วยวิธีการผึ่งแดด ถ้าผึ่งปลาไว้กลางแดดเป็นเวลาหนึ่งวันก็จะเรียกว่า ปลาแดดเดียว และถ้าผึ่งไว้กลางแดดสองวันก็จะเรียกว่า ปลาสองแดด แต่โดยทั่วไปเราจะรู้จักกันในชื่อปลาแดดเดียว เนื่องจากการนำเนื้อปลาสดไป

ผึ่งแดดเพียงวันเดียวจะทำให้เนื้อปลาไม่แข็งและไม่นิ่มจนเกินไปนำมาทำอาหารอร่อย ดังนั้น คำว่า แดด จึงมีความหมายถึงระยะเวลาหนึ่งวันนั่นเอง และเนื่องจากคำนามดังกล่าวนี้มีความหมายบอกระยะเวลา เมื่อมีคำจำนวนนับมาประกอบจึงทำให้หน่วยสร้างนี้มีความหมายบ่งบอกระยะเวลาโดยประมาณ คล้ายกับหน่วยสร้าง คำจำนวนนับ กับ คำบอกเวลา ในข้อ 4.2.3 ข้อย่อยที่ 2)

4.2.2.5 คำกริยา กับ คำบอกเวลา

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีลักษณะเป็น คำกริยา กับ คำบอกเวลา คำกริยาในหน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้ได้แก่คำว่า “**เป็น**” /pen^{2}/ “**ข้าม**” /kha:m^{5}/ และ “**หมด**” /mɵt^{1}/ เมื่อประกอบกับคำบอกเวลา เช่น วัน เดือน ปี จะแสดงความต่อเนื่องของเวลา โดยไม่บ่งบอกชัดเจนว่าเป็นระยะเวลาเท่าไร เช่น

เป็นมื้อ /pen^{2}mɯ:^{6}/ (เป็นวัน) **เป็นมื้อ ๆ** /pen^{2}mɯ:^{6}mɯ:^{6}/ (เป็นวัน ๆ)

เป็นเดือน /pen^{2}dɯan^{2}/ **เป็นเดือน ๆ** /pen^{2}dɯan^{2}dɯan^{2}/

เป็นปี /pen^{2}pi:^{2}/ **เป็นปี ๆ** /pen^{2}pi:^{2}pi:^{2}/

เป็นเดือนเป็นปี /pen^{2}dɯan^{2}pen^{2}pi:^{2}/

ข้ามคืน /kha:m^{5}khɯ:n^{3}/ **ข้ามมื้อ** /kha:m^{5}mɯ:^{6}/

ข้ามปี /kha:m^{5}pi:^{2}/ **ข้ามมื้อข้ามคืน** /kha:m^{5}mɯ:^{6}kha:m^{5}khɯ:n^{3}/

หมดมื้อ /mɵt^{1}mɯ:^{6}/

จากข้อมูลสังเกตว่า คำว่า **“มื้อ”** /mɯ:^{6}/ **“เดือน”** /dɯan^{2}/ และ **ปี** /pi:^{2}/ ในหน่วยสร้างบอกระยะเวลาข้างต้น สามารถปรากฏเป็นคำซ้ำได้ เช่น “**เป็นมื้อ ๆ**” /pen^{2}mɯ:^{6}mɯ:^{6}/ “**เป็นเดือน ๆ**” /pen^{2}dɯan^{2}dɯan^{2}/ “**เป็นปี ๆ**” /pen^{2}pi:^{2}pi:^{2}/ และยังปรากฏเป็นคำซ้อนได้ เช่น “**เป็นเดือนเป็นปี**” /pen^{2}dɯan^{2}pen^{2}pi:^{2}/ “**ข้ามมื้อข้ามคืน**” /kha:m^{5}mɯ:^{6}kha:m^{5}khɯ:n^{3}/ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาที่ความหมายของคำบอกเวลาในหน่วยสร้างนี้ จะเห็นว่าคำเหล่านี้จะแสดงความต่อเนื่องของเวลา โดยไม่ได้บ่งบอกชัดเจนว่าเป็นระยะเวลานานเท่าไร เช่น หากบอกว่า ไปศึกษาดูงานเป็นปี ก็ไม่ได้หมายความว่าไปเป็นระยะเวลานาน 12 เดือน หรือหนึ่งปีพอดี แต่อาจจะหมายถึงระยะเวลานานไม่ถึงหนึ่งปีหรือเกินกว่าหนึ่งปีก็ได้ และหน่วยสร้างที่เป็นคำซ้ำและคำซ้อนเหล่านี้ก็ช่วยเน้นย้ำให้รู้สึกว่า เป็นระยะเวลาที่ยาวนานมากเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ สังเกตคำว่า “**หมดมื้อ**” /mət^{1}mɯ:^{6}/ ในคำว่า “หมด” เป็นคำกริยาที่มีความหมายว่า สิ้นหรือจบ ดังนั้น “หมดมื้อ” จึงหมายถึง สิ้นหรือจบระยะเวลาในหนึ่งวัน กล่าวคือ หมายถึงระยะเวลาหนึ่งวันหรือ 24 ชั่วโมง จะเห็นว่า คำบอกเวลาคำนี้มีความหมายถึงระยะเวลาที่ค่อนข้างแน่นอนกว่าคำบอกเวลาคำอื่นที่อยู่ในหน่วยสร้างเดียวกัน ซึ่งอาจจะเป็นเพราะความหมายของคำว่า “หมด” มีความหมายถึงระยะที่สิ้นสุด แต่คำว่า “เป็น” และ “ข้าม” ไม่ได้มีความหมายที่บ่งบอกถึงระยะสิ้นสุด เมื่อนำมาใช้กับคำบอกเวลาจึงทำให้มีความหมายของการประมาณระยะเวลาที่แตกต่างกัน

คำว่า “**หมดมื้อ**” นี้ อาจปรากฏเป็นคำซ้อนได้อีกด้วย ในคำว่า “**หมดมื้อหมดคืน**” /mət^{1}mɯ:^{6}mət^{1}khɯ:n^{3}/ หมายถึง ระยะเวลาหนึ่งวัน โดยผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า ในหนึ่งวันจะเริ่มตั้งแต่เวลาเช้า จนสิ้นสุดวันหนึ่งเมื่อหมดเวลากลางคืน และพอถึงเวลาเช้าก็จะเริ่มต้นวันใหม่อีกครั้ง จากข้อมูลที่ได้จากผู้บอกภาษา อาจแสดงให้เห็นว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในท้องถิ่นนี้มีมุมมองเกี่ยวกับเวลาว่าเวลาในหนึ่งวันอาจแบ่งออกได้เป็นเวลากลางวันและกลางคืน และเวลามีการหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในหัวข้อโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

4.2.2.6 คำบุพบท กับ คำบอกเวลา

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีลักษณะเป็น คำบุพบท กับ คำบอกเวลา คำบุพบทที่นำมาประกอบเป็นหน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้ ได้แก่คำว่า “**ตลอด**” /taʔ^{6}lɔ:t^{6}/ คำเหล่านี้มีความหมายบ่งบอกการประมาณอยู่ในตัว ดังนั้น เมื่อประกอบกับคำบอกเวลาที่แสดงระยะของเวลาจึงมีความหมายบอกระยะเวลาโดยประมาณด้วย เช่น

ตลอดเช้า /thaŋ^{6}saw^{6}/ **ตลอดคืน** /thaŋ^{6}khɯ:n^{3}/

ตลอดมื้อ /thaŋ^{6}wan^{3}/ **ตลอดเดือน** /thaŋ^{6}dɯan^{2}/

ตลอดปี /thaŋ^{6}pi:^{2}/

สังเกตว่า หน่วยสร้างบอกเวลาที่ประกอบกับคำว่า “**ตลอด**” /taʔ^{6}lɔ:t^{6}/ มักประกอบกับคำบอกเวลาทั่วไป เช่น เช้า /saw^{6}/ คืน /khɯ:n^{3}/ วัน /wan^{3}/ เดือน /dɯan^{2}/ และปี /pi:^{2}/ คำว่าตลอด ในที่นี้หมายถึง “ตั้งแต่ต้นไปจนถึงปลาย แต่ต้นจนจบ หรือแต่จุดหนึ่งไปจนถึงอีกจุดหนึ่ง เช่น ตลอดวันตลอดคืน ดูแลให้ตลอด ทำไปไม่ตลอด ทั่ว เช่น ดูแลไม่ตลอด” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 432)

คำว่า “**ตลอด**” ในที่นี้ มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “ทั้ง” ซึ่งมีความหมายว่า *ตลอด* เช่น ทั้งคืน ทั้งวัน ทั้งเดือน ทั้งปี จะเห็นว่าตัวอย่างคำดังกล่าว เป็นคำที่ใช้อยู่ในภาษาไทยถิ่นกลาง ดังนั้น หากกล่าวถึง “ตลอดเดือน” ในภาษาไทยถิ่นอีสานก็จะหมายถึงคำว่า “ทั้งเดือน” ในภาษาไทยถิ่นกลาง นั่นเอง

4.2.2.7 คำเชื่อม กับ คำบอกเวลา

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีลักษณะเป็น คำเชื่อม กับ คำบอกเวลา คำเชื่อมในหน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีสองชนิด ได้แก่

คำเชื่อมเดี่ยว คือ คำว่า “ยัน” /jan^{3}/ และ “กับ” /kap^{1}/

คำเชื่อมผสม คือ คำว่า “แต่...ถึง” /tɛ:^{4}...thɯŋ^{1}/ และ“จาก...จนถึง” /ca:k^{5}...con^{2}thɯŋ^{1}/

คำเชื่อมเหล่านี้เมื่อประกอบกับคำบอกเวลาที่มีความหมายบ่งบอกเวลาภายใน 1 วัน เช่น เช้า เที่ยง เย็น ค่ำ มืด สว่าง เป็นต้น มักจะแสดงระยะเวลาโดยประมาณ เช่น

มืดยันสว่าง /mɯ:t^{6}jan^{3}saʔ^{1}wa:ŋ^{4} /

มื้อกับคืน /mɯ:^{6}kap^{1}khɯ:n^{3}/

แต่เช้าทั้งวันถึงค่ำ /tɛ:^{4}saw^{6}thaŋ^{6}wan^{3}thɯŋ^{1}kham^{4}/

จากเที่ยงจนถึงเย็น /ca:k^{5}thiaŋ^{4}con^{2}thɯŋ^{1}jen^{3}/

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาเหล่านี้ถึงแม้จะแสดงระยะเวลาที่มีจุดเริ่มต้นและจุดปลาย แต่ก็ไม่ได้บ่งบอกระยะเวลาที่ชัดเจน กล่าวคือ คำว่า “**มืดยันสว่าง**” /mɯ:t^{6}jan^{3}saʔ^{1}wa:ŋ^{4} / แม้จะแสดงระยะเวลาที่ชัดเจนว่าเป็นเวลาตั้งแต่ตอนค่ำหรือตอนมืด จนถึงตอนเช้าหรือตอนสว่าง แต่ก็ไม่ได้บ่งบอกช่วงระยะเวลาที่ชัดเจนว่าเป็นเวลานานเท่าไร เช่นเดียวกันกับคำว่า “จากเที่ยงจนถึงเย็น” /ca:k^{5}thiaŋ^{4}con^{2}thɯŋ^{1}jen^{3}/ ที่แม้จะแสดงระยะเวลาตั้งแต่ตอนเที่ยงจนถึงตอนเย็น แต่ก็ไม่ได้บ่งบอกช่วงระยะเวลาที่ชัดเจนว่าเป็นเวลานานเท่าไร และคำว่า “**แต่เช้าทั้งวันถึงค่ำ**” /tɛ:^{4}saw^{6}thaŋ^{6}wan^{3}thɯŋ^{1}kham^{4}/ แม้ว่าจะแสดงระยะเวลาตั้งแต่ตอนเช้าจนถึงตอนค่ำ แต่ก็ไม่ได้บ่งบอกช่วงระยะเวลาที่ชัดเจนว่าเป็นเวลานานเท่าไรเช่นเดียวกัน แต่ก็อาจจะคาดคะเนได้ว่าเป็นระยะเวลาประมาณหนึ่งวัน เนื่องจากมีคำว่า “ทั้งวัน” ปรากฏอยู่ในคำด้วย

นอกจากนี้ คำว่า “**มื้อกับคืน**” /mɯ:^{6}kap^{1}khɯ:n^{3}/ หรือ “วันกับคืน” มีความหมายว่าระยะเวลาหนึ่งวัน ผู้บอกภาษาอธิบายว่า วันหนึ่ง ๆ จะประกอบไปด้วยเวลากลางวันและกลางคืน ดังนั้น ระยะเวลาหนึ่งวันกับหนึ่งคืนก็คือ ระยะเวลาประมาณ 24 ชั่วโมงหรือหนึ่งวัน

4.2.3 หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 3 ส่วน

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีลักษณะเป็น **คำหน้าจำนวน กับ คำจำนวนนับ และคำบอกเวลา** คำหน้าจำนวนตามหน่วยสร้างบอกเวลาประเภทนี้ ได้แก่ คำว่า “**ประมาณ**” /paʔ^{1}ma:n^{3}/ “**ราว**” /la:w^{3}/ “**ราว ๆ**” /la:w^{3}la:w^{3}/ และ“**เกือบ**” /kɯap^{5}/ คำเหล่านี้มักแสดงความหมายโดยประมาณในตัว

ส่วนคำจำนวนนับจะเป็นคำเดียว เช่น หนึ่ง /nɯŋ^{4}/ สอง /sɔ:ŋ^{1}/ สาม /sa:m^{1}/ เป็นต้น หรือเป็นคำบอกจำนวนสองคำเรียงกัน เช่น สองสาม /sɔ:ŋ^{1}sa:m^{1}/ สามสี่ /sa:m^{1}si:^{4}/ สี่ห้า /si:^{4}ha:^{5}/ เป็นต้น และคำบอกเวลาในตำแหน่งท้ายคือคำบอกเวลาวัน เดือน ปี เมื่อนำหมวดคำทั้งสามมาประกอบกันจะได้หน่วยสร้างที่มีความหมายบ่งบอกระยะเวลาโดยประมาณ เช่น

ประมาณ 3 มื้อ /paʔ^{1}ma:n^{3}sa:m^{1}mɯ:^{6}/

ประมาณ 3-4 มื้อ /paʔ^{1}ma:n^{3}sa:m^{1}si:^{4}mɯ:^{6}/

ราว 2 มื้อ /la:w^{3}sɔ:ŋ^{1}mɯ:^{6}/

ราว ๆ 3 มื้อ /la:w^{3}la:w^{3}sa:m^{1}mɯ:^{6}/

เกือบ 10 ปี /kɯap^{5}sip^{1}pi:^{2}/

จากข้อมูลจะเห็นว่า ตัวอย่างคำในหน่วยสร้างบอกระยะเวลารูปแบบนี้เป็นคำที่ใช้กันในภาษาไทยถิ่นกลางด้วย

สรุปได้ว่าหน่วยสร้างบอกระยะเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนที่พบในงานวิจัยนี้ มีทั้งหมด 9 รูปแบบ ดังที่แสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 8 แสดงหน่วยสร้างบอกระยะเวลา

รูปแบบที่	ลักษณะของหน่วยสร้าง	หน่วยสร้างย่อย	ตัวอย่าง
1	**หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 1**	**คำบอกเวลาคำเดียว**	เดี๋ยว /diaw^{5}/ ประเดี๋ยว /paʔ^{1}diaw^{5}/

รูปแบบที่	ลักษณะของหน่วยสร้าง	หน่วยสร้างย่อย	ตัวอย่าง
	ส่วน		แป๊บ /pɛp^{1}/ เหิง /hə:ŋ^{1}/ โดน /do:n^{2}/ หรือ ดน /don^{2}/
2	หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 2 ส่วน	1) คำบอกเวลา กับคำบอกเวลา	ชั่วคราว /sua^{4}kha:w^{3}/ ชั่วครั้งชั่วคราว /sua^{4}khaŋ^{6}sua^{4}kha:w^{3}/
		2) คำบอกเวลา กับคำจำนวนนับ	แป๊บเดียว /pɛp^{1}diaw^{2}/ บึดเดียว /bɯt^{1}diaw^{2}/ บึดหนึ่ง /bɯt^{1}nɯŋ^{4}/ อึดหนึ่ง /ʔɯt^{1}nɯŋ^{4}/ 4-5 มื้อ /si:^{4}ha:^{5}mɯ:^{6}/ 3-4 ปี /sa:m^{1}si:^{4}pi:^{2}/ 2-3 เดือน /sɔ:ŋ^{1}sa:m^{1}dɯan^{2}/ 4 มื้อ 5 มื้อ /si:^{4}mɯ:^{6}ha:^{5}mɯ:^{6}/ 3 ปี 4 ปี /sa:m^{1}pi:^{2}si:^{4}pi:^{2}/ ค่อนมื้อ /khɔ:n^{4}mɯ:^{6}/ ค่อนคืน /khɔ:n^{4}khɯ:n^{3}/ หลายมื้อ /la:j^{1}mɯ:^{6}/ หลายคืน /la:j^{1}khɯ:n^{3}/ หลายเดือน /la:j^{1}dɯan^{2}/ หลายปี /la:j^{1}pi:^{2}/ หลาย ๆ ปี /la:j^{1}la:j^{1}pi:^{2}/ ครึ่งมื้อ /khəŋ^{4}mɯ:^{6}/ ครึ่งค่อนมื้อ /khəŋ^{4}khɔ:n^{4}mɯ:^{6}/
		3) คำบอกเวลา กับคำหลังจำนวน	มื้อกว่า /mɯ:^{6}kwa:^{4}/ เดือนกว่า /dɯan^{2}kwa:^{4}/ ปีกว่า /pi:^{2}kwa:^{4}/
		4) คำจำนวนนับ กับคำนาม	ขวบปี /khuap^{5}pi:^{2}/ 2 ขวบ /sɔ:ŋ^{1}khuap^{5}/ 1 ฝน /nɯŋ^{4}fon^{1}/ 1 พรรษา /nɯŋ^{4}phan^{3}sa:^{1}/ 3-4 พรรษา /sa:m^{1}si:^{4}phan^{3}sa:^{1}/ 3-4 แดด /sa:m^{1}si:^{4}dɛ:t^{5}/
		5) คำกริยา กับคำบอกเวลา	เป็นมื้อ /pen^{2}mɯ:^{6}/ เป็นเดือน /pen^{2}dɯan^{2}/ เป็นปี /pen^{2}pi:^{2}/ เป็นปี ๆ /pen^{2}pi:^{2}pi:^{2}/ เป็นเดือนเป็นปี /pen^{2}dɯan^{2}pen^{2}pi:^{2}/

รูปแบบที่	ลักษณะของหน่วยสร้าง	หน่วยสร้างย่อย	ตัวอย่าง
			ข้ามมื้อ /kha:m^{5}mɯ:^{6}/ ข้ามปี /kha:m^{5}pi:^{2}/ ข้ามมื้อข้ามคืน /kha:m^{5}mɯ:^{6}kha:m^{5}khɯ:n^{3}/ หมดมื้อ /mət^{1}mɯ:^{6}/
		6) คำบุพบท กับคำบอกเวลา	ตลอดเช้า /thaŋ^{6}saw^{6}/ ตลอดคืน /thaŋ^{6}khɯ:n^{3}/ ตลอดมื้อ /thaŋ^{6}wan^{3}/ ตลอดเดือน /thaŋ^{6}dɯan^{2}/ ตลอดปี /thaŋ^{6}pi:^{2}/
		7) คำเชื่อม กับคำบอกเวลา	มืดยันสว่าง /mɯ:t^{6}jan^{3}saʔ^{1}wa:ŋ^{4} / มื้อกับคืน /mɯ:^{6}kap^{1}khɯ:n^{3}/ แต่เช้าทั้งวันถึงค่ำ /tɛ:^{4}saw^{6}thaŋ^{6}wan^{3}thɯŋ^{1}kham^{4}/ จากเที่ยงจนถึงเย็น /ca:k^{5}thiaŋ^{4}con^{2}thɯŋ^{1}jen^{3}/
3	**หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 3 ส่วน**	**คำหน้าจำนวน คำจำนวนนับ และ คำบอกเวลา**	ประมาณ 3 มื้อ /paʔ^{1}ma:n^{3}sa:m^{1}mɯ:^{6}/ ประมาณ 3-4 มื้อ /paʔ^{1}ma:n^{3}sa:m^{1}si:^{4}mɯ:^{6}/ ราว 2 มื้อ /la:w^{3}sɔ:ŋ^{1}mɯ:^{6}/ ราว ๆ 3 มื้อ /la:w^{3}la:w^{3}sa:m^{1}mɯ:^{6}/ เกือบ 10 ปี /kɯap^{5}sip^{1}pi:^{2}/

จากหน่วยสร้างบอกระยะเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนที่พบ 9 รูปแบบนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับหน่วยสร้างบอกระยะเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ (ฮุยถาย หยู, 2547) พบว่ามีจำนวนน้อยกว่า โดยหน่วยสร้างบอกระยะเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ มีถึง 13 รูปแบบ สาเหตุที่พบหน่วยสร้างบอกระยะเวลาน้อยกว่า อาจจะเป็นเพราะว่าชาวไทยถิ่นอีสานในท้องถิ่นนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการบอกระยะเวลามากเท่ากับคนในสังคมเมืองหลวง เพราะสภาพสังคมของคนเมืองหลวงมักจะมีวิถีชีวิตที่ซับซ้อนมากกว่าชาวชนบท เนื่องจากสังคมเมืองเป็นสังคมที่ต้องใช้ความเร่งรีบ เพราะกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันหรือในวิถีชีวิตมีความซับซ้อนมาก คนที่อยู่ในสังคมเมืองจึงให้ความสำคัญกับการบอกระยะเวลามากกว่าคนในสังคมชนบท และส่งผลให้พบคำบอกระยะเวลามากกว่านั่นเอง

4.3 วิธีการบอกระยะเวลาสั้นและระยะเวลายาวนาน

จากวิธีการบอกระยะเวลาที่ได้กล่าวมาข้างต้น ได้แก่ วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้หน่วยสร้างและวิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้สำนวนต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า คำบอกระยะเวลาต่าง ๆ ที่ปรากฏในวิธีการบอกระยะเวลาทั้งสองวิธีนี้ สามารถจำแนกออกได้ตามความสั้น-ยาวของระยะเวลาได้อีกด้วย เนื่องจากระยะของเวลาจะแสดงช่วงเวลาที่สั้น-ยาวหรือจำนวนของเวลา ดังนั้น จึงสามารถบอกความแตกต่างของระยะเวลาด้วยความสั้นและยาวได้ ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์ระยะของเวลา ทั้งระยะเวลาสั้นและระยะเวลานาน โดยจำแนกออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1) การบอกระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ

2) การบอกระยะเวลาที่สั้นไม่เกิน 1 วัน

3) การบอกระยะเวลาที่ยาวนานไม่เกิน 1 ชั่วอายุคน

4) การบอกระยะเวลาที่ยาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.3.1 การบอกระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ

การบอกระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ สามารถบอกได้ 2 วิธี คือ บอกโดยการใช้หน่วยสร้างบอกระยะเวลาต่าง ๆ และบอกโดยการใช้สำนวนต่าง ๆ ดังนี้

4.3.1.1 การใช้หน่วยสร้าง

จากข้อมูลพบว่า สามารถแบ่งหน่วยสร้างออกเป็น 2 รูปแบบตามโครงสร้างของคำ ดังนี้

1) คำบอกเวลาคำเดียว เช่น **บึด** /bɯt^{1}/ **เดี๋ยว** /diaw^{5}/ **ประเดี๋ยว** /paʔ^{1}diaw^{5}/ **แป๊บ** /pɛ:p^{5}/

2) คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ เช่น **บึดเดียว** /bɯt^{1}diaw^{2}/ **เดี๋ยวเดียว** /diaw^{5}diaw^{2}/ **แป๊บเดียว** /pɛ:p^{5}diaw^{2}/ **บึดหนึ่ง** /bɯt^{1}nɯŋ^{3}/ **แป๊บหนึ่ง** /pɛp^{1}nɯŋ^{3}/ **อึดหนึ่ง** /ʔɯt^{1}nɯŋ^{3}/

4.3.1.2 การใช้สำนวนต่าง ๆ

วิธีการใช้สำนวนต่างเพื่อบอกระยะเวลาสั้นมาก ๆ อาจแบ่งย่อยออกเป็นสำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน และสัตว์ ดังนี้

1) สำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน

จากข้อมูลพบว่า สำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของคนที่แสดงระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ ได้แก่

ชั่วอึดใจ /sua^{4}ʔɯt^{1}caj^{2}/

ชั่วอึดใจเดียว /sua^{4}ʔɯt^{1}caj^{2}diaw^{2}/

ชั่วพริบตา /sua^{4}phip^{4}ta:^{2}/

ชั่วแล่น /sua^{4}lɛ:n^{4}/ (ระยะเวลาอาจถึง 5 หรือ 10 นาที)

พอนั่งก้นสิอุ่น /phɔ:^{3}naŋ^{4}kon^{6}siʔ^{1}ʔun^{4}/ (ระยะเวลา 10-15 นาที)

ชั่วหม้อนึ่งเดือด /sua^{4}mɔ:^{5}nɯŋ^{4}dɯat^{5}/ หรือ **ชั่วนึ่งข้าวสุก** /sua^{4}nɯŋ^{4}khaw^{5}suk^{1}/ หรือ **พอนึ่งข้าวสุก** /phɔ:^{3}nɯŋ^{4}khaw^{5}suk^{1}/ (ระยะเวลาประมาณ 20-30 นาที)

ชั่วเคี้ยวหมากจืด /sua^{4}khiaw^{6}ma:k^{5}cɯ:t^{5}/ (ประมาณ 30 นาที)

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่า สำนวนต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีความหมายบ่งบอกระยะเวลาที่สั้น ๆ โดยมีระดับความสั้น-ยาวแตกต่างกัน สำนวน “**ชั่วอึดใจ**” “**ชั่วอึดใจเดียว**” “**ชั่วพริบตา**” มีระยะเวลาที่สั้นที่สุด ต่อมาเป็นสำนวน “ชั่วแล่น” (ระยะเวลา 5 หรือ 10 นาที) จากนั้นเป็นสำนวน “**พอนั่งก้นสิอุ่น**” (ระยะเวลา 10-15 นาที) และระดับสุดท้ายคือ สำนวน “**ชั่วหม้อนึ่งเดือด**” หรือ “**ชั่วนึ่งข้าวสุก**” หรือ “**พอนึ่งข้าวสุก**” (ระยะเวลาประมาณ 20-30 นาที) และสำนวน “**ชั่วเคี้ยวหมากจืด**” (ประมาณ 30 นาที)

2) สำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์

จากข้อมูลพบว่า สำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ที่แสดงระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ ได้แก่

ชั่วงูแลบลิ้น /sua^{4}ŋu:^{3}lɛ:p^{6}lin^{6}/ (ระยะเวลาสั้น ๆ ที่งูแลบลิ้น)

ชั่วไก่บินตก /sua^{4}kaj^{4}bin^{2}tok^{1}/ (ระยะเวลาสั้น ๆ ที่ไก่บินจนตกลงสู่พื้น)

จากสำนวนข้างต้นจะเห็นว่า สำนวน “**ชั่วงูแลบลิ้น**” จะมีระยะเวลาที่สั้นกว่าสำนวน “**ชั่วไก่บินตก**” สำนวนเหล่านี้บ่งบอกระยะเวลาสั้น ๆ โดยประมาณเท่านั้น และไม่สามารถชี้ชัดได้ว่าเป็นระยะเวลาสั้นขนาดไหน

เมื่อเปรียบเทียบระยะเวลาระหว่างสำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน และสำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ จะเห็นว่า สำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ส่วนใหญ่มีระยะเวลาที่สั้นกว่าสำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน นั่นอาจจะเป็นเพราะธรรมชาติของสัตว์เหล่านี้ที่มักจะแสดงพฤติกรรมดังกล่าวอย่างรวดเร็วตามธรรมชาติของมันอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการแลบลิ้นของงู หรือการบินของไก่ แต่พฤติกรรมบางอย่างของคนก็มีระยะเวลาที่สั้นพอ ๆ กับพฤติกรรมเหล่านี้ของสัตว์ นั่นคือ การกะพริบตา และการกลั้นหายใจครั้งหนึ่ง ส่วนพฤติกรรมอื่น ๆ ของคนที่ใช้ระยะเวลานานกว่านี้ก็มักจะเป็นพฤติกรรมที่ต้องใช้ระยะเวลาระยะหนึ่งจึงจะเกิดผล กล่าวคือ กว่าจะนึ่งข้าวให้สุก หรือตั้งหม้อข้าวจนน้ำเดือด ต่างก็ต้องใช้ระยะเวลาอยู่ระยะหนึ่งให้ความร้อนจากไฟทำให้น้ำเดือดจนกระทั่งทำให้ข้าวสุก หรือการนั่งที่ทำให้พื้นเกิดความร้อนได้ ก็ต้องใช้ระยะเวลาระยะหนึ่งให้ความร้อนจากร่างกายของเราถ่ายเทไปสู่พื้น จนกระทั่งพื้นและก้นเกิดความร้อนจนทำให้เรารู้สึกได้

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าหน่วยสร้างและสำนวนต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาจะแสดงระยะเวลาสั้นมาก ๆ แต่ระดับเวลานี้ยังอาจแสดงความแตกต่างในเรื่องของความสั้นยาวได้อีกดังปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 23 แสดงการบอกระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ

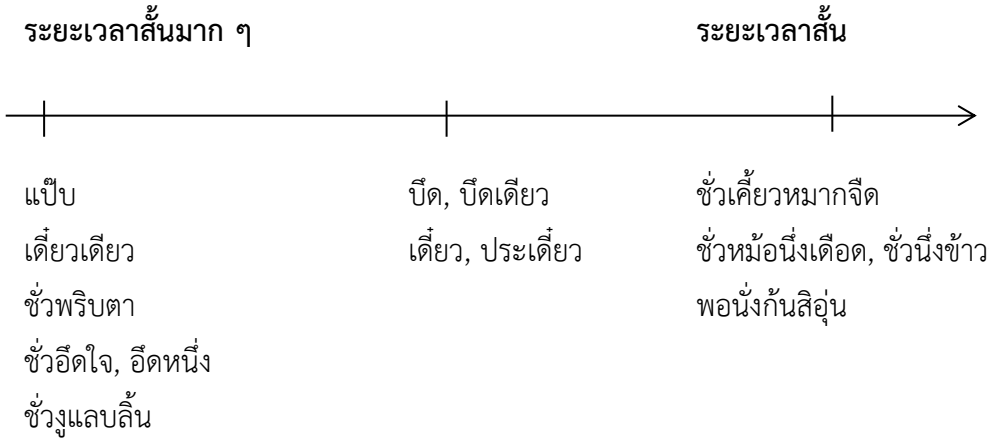

จากแผนภูมิดังกล่าวจะเห็นว่า ระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ นี้ อาจแบ่งย่อยได้เป็น 3 ระดับ โดยระดับที่สั้นที่สุดเป็นหน่วยสร้าง แป๊บ เดี๋ยวเดียว และสำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของอวัยวะของคนและสัตว์ เช่น ชั่วพริบตา ชั่วอึดใจ ชั่วงูแลบลิ้น เป็นต้น

4.3.2 การบอกระยะเวลาที่สั้นไม่เกิน 1 วัน

การบอกระยะเวลาที่สั้นไม่เกิน 1 วัน สามารถบอกได้วิธีเดียว คือ บอกโดยการใช้หน่วยสร้างต่าง ๆ โดยอาจแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบตามโครงสร้างของคำ ดังนี้

1) คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ เช่น **มื้อหนึ่งคืนหนึ่ง** /mɯ:^{6}nɯŋ^{4}khɯ:n^{3}nɯŋ^{4}/

2) คำจำนวนนับ กับ คำบอกเวลา เช่น **ค่อนมื้อ** /khɔ:n^{4}mɯ:^{6}/ **ค่อนคืน** /khɔ:n^{4}khɯ:n^{3}/ **ครึ่งมื้อ** /khəŋ^{4}mɯ:^{6}/ **ครึ่งค่อนมื้อ** /khəŋ^{4}khɔ:n^{4}mɯ:^{6}/

3) คำบุพบท กับ คำบอกเวลา เช่น **ตลอดเช้า** /thaŋ^{6}saw^{6}/ **ตลอดมื้อ** /thaŋ^{6}wan^{3}/ **ตลอดคืน** /thaŋ^{6}khɯ:n^{3}/

4) คำเชื่อม กับ คำบอกเวลา เช่น **มื้อกับคืน** /mɯ:^{6}kap^{1}khɯ:n^{3}/ **แต่เช้าทั้งวันถึงค่ำ** /tɛ:^{4}saw^{6}thaŋ^{6}wan^{3}thɯŋ^{1}kham^{4}/

จากข้อมูลสังเกตว่า หน่วยสร้างบอกระยะเวลาข้างต้นจะประกอบด้วยคำบอกเวลาที่มีความหมายบ่งบอกเวลาภายใน 1 วัน เช่น เช้า เที่ยง บ่าย เย็น ค่ำ ดึก เป็นต้น และการบอกระยะเวลาที่สั้นไม่เกิน 1 วัน นี้ไม่พบวิธีการใช้สำนวน

4.3.3 การบอกระยะเวลาที่ยาวนานไม่เกิน 1 ชั่วอายุคน

การบอกระยะเวลาที่ยาวนานไม่เกิน 1 ชั่วอายุคน สามารถบอกได้วิธีเดียว คือ บอกโดยการใช้หน่วยสร้างต่าง ๆ โดยอาจแบ่งออกเป็น 8 รูปแบบตามโครงสร้างของคำ ดังนี้

1) คำบอกเวลาคำเดียว เช่น **โดน** /do:n^{2}/ หรือ **ดน** /don^{2}/ **เหิง** /hə:ŋ^{1}/

2) คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ เช่น **โดนหลาย** /do:n^{2}la:j^{1}/ **นานเติบ** /na:n^{3}tə:p^{2}/

3) คำจำนวนนับ กับ คำบอกเวลา เช่น **หลายมื้อ** /la:j^{1}mɯ:^{6}/ **หลายเดือน** /la:j^{1}dɯan^{2}/ **หลายปี** /la:j^{1}pi:^{2}/ **หลาย ๆ ปี** /la:j^{1}la:j^{1}pi:^{2}/ **ครึ่งปี** /khəŋ^{4}pi:^{2}/ **3-4 ปี** /sa:m^{1}si:^{4}pi:^{2}/

4) คำบอกเวลา กับ คำหลังจำนวน เช่น **เดือนกว่า** /dɯan^{2}kwa:^{4}/ **ปีกว่า** /pi:^{2}kwa:^{4}/

5) คำบุพบท กับ คำบอกเวลา เช่น **ตลอดเดือน** /thaŋ^{6}dɯan^{2}/ **ตลอดปี** /thaŋ^{6}pi:^{2}/

6) คำหน้าจำนวน กับ คำจำนวนนับ และคำบอกเวลา เช่น **สัก 5 เดือน** /sak^{1}ha:^{5}dɯan^{2}/ **ประมาณ 3-4 มื้อ** /paʔ^{1}ma:n^{3}sa:m^{1}si:^{4}mɯ:^{6}/ **ราว 2 มื้อ** /la:w^{3}sɔ:ŋ^{1}mɯ:^{6}/ **เกือบ 10 ปี** /kɯap^{5}sip^{1}pi:^{2}/

7) คำจำนวนนับ กับ คำนาม เช่น **ขวบปี** /khuap^{5}pi:^{2}/ **2 ขวบ** /sɔ:ŋ^{1}khuap^{5} / **1 ฝน** /nɯŋ^{4}fon^{1}/ **1 พรรษา** /nɯŋ^{4}phan^{3}sa:^{1}/ **3-4 พรรษา** /sa:m^{1}si:^{4}phan^{3}sa:^{1}/ **3-4 แดด** /sa:m^{1}si:^{4}dɛ:t^{5}/

8) คำกริยา กับ คำบอกเวลา เช่น **เป็นเดือน** /pen^{2}dɯan^{2}/ **เป็นปี** /pen^{2}pi:^{2}/ **เป็นเดือน ๆ** /pen^{2}dɯan^{2}dɯan^{2}/ **เป็นปี ๆ** /pen^{2}pi:^{2}pi:^{2}/

การบอกระยะเวลาที่ยาวนานโดยไม่เกิน 1 ชั่วอายุคนนี้ ไม่พบวิธีการใช้สำนวน นอกจากนี้ระดับความสั้น-ยาวของเวลานั้นยังอาจแบ่งได้เป็น 3 ระดับตาม วัน เดือน ปี ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 24 แสดงการบอกระยะเวลาที่ยาวนานไม่เกิน 1 ชั่วอายุคน

	ตลอดเดือน	ตลอดปี
เป็นมื้อ	เป็นเดือน	เป็นปี
หลายมื้อ	หลายเดือน	หลายปี
มื้อกว่า	เดือนกว่า	ปีกว่า
2-3 มื้อ	2-3 เดือน	2-3 ปี
ประมาณ 2 มื้อ	ประมาณ 2 เดือน	ประมาณ 2 ปี
3-4 แดด		ขวบปี, 2 ขวบ
		1 ฝน
		1 พรรษา

จากข้อมูลจะเห็นว่า หน่วยสร้างที่ใช้บอกระยะเวลาที่ยาวนานไม่เกิน 1 ชั่วอายุคนนี้ อาจแบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ โดยประมาณจากช่วงระยะเวลาใน 1 ชั่วอายุคน เป็นระยะของวัน เดือน และปี ซึ่งเป็นช่วงที่มีระยะเวลายาวนานไม่เกิน 1 ชั่วอายุคน

4.3.4 การบอกระยะเวลาที่ยาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน

การบอกระยะเวลาที่ยาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน สามารถบอกได้วิธีเดียว คือ บอกโดยการใช้สำนวนต่าง ๆ โดยสำนวนเหล่านี้อาจแบ่งได้เป็น 4 ประเภทตามความหมาย ได้แก่ สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ และสำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับเมืองโบราณ ดังนี้

1) สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง

สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง ที่แสดงระยะเวลายาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน ได้แก่

ชั่วนิรันดร /sua^{4}ni^{4}lan^{3}dɔ:n^{2}/

สมัยดึกดำบรรพ์ /sa^{1}maj^{1}dək^{1}dam^{2}ban^{2}/

ชั่วนาตาปี /sua^{4}na:^{3}ta:^{2}pi:^{2}/

ตั้งแต่ปุแต่ปู้ /taŋ^{6}tɛ:^{4}pu^{1}tɛ:^{4}pu:^{6}/

2) สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน

สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน ที่แสดงระยะเวลายาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน ได้แก่

ชั่วอายุคน /sua^{4}a:^{2}ju^{4}khon^{3}/

ชั่วชีวิต /sua^{4}si:^{3}wit^{4}/

ชั่วลูกชั่วหลาน /sua^{4}lu:k^{6}sua^{4}la:n^{3}/

สมัยปู่สังกะสากับย่าสังกะสี /sa^{1}maj^{1}pu:^{4}saŋ^{1}ka^{1}sa:^{1}kap^{1}ña:^{4}saŋ^{1}ka^{1}si:^{1}/

สมัยเจ้าอนุวงศ์ /sa^{1}maj^{1}caw^{6}a^{1}nu^{4}woŋ^{3}/

สมัยครั้งพุทธกาล /saʔ^{1}maj^{1}khaŋ^{6}phut^{4}thaʔ^{4}ka:n^{2}/

3) สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับสัตว์

สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับสัตว์ ที่แสดงระยะเวลายาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน ได้แก่

ปีควายอีดอนออกลูก /pi:^{2}khuaj^{3}ʔi:^{2}dɔ:n^{2}ʔɔ:k^{5}lu:k^{6}/ หรือ **ปีควายอีด่อนออกลูก** /pi:^{2}khuaj^{3}ʔi:^{2}dɔ:n^{4}ʔɔ:k^{5}lu:k^{6}/

4) สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับเมืองโบราณ

สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับเมืองโบราณ ที่แสดงระยะเวลายาวนาน มาก ๆ เกินชั่วอายุคน ได้แก่

ตั้งแต่ศรีโคตรบูร /taŋ^{6}tɛ:^{4}si:^{1}kho:t^{6}taʔ^{1}bu:n^{2}/

จากสำนวนบอกระยะเวลาที่ยาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคนในข้างต้น สามารถแบ่งระดับความสั้น-ยาวของระยะเวลาได้เป็น 3 ระดับ ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 25 แสดงการบอกระยะเวลาที่ยาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่า สำนวนดังกล่าวต่างมีความหมายถึงระยะเวลาที่ยาวนานมากเกินชั่วอายุคนขึ้นไป แต่หากมองในมิติของความยาวนานที่มีช่วงเวลาในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเข้ามาเกี่ยวข้องจะเห็นว่า สามารถแบ่งสำนวนเหล่านี้ออกได้เป็น 3 มิติ ได้แก่ สำนวนที่มีระยะเวลายาวนานมากโดยไม่มีที่สิ้นสุด กล่าวคือ สำนวนกลุ่มนี้มีความหมายว่าเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และมีผลไปถึงอนาคต อาทิ *สำนวนชั่วลูกชั่วหลาน ชั่วนาตาปี ชั่วนิรันดร* ต่อมาคือสำนวนที่มีระยะเวลายาวนานตั้งแต่อดีต เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน อาทิ สำนวนสมัยครั้งพุทธกาล สมัยปู่สังกะสายย่าสังกะสี ตั้งแต่ศรีโคตรบูร และสุดท้ายเป็นสำนวนที่มีความหมายว่าเป็นระยะเวลายาวนานที่อยู่ในช่วงเวลาปัจจุบันโดยประมาณ อาจจะมีช่วงทับซ้อนกับอดีตและอนาคตอยู่บ้าง อาทิ *สำนวนชั่วอายุคน ชั่วชีวิต ปีควายอีดอนออกลูก หรือ ปีควายอีด่อนออกลูก*

นอกจากนี้ แม้ว่าสำนวนเหล่านี้จะมีความหมายบ่งบอกระยะเวลายาวนานทั้งสิ้น แต่ระดับความสั้น-ยาวของระยะเวลาของสำนวนในแต่ละกลุ่มต่างมีระดับที่แตกต่างกัน เช่น สำนวน “ชั่วอายุคน” และ “ชั่วชีวิต” มักแสดงระยะเวลาที่สั้นกว่า “ชั่วลูกชั่วหลาน” เป็นต้น ส่วนสำนวน “ปีควายอีดอนออกลูก” หรือ “ปีควายอีด่อนออกลูก” มีความหมายถึงระยะเวลายาวนานที่อาจอยู่ในช่วง 1 ชั่วอายุคน หรือ เกินช่วงอายุคนก็ได้ แต่โดยมากมักจะหมายถึง ระยะเวลายาวนานมากเกินชั่วอายุคน ซึ่งนานมากจนลืมไปแล้วว่าเป็นปีใด เป็นต้น

สรุป

จากข้อมูลทั้งหมดสรุปได้ว่า วิธีการบอกระยะเวลาของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมี 2 วิธีใหญ่ ๆ คือ วิธีการบอกโดยใช้หน่วยสร้างต่าง ๆ และวิธีการบอกโดยใช้สำนวนต่าง ๆ ส่วนการบอกระยะเวลาสั้น ๆ และระยะเวลายาวนั้น อาจแบ่งได้เป็น 4 ระดับตามระยะของเวลา และแต่ละระดับก็จะมีวิธีการบอกระยะเวลาที่แตกต่างกัน โดยสิ่งที่สังเกตได้คือ การบอกระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ นั้น นอกจากจะมีการใช้หน่วยสร้างมาบอกแล้ว ยังพบการใช้สำนวนมาบอกด้วย โดยสำนวนเหล่านี้เป็นสำนวนที่ใช้คำศัพท์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของอวัยวะของคนและสัตว์ ส่วนระยะเวลาตั้งแต่วัน เดือน จนถึง ปี นั้น พบวิธีการใช้หน่วยสร้างต่าง ๆ แต่ไม่พบวิธีการใช้สำนวน และการบอกระยะเวลายาวนานที่สุดนั้น พบวิธีการใช้สำนวน ซึ่งเป็นสำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรงเกี่ยวกับอายุของคน ชื่อคน เกี่ยวกับสัตว์ และเมืองโบราณ

จากคำบอกระยะเวลา 4 ประเภทตามความหมาย ได้แก่ สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ และสำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับเมืองโบราณ จะเห็นว่า คำบอกเวลาได้สะท้อนให้

เห็นสภาพสังคมของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนว่าเวลามีความเกี่ยวข้องกับ คน สัตว์ พระพุทธศาสนา และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในชื่อของเมืองโบราณ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญและผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นมายาวนาน เมื่อคนในท้องถิ่นเห็นว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมีการปรากฏซ้ำอย่างเป็นระบบหรือเป็นเรื่องราวที่น่าจดจำ จึงได้กำหนดสิ่งเหล่านี้ขึ้นเป็นคำบอกระยะเวลาดังที่คนในท้องถิ่นใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ อย่างไรก็ดี คำบอกระยะเวลาบางคำก็ไม่มีการใช้กันบ่อยนัก ดังเช่นสำนวน “ชั่วหม้อนึ่งเดือด” หรือ “ชั่วงูแลบลิ้น” คนที่รู้จักสำนวนเหล่านี้ในปัจจุบันจะมีแต่คนสูงอายุเท่านั้น จะหาเด็กรุ่นใหม่ที่รู้จักความหมายและใช้เป็นได้ยาก ดังนั้น จะเห็นว่าคำบอกระยะเวลาที่เป็นสำนวนเหล่านี้ มีแนวโน้มที่จะหายไปหรือลดความนิยมลงเรื่อย ๆ เนื่องจากไม่มีใครใช้พูดกันอีกแล้ว หากไม่มีการบันทึกเอาไว้และสืบต่อไปยังคนรุ่นหลัง ไม่แน่ว่าคนรุ่นหลังก็คงจะไม่มีใครรู้จักสำนวนเหล่านี้อีกต่อไปแล้ว

บทที่ 5

วัฒนธรรมและโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์วัฒนธรรมประเพณีของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน รวมทั้งโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา โดยอาศัยข้อมูลคำบอกเวลาจากบทที่ 3 และ 4 ที่ได้รวบรวมไว้เพื่อให้เห็นวัฒนธรรมประเพณีของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน และมุมมองความคิดเกี่ยวกับเรื่องเวลา โดยผู้วิจัยจะแบ่งเนื้อหาของบทนี้ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์วัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา และส่วนที่สองจะเป็นการวิเคราะห์โลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1 วัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

จากบทที่ 2 ผู้วิจัยได้สรุปความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ว่า หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับทุกสิ่งที่จะทำให้เราอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นที่ยอมรับ โดยความรู้ในที่นี้ได้รวมทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุอันเกิดจากการกระทำสร้างของมนุษย์ และแบบแผนหรือผลรวมของพฤติกรรมมนุษย์ที่ถ่ายทอดทางสังคม พูดให้ง่ายก็คือ วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น เช่น วัฒนธรรมการกิน วัฒนธรรมเครื่องแต่งกาย หรือวัฒนธรรมการทำบุญ เป็นต้น

เมื่อเชื่อมโยงเรื่องภาษากับวัฒนธรรมเข้าด้วยกันจะเห็นว่า งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาภาษาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ดังนั้น ภาษากับวัฒนธรรมจึงมีความสัมพันธ์กันในแง่ที่ว่า ภาษาสามารถสะท้อนวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นได้ เนื่องจากการที่ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ภาษาจึงมีความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมมาก ดังนั้น การศึกษาภาษาจึงน่าจะทำให้เห็นวัฒนธรรมที่ติดมากับตัวภาษาได้ สอดคล้องกับแนวคิดทางอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์ที่ว่า “ภาษาเป็นสิ่งที่สะท้อนความนึกคิดและการมองโลกของผู้พูด ดังนั้น การวิเคราะห์ความหมายของคำศัพท์หมวดต่าง ๆ ในภาษาของชนเผ่าใดเผ่าหนึ่งจะทำให้เรามองเห็นลึกซึ้งถึงความนึกคิดและการมองโลกของชนเผ่านั้นได้” (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ 2529: 45-46) ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์วัฒนธรรมผ่านทางภาษาที่พบในงานวิจัยนี้

จากการวิเคราะห์พบว่า คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและอาชีพของชาวไทยถิ่นอีสานในท้องถิ่นนี้ และยังเกี่ยวข้องกับ

ประเพณีต่าง ๆ การละเล่นพื้นบ้าน รวมทั้งความเชื่อต่าง ๆ ของคนในท้องถิ่นด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1.1 คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและอาชีพ

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและอาชีพของคนในท้องถิ่นนี้อยู่เป็นจำนวนมาก โดยคำบอกเวลาเหล่านี้เป็นคำศัพท์ที่มีใช้แตกต่างกันไปตามกลุ่มต่าง ๆ และคนในกลุ่มสังคมจะเข้าใจคำบอกเวลาเหล่านี้ได้ก็ด้วยการสัมผัสกับวัฒนธรรมของกลุ่มมาก่อนแล้ว เช่น คำบอกเวลาของพระสงฆ์ ก็จะมีคำที่เกี่ยวกับกิจวัตรของสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นการออกบิณฑบาต การทำวัตร หรือคำบอกเวลาของกลุ่มชาวนาก็จะมีคำที่เกี่ยวกับกิจกรรมการทำนาว่าช่วงเวลาใดเหมาะจะทำกิจกรรมใดที่เกี่ยวกับการทำนาเป็นต้น คำบอกเวลาเหล่านี้สามารถสะท้อนวัฒนธรรมในด้านชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มคนในท้องถิ่นนี้ได้เป็นอย่างดี โดยอาจแบ่งย่อยออกได้เป็น 4 หัวข้อ ได้แก่ คำบอกเวลาที่สะท้อนวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม คำบอกเวลาที่สะท้อนวัฒนธรรมการกิน คำบอกเวลาที่สะท้อนวิถีชีวิตทั่วไปของคนในท้องถิ่น และคำบอกเวลาที่สะท้อนการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ ดังนี้

1) คำบอกเวลาที่สะท้อนวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม

วิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมนับเป็นวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของคนไทย สืบทอดจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะการทำนาถือได้ว่าเป็นอาชีพหลักของคนไทย แม้กระทั่งในปัจจุบันชาวอีสานเองก็ยังคงยึดอาชีพนี้เป็นอาชีพหลักของท้องถิ่น โดยเฉพาะการทำนาปี ซึ่งมีขั้นตอนการทำที่เป็นระบบและต้องอาศัยสภาพดินฟ้าอากาศเป็นสำคัญในการกำหนดว่า ช่วงเดือนใดควรจะทำกิจกรรมอะไร นอกจากนี้ ยังมีการทำไร่ที่ถือว่าเป็นอาชีพที่สำคัญอีกอาชีพหนึ่งของชาวอีสาน เช่น ไร่อ้อยและไร่ข้าวโพด ชาวอีสานได้ให้ความสำคัญกับอาชีพเหล่านี้ จนในที่สุดก็นำมาใช้เป็นคำบอกเวลา คำบอกเวลาเหล่านี้ ได้แก่

<u>**การทำนา**</u>

กิจกรรมการทำนาของชาวอีสานอาจแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

ช่วงไถฮุด /suaŋ^{4}thaj^{1}hut^{4}/ (ช่วงเดือนพฤษภาคม เป็นช่วงของการเตรียมดิน)

ช่วงตกกล้า /suaŋ^{4}tok^{1}ka:^{6}/ (ช่วงเดือนมิถุนายน เป็นการเพาะเมล็ดข้าวให้งอกเป็นต้นกล้าเพื่อจะได้เอาไปปักดำ)

หน้าดำนา /na:^{6}dam^{2}na:^{3}/ (ช่วงเดือนกรกฎาคม เป็นช่วงที่ต้องถอนต้นกล้าไปปักดำ)

ยามเกี่ยวข้าว /ña:m[3]kiaw[4]khaw[5]/ (ช่วงเดือนตุลาคม–พฤศจิกายน เป็นช่วงเก็บเกี่ยวข้าว)

ยามนวดข้าว /ña:m[3]nuat[6]khaw[5]/ (ช่วงเดือนธันวาคม–มกราคม เป็นช่วงการเอาเมล็ดข้าวออกจากรวง และคัดแยกเมล็ดข้าวที่ไม่ดีออกไป)

ช่วงเวลาเริ่มต้นการทำนาของชาวอีสานคือประมาณเดือนมิถุนายน อาจจะเร็วหรือช้ากว่านี้แล้วแต่สภาพดินฟ้าอากาศ ขั้นตอนแรกเป็นการเตรียมดิน ชาวนาจะไถงัดดินขึ้นมา เพื่อให้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยพืชสดซึ่งก็คือพวกหญ้าต่าง ๆ ย่อยสลาย การไถครั้งแรกนี้เรียกว่า “**ไถฮุด**” /thaj[1]hut[4]/ หรือ “**ไถดะ**” /thaj[1]daʔ[1]/ คำว่า “ฮุด” ในภาษาไทยถิ่นอีสานหมายถึง ดะ, ตะลุย เช่นว่า “ไถฮุด” (ไถดะ) (บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุลและนภาพร พิมพ์วรเมธากุล, 2545: 841) ขั้นตอนต่อมาเป็นการตกกล้า ชาวนาจะเอาเมล็ดข้าวไปหว่านเพื่อให้งอกและเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นต้นกล้า เพื่อจะได้เอาไปปักดำ เมื่อหมดช่วงตกกล้าไปแล้ว จากนั้นจะเป็นหน้าดำนา คือ เมื่อกล้าอายุประมาณ 1 เดือน หรือก็จะอยู่ราวเดือนกรกฎาคม ชาวนาจะทำการไถแปร โดยไถขวางรอยที่ไถจากครั้งแรก แล้วใส่ปุ๋ย จากนั้นไถคราดให้พื้นที่เสมอกัน สูบน้ำเข้านาพอให้ดินเป็นโคลน แล้วจึงถอนกล้าไปปักดำให้เป็นแถว หลังจากช่วงนี้ไปจนถึงประมาณเดือนตุลาคมต้นข้าวจะค่อย ๆ เจริญเติบโต เมล็ดข้าวเริ่มออกรวง จนกระทั่งเดือนตุลาคม–พฤศจิกายน ก็จะเป็นช่วงเก็บเกี่ยวข้าว และขั้นตอนสุดท้ายหลังจากเกี่ยวข้าวแล้วก็จะถึงตอนนวดข้าว โดยในช่วงเดือนธันวาคม–มกราคมชาวนาที่เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะเอาเมล็ดข้าวออกจากรวง คัดแยกเมล็ดข้าวที่ไม่ดีออกไปเหลือไว้เฉพาะเมล็ดข้าวเปลือกที่ต้องการเท่านั้น ซึ่งก็คือขั้นตอนของการนวดข้าวนั่นเอง จากนั้นจึงเก็บข้าวขึ้นยุ้งฉางเป็นอันเสร็จฤดูทำนา

<u>การทำไร่</u>

กิจกรรมการทำไร่ของชาวอีสานจะแตกต่างกันไปตามชนิดของพืชไร่ที่ปลูก จากข้อมูลพบว่าพืชไร่ที่ชาวอีสานนิยมปลูก ได้แก่ ข้าวโพดและอ้อย นอกจากนี้ยังพบการเก็บของป่า ได้แก่ การเก็บหน่อไม้ป่า ดังนี้

หน้าหักข้าวโพด /na:[6]hak[1]khaw[5]kho:t[6]/ (ช่วงเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม)

หน้าตัดอ้อย /na:[6]tat[1]ʔɔ:j[6]/ (ช่วงเดือนพฤศจิกายน-เมษายน)

ยามหน่อไม้ออก /ña:m[3]nɔ:[4]maj[6]ʔɔ:k[5]/ (ช่วงเดือนพฤษภาคม)

จากข้อมูลข้างต้นจะสังเกตได้ว่า คำบอกเวลาเหล่านี้ได้สะท้อนวิธีการเก็บพืชไร่ชนิดต่าง ๆ ออกมาด้วย ดังเช่นหน้าหักข้าวโพด ได้สะท้อนให้เห็นว่าวิธีการเก็บข้าวโพดนั้น จะต้องใช้มือหักฝักสดให้ถึงบริเวณก้านฝักที่ติดกับลำต้น นอกจากนี้ผู้บอกภาษายังอธิบายเพิ่มเติมว่า อันที่จริงข้าวโพดเป็นพืชไร่ที่ปลูกได้ตลอดทั้งปี ถ้ามีแหล่งน้ำเพียงพอ แต่ช่วงที่ปลูกแล้วได้ผลผลิตสูงและคุณภาพดี จะอยู่

ในฤดูหนาวระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงมกราคม หรือต้นฤดูฝนระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงกรกฎาคม แต่ส่วนมากจะนิยมหักข้าวโพดกันในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงกรกฎาคม ส่วนหน้าตัดอ้อยก็ได้สะท้อนให้เห็นวิธีการเก็บอ้อยว่าจะต้องใช้อุปกรณ์ เช่น มีด มาตัดอ้อย ช่วงตัดอ้อยที่ว่านี้เป็นช่วงที่ชาวไร่จะตัดอ้อยส่งเข้าโรงงานหีบอ้อย เพื่อนำไปทำเป็นน้ำตาลต่อไป นอกจากนี้ เมื่อถึงยามหน่อไม้ออกจะเป็นช่วงที่หน่อไม้แทงหน่อออกมาเต็มที่ ชาวบ้านสามารถไปขุดหน่อไม้ตามป่าเขานำมาทำเป็นอาหารได้ แต่ก็มีชาวบ้านบางส่วนที่ไปขุดหน่อไม้เพื่อนำมาขายจนกลายเป็นอาชีพ และบางคนยังปลูกหน่อไม้ขายเป็นอาชีพก็มี หน่อไม้ในที่นี้ เช่น หน่อไม้ไผ่รวก และหน่อไม้บง เป็นต้น

2) คำบอกเวลาที่สะท้อนวัฒนธรรมการกิน

จากข้อมูลพบว่า มีสำนวนบอกระยะเวลาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการกินของคนในท้องถิ่นอีสาน โดยสะท้อนให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีการกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก การกินข้าวเหนียวถือเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของชาวอีสาน โดยนิยมรับประทานกับอาหารรสจัด เช่น ส้มตำ ลาบ ก้อย เป็นต้น สำนวนบอกระยะเวลาที่ว่านี้ ได้แก่

ชั่วหม้อนึ่งเดือด /sua^{4} mɔ:^{5} nɯŋ^{4} dɯat^{5}/

ชั่วนึ่งข้าวสุก /sua^{4} nɯŋ^{4} khaw^{5} suk^{1}/

พอนึ่งข้าวสุก /phɔ:^{3} nɯŋ^{4} khaw^{5} suk^{1}/

จากสำนวนดังกล่าวจะเห็นว่า เป็นสำนวนบอกระยะเวลาโดยเทียบกับเวลาที่ใช้หุงข้าวหม้อหนึ่ง ซึ่งระยะเวลาที่ตั้งหม้อข้าวจนถึงข้าวเดือดจะใช้เวลาประมาณ 10-15 นาที จนกระทั่งข้าวสุกรับประทานได้จะใช้เวลาประมาณ 20-30 นาที ซึ่งสำนวนดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกับสำนวน “ชั่วหม้อข้าวเดือด” ในภาษาไทยถิ่นกลาง ที่หมายถึง ระยะเวลาประมาณ 20-30 นาที (มาจากระยะเวลาที่ตั้งหม้อข้าวจนเดือด) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553ข: 30) แต่เนื่องจากชาวอีสานนิยมกินข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้า การหุงข้าวของชาวอีสานจึงเป็นการนึ่งข้าวเหนียว ไม่ใช่การหุงข้าวเจ้าอย่างในภาคกลาง

นอกจากนี้ หากกล่าวถึงเวลาการรับประทานอาหารแต่ละมื้อในหนึ่งวัน ปรีชา พิณทอง (2532: 211) ได้อธิบายไว้ว่า คนเรากินอาหารวันหนึ่งสามครั้ง กินเวลาไม่เกินสามโมงเช้าเรียก “กินเข้างาย” /kin^{2} khaw^{5} ŋa:j^{3}/ กินไม่เกินเที่ยงเรียก “กินเข้าสวย” /kin^{2} khaw^{5} suaj^{1}/ กินตอนค่ำเรียก “กินเข้าแลง” /kin^{2} khaw^{5} lɛ:ŋ^{3}/ สำหรับเวลาเช้า ถ้ากินเลยสามโมงเช้าเรียก “กินงายเงิก” /kin^{2} ŋaj^{3} ŋɘ:k^{6}/ “งายตาเหลือก” /ŋaj^{3} ta:^{2} lɯak^{6}/ ก็ว่า ภายในคำเหล่านี้มีคำบอกเวลาประกอบอยู่ด้วย คือ คำว่า “งาย” /ŋa:j^{3}/ หมายถึง เวลาเช้า “สวย” /suaj^{1}/ หมายถึง เวลาสาย หรือเวลา

ระหว่างเช้ากับเที่ยง และ “แลง” /lɛ:ŋ^{3}/ หมายถึง เวลาเย็น ดังนั้น คำเหล่านี้จึงเป็นคำบอกเวลาอีกกลุ่มหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการกินของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน โดยสะท้อนให้เห็นช่วงเวลาการกินข้าวในแต่ละวันนั่นเอง ได้แก่คำดังนี้

กินข้าวงาย /kin^{2}khaw^{5}ŋa:j^{3}/

กินข้าวสวย /kin^{2}khaw^{5}suaj^{1}/

กินข้าวแลง /kin^{2}khaw^{5}lɛ:ŋ^{3}/

กินงายเงิก /kin^{2}ŋaj^{3}ŋə:k^{6}/ หรือ **งายตาเหลือก** /ŋaj^{3}ta:^{2}lɯak^{6}/

จะเห็นว่าเวลาการรับประทานอาหารในแต่ละมื้อไม่ได้แตกต่างไปจากคนไทยในท้องถิ่นอื่น ๆ มากเท่าใดนัก นั่นเป็นเพราะว่าคนไทยเรามีวัฒนธรรมการกินข้าวร่วมกัน กล่าวคือ คนส่วนใหญ่จะกินข้าววันละ 3 มื้อ แบ่งเป็นมื้อเช้า มื้อกลางวัน และมื้อเย็น แต่ความแตกต่างที่แท้จริงอยู่ที่ชนิดของอาหาร วิธีการกิน และที่สำคัญคือมีคำศัพท์ในการเรียกชื่อมื้ออาหารที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น

3) คำบอกเวลาที่สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ทั่วไปของคนในท้องถิ่น

จากข้อมูลพบว่า มีคำบอกเวลาส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน คำเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคนในท้องถิ่นให้ความสนใจกับความเป็นอยู่ในเรื่องใดบ้าง และยังแสดงให้เห็นวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของคนในท้องถิ่นอีกด้วย โดยพบคำบอกเวลาดังต่อไปนี้

ชั่วเคี้ยวหมากจืด /sua^{4}khiaw^{6}ma:k^{5}cɯ:t^{5}/

สำนวน “**ชั่วเคี้ยวหมากจืด**” /sua^{4}khiaw^{6}ma:k^{5}cɯ:t^{5}/ หมายถึง “น. เวลาประมาณ 20-30 นาที มาจากระยะเวลาในการเคี้ยวหมาก 1 คำ ตั้งแต่เริ่มเคี้ยวจนหมากจืดหมดคำ จึงคายชานหมากทิ้ง, พูดเพี้ยนเป็น *ชั่วเคี้ยวหมากแหลก* ก็มี” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553ข: 29) จากความหมายดังกล่าว จะเห็นว่าเป็นสำนวนบอกเวลาที่เทียบกับระยะเวลาในการเคี้ยวหมาก 1 คำ แสดงว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีวัฒนธรรมการกินหมากอยู่ทั่วไป ซึ่งก็คล้ายคลึงกับวิถีชีวิตของชาวไทยในภาคอื่น ๆ ที่นิยมเคี้ยวหมากเช่นเดียวกัน อาจเรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมร่วมของคนไทยในประเทศไทยก็ว่าได้ ผู้บอกภาษาให้ข้อมูลว่า ในสมัยก่อนคนอีสานนิยมเคี้ยวหมากกันแทบทุกคน แต่สมัยนี้คนรุ่นใหม่ไม่มีใครเคี้ยวหมากแล้ว คำบอกเวลาดังกล่าวก็ไม่มีใครใช้พูดกันแล้ว คนที่เข้าใจความหมายก็คงจะมีแต่คนอายุมาก ๆ หรือคนที่เคยเคี้ยวหมากเท่านั้น

เข้าไต้เข้าไฟ /khaw^{5}taj^{6}khaw^{5}faj^{3}/

สำนวน “**เข้าไต้เข้าไฟ**” /khaw^{5}taj^{6}khaw^{5}faj^{3}/ หมายถึง “เริ่มมืดต้องใช้แสงไฟ, พลบค่ำ” (บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุลและนภาพร พิมพ์วรเมธากุล, 2545: 143)

เวลาเข้าไต้เข้าไฟเป็นเวลาที่เริ่มมืดหรือเวลาหัวค่ำ เป็นช่วงเวลาหลังจากดวงอาทิตย์ตกดินไปแล้ว ท้องฟ้ายังไม่มืดสนิท แต่บรรยากาศเริ่มมืดสลัวลงจนมองอะไรไม่ค่อยเห็น จึงต้องอาศัยแสงไฟช่วย คนสมัยก่อนใช้ฟืนก่อเป็นกองไฟ หรือใช้วิธีจุดไต้ “ไต้” ทำด้วยไม้ผุคลุกกับน้ำมันยาง แล้วห่อด้วยใบไม้ เปลือกไม้ หรือใส่กระบอกเป็นดุ้นยาว ๆ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกเวลาในตอนหัวค่ำที่คนเริ่มจุดไต้ก่อไฟว่า “เข้าไต้เข้าไฟ” เช่น เลิกตัดหญ้าเสียก่อนเถอะลูก เข้าไต้เข้าไฟแล้ว เดี๋ยวโดนงูเงี้ยวเขี้ยวขอกัด พรุ่งนี้ค่อยตัดต่อก็ได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 201)

นอกจากการเคี้ยวหมาก และเวลาเข้าไต้เข้าไฟแล้ว ผู้วิจัยยังพบการตีกลองอีกประเภทหนึ่ง ที่อาจจะไม่ใช่การบอกเวลาอย่างเช่นการตีกลองในวัด แต่ก็นับว่าเป็นการตีเพื่อบอกเหตุในยามจำเป็นซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นกลองสัญญาณประเภทหนึ่ง โดยกลองประเภทนี้ชาวบ้านจะเป็นคนตีเมื่อมีเหตุการณ์เร่งด่วนหรือบางทีก็เป็นพระที่ตี ดังนี้

ตีกลองโฮม /ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}ho:m^{3}/ หรือ **ตีกลองประชุม** /ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}paʔ^{1}sum^{3}/

ตีกลองโจร /ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}co:n^{2}/

การตีกลองประเภทนี้จะตีเพื่อเป็นสัญญาณบอกให้ชาวบ้านออกมารวมกันที่วัด เมื่อผู้ใหญ่บ้านมีเรื่องอะไรจะแจ้งต่อลูกบ้านหรือมีกิจกรรมอะไรที่ต้องร่วมกันทำภายในหมู่บ้าน พอถึงเวลาประมาณ 2 ทุ่ม ผู้ใหญ่บ้านจะตีกลองโฮม ชาวบ้านก็จะมารวมตัวกันฟังเรื่องราวจากผู้ใหญ่บ้าน ส่วนการตีกลองโจร คือ การตีกลองเพื่อบอกให้ชาวบ้านรู้ว่ามีโจรเข้ามาในหมู่บ้านให้ชาวบ้านช่วยกันจับโจร นอกจากนี้ ผู้บอกภาษายังให้ข้อมูลเพิ่มเติมเรื่องจังหวะการตีกลองว่า การตีกลองประชุมจะตีโดยเคาะ 2 ที แล้วก็ตีแรง ๆ อีก 3 ที ส่วนการตีกลองโจรมีจังหวะตีแบบรัวเร็วติดต่อกันหลายครั้ง

การตีกลองเพื่อให้ชาวบ้านมารวมตัวกันทำกิจกรรมต่าง ๆ นั้น อาจสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวอีสานที่อยู่กันแบบพึ่งพาอาศัยและมีความสามัคคีกัน เมื่อมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้น ชาวบ้านก็จะร่วมมือกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านทำให้ทราบว่า การตีกลองแบบนี้ในปัจจุบันไม่มีแล้ว เพราะในปัจจุบันมีหอกระจายข่าวทำให้เกิดความสะดวกสบายในการกระจายข่าวไปยังคนในชุมชน จึงไม่จำเป็นต้องใช้เสียงกลองเรียกชาวบ้านมาประชุมอีกต่อไป

4) คำบอกเวลาที่สะท้อนการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์

คำบอกเวลากลุ่มนี้จะสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ ทั้งกิจวัตรประจำวัน และกิจที่ทำเฉพาะบางโอกาส ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนยังคงยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ดังนี้

<u>กิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์</u>

กิจวัตรที่พระสงฆ์พึงกระทำในชีวิตประจำวันมีหลากหลายขั้นตอน ดังคำบอกเวลาต่อไปนี้

พระฉันเพล /phaʔ^{4}chan^{1}phe:n^{3}/ (เวลาที่พระสงฆ์ฉันภัตตาหารกลางวัน เวลาประมาณ 11.00-12.00 น.)

ตอนทำวัตรสวดมนต์ /tɔ:n^{2}tham^{3}wat^{4}suat^{5}mon^{3}/ (เวลากระทำกิจที่พึงกระทำตามหน้าที่ เช่น ไหว้พระสวดมนต์, ทำสามีจิกรรมตามธรรมเนียมของพระเณร)

ตอนทำวัตรเช้า /tɔ:n^{2}tham^{3}wat^{4}saw^{6}/ (เวลาที่พระจะสวดมนต์ในตอนเช้า)

ตอนทำวัตรเย็น /tɔ:n^{2}tham^{3}wat^{4}jen^{3}/ (เวลาที่พระจะสวดมนต์ในตอนเย็นหรือค่ำ)

พระออกบิณฑบาต /phaʔ^{4}ʔɔ:k^{5}bin^{2}thaʔ^{4}ba:t^{5}/ (เวลาพระออกบิณฑบาต ประมาณ 06.00 น.)

ยามพระทั่งโปง /ña:m^{3}phaʔ^{4}thaŋ^{4}po:ŋ^{2}/ (เวลาเช้า ประมาณ 06.00 น. เป็นเวลาที่พระจะออกบิณฑบาต)

ในสมัยก่อนเวลาเช้าพระจะต้อง “ทั่งโปง” เพื่อเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านรู้ว่าได้เวลาที่พระจะออกบิณฑบาตโปรดสัตว์แล้ว ให้เตรียมตัวมาใส่บาตร และ “โปง” /po:ŋ^{2}/ ในที่นี้ เป็นเครื่องทำสัญญาณชนิดหนึ่งของชาวอีสานมีอยู่ตามวัดวาอารามทั่วไป สำหรับเหตุผลในการทั่งโปงตอนเย็นก็เพื่อบอกสัญญาณ 3 ประการ คือ เรียกประชุมคณะสงฆ์เพื่อทำวัตรเย็น (สวดมนต์เย็น) บอกเวลาแก่ชาวไร่ชาวนาว่าค่ำแล้วควรเลิกงานนา เตรียมตัวกลับเข้าหมู่บ้าน และสุดท้าย บอกสัญญาณแก่คนเดินป่า ให้หาทิศทางกลับบ้านได้ถูกก่อนที่จะมืดค่ำ ซึ่งในปัจจุบันการทั่งโปงตามวัดต่าง ๆ มีน้อยลงทุกที จะมีก็แต่บางวัดเท่านั้นที่ยังคงเก็บรักษาโปงเอาไว้ แต่ก็ไม่ได้นำมาใช้ตีบอกเวลาอย่างในสมัยก่อนแล้ว

จากคำบอกเวลาข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมอันดีงามที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของพระสงฆ์ ทำให้เห็นว่าพระสงฆ์ที่ปฏิบัติตนเช่นนี้ท่านได้ทำหน้าที่ในการธำรงพระพุทธศาสนา ด้วยการสืบทอดธรรมเนียมการประพฤติปฏิบัติตนที่ดีงามสำหรับพระสงฆ์ให้คงอยู่ต่อไป นอกจากนี้จะเห็น

ว่า กิจวัตรบางอย่าง เช่น พระฉันเพล หรือพระออกบิณฑบาต เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมกับพระด้วย กล่าวคือ ทั้งอาหารที่พระจะฉันเพลและอาหารที่พระได้จากการบิณฑบาตนั้น ล้วนได้มาจากการถวายของชาวบ้าน นั่นแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการธำรงพระพุทธศาสนา ด้วยการถวายปัจจัยต่าง ๆ แก่พระสงฆ์ ซึ่งเป็นการเกื้อหนุนให้พระพุทธศาสนายังคงดำรงต่อไป

<u>กิจวัตรที่ทำเฉพาะบางโอกาส</u>

มื้อแถ /mɯ:^{3}thɛ:^{5}/ (วันที่พระปลงผม สมัยก่อนจะปลงเดือนละ 2 ครั้ง แต่ปัจจุบันปลงเดือนละครั้ง คือ วันขึ้น 14 ค่ำ ของทุกเดือน)

พระตีกลองดึก /phaʔ^{4}ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}dək^{1}/ (การตีกลองในเวลา 04.00 น. ของวัน 7-8 ค่ำ และวัน 14-15 ค่ำของทุกเดือน เพื่อเตือนให้ชาวบ้านรู้ว่าพรุ่งนี้จะเป็นวันพระ ให้เตรียมตัวมารับศีลกินทาน)

พระตีกลองเพล /phaʔ^{4}ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}phe:n^{3}/ (การตีกลองในเวลา 11.00 น. ของทุกวัน เพื่อเตือนพระสงฆ์และเตือนชาวบ้านให้นำภัตตาหารมาถวายพระ)

พระตีกลองแลง /phaʔ^{4}ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}lɛ:ŋ^{3}/ (การตีกลองเวลา 15.00 น. ทุกวันพระ เพื่อบอกเวลาลงฟังเทศน์ของญาติโยม)

พระตีกลองงัน /phaʔ^{4}ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}ŋan^{3}/ (การตีกลองในวัน 7-8 ค่ำ และ 14-15 ค่ำของทุกเดือน ในเวลาทุ่มเศษ เพื่อเตือนญาติโยมให้ออกมาทำวัตรสวดมนต์ หรือฟังคำสั่งสอนจากพระสงฆ์)

การตีกลองบอกเวลาในวันต่าง ๆ เหล่านี้ สะท้อนให้เห็นว่าชาวอีสานมีความผูกพันกับวัดมาตั้งแต่อดีต โดยพระจะเป็นผู้นำของชุมชนหรือชาวบ้าน และวัดจะเป็นศูนย์รวมของชุมชน เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญหรือมีวันสำคัญต่าง ๆ ชาวบ้านก็จะไปรวมตัวกันที่วัดประจำหมู่บ้าน การมีเสียงกลองก็เพื่อเป็นการเตือนชาวบ้านให้รู้ว่าควรจะปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะเหมาะสมในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน ดังนั้น พระจึงเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญมากต่อชาวอีสานในฐานะที่เป็นผู้นำชุมชนและเป็นผู้มีความสำคัญในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

จากข้อมูลคำศัพท์เกี่ยวกับการตีกลองข้างต้นพบว่า ในปัจจุบันการตีกลองบอกเวลาในวัดแทบจะไม่มีให้เห็นอีกแล้ว สำหรับวัดบางวัดในภาคอีสานก็ยังคงอนุรักษ์กลองเหล่านี้ไว้ เพียงแต่ไม่ได้นำออกมาใช้ตีบอกเวลาอย่างในสมัยก่อน เพราะในปัจจุบันมีนาฬิกาบอกเวลา จึงทำให้การตีกลองถูกยกเลิกไป ส่วนกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์ได้แก่ การทำวัตรสวดมนต์ การฉันเพล และการบิณฑบาตยังคงกระทำอยู่ต่อไป จึงทำให้คำศัพท์ที่เกี่ยวกับกิจวัตรเหล่านี้ยังคงใช้กันอยู่จนถึงปัจจุบัน

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนให้ความสำคัญกับพระสงฆ์เช่นเดียวกับคนไทยในท้องถิ่นอื่น ๆ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวไทยถิ่นอีสานมาจนถึงปัจจุบัน

5.1.2 คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

คำบอกเวลาในกลุ่มนี้เป็นคำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับศาสนา ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ แต่พบว่าส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธมากกว่า โดยสะท้อนผ่านทางประเพณีท้องถิ่นและความเชื่อต่าง ๆ ได้แก่ คำบอกเวลาที่สะท้อนประเพณีเกี่ยวกับงานบุญ คำบอกเวลาที่สะท้อนวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และคำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่ออันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

5.1.2.1 คำบอกเวลาที่สะท้อนประเพณีเกี่ยวกับงานบุญ

ประเพณีในรอบปีของชาวอีสาน เรียกกันว่า “**ฮีตสิบสอง**” /hi:t^{6}sip^{1}sɔ:ŋ^{1}/ เป็นประเพณีที่จัดกันตลอดทั้ง 12 เดือน นับเป็นเอกลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นประเพณีอันดีงามของชาวอีสานที่ยังคงสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน และชาวอีสานยังได้นำชื่อของประเพณีเหล่านี้มาใช้เป็นคำบอกเวลาด้วย เนื่องจากมีการให้ความสำคัญกับฮีตสิบสองว่า เป็นปฏิทินของคนอีสานเลยทีเดียว อันที่จริงชาวอีสานนิยมเรียงลำดับประเพณีตั้งแต่เดือนห้า คือ บุญสงกรานต์ ซึ่งเป็นการเริ่มต้นปีใหม่ของไทย แต่ในที่นี้จะเริ่มตั้งแต่เดือนหนึ่งไปจนถึงเดือนสิบสอง ดังนี้

ยามบุญเข้ากรรม /ña:m^{3}bun^{2}khaw^{5}kam^{2}/

“**บุญเข้ากรรม**” คือ งานบุญประเพณีเดือนเจียง หรือ เดือนอ้าย หรือเดือนหนึ่ง เป็นเดือนที่พระภิกษุเข้าปริวาสกรรม คือการปลงอาบัติ เพื่อชำระมลทินที่ได้ล่วงละเมิดศีลหรือข้อห้ามพระวินัย เมื่อรับกฐินแล้ว พระภิกษุชาวอีสานจะทำพิธี “อยู่กรรม” โดยพระทุกวัดจะนัดวันอยู่กรรมหรือเข้าปริวาสกรรมประมาณ 6-9 วัน ส่วนชาวบ้านจะต้องเตรียมอาหารมาถวายพระในระหว่างที่ท่านปลงอาบัติตามพิธีกรรมของพระสงฆ์ ส่วนใหญ่พระสงฆ์ทั้งวัดจะไปตั้งผามหรือปรำพิธีในที่สงบชายป่า บางวัดอาจจะอยู่กรรมที่วัดก็มี

นอกจากนี้ ประเพณีบุญเข้ากรรมยังมีเรื่องเล่าว่า เกิดจากพระภิกษุอยากจะทดแทนบุญคุณมารดา เพราะมารดาต้องอยู่กรรมหรืออยู่ไฟขณะที่คลอดบุตร การอยู่กรรมแม่ลูกอ่อนของอีสานค่อนข้างจะมีข้อห้ามมาก การงดประพฤติตามข้อห้ามนี้ก็เพื่อจะให้บุตรเจริญ ไม่ถึงแก่กรรมเพราะผีเอาไป ดังนั้น บุตรเมื่อบวชเพื่อทดแทนคุณมารดาจึงต้องอยู่กรรมให้สิ้นมลทินและเป็นการทดแทนคุณมารดาที่มารดาได้อยู่กรรมเพื่อลูก (ธวัช ปุณโณทก, 2532: 16)

ยามบุญคูนลาน /ña:m^{3}bun^{2}khu:n^{3}la:n^{3}/

“**บุญคูนลาน**” คือ งานบุญประเพณีเดือนญี่ หรือ เดือนสอง เป็นฤดูเก็บเกี่ยวเพื่อนำข้าวขึ้นเล้าหรือเก็บในยุ้ง ขณะข้าวอยู่ที่ลานนวดข้าว ชาวอีสานจะทำบุญเลี้ยงพระ เพื่อเฉลิมฉลองความอุดมสมบูรณ์ เรียกว่า “**บุญคูนลาน**” โดยพิธีจะเริ่มตั้งแต่ตอนเย็น มีพระสงฆ์สวดมนต์เย็น พวกหนุ่มสาวจะเลี้ยงอาหารรวมทั้งสุรากลางทุ่งนาหลังจากพิธีสงฆ์เสร็จแล้ว รุ่งเช้าถวายอาหารแด่พระสงฆ์ พอเสร็จพิธีสงฆ์หมอขวัญจะทำพิธีสู่ขวัญข้าว คำสวดสู่ขวัญนั้นเป็นการกล่าวขอบคุณแม่โพสพ และขอโทษที่เหยียบย่ำ หรือนำไปแลกพริกแลกเกลือที่ทำไปนั้นเพราะความจำเป็น จึงขอให้แม่โพสพอย่าได้โกรธกริ้ว และให้ไปอยู่เป็นขวัญข้าวในเล้าหรือยุ้งด้วย หลังจากนั้นก็นำน้ำพระพุทธมนต์ในพิธีสงฆ์ประพรมทั่วกองข้าว วัวควาย และเครื่องใช้ในการทำนาเพื่อให้เป็นสิริมงคล เป็นอันว่าจบพิธีบุญคูนลาน (ธวัช ปุณโณทก, 2532: 16)

ยามบุญข้าวจี่ /ña:m^{3}bun^{2}khaw^{5}ci:^{4}/

“**บุญข้าวจี่**” คือ งานบุญประเพณีเดือนสาม วันก่อนเริ่มงานพระสงฆ์จากวัดอื่นและชาวบ้านหมู่บ้านอื่นจะมาพักอยู่ที่ปรำบุญ (ผามบุญ) หรือปรำพิธีที่สร้างไว้เพื่อการนี้ ชาวบ้านก็จะนำข้าวเหนียวและอุปกรณ์มาทำข้าวจี่ถวายพระสงฆ์ด้วย ตกค่ำชาวบ้านจะไปร่วมกันฟังสวดชัยมงคล พอตอนเช้ามืดชาวบ้านจะรวมตัวกันที่วัดเพื่อก่อกองไฟปิ้งข้าวจี่ โดยนำข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วปั้นเป็นก้อนโตขนาดเท่าไข่ห่าน มีน้ำอ้อยเป็นไส้ เสียบไม้ปิ้งพอสุกเหลืองแล้วนำไข่ทาให้ทั่ว จากนั้นปิ้งอีกครั้งหนึ่งจนไข่สุก พอตอนเช้าก็นำไปตักบาตรและแจกจ่ายกันเอง เมื่อตักบาตรข้าวจี่แล้วพระก็จะเทศน์เกี่ยวกับวรรณกรรมนิทานจนจบเรื่อง เช่น เรื่องไก่แก้ว นางผมหอม ท้าวคัชนาม ฯลฯ เมื่อเทศน์จบในวันนั้นชาวบ้านก็พากันกลับหมู่บ้านของตน (ธวัช ปุณโณทก, 2532: 17)

สำหรับตำนานที่เล่าถึงการทำบุญข้าวจี่นั้น จารุวรรณ ธรรมวัตร (มปป.: 25) กล่าวว่า ในสมัยที่พระพุทธองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่วันหนึ่งได้เสด็จไปบิณฑบาตที่บ้านเศรษฐีปุณณ ขณะนั้นนางปุณณทาสีคนใช้ของบ้านกำลังย่างข้าวเหนียวเพื่อรับประทานเอง ครั้นนางเห็นพระพุทธองค์ออกรับบิณฑบาต นางเกิดศรัทธาจึงอยากจะถวายสิ่งหนึ่งสิ่งใด แต่ด้วยความยากจนนางจึงถวายได้เพียงข้าวย่างก้อนนั้นใส่บาตรแด่พระองค์ด้วยใจพะวงว่าพระพุทธองค์จะโยนทิ้ง แต่พระพุทธองค์ก็รับข้าวจี่จากนางทาสีแล้วเสวยจนหมดก้อนต่อหน้านางนั่นเอง เพราะทรงทราบดีว่าการทำบุญนั้นอยู่ที่ศรัทธาหาได้อยู่ที่ค่างวดของสิ่งของไม่ แล้วทรงเทศน์โปรดนางปุณณทาสี จนนางซาบซึ้งได้บรรลุโสดาบัน

ยามบุญพระเวส /ña:m^{3}bun^{2}pha^{4}ʔwe:t^{5}/

“**บุญพระเวส**” คือ งานบุญประเพณีเดือนสี่ ภาคกลางเรียกว่า “งานเทศน์มหาชาติ” เป็นงานบุญที่กระทำกันค่อนข้างใหญ่โตมีการเตรียมงานหลายวันเป็นกิจกรรมร่วมของหลายหมู่บ้าน มี

การจัดงานติดต่อกันสามวัน เริ่มต้นตั้งแต่วันเตรียมงานคือ “มื้อโฮม” (วันรวม) ชาวบ้านจะพากันมาตกแต่งศาลาการเปรียญให้มีสภาพเหมือนป่าเขาวงกต วันที่สอง “มื้องัน” คือวันเฉลิมฉลองพระเวสสันดร ตอนบ่ายชาวบ้านจะพากันไปจัดกระบวนแห่พระเวสเข้าเมือง โดยสมมุติให้มีชายป่าแห่งใดแห่งหนึ่งของหมู่บ้าน หนุ่มสาวจะเก็บดอกไม้ป่าซึ่งออกดอกในปลายฤดูหนาวมาร่วมขบวน มีการฟ้อนรำประกอบแคนกันจนถึงศาลาการเปรียญ และบางแห่งมีพิธีแห่พระอุปคุตด้วย ตกค่ำจะนิมนต์พระมาเทศน์เรื่องมาลัยหมื่นมาลัยแสน (พระมาลัย) ซึ่งเนื้อหากล่าวถึงภาคสวรรค์ที่พระมาลัยได้สนทนากับพระศรีอาริย์ เรื่อง การทำบุญกุศลและเน้นว่าบุคคลใดสามารถทนฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรจบภายในหนึ่งวัน ก็จะมีอานิสงส์ได้เกิดในศาสนาพระศรีอาริย์ และหลังจากเทศน์จบแล้ว พระต่างวัดก็จำวัดที่ศาลาการเปรียญ ส่วนชาวบ้านก็จะไปพักผ่อน วันที่สามเป็นวันงานบุญพิธี เริ่มต้นตั้งแต่เช้ามืดชาวบ้านจะมารวมกันที่วัดตักบาตร “ข้าวพันก้อน” เพื่อบูชาคาถาพันรอบศาลาการเปรียญที่ประดับตกแต่งด้วยธงทิว เมื่อตักบาตรเสร็จแล้วพระภิกษุจะเริ่มเทศน์ “สังกาศ” (ศักราช) คือกัณฑ์เริ่มต้นของอีสาน จากนั้นจึงเริ่มเทศน์กัณฑ์ทศพรจนจบนครกัณฑ์ (กัณฑ์ที่สิบสาม) ตอนกลางวันอาจจะมีหมู่บ้านอื่นที่ห่างไกล ตั้งขบวนเรี่ยไรเงินมาร่วมพิธีด้วย เรียกว่า “กัณฑ์หลอน” แห่มาถวายกัณฑ์ที่กำลังเทศน์ขณะนั้น ซึ่งเป็นประเพณีที่ภาคกลางไม่มี เมื่อเทศน์เรื่องพระเวสสันดรจบแล้วจะเทศน์อานิสงส์อีกกัณฑ์หนึ่งจึงถือว่าเสร็จพิธี (จารุวรรณ ธรรมวัตร, มปป.: 27-32)

ยามบุญสงกรานต์ /ña:m^{3}bun^{2}soŋ^{1}ka:n^{2}/

“**บุญสงกรานต์**” คือ งานบุญประเพณีเดือนห้า ตรงกับภาคกลางคือ “**งานสงกรานต์**” งานบุญสงกรานต์ของชาวอีสานมี 3 วัน โดยเริ่มตั้งแต่วันที่ 13-15 เมษายนเหมือนกับภาคกลาง วันที่ 13 เมษายน คือ วันแรกของการเริ่มงาน เรียกว่า “**วันมหาสงกรานต์**” หรือชาวอีสานเรียกว่า “**วันสังขารล่วง**” /wan^{3}saŋ^{1}kha:n^{1}luaŋ^{4}/ วันที่ 14 เมษายน คือ วันที่สองที่ทุกคนจะทำบุญอุทิศเรียกว่า “**วันเนา**” ชาวอีสานเรียกว่า “**วันสังขารเน่า**” /wan^{3}saŋ^{1}kha:n^{1}naw^{4}/ หรือ “**มื้อเนา**” /mɯ:^{6}naw^{3}/ และวันที่ 15 เมษายน เป็นวันสุดท้าย ทุกคนจะทำบุญตักบาตรแล้วสรงน้ำพระสงฆ์ตลอดจนสรงน้ำผู้ใหญ่ เรียกวันนี้ว่า “**วันเถลิงศก**” ชาวอีสานเรียกว่า “**วันสังขารขึ้น**” /wan^{3}saŋ^{1}kha:n^{1}khɯn^{5}/

นอกจากนี้ ชาวอีสานยังมีคตินิยมเรื่องการสรงน้ำพระพุทธรูป เรียกกันว่า “**บุญฮดสรง**” /bun^{2}hot^{4}soŋ^{1}/ พระภิกษุจะนำพระพุทธรูปออกมารวมไว้ที่หอสรง มีรางน้ำที่ให้ชาวบ้านรดน้ำหอมน้ำอบให้น้ำไหลมาสู่พระพุทธรูป ตอนบ่ายชาวบ้านชายหญิงจะมาร่วมพิธีที่ลานวัดสรงน้ำพระ หลังจากนั้นชาวบ้านหนุ่มสาวจะพากันไปเก็บดอกไม้ป่าที่บานในฤดูนี้มาประดับประดาแข่งขันความงามกัน เพื่อนำมาบูชาพระ ตอนมืดพระสงฆ์จะตีกลองโฮม (กลองรวม) เรียกชาวบ้านมาชุมนุมกันที่วัดเพื่อสวดมนต์ฟังเทศน์ หลังจากนั้นหนุ่มสาวมักจะรวมกลุ่มกันฟ้อนรำหรือเล่นหมอลำ บางครั้ง

การทำบุญฮดสรงอาจจะทำกันถึง 15 วัน และในงานบุญฮดสรงยังมีกิจกรรมอีกอย่างหนึ่ง คือ การเล่นสาดน้ำ โดยหลังจากทำบุญเลี้ยงพระในวันปกติแล้ว หนุ่มสาวมักจะไปรดน้ำอวยพรญาติผู้ใหญ่ ขณะที่เดินทางไปรดน้ำญาติผู้ใหญ่หนุ่มสาวก็เล่นสาดน้ำกันเองด้วย (อุดม บัวศรี, 2528: 111-112)

ยามบุญบั้งไฟ /ña:m^{3}bun^{2}baŋ^{6}faj^{3}/

“**บุญบั้งไฟ**” คือ งานบุญประเพณีเดือนหก ตรงกับวันวิสาขบูชา ชาวอีสานก็มีพิธีทางพุทธเช่นเดียวกับภาคกลาง บุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่ทำร่วมกันหลายหมู่บ้าน หมู่บ้านที่เป็นเจ้าภาพจะออกจดหมายเชิญชวนเรียกว่า “สลากใส่บุญ” ชาวบ้านที่เป็นเจ้าภาพจะเตรียมสถานที่ ปลูกโรงเรือนเรียกว่า “ตูบบุญ” หรือ “ผามบุญ” และชาวบ้านในหมู่บ้านที่เป็นเจ้าภาพคอยดูแลอาหารแก่พระสงฆ์ รวมทั้งดูแลชาวบ้านหมู่อื่น หมู่บ้านที่มาร่วมจะนำบั้งไฟไปเซ่นสรวงที่ศาลปู่ตาประจำบ้าน และจุดบั้งไฟ 1 บั้งเรียกว่า “ถวยปู่ตา” (จุดบั้งไฟถวายปู่ตา) ในวันก่อนเริ่มงาน หลังจากนั้นก็แห่แหน ฟ้อนรำทำเพลงนำบั้งไฟมารวมกันที่หมู่บ้านเจ้าภาพ คืนนั้นทั้งคืนเรียกว่า “มื้อโฮม” ชาวบ้านทุกหมู่บ้านจะร้องรำทำเพลงบ้าง เดินเซิ้งกันบ้าง จนกว่าจะหลับใหลกันไป วันรุ่งขึ้นเป็นวันบุญ ชาวบ้านจะตื่นแต่ดึกเตรียมจังหันเช้าถวายพระสงฆ์ หลังจากนั้นก็แห่บั้งไฟของหมู่บ้านประกวดประชันกัน บางกลุ่มก็เซิ้งเกี้ยวสาวต่างหมู่บ้านจนกระทั่งบ่ายจึงจะจุดบั้งไฟแข่งขันกัน เมื่อทุกหมู่บ้านได้จุดบั้งไฟแล้วก็ถือว่าเสร็จพิธี บุญบั้งไฟในภาคอีสานเป็นเรื่องความเชื่อที่ว่า “พระยาแถน” หรือ “ผีฟ้าผีแถน” เป็นผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งปวงแก่โลก ดังนั้น เมื่อถึงเดือนหกจึงจำเป็นต้องจุดบั้งไฟบูชาพระยาแถน เพื่อให้พระยาแถนบันดาลฝนให้แก่โลก (ธวัช ปุณโณทก, 2532: 19)

นอกจากนี้ ประเพณีบุญบั้งไฟยังสะท้อนประเพณีเกี่ยวกับการขอฝนอีกด้วย อุดม บัวศรี (2528: 251-252) กล่าวถึงประเพณีเกี่ยวกับการขอฝนไว้ว่า ชะตากรรมของชาวอีสานแขวนไว้กับฟากฟ้า ฉะนั้นถ้าต้องการน้ำแทนที่ชาวอีสานจะมองลงไปในมหาสมุทร แต่กลายเป็นมองขึ้นฟ้าดูว่าจะมีฟ้าฝนตกมาหรือไม่ การทำนาแต่ละปีจึงขึ้นอยู่กับฟ้าฝนเท่านั้น การขอฝนตามปกติที่ชาวอีสานทำอยู่ก็คือการทำบุญบั้งไฟ จะทำในเดือน 6 และมักทำก่อนปักดำนา คติในการทำบุญบั้งไฟนี้ ส่วนหนึ่งก็มาจากการบูชาเทพเจ้าองค์หนึ่งด้วยไฟ เพื่อให้เทพองค์นั้นพอใจแล้วทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล แต่ถ้าปีใดทำบุญบั้งไฟแล้วฝนยังไม่ตก จึงจะมีพิธีขอฝนเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นซึ่งมีอยู่หลายพิธีด้วยกัน

ยามบุญชำระ /ña:m^{3}bun^{2}sam^{3}haʔ^{4}/

“บุญชำระ” คือ งานบุญประเพณีเดือนเจ็ด เป็นฤดูจำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ ชาวอีสานเชื่อว่าเมื่อถึงเดือนเจ็ดต้องทำบุญชำระจิตใจให้สะอาดเพื่อเตรียมตัวเข้าพรรษา งานบุญชำระมีแนวคิดมาจากการเซ่นผีมเหสักข์หลักเมือง คือ เป็นการชำระบ้านเมืองให้สะอาด ซึ่งต้องกระทำกันทุกปี งานบุญชำระมีทั้งกิจกรรมทางพุทธศาสนาและกิจกรรมทางวิญญาณ กิจกรรมทางพุทธมีการทำบุญถวาย

ภัตตาหารพระภิกษุสงฆ์ และฟังธรรม ส่วนกิจกรรมทางวิญญาณ ได้แก่ การไหว้ผีมเหสักข์หลักเมือง หมู่บ้านใหญ่ที่มีเจ้าเมืองหรือผู้นำหมู่บ้านที่มีตำแหน่งทางราชการ เช่น ท้าวเพี้ย (ท้าวพระยา) จะทำบุญที่ศาลหลักบ้าน (คล้ายหลักเมือง) เซ่นวิญญาณหลักบ้านหรือผีมเหสักข์ให้คุ้มครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข (ธวัช ปุณโณทก, 2532: 20-21)

ยามบุญเข้าพรรษา /ña:m^{3}bun^{2}khaw^{5}phan^{3}sa:^{1}/

“**บุญเข้าพรรษา**” คือ งานบุญประเพณีเดือนแปด เป็นกิจประเพณีทางพุทธ พอถึงเดือน 8 ชายหนุ่มชาวอีสานจะกลับจากการทำมาหากิน สละโลกออกบวชเรียนเขียนอ่านตามประเพณีนิยม วัดใดที่เคยหาพระอยู่เฝ้าวัดยากเย็น พอถึงฤดูเข้าพรรษาก็จะมีภิกษุสงฆ์อยู่เป็นจำนวนมาก เหตุผลในการบวชเข้าพรรษาของคนอีสานมีคตินิยมอยู่ 2 อย่างด้วยกัน คือ เพื่อทดแทนบุญคุณของบิดามารดาที่เลี้ยงดูมา และเพื่อที่จะให้ตัวเองเป็นคนสุกไม่ใช่คนดิบ คนสุกชาวบ้านเรียกกันว่า “ทิด” “จารย์” “จารย์ครู” “จารย์ชา” เป็นคำนำหน้า ส่วนคนดิบคือคนที่ไม่ได้บวชจะเรียกว่า “ตา” เป็นคำนำหน้า เรื่องการทำบุญในวันเข้าพรรษานี้ ชาวอีสานจะทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหาร ฟังเทศน์ และถือศีล ส่วนพระสงฆ์ก็จะเข้าจำพรรษา ไม่ไปแรมคืนที่ไหนตลอด 3 เดือน นอกจากนี้ ในเทศกาลเข้าพรรษาชาวอีสานยังมีการจัดพิธียิ่งใหญ่อีกอย่างหนึ่ง นั่นก็คือ การแห่เทียนพรรษา ซึ่งเรียกกันว่า “**การแห่ต้นเทียน**” มีการทำเทียนให้มีลวดลายต่าง ๆ เพื่อประกวดประชันกัน ดังเช่นงานประเพณี “**แห่เทียนเข้าพรรษา**” จังหวัดอุบลราชธานีที่จัดอย่างยิ่งใหญ่เป็นประจำทุกปี (อุดม บัวศรี, 2528: 118)

ยามข้าวประดับดิน /ña:m^{3}khaw^{5}pa^{1}ʔ dap^{1}din^{2}/

“**บุญข้าวประดับดิน**” คือ งานบุญประเพณีเดือนเก้า เป็นกิจประเพณีแบบพุทธผสมเรื่องวิญญาณ กล่าวคือ เป็นคติความเชื่อเรื่องวิญญาณแต่มาอิงกับพิธีกรรมแบบพุทธ คือ มีพิธีทำบุญเพื่อเปรตและอุทิศส่วนกุศลแก่ผีไร้ญาติ ชาวอีสานเชื่อว่าในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 ยมบาลจะปล่อยเปรตนรกให้ออกหากินปีละครั้ง ครั้งละ 2-3 ชั่วโมงตอนรุ่งสว่าง ดังนั้น ชาวอีสานจะทำอาหารเลี้ยงเปรตไร้ญาติที่ขึ้นจากนรกมาหากิน เตรียมอาหารใส่ในกระทงนำไปไว้ตามทางสามแพร่งบ้าง ตามโคนต้นไม้ใหญ่บ้าง ตามบ้านเรือนตนเองบ้าง แต่ต้องอยู่นอกชายคาบ้าน บุญข้าวประดับดินนี้ชาวอีสานกระทำกันทุกบ้าน เพราะเชื่อว่าให้อาหารแก่เปรตผู้หิวโหยแล้ว เปรตจะไม่มากระทำร้ายบุตรหลานให้เป็นอันตรายถึงป่วยไข้ พอรุ่งเช้าก็นำอาหารอีกส่วนหนึ่งไปทำบุญที่วัด แล้วกรวดน้ำอุทิศให้แก่ญาติที่ล่วงลับอีกด้วย

เรื่องกำเนิดบุญข้าวประดับดินนี้มีการเล่าสืบกันมาว่า เมื่อครั้งพระพุทธองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ คืนหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารไม่สามารถบรรทมได้ เพราะเปรตมาร้องขอส่วนบุญ ครั้นรุ่งเช้าพระเจ้าพิมพิสารจึงนำเรื่องทูลพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงแนะนำว่าให้นำอาหารไว้ตามพื้นดินใน

เวลาค่ำคืนเพื่ออุทิศให้เปรตตนนั้น บ้างก็เล่ากันว่า พระโมคคัลลานะ ได้ไปเยี่ยมนรกและได้พบเปรตนรกจำนวนมากที่ไร้ญาติ หรือญาติมิได้ทำบุญอุทิศให้แก่เปรต มีความหิวโหยทุกข์ทรมานมาก ผีเปรตเหล่านั้นได้ร้องขอให้พระโมคคัลลานะนำความไปบอกชาวมนุษย์โลกด้วยว่า ให้ช่วยทำบุญส่งอาหารให้เปรตไร้ญาติด้วย โดยการนำอาหารไปวางไว้ตามพื้นดินในเวลาค่ำคืน เมื่อมนุษย์ทราบความจากพระโมคคัลลานะต่างก็ได้อุทิศอาหารแผ่ส่วนกุศลให้แก่เปรตไร้ญาติเหล่านั้น จึงเกิดพิธีบุญข้าวประดับดินขึ้นมา (ธวัช ปุณโณทก, 2532: 22)

ยามบุญข้าวสาก /ña:m^{3}bun^{2}khaw^{5}sa:k^{5}/

“บุญข้าวสาก” คือ งานบุญประเพณีเดือนสิบ ตรงกับวันสารทไทย คือ เดือนสิบกลางเดือน อาหารสำคัญในบุญเดือนสิบคือกระยาสารท ชาวบ้านจะเตรียมข้าวสาก (สลาก) หรือกระยาสารทก่อนวันงาน และนำไปวัดในวันขึ้น 15 ค่ำ พิธีการทำบุญจะมีการเขียนสลากชื่อเจ้าของสำรับอาหารและเครื่องไทยทานอื่น ๆ ไว้ในถาด หากพระสงฆ์องค์ใดจับได้สลากสำรับอาหารผู้ใด ก็รับอาหารพร้อมกับปัจจัยไทยทานของเจ้าภาพผู้นั้น ส่วนเรื่องที่มาของการทำบุญเดือนสิบนี้ เล่าสืบต่อกันมาว่า เดิมเป็นพิธีกรรมของลัทธิพราหมณ์ ที่ชาวบ้านในอินเดียนำข้าวมธุปายาสเลี้ยงพราหมณ์ โดยข้าวมธุปายาสนี้ทำจากข้าวอ่อนขณะที่เป็นน้ำนมมากวนกับน้ำตาล เนย ต่อมาจึงกลายมาเป็นงานบุญในพุทธศาสนาอีกทอดหนึ่ง (ธวัช ปุณโณทก, 2532: 23)

นอกจากนี้ ปรีชา พิณทอง (2532: 944) ยังอธิบายว่า การทำบุญเข้าสากคล้ายกับบุญข้าวประดับดิน โบราณถือว่าปีหนึ่งๆ พระยายมจะปล่อยคนตกนรกออกมารับไทยทานจากญาติพี่น้อง 2 ครั้ง คือเดือนเก้าดับครั้งหนึ่ง เดือนสิบเพ็ญอีกครั้งหนึ่ง เมื่อถึงวันเช่นนี้ ญาติที่ตกนรกจะออกมารับทาน ญาติพี่น้องจึงเตรียมห่อข้าวน้อย คือเอาใบกล้วยสดมาห่อของคาวและของหวานในห่อเดียวกันแล้วนำไปห้อยไว้บนกิ่งไม้ ก่อนรุ่งอรุณในวันเพ็ญเดือนสิบ เมื่อญาติมาถึงก็จะมาเอาห่อข้าวน้อยนี้ อีกส่วนหนึ่งญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่ก็จะนำอาหารและไทยทานมีเสื้อผ้าไปถวายแก่พระสงฆ์ โดยก่อนถวายจะจับสลาก ถูกองค์ไหนก็ถวายองค์นั้น เสร็จแล้วอุทิศส่วนบุญกุศลให้ญาติพี่น้องที่ตายไป หากมีเหตุจำเป็นมาไม่ได้ก็ได้รับส่วนบุญที่ญาติอุทิศไปให้นี้ คนอีสานถือว่าประเพณีบุญเข้าสากและบุญข้าวประดับดินเป็นประเพณีที่สำคัญ

ยามบุญออกพรรษา /ña:m^{3}bun^{2}ʔɔ:k^{5}phan^{3}sa:^{1}/

“**บุญออกพรรษา**” คือ งานบุญประเพณีเดือนสิบเอ็ด ในวันออกพรรษานอกจากจะทำบุญตักบาตรเทโวโรหนะตามพิธีทางพุทธแล้ว ในภาคอีสานยังมีพิธีการอีกหลายพิธี ซึ่งบางแห่งก็ทำรวมกันในพิธีออกพรรษา แต่บางแห่งทยอยทำต่อเนื่องกันไป ได้แก่ “**บุญตามประทีปโคมไฟ**” /bun^{2}ta:m^{2}paʔ^{1}thi:p^{3}kho:m^{3}faj^{3}/ หรือ “**ประเพณีไหลเรือไฟ**” /laj^{3}hɯa^{3}faj^{3}/ ชาวบ้านจะทำ

ประทีปโคมไฟมาจุดประดับกันในวัดประดับไว้ตามต้นไม้เหมือนจุดโคมญี่ปุ่น กลางลานวัดจะทำร้านสูงระดับสายตา ประดิษฐ์เป็นรูปเรือด้วยกาบกล้วย ลำกล้วย และนำโคมส่วนหนึ่งไปประดับไว้ในเรือนั้น หากมีวัดอยู่ใกล้แม่น้ำลำธาร จะนำไปปล่อยให้ลอยไปเพื่อบูชารอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ประทับรอยไว้ให้เป็นที่เคารพแก่ชาวนาค หรืออีกกระแสหนึ่งก็ว่าเพื่อบูชาพระแม่คงคา พิธีกรรมที่นำโคมไฟปล่อยลอยน้ำนี้เรียกว่า “**ไหลเรือไฟ**” ซึ่งทางจังหวัดนครพนมได้จัดงานบุญไหลเรือไฟเป็นงานใหญ่ของจังหวัดทุกปี นอกจากนี้ เมื่อประดับประดาโคมดังกล่าวเสร็จแล้วก็จะฟังเทศน์ พอเทศน์จบก็แยกย้ายกลับบ้าน กระทำดังนี้ 3 วัน คือ ตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำ จนถึงแรมค่ำหนึ่ง เป็นอันเสร็จพิธี (ธวัช ปุณโณทก, 2532: 24)

นอกจากนี้ ยังมีงานบุญที่เรียกว่า “**บุญปราสาทผึ้ง**” /bun^{2}pha:^{1}sa:t^{5}phɯŋ^{5}/ คณิตา เลขะกุล (บรรณาธิการ, 2528: 41-42) กล่าวถึงประเพณีนี้ไว้ว่า บุญปราสาทผึ้งเป็นการสร้างปราสาทผึ้งเพื่อบูชาพระรัตนตรัย โดยสร้างปราสาทด้วยกาบกล้วย (ใช้กาบชั้นในสีขาว) ขนาดใหญ่ สูงประมาณ 1 เมตร หรือเล็กกว่า ประดิษฐ์เป็นมณฑป ประดับประดาด้วยดอกขี้ผึ้ง โดยใช้ลูกไม้ป่าเป็นแม่พิมพ์ขี้ผึ้ง จึงมีรูปร่างตามลูกไม้หรือเม็ดผลไม้นั้น ๆ ตามที่ต้องการ แล้วนำมาประดับประดาตามปราสาทกาบกล้วยให้สวยงาม ปราสาทผึ้งนี้จะนำไปถวายตามวัดโดยแห่แหนด้วยกระบวนฟ้อนรำกันสนุกสนาน ปัจจุบันจังหวัดสกลนครมีการจัดงานแห่ปราสาทผึ้งกันยิ่งใหญ่เป็นประจำทุกปี นอกจากนี้วันออกพรรษายังเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “**มื้อพระเจ้าเปิดโลก**” /mɯ:^{6}phaʔ^{4}caw^{6}pə:t^{5}lo:k^{6}/ คือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเป็นวันมหาปวารณาออกพรรษา เป็นวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงสู่เมืองมนุษย์ เป็นวันที่สวรรค์ มนุษย์และนรก ต่างมองเห็นกันและกัน

ยามบุญกฐิน /ña:m^{3}bun^{2}kaʔ^{1}thin^{1}/

“**บุญกฐิน**” คือ งานบุญประเพณีเดือนสิบสอง เมื่อภิกษุสงฆ์เข้าจำพรรษาในเดือน 8 และออกพรรษาในเดือน 11 แสดงว่าได้จำพรรษาครบ 3 เดือนแล้ว ก็จะได้รับอานิสงส์พรรษาในบุญกฐิน เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์แสวงหาไตรจีวรได้ในท้ายฤดูฝน 1 เดือน คือ เริ่มตั้งแต่กลางเดือน 11 ไปจนถึงกลางเดือน 12 ซึ่งเรียกว่า “เทศกาลกฐิน” พอถึงเทศกาลกฐิน เจ้าภาพจะเตรียมเครื่องบริขาร บริวารและเครื่องประดับตกแต่งอีกจำนวนมากไว้ การทำกฐินต้องจองไว้ล่วงหน้าตั้งแต่เข้าพรรษา กฐินโดยทั่วไปมี 2 อย่าง คือ “มหากฐิน” (กฐินที่ตระเตรียมเป็นเวลานาน) กับ “จุลกฐิน” (กฐินที่ใช้เวลาเตรียมตัวน้อย บางครั้งก็เรียก “กฐินแล่น”) (อุดม บัวศรี, 2528: 120-121)

นอกจากนี้ ธวัช ปุณโณทก (2532: 25) ยังกล่าวถึงที่มาของประเพณีนี้ว่า การทอดกฐินเป็นพิธีสืบเนื่องมาแต่สมัยพุทธกาล ขณะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เชตุวันวิหารทรงพบว่า พระภิกษุเมืองปาฐาได้รีบร้อนมาเฝ้าพระพุทธองค์โดยไม่มีโอกาสได้แสวงหาผ้าบังสุกุล (ผ้าจากซากศพ) พระพุทธองค์

ทอดพระเนตรเห็นว่าจีวรพระภิกษุเมืองปาฐา 30 รูปเก่าและขาดวิ่น จึงมีพุทธานุญาตให้พระภิกษุรับผ้ากฐินจากเจ้าศรัทธาได้ (ก่อนหน้านี้พระภิกษุต้องแสวงหาผ้าจากซากศพ นำมาย้อมฝาดและเย็บต่อให้เป็นผืนใหญ่ จีวรพระจึงมีรอยตะเข็บต่อกันมากมาย) ต่อมาความรู้ถึงนางวิสาขาธิดาเศรษฐี นางจึงนำผ้ามาถวายพระภิกษุ 30 รูปนั้น พุทธานุญาตให้พระภิกษุรับผ้าจากชาวบ้านได้เพียง 30 วัน นับตั้งแต่วันออกพรรษา ผ้าที่ชาวบ้านถวายพระภิกษุเรียกว่า “ผ้ากฐิน”

ประเพณีที่เรียกว่า “ฮีตสิบสอง” นี้ ชาวอีสานถือว่าเป็นงานบุญที่จะต้องจัดกันเป็นประจำ เมื่อพิจารณาที่มาและความสำคัญของงานบุญต่าง ๆ จะเห็นว่า มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เริ่มตั้งแต่บุญเข้ากรรมที่เป็นการปลงอาบัติของพระสงฆ์ แม้กระทั่งงานบุญคูนลานที่เป็นการเฉลิมฉลองความอุดมสมบูรณ์หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ก็ยังต้องมีพิธีสงฆ์เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชาวบ้าน จนกระทั่งเดือนสุดท้ายที่เป็นงานบุญกฐินก็จะมีการทอดผ้ากฐินให้แก่พระสงฆ์ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีความศรัทธาและนับถือในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กระทั่งทุกวันนี้ชาวอีสานก็ยังคงสืบทอดประเพณีอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเหล่านี้อยู่จวบจนปัจจุบัน

5.1.2.2 คำบอกเวลาที่สะท้อนวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

วันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่พบในที่นี้คือ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไป ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา นอกจากนี้ ยังมี **“วันพระ”** โดยจะพบคำบอกเวลากลุ่มหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับการสังเกตดวงจันทร์ แล้วนำมาใช้กำหนดวันพระ คำบอกเวลากลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงความช่างสังเกตของชาวไทยถิ่นอีสานในท้องถิ่นนี้ ที่มีการสังเกตการเคลื่อนที่ของดวงจันทร์ ตำแหน่ง และแสงสว่างของดวงจันทร์ และยังสะท้อนให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในท้องถิ่นนี้เห็นความสำคัญและยึดมั่นในพระพุทธศาสนาสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน คำดังกล่าวได้แก่

มาฆบูชา /ma:^{3}khaʔ^{4}bu:^{2}sa:^{3}/ หมายถึง การบูชาในวันเพ็ญเดือน 3 เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญ 4 ประการ ได้แก่

1) เป็นวันที่ดวงจันทร์เสวยมาฆฤกษ์ คือ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วันจาตุรงคสันนิบาต” หรือ วันที่มีการประชุมพร้อมด้วยองค์ 4

2) พระสงฆ์ 1,250 รูป มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย

3) พระสงฆ์ที่มาประชุมกันนั้นล้วนได้รับเอหิภิกขุอุปสัมปทา คือได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าโดยตรง

4) พระเหล่านั้นเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น

วิสาขบูชา /wiʔ^{4}sa:^{1}khaʔ^{1}bu:^{2}sa:^{3}/ หมายถึง การบูชาในวันเพ็ญเดือน 6 ซึ่งเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

อาสาฬหบูชา /ʔa:^{2}sa:n^{1}haʔ^{1}bu:^{2}sa:^{3}/ หมายถึง การบูชาในวันเพ็ญเดือน 8 ซึ่งเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดเบญจวัคคีย์ภิกษุ

<u>วันพระ</u>

เดือนหมด /dɯan^{2}mot^{1}/ **เดือนมืด** /dɯan^{2}mɯ:t^{6}/ **เดือนดับ** /dɯan^{2}dap^{1}/ และ **มื้อดับ** /mɯ:^{6}dap^{1}/ หมายถึง วันสิ้นเดือนทางจันทรคติ เป็นลักษณะการเว้าแหว่งของดวงจันทร์จากที่เต็มดวงในวันขึ้น 15 ค่ำก็จะค่อย ๆ แหว่งไปทีละน้อยจนสุดท้ายแหว่งจนหมดดวงในวันสิ้นเดือนทางจันทรคติพอดี ตรงกับวันแรม 14 หรือ 15 ค่ำ ซึ่งเรียกว่า “**วันพระใหญ่**”

มื้อเพ็ญ /mɯ:^{6}pheŋ^{3}/ **เดือนเพ็ญ** /dɯan^{2}pheŋ^{3}/ และ **เดือนเต็ม** /dɯan^{2}tem^{2}/ หมายถึง วันเพ็ญ เป็นคืนที่ดวงจันทร์เต็มดวง ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เรียกว่า “**วันพระใหญ่**”

นอกจากนี้ ในวันพระหรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “**วันศีล**” /wan^{3}si:n^{1}/ ได้แก่ วันขึ้น 7 ค่ำ หรือ 8 ค่ำ และ 15 ค่ำ วันแรม 7 ค่ำ หรือ 8 ค่ำ และ 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ ผู้บอกภาษาจะเรียกวันดังกล่าว ดังนี้

วันพระเล็ก /wan^{3}phaʔ^{4}lek^{4}/ **วันศีลน้อย** /wan^{3}si:n^{1}nɔ:j^{6}/ และ **วันศีลแปด** /wan^{3}si:n^{1}pɛ:t^{5}/ หมายถึง วันขึ้น 7 ค่ำ หรือ 8 ค่ำ และแรม 7 ค่ำ หรือ 8 ค่ำ

วันพระใหญ่ /wan^{3}pha^{4} ñaj^{4}/ และ **วันศีลใหญ่** /wan^{3}si:n^{1}ñaj^{4}/ หมายถึง วันขึ้น 15 ค่ำ และแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ

ศีลเพ็ญ /si:n^{1}pheŋ^{3}/ หมายถึง วันขึ้น 15 ค่ำ

ศีลดับ /si:n^{1}dap^{1}/ หมายถึง วันแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ

เมื่อพิจารณาคำบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงจันทร์จะพบว่า มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เมื่อถึงวันที่ดวงจันทร์เต็มดวง ดังปรากฏอยู่ในคำว่า “**เดือนเต็ม**” /dɯan^{2}tem^{2}/ และวันที่ดวงจันทร์มืดสนิทที่ปรากฏอยู่ในคำว่า “**เดือนดับ**” /dɯan^{2}dap^{1}/ “**เดือนหมด**” /dɯan^{2}mot^{1}/ และ “**เดือนมืด**” /dɯan^{2}mɯ:t^{6}/ ชาวพุทธเรียกวันดังกล่าวว่า “**วันพระ**” หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “**วันศีลใหญ่**” /wan^{3}si:n^{1}ñaj^{4}/ ซึ่งเป็นวันที่ชาวพุทธพร้อมใจกัน

ไปทำบุญที่วัด สำหรับประเพณีอีสาน ชาวอีสานจะต้องไปวัดทำบุญฟังเทศน์ และห้ามทำงานในวันดังกล่าว โดยเฉพาะงานที่ต้องใช้แรงงานสัตว์อย่างการทำนา การห้ามทำงานในวันนี้มีจุดประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านได้มีโอกาสไปวัดทำบุญกันอย่างพร้อมเพียง และเพื่อเป็นการหยุดใช้แรงงานสัตว์นั่นเอง ดังที่ปรีชา พิณทอง (2532: 701) ได้อธิบายถึงวันศีลน้อย และวันศีลใหญ่ ไว้ดังนี้

คำว่า “**วันศีลน้อย**” /wan^{1}si:n^{5}nɔ:j^{4}/ หมายถึง น. วันขึ้น 7 ค่ำ วันขึ้น 14 ค่ำ วันแรม 7 ค่ำ วันแรม 14 ค่ำ ของเดือนเต็ม หรือวันแรม 13 ค่ำ ของเดือนขาดทั้ง 4 วันนี้ โบราณถือว่า วันศีลน้อย โบราณผู้เคร่งครัดในพระพุทธศาสนาจะปล่อยวัว ควายให้เป็นอิสระไม่ทำไร่ไถนา

คำว่า “**วันศีลใหญ่**” /wan^{1}si:n^{5}ñaj^{2}/ หมายถึง น. วันขึ้น 8 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ วันแรม 8 ค่ำ วันแรม 15 ค่ำ ของเดือนเต็ม หรือวันแรม 14 ค่ำของเดือนขาด เรียก วันศีลใหญ่ ชาวพุทธทั้งที่เป็นพระและคฤหัสถ์จะเลิกละกิจของตน มาทำบุญสุนทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา เพื่อเป็นบุญกุศลติดตามตนไปเมื่อเวลาตายแล้ว

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่า วันสำคัญเหล่านี้ล้วนเป็นวันที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ทั้งวันที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า และวันที่มีความหมายถึงวันพระ คำเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และเห็นความสำคัญของวันเหล่านี้ จึงนำวันเหล่านี้มากำหนดเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้จะเห็นว่ามีคำที่หมายถึงวันพระเป็นจำนวนมากและแบ่งอย่างละเอียด คือมีทั้งวันพระเล็ก วันพระใหญ่ วันศีลน้อย วันศีลใหญ่ เป็นต้น แสดงว่าชาวอีสานให้ความสำคัญกับวันพระเป็นอย่างมาก จึงทำให้พบคำเรียกวันพระอย่างหลากหลายเช่นนี้

5.1.2.3 คำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อต่าง ๆ

ในปัจจุบันชาวอีสานยังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องโชคลางต่าง ๆ ไม่ว่าใครจะประกอบพิธีกรรมใดก็จะต้องหาฤกษ์ชัยที่เหมาะสมในการลงมือทำเสียก่อน มิฉะนั้นการงานที่ทำอยู่จะไม่ประสบผลสำเร็จ จากข้อมูลพบว่า มีคำบอกเวลากลุ่มหนึ่งที่สามารถสะท้อนความเชื่อต่าง ๆ ของคนในท้องถิ่นนี้ ได้แก่ คำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ คำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับการทำนา และคำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับตำนาน ดังนี้

1) คำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์

ชาวอีสานเชื่อว่าวันต่าง ๆ ล้วนมีความหมายอยู่ในตัว อุดม บัวศรี (2528: 73) ได้กล่าวถึงเรื่องโชคลางของคนอีสานว่า

> “คนอีสานมีความเคารพนับถือสิ่งลึกลับ และถือเรื่องโชคลางอยู่อย่างเคร่งครัดและทั่วไป เมื่อเวลาจะทำการทำงานสิ่งใด ก็มักจะถือวันดีคืนดีจึงจะจัดการ เช่น จะปลูกบ้านแปลงเรือน จะกินดอง จะไปมาค้าขาย จะทำไร่ไถนา ฉะนั้น เวลามีการสูตรขวัญหรือสู่ขวัญ พราหมณ์ผู้สวดจึงมักจะขึ้นต้นด้วยคำว่า “ศรีมื้อนี้เป็นมื้อสันต์วันนี้เป็นวันดี วันดิถีมุตโชค” เป็นต้น เพราะถือกันว่าเป็น มื้อสันต์วันดี”

ความเชื่อเหล่านี้มีอิทธิพลมากต่อคนสมัยก่อน และมีการสืบทอดมาสู่รุ่นลูกรุ่นหลานในปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากคำบอกเวลาต่าง ๆ เหล่านี้ที่ยังคงมีใช้กันอยู่ในบางท้องถิ่น แต่ทุกวันนี้ผู้ที่รู้จักวันต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีความรู้ทางโหราศาสตร์หรือเป็นคนที่เคยเป็นพระมาก่อน นอกนั้นก็เป็นคนสูงอายุที่สนใจในเรื่องเหล่านี้ สำหรับคนทั่วไปที่มีอายุไม่มากหรืออยู่ในวัยกลางคนก็จะไม่ค่อยรู้จัก แต่ก็ยังคงมีความเชื่ออยู่จึงต้องอาศัยตำราหรือผู้เฒ่าผู้แก่ประจำหมู่บ้านคอยให้คำชี้แนะว่าวันไหนเหมาะจะทำการงานอะไร

จากข้อมูลพบว่า วันตามหลักโหราศาสตร์เหล่านี้ มีทั้งชื่อวันที่ใช้เฉพาะในท้องถิ่น และชื่อวันตามตำราโหราศาสตร์ทั่วไป ดังนี้

<u>วันตามหลักโหราศาสตร์ของชาวอีสาน</u>

วันเก้ากอง /wan^{1}kaw^{6}kɔ:ŋ^{2}/ หมายถึง วันที่ห้ามทำการมงคลทุกอย่าง และห้ามเผาศพด้วย ถ้าทำการมงคลในวันนี้ท่านว่าไม่เป็นมงคล สวดอุบาทว์ก็ไม่หาย สวดถอดก็ไม่หมด เผาศพอาจจะมีคนเจ็บป่วยหรือตายตามในระยะเวลาอันสั้น โบราณท่านจึงห้ามทำมงคลและห้ามเผาศพในวันเก้ากอง (สีมา อนุรักษ์, 2550: 193)

“วันเก้ากอง” /wan^{1}kaw^{6}kɔ:ŋ^{2}/ ของชาวไทยถิ่นเหนือเรียกว่า “เก้าก๋อง” หมายถึง ชื่อวันอันดับ 1 ใน 12 วัน ของระบบเก้ากอง เป็นวันที่ห้ามการเผาศพในวันนี้ (ความเชื่อล้านนา) (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2534: 48) ดังนั้น วันเก้ากองจึงเป็นวันไม่ดีไม่มงคลของชาวอีสานและชาวล้านนา

วันหล่มหลวง /wan^{1}lom^{2}luaŋ^{5}/ หมายถึง วันล่มจม, วันขาดทุน เรียก วันหล่มหลวง วันหล่มหลวงโบราณให้โฉลกไว้ดังนี้

ยี่ห้าสองสอง สี่เจ็ดสี่สี่ หกเก้าหกหก แปดสิบเอ็ดแปดแปด สิบเจียงสิบสิบ สิบสองสามสิบสองสิบสอง

เดือน 2 เดือน 5 ขึ้นแรม 2 ค่ำ ตกหล่มหลวง

เดือน 4 เดือน 7 ขึ้นแรม 4 ค่ำ ตกหล่มหลวง

เดือน 6 เดือน 9 ขึ้นแรม 6 ค่ำ ตกหล่มหลวง

เดือน 8 เดือน 11 ขึ้นแรม 8 ค่ำ ตกหล่มหลวง

เดือน 10 เดือน 1 ขึ้นแรม 10 ค่ำ ตกหล่มหลวง

เดือน 12 เดือน 3 ขึ้นแรม 12 ค่ำ ตกหล่มหลวง

หากจะทำการมงคลขึ้นบ้านใหม่ ปลูกเรือน แต่งงาน เอาบุญบ้าน ไปค้าขาย หรือทำการเพื่อสิริมงคลให้เว้นวันนี้ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

“วันหล่มหลวง” /wan^{1}lom^{2}luaŋ^{5}/ ของชาวไทยถิ่นอีสานตรงกับวันหล่มหลวงของชาวไทยถิ่นเหนือ ที่หมายถึง ชื่อวันที่ถือว่าไม่ควรทำกิจกรรมที่เป็นมงคล (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2534: 755)

วันกาลกิณีน้อย /wan^{1}ka:^{1}laʔ^{4}kiʔ^{2}ni:^{1}nɔ:j^{4}/ หมายถึง วันสำหรับดูสิ่งของเสียหายว่าสิ่งของที่หายจะตกที่ไหน มีโฉลกดังนี้

ทิตย์ตกขุม จันทร์ตกทาง คารตกไฟ พุธตกบ้าน พฤหัสตกป่า ศุกร์ตกที่นอน เสาร์ตกน้ำ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันกาลกิณีหลวง /wan^{1}ka:^{1}laʔ^{4}kiʔ^{2}ni:^{1}luaŋ^{5}/ หมายถึง วันสำหรับดูว่าขึ้นหรือแรมกี่ค่ำกาลกิณีหลวงตกที่ไหน ถ้าตกอะไรท่านห้ามไม่ให้ทำสิ่งนั้น กาลกิณีหลวงมีโฉลกดังนี้

เอโกโคโณ หนึ่งค่ำตกวัวควาย เทวพยาธิปิฬิโต สองค่ำตกพยาธิ ติกัลยาณมิตโต

สามค่ำตกมิตร จตุธเช สี่ค่ำตกธง ปัญจะเขตเต ห้าค่ำตกนา ฉเคเห

หกค่ำตกเรือน สัตตะราชา เจ็ดค่ำตกราชา อัฏฐะยาเน แปดค่ำตกยาน นะวะกูเป

เก้าค่ำตกหลุม ทะสะนาวา สิบค่ำตกเรือ เอกาทะสะพืชัง สิบเอ็ดค่ำตกพืช ทวาทะสะอิตถี

สิบสองค่ำตกผู้หญิง เตระสะปุริโส สิบสามค่ำตกผู้ชาย จุททะสะภิกขุ

สิบสี่ค่ำตกภิกษุ ปัญจะทะสะเทวา สิบห้าค่ำตกเทวดา

คำว่า “ค่ำ” หมายถึงทั้งข้างขึ้นและข้างแรม (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันทุกข์ทืน /wan^{1}thuk^{4}thɯn^{1}/ หมายถึง วันที่ไม่ควรทำการอันเป็นมงคล ถ้าทำก็จะประสบความลำบาก วันทุกข์ทืนโบราณให้โฉลกไว้ดังนี้

ทิตย์หนึ่งถัน วันอาทิตย์ 1 ค่ำ ตกทุกข์ทึน จันทร์สี่ฐาน วันจันทร์ 4 ค่ำ ตกทุกข์ทึน

อังคารหกสุด วันอังคาร 6 ค่ำ ตกทุกข์ทึน พุธเก้าทัด วันพุธ 9 ค่ำ ตกทุกข์ทึน

พหัสห้า วันพฤหัส 5 ค่ำ ตกทุกข์ทึน ศุกร์สาม วันศุกร์ 3 ค่ำ ตกทุกข์ทึน

เสาร์เจ็ด วันเสาร์ 7 ค่ำ ตกทุกข์ทึน

คำว่า “ค่ำ” ในโฉลกนี้หมายเอาทั้งข้างขึ้นและข้างแรม (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันทุติตัง /wan[1]thuʔ[4]tiʔ[2]taŋ[1]/ หมายถึง วันที่ประสพความยุ่งยากลำบากใจ เรียก “วันทุติตัง” จะทำการอันเป็นมงคลโบราณห้าม วันทุติตังมีโฉลกดังนี้

ยี่สามสี่เถิงที่ตะยา ห้าหกเจ็ดอัฐมาเป็นเค้า แปดและเก้าสิบเข้านพพา สิบเอ็ดสิบสองเจียงจาเป็นเอก

เดือน 2-3-4 ขึ้นแรม 3 ค่ำ ตกทุติตัง

เดือน 5-6-7 ขึ้นแรม 8 ค่ำ ตกทุติตัง

เดือน 8-9-10 ขึ้นแรม 9 ค่ำ ตกทุติตัง

เดือน 11-12-1 ขึ้นแรม 1 ค่ำ ตกทุติตัง (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันราหู /wan[1]la:[1]hu:[5]/ หมายถึง วันหม่นหมอง, วันไม่สะดวก ถ้าจะไปประกอบธุรกิจหรือทำการมงคลห้ามหันหน้าหรือไปทางทิศนั้น ทิศที่ราหูอยู่โบราณให้โฉลกไว้ดังนี้

ทิตย์พา วันอาทิตย์ราหูอยู่ทิศพายัพ จันทร์บู วันจันทร์ราหูอยู่ทิศบูรพา

คารหอ วันอังคารราหูอยู่ทิศหรดี พุธทัก วันพุธราหูอยู่ทิศทักษิณ

พหัสอุ วันพฤหัสราหูอยู่ทิศอุดร ศุกร์ปัจ วันศุกร์ราหูอยู่ทิศปัจจิม

เสาร์อา วันเสาร์ราหูอยู่ทิศอาคเนย์ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันหลาวเหล็ก /wan[1]la:w[5]lek[2]/ หมายถึง วันที่มีอุปสรรคขัดขวาง เรียก “วันหลาวเหล็ก” วันหลาวเหล็กโบราณให้โฉลกไว้ดังนี้

ทิตย์ศุกร์ตก วันอาทิตย์ศุกร์หลาวเหล็กอยู่ตะวันตก

จันทร์เสาร์ออก วันจันทร์เสาร์หลาวเหล็กอยู่ทิศตะวันออก

คารพุธเหนือ วันอังคารพุธหลาวเหล็กอยู่ทิศเหนือ

พหัสใต้ วันพฤหัสหลาวเหล็กอยู่ทิศใต้

หากจะไปธุรกิจติดต่อการงานหรือไปแสวงหาโชคลาภ ห้ามไม่ให้หันหน้าหรือไปทิศนั้น หากมีความจำเป็นต้องไป ก็ให้ไปทิศอื่นก่อนแล้วจึงไปทิศนั้น (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

ตามตำราพรหมชาติ (โพธิ์ แซมลำเจียก, 2519: 198-199) วันหลาวเหล็ก คือวันสำหรับไว้ดูว่าวันไหนไม่ควรไปทำการงานทิศใดบ้าง เรียกว่า“ทิศหลาวเหล็ก” ดังนั้น “หลาวเหล็ก” จึงเป็นชื่อเรียกทิศที่ไม่ดีตามหลักโหราศาสตร์

วันหัวใจตาย /wan^{1}hua^{5}caj^{1}ta:j^{1}/ หมายถึง วันอาภัพ วันอับโชค วันไม่สะดวกสบาย เรียก “วันหัวใจตาย” วันหัวใจตายโบราณให้โฉลกไว้ดังนี้

ทิตย์ทัก วันอาทิตย์หัวใจตายอยู่ทิศทักษิณ จันทร์อี วันจันทร์หัวใจตายอยู่ทิศอีสาน

คารหอ วันอังคารหัวใจตายอยู่ทิศหรดี พุธปัจ วันพุธหัวใจตายอยู่ทิศปัจจิม

พหัสพา วันพฤหัสหัวใจตายอยู่ทิศพายัพ ศุกร์อา วันศุกร์หัวใจตายอยู่ทิศอาคเนย์

เสาร์อุ วันเสาร์หัวใจตายอยู่ทิศอุดร

หากจะทำการอันเป็นมงคลหรือไปธุรกิจเกี่ยวแก่โชคลาภ โบราณห้ามไม่ให้หันหน้าหรือเดินไปทางทิศนั้น (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันหัวใจเป็น /wan^{1}hua^{5}caj^{1}pen^{1}/ หมายถึง วันที่เป็นสิริมงคล ทำการงานอะไรก็เจริญรุ่งเรือง เรียก “วันหัวใจเป็น” วันหัวใจเป็นโบราณให้โฉลกไว้ดังนี้

ทิตย์อุ วันอาทิตย์หัวใจเป็นอยู่ทิศอุดร จันทร์หอ วันจันทร์หัวใจเป็นอยู่ทิศหรดี

คารอี วันอังคารหัวใจเป็นอยู่ทิศอีสาน พุธบู วันพุธหัวใจเป็นอยู่ทิศบูรพา

พหัสอา วันพฤหัสหัวใจเป็นอยู่ทิศอาคเนย์ ศุกร์พา วันศุกร์หัวใจเป็นอยู่ทิศพายัพ

เสาร์ทัก วันเสาร์หัวใจเป็นอยู่ทิศทักษิณ

หากจะทำมาค้าขายหรือไปธุรกิจ ก่อนไปให้หันหน้าหรือเดินไปทางทิศนั้นจะประสบโชคลาภสวัสดีมีชัย (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันอมุตโชค /wan[1]ʔaʔ[2]mut[4]taʔ[2]cho:k[3]/ หมายถึง วันมีโชคลาภ วันสวัสดีมีชัย เรียก “วันอมุตตโชค” วันอุตตมโชค ก็ว่า วันอมุตโชคโบราณให้โฉลกไว้ดังนี้

ทิตย์แปด จันทร์สาม คารเก้า พุธสอง พหัสสี่ ศุกร์หนึ่ง เสาร์ห้า

วันอาทิตย์ขึ้น 8 ค่ำ ตกอมุตโชค วันจันทร์ขึ้น 3 ค่ำ แรม 3 ค่ำ ตกอมุตโชค

วันอังคารขึ้น 9 ค่ำ แรม 9 ค่ำ ตกอมุตโชค วันพุธขึ้น 2 ค่ำ แรม 2 ค่ำ ตกอมุตโชค

วันพฤหัสขึ้น 4 ค่ำ แรม 4 ค่ำ ตกอมุตโชค วันศุกร์ขึ้น 1 ค่ำ แรม 1 ค่ำ ตกอมุตโชค

วันเสาร์ขึ้น 5 ค่ำ แรม 5 ค่ำ ตกอมุตโชค

หากจะทำการใด ๆ ถ้าตกอุตมโชคหรืออมุตโชคนี้ ถือว่าเป็นวันดี วันเลิศ วันประเสริฐนักแล (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

<u>วันตามหลักโหราศาสตร์ทั่วไป</u>

วันธงชัย /wan[1]thuŋ[1]saj[1]/ หมายถึง วันที่โหรทำนายไว้เป็นประจำทุกปี เรียกว่า “วันทุงชัย”, ส่วนอีก 3 วันที่โหรทำนายไว้ คือ วันอธิบดี, วันอุบาทว์, วันโลกาวินาศ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535: 152)

คำว่า “ทุง” /thuŋ[1]/ ในภาษาไทยถิ่นอีสานหมายถึง ธง ดังนั้น “วันทุงชัย” ก็คือ “วันธงชัย” นั่นเอง

วันแข็ง /wan[1]khɛŋ[5]/ หมายถึง วันซึ่งถือว่าดาวมีพลังแรง วันที่โบราณถือว่าเป็นวันแข็ง ได้แก่ วันอาทิตย์ วันอังคาร วันเสาร์ ถ้าจะทำการเกี่ยวแก่การรบทัพจับศึก มักจะเลือกเอาวันเช่นนี้ สำหรับวันอังคารห้ามไม่ให้เผาศพ ถ้าจำเป็นต้องเผาก็ให้ใช้กุศโลบายที่หลักแหลม โบราณจึงถือว่าไม่เข็ดขวาง (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันครู /wan[1]khu:[1]/ หมายถึง วันพฤหัสบดี โบราณถือว่าวันพฤหัสบดีเป็นวันครู พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นบรมครูก็เสด็จลงสู่พระครรภ์วันพฤหัสบดี เรานับถือพระพุทธศาสนา จึงนับถือวันเกิดของพระพุทธเจ้า เมื่อจะทำการเกี่ยวแก่ความโชคชัยสวัสดีโบราณจึงเลือกเอาวันครู คือ วันพฤหัสบดี (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันจมวันฟู /wan[1]com[1]wan[1]fu:[1]/ หมายถึง วันที่ทำการอะไรแล้วมักประสบความยุ่งยาก ลำบากใจ เรียก “วันจม” /wan[1]com[1]/ ส่วนวันที่ทำการสะดวกสบายไม่มีขัดข้อง เรียก “วันฟู” /wan[1]fu:[1]/ วันจมวันฟูโบราณให้โฉลกไว้ดังนี้

เจียงศุกร์จันทร์ ยี่เสาร์คาร สามแปดทิตย์พุธ สี่เก้าจันทร์พหัส ห้าสิบคารศุกร์ หกสิบเอ็ดพุธเสาร์ เจ็ดสิบสองพหัสทิตย์

เดือนเจียงจมวันศุกร์ฟูวันจันทร์ เดือนยี่จมวันเสาร์ฟูวันอังคาร

เดือนสามเดือนแปดจมวันอาทิตย์ฟูวันพุธ เดือนสี่เดือนเก้าจมจันทร์ฟูวันพฤหัส

เดือนห้าเดือนสิบจมวันอังคารฟูวันศุกร์ เดือนหกเดือนสิบเอ็ดจมวันพุธฟูวันเสาร์

เดือนเจ็ดเดือนสิบสองจมวันพฤหัสฟูวันอาทิตย์ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันโลกาวินาศ /wan^{1}lo:^{1}ka:^{1}wi^{4}ʔna:t^{3}/ หมายถึง วันเสีย, วันอาภัพ วันอัปมงคล เรียก “วันโลกาวินาศ” วันโลกาวินาศโบราณให้โฉลกไว้ดังนี้

ทิตย์สี่สัน วันอาทิตย์ขึ้นแรม 4 ค่ำ ตกโลกาวินาศ

จันทร์หกฐาน วันจันทร์ขึ้นแรม 6 ค่ำ ตกโลกาวินาศ

คารสิบสุด วันอังคารขึ้นแรม 10 ค่ำ ตกโลกาวินาศ

พุธสามทัศ วันพุธขึ้นแรม 3 ค่ำ ตกโลกาวินาศ

พหัสแปด วันพฤหัสขึ้นแรม 8 ค่ำ ตกโลกาวินาศ

ศุกร์เก้า วันศุกร์ขึ้นแรม 9 ค่ำ ตกโลกาวินาศ

เสาร์หนึ่ง วันเสาร์ขึ้นแรม 1 ค่ำ ตกโลกาวินาศ จะทำการอันเป็นมงคลใด ๆ ให้เว้นวันโลกาวินาศ (ปรีชา พิณทอง, 2532: 701)

วันหัวเรียงหมอน /wan^{1}hua^{5}hiaŋ^{3}mɔ:n^{1}/ หมายถึง วันที่เป็นฤกษ์ดีเหมาะที่จะจัดงานแต่งงาน ดังที่ สีมา อนุรักษ์ (2550: 276-277) อธิบายไว้ว่า การแต่งงานท่านให้เอาวันหัวเรียงหมอนเป็นหลัก เว้นวันจม แต่จะถูกวันฟูหรือไม่ ไม่เป็นไร วันหัวเรียงหมอน คือ วันที่ควรแต่งงาน ดังนี้

ข้างขึ้น ได้แก่ ขึ้น 6-7-10-11-12-13 ค่ำ

ข้างแรม ได้แก่ แรม 3-7-9-13 ค่ำ

วันนอกจากนี้ถือว่าไม่ดี หากแต่งตามวันข้างขึ้นและข้างแรมดังนี้จะดีมาก ส่วนวันที่ไม่ดี หรือวันห้ามแต่งงาน โบราณว่าไว้ให้หลีกเลี่ยง เพราะอยู่กินกันไปจะทำให้ไม่ยั่งยืนหรือไม่ราบรื่น จึงไม่ควรเลือกวันหรือแรมนอกจากนี้

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่า วันต่าง ๆ เหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เนื่องจากผู้ที่รู้จักวันเหล่านี้และสามารถบอกฤกษ์ที่ถูกต้องได้นั้น จะเป็นผู้ที่มีความรู้ทางโหราศาสตร์หรือเป็นคนที่เคยบวชเป็นพระมาก่อน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผู้ที่เคยบวชมาแล้วทั้งสิ้น ชาวพุทธทั่วไปไม่ว่าจะหาฤกษ์ทำพิธีใด ๆ ก็ตามจะต้องเข้าวัดไปถามพระก่อนเสมอ เนื่องจากชาวพุทธโดยทั่วไปจะมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา รวมไปถึงพระสงฆ์ที่เป็นสาวกของด้วย และเชื่อว่าท่านสามารถดูฤกษ์ยามต่าง ๆ ได้ ซึ่งในความเป็นจริงหากไม่ต้องอาศัยอิทธิปาฏิหาริย์ ท่านก็สามารถเปิดตำราดูฤกษ์ยามดูวันดีวันร้ายได้ แต่ในเมื่อเราเชื่อว่าพระสงฆ์เป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือและสามารถรู้ฤกษ์ยามต่าง ๆ ได้ เราจึงมักจะถามหาฤกษ์ดีจากพระอยู่เสมอ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับวันต่าง ๆ เหล่านี้นับได้ว่ามีความเกี่ยวข้องอยู่กับพระพุทธศาสนาอยู่มาก

2) คำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับการทำนา

ความเชื่อเรื่องโชคลาง เรื่องวันดีหรือวันไม่ดีต่าง ๆ ของชาวอีสานมักจะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชีวิต ตั้งแต่การเกิดจนกระทั่งการตายก็ยังมีความเชื่อเรื่องวันดีหรือไม่ดีเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่เว้นแม้แต่กิจกรรมการทำนาที่เป็นเรื่องของอาชีพ เนื่องจากการทำนาถือเป็นอาชีพหลักของชาวอีสาน จึงทำให้อาชีพการทำนามีความสำคัญมากสำหรับชาวอีสาน เมื่อมีความสำคัญมากก็จะต้องทำกิจกรรมตามขั้นตอนต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามฤกษ์ยามที่เหมาะสม และพิธีกรรมที่สำคัญที่สุดของการทำนาก็คือ “พิธีแรกนา” หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “**แฮกนา**” /hɛ:k^{6}na:^{3}/ นั่นเอง การแรกนานับเป็นหัวใจสำคัญของการทำนา หากไม่ได้ทำพิธีแฮกนาก่อนก็จะไม่สามารถทำนาได้ วิไลวัจส์ กฤษณภูติ (2529: 50) อธิบายว่า การแฮกนา คือ วันแรกที่ชาวนาเริ่มทำนา เช่น เริ่มตกกล้า เริ่มปักดำ โดยทั่วไปชาวนาอีสานจะทำพิธีนี้หลังจากทำบุญบั้งไฟแล้ว ชาวนาจะดูฤกษ์ยามตามปฏิทินหรือถามผู้เฒ่าผู้แก่ประจำหมู่บ้านว่าปีนี้มีวันไหนดี เหมาะแก่การแฮกนา แต่ตามปกติแล้วถ้าบรรพบุรุษของครอบครัวนั้นเคยทำแฮกนาวันไหน คนรุ่นหลังก็จะยึดวันตามนั้น ในการแฮกนานี้ชาวนามีความเชื่อว่า ถ้าแฮกนาผิดวัน คือ เลือกวันผิด จะทำให้ข้าวไม่งอกงาม ผลผลิตจะได้น้อย

จากข้อมูลพบว่า มีคำบอกเวลาที่มีความเกี่ยวข้องกับการทำนาซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีความเชื่อเกี่ยวกับการกำหนดวันทำนา เพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามได้ผลผลิตตามต้องการ วิไลวัจส์ กฤษณภูติ (2529: 51-54) ได้กล่าวถึงการแฮกนาในวันต่าง ๆ ตามช่วงกิจกรรมการทำนาไว้ดังนี้

มื้อตกกล้า /mɯ:^{6}tok^{1}ka:^{6}/ หมายถึง วันฤกษ์ดีวันแรกที่ชาวนาเริ่มตกกล้า ในวันตกกล้านี้ ผู้อาวุโสประจำครอบครัวจะเป็นผู้ไปหว่านพันธุ์ข้าวในแปลงนาที่เตรียมดินไว้ตกกล้าแล้ว ผู้อาวุโสจะพูดคำอธิษฐานแล้วจึงเอาพันธุ์ข้าวหว่าน เป็นอันเสร็จพิธีการแฮกนาในวันตกกล้า

มื้อปักดำ /mɯ:^{6}pak^{1}dam^{2}/ หมายถึง วันฤกษ์ดีวันแรกที่ชาวนาเริ่มปักดำ ในวันปักดำนี้ ผู้อาวุโสในครอบครัวจะเป็นผู้จะเป็นผู้ปักดำต้นกล้า 7 ต้นเป็นคนแรก โดยการปักดำต้นกล้าแต่ละต้นก็จะมีคำอธิษฐานแตกต่างกันไป

มื้อจกข้าว /mɯ:^{6}cok^{1}khaw^{5}/ หมายถึง วันฤกษ์ดีวันแรกที่ชาวบ้านจะตักข้าวจากยุ้งไปตำหรือสี โดยคำว่า “จก” /cok^{1}/ ในที่นี้หมายถึง ตัก เมื่อชาวนาขนข้าวขึ้นยุ้งเรียบร้อยแล้ว ก่อนที่จะนำข้าวออกจากยุ้งไปตำหรือสีที่โรงสีนั้น บางครอบครัวมีความเชื่อว่าต้องทำพิธีจกหรือตักข้าวก่อน ส่วนมากจะเป็นวันอังคาร โดยจะให้ผู้อาวุโสในครอบครัวนำพานขัน 5 ขึ้นไปบนยุ้งข้าว จากนั้นหันหน้าไปทางยุ้งข้าวแล้วกล่าวคำอธิษฐาน เป็นอันเสร็จพิธี

นอกจากนี้ สีมา อนุรักษ์ (2550: 178-180) ก็ได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับวันสำคัญในกิจกรรมการทำนาไว้ดังนี้

มื้อเกี่ยวข้าว /mɯ:^{6}kiaw^{4}khaw^{5}/ หมายถึง วันที่เป็นฤกษ์ดีในการเริ่มเกี่ยวข้าว คือ วันจันทร์หรือวันพฤหัสบดีถือเป็นวันดี ให้ลงมือเกี่ยวข้าวตั้งแต่เวลาเที่ยงวันเป็นต้นไป โดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

มื้อเอาข้าวขึ้นเล้า /mɯ:^{6}ʔaw^{2}khaw^{5}khɯn^{5}law^{6}/ หมายถึง วันที่เป็นฤกษ์ดีในการเอาข้าวเก็บในเล้าหรือยุ้ง วันเอาข้าวขึ้นเล้า นิยมทำในวันจันทร์ พฤหัสบดี และศุกร์ เวลาบ่าย 3 โมง ถึงบ่าย 5 โมง และควรเว้นวันเสาร์

นอกจากวันดังกล่าวข้างต้น ยังมีวันสำคัญอีกวันหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ได้แก่

กบบ่มีปาก /kop^{1}bɔ:^{4}mi:^{3}pa:k^{5}/

“กบบ่มีปาก” /kop^{1}bɔ:^{4}mi:^{3}pa:k^{5}/ เป็นสำนวน หมายถึง วันที่มีความอุดมสมบูรณ์และฤกษ์ดีที่สุดของปี โดยถือเอาวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ว่าเป็นวัน "กบบ่มีปาก นาคบ่มีฮูขี่" วิไลวัจส์ กฤษณภูติ (2529: 49) กล่าวว่า ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 จะเป็นวันที่ชาวนาไทยอีสานนำปุ๋ยคอกไปใส่ที่นา เพื่อบำรุงรักษาให้ดินดี จะทำให้ต้นข้าวงามได้ผลผลิตสูง ในวันนี้ชาวนาก็จะชักชวนกันให้หาบปุ๋ยคอกไปใส่ที่นา โดยจะป่าวร้องกันว่า "มื้อนี้ไปเด้อ กบบ่มีปาก นาคบ่มีฮูขี้ เอาปุ๋ยไปใส่นาเด้อ" แปลว่า วันนี้เราไปกันนะ ซึ่งเป็นวันที่กบไม่ร้อง กบอยู่ในรูแล้ว ตัวนาคก็จะไม่ถ่ายมูลออกมาแล้ว เราเอาปุ๋ยไปใส่ที่นาเถอะ กล่าวคือ เป็นวันที่จะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์มาก ทั้งกบทั้งนาคเอิบอิ่มไม่ต้องกินไม่ต้องถ่าย

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่า แม้กระทั่งการประกอบอาชีพอย่างการทำนา ชาวอีสานก็ยังให้ความสำคัญกับเรื่องวันดีวันร้าย ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่า อาชีพชาวนาเป็นอาชีพหลักของชาวอีสานมาแต่ดั้งเดิม จึงถือว่าเป็นอาชีพที่มีความสำคัญมากที่สุด และอาจเป็นเพราะความเชื่อในเรื่องแม่โพสพ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำต้นข้าว โดยเชื่อว่าถ้าไม่ทำการลบหลู่แม่โพสพ หรือขอพรจากแม่โพสพ ท่านก็จะช่วยให้ข้าวเจริญงอกงามได้ผลผลิตดี ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมต่าง ๆ ในขั้นตอนการทำนา เช่น การเลี้ยงตาแฮก การสู่ขวัญข้าว การสู่ขวัญลาน เป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนา โดยส่วนใหญ่เป็นพิธีทางศาสนาพราหมณ์ แต่ก็มีพิธีทางพุทธด้วย เนื่องจากต้องมีพระสงฆ์เป็นบุคคลสำคัญในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ดังนั้นจะเห็นว่า ความเชื่อเรื่องวันดีวันร้ายหรือฤกษ์ยามในการทำนาตามขั้นต่าง ๆ ล้วนมีความเกี่ยวข้องอยู่กับพระพุทธศาสนาอยู่มาก

3) คำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับตำนาน

จากข้อมูล พบคำบอกเวลาที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับตำนานต่าง ๆ ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนอยู่ 2 เรื่อง ได้แก่ ตำนานกบกินเดือน และตำนานปู่สังกะสากับย่าสังกะสี ดังนี้

กบกินเดือน /kop^{1}kin^{2}dɯan^{2}/ หมายถึง จันทรคราส, เป็นสภาวะที่เงาโลกบังดวงจันทร์, ราหูอมจันทร์ ก็ว่า (บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุลและนภาพร พิมพ์วรเมธากุล, 2545: 5) วันที่มีปรากฏการณ์ดังกล่าวชาวไทยถิ่นอีสานเรียกว่า “กบกินเดือน”

ตำนานของเรื่องนี้ ประเสริฐ ณ นคร (2549: 326-327) ได้กล่าวถึงนิทานเรื่องกบกินเดือนของจังหวัดกาฬสินธุ์ไว้ว่า ลูกชายสองคนขออาหารจากพ่อและแม่ไม่ได้ รู้สึกเคียดแค้นจึงหนีไป พระอินทร์เนรมิตเป็นงูเห่ากับพังพอนกัดกัน พอฝ่ายหนึ่งตายอีกฝ่ายหนึ่งจะแทะเปลือกไม้มาพ่นให้ฟื้นได้ เด็กทั้งสองรู้ว่าเป็นยาวิเศษ จึงนำไปรักษาธิดาเจ้าเมืองซึ่งตายไปให้ฟื้นขึ้น จึงได้นางไปเป็นภริยาและได้ครองเมือง เมื่อสามีจะกลับไปเยี่ยมบ้าน ได้สั่งภริยาว่าอย่านำยาออกผึ่งในวันเพ็ญ พระอินทร์ต้องการยาคืน จึงดลใจให้ภริยานำยาออกผึ่งในวันเพ็ญ เดือนจึงมาลักยาไปได้ สามีเกณฑ์สัตว์ไปรบเดือน ครั้งแรกใช้ไก่ไป ไก่กลายเป็นดาวไก่น้อย 7 ดวงทางทิศตะวันออก ครั้นใช้ช้างขึ้นไปก็กลายเป็นดาวช้างอยู่ทางทิศเหนือ ใช้หมูขึ้นไปกลายเป็นดาวหมูชังทางทิศตะวันตก ใช้เต่าเพ็กกลายไปเป็นดาวเพ็กทางตะวันออก ผลสุดท้ายใช้กบไป กบตั้งใจรบจริง เวลามีจันทรคลาสชาวอีสานเข้าใจว่ากบกินเดือน พากันโห่ร้อง ตีฆ้อง กลอง ยิงปืน ตีไม้ตำครก สาก เพื่อช่วยกบรบกับเดือนมาจนทุกวันนี้ แต่การรบยังไม่ได้ผล จึงมีกบกินเดือนต่อมาเกือบทุกปี

สมัยปู่สังกะสายา่สังกะสี /saʔ^{1}maj^{1}puː^{4}saŋ^{1}kaʔ^{1}saː^{1}ña^{4}saŋ^{1}kaʔ^{1}siː^{1}/

สำนวน “สมัยปู่สังกะสายา่สังกะสี” /saʔ^{1}maj^{1}puː^{4}saŋ^{1}kaʔ^{1}saː^{1}ña^{4}saŋ^{1}kaʔ^{1}siː^{1}/ หมายถึง ระยะเวลายาวนานตั้งแต่สมัยโลกตั้งมาทีแรก ตำนานปู่สังกะสากับย่าสังกะสีมีบันทึกอยู่ใน “หนังสือก้อม” หนังสือก้อม แปลตามศัพท์ หมายถึงหนังสือสั้น (ก้อม-สั้น) หนังสือก้อม คือใบลานขนาดสั้นประมาณ 1 ฟุต ใช้จดบันทึกเรื่องราวต่างๆ ของส่วนบุคคล เช่น คาถาอาคม ตำราเวทมนต์หรือตำราพิธีกรรม บทหมอลำ หรือวรรณกรรม เรื่องสั้นๆ (บางครั้งเป็นตอนๆ) เพื่อสะดวกในการพกพาไปกับเจ้าพิธี หรือนำไปเป็นบทขับลำของหมอลำ ฉะนั้นหนังสือก้อมจึงใช้ประโยชน์เหมือนกับสมุดพก ต่างกับหนังสือผูก ที่เป็นหนังสือขนาดมาตรฐานและบันทึกเรื่องราวที่เป็นตำราวิชาการ วรรณกรรม รวมทั้งพระธรรมคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ด้วย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 14, 2542)

สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2535: 1-2) ได้เล่าถึงตำนานปู่สังกะสากับย่าสังกะสีไว้ โดยสรุปได้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงเล็งญาณไปในอดีตได้ทราบความเป็นมาของจักรวาล จึงทรงแสดงธรรมตามที่ทรงเห็นว่า แรกทีเดียวในจักรวาลนี้ยังไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ไม่มีโลกมนุษย์ ไม่มีนรก ไม่มีสวรรค์ ไม่มีศาสดาและศาสนา มีแต่ความว่างเปล่า เรียกว่า สูญรวม 12 สูญ จากนั้นก็เกิดพระธรรมก่อนทุกสิ่ง แล้วเกิดลมพัดให้เป็นน้ำ พัดน้ำเป็นดิน เป็นหิน เกิดทวีปทั้งสี่ เกิดบัวหลวงขนาดใหญ่ ภายในดอกบัวนั้นเป็นที่อุบัติของพระพุทธเจ้า นามว่า “พระปฐมา” พระองค์บริกรรมธรรมวินัยเข้าญาณขั้นต่าง ๆ ด้วยอำนาจญาณก็บันดาลให้เหงื่อไหล เป็นคราบไคลทั่วร่างกาย พระองค์จึงสีไคลผสมกับน้ำและดินปั้นปู่สังกะสายา่สังกะสีเป็นมนุษย์คู่แรก ทั้งคู่รับประทานอาหารทิพย์ ไม่มีตัณหาราคะ ต่อมารับประทานข้าวจึงเกิดตัณหา และร่วมประเวณีกันจึงเกิดลูกหลานออกมา

จากเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานข้างต้น จะเห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอยู่มาก โดยเฉพาะตำนานปู่สังกะสายา่สังกะสีที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าโดยตรง โดยเป็นผู้ที่ให้กำเนิดมนุษย์ชายหญิงคู่แรก จนถือว่าเป็นต้นของบรรพบุรุษมนุษย์ ส่วนตำนานกบกินเดือนก็นับว่ามีความเกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ โดยมีความเกี่ยวข้องกับพระอินทร์ที่เป็นเทพในศาสนาพราหมณ์

จากคำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อต่าง ๆ ดังข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นว่า แม้ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนจะมีความเชื่อต่าง ๆ มากมายที่เป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ แต่ความเชื่อเหล่านี้ก็เป็นกรอบหรือเป็นแนวทางให้ชาวอีสานสามารถดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพต่าง ๆ ไปในทางที่ถูกต้องเหมาะสม เหตุที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะความเชื่อเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องอยู่กับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวพุทธ และศาสนาเป็นสิ่งที่หล่อ

หลอมให้คนเป็นคนดีได้ ดังนั้น จึงส่งผลให้ความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลดีหรือเป็นประโยชน์ต่อชาวอีสานมาจนถึงทุกวันนี้

5.1.3 คำบอกเวลาที่สะท้อนการละเล่นพื้นบ้าน

การละเล่นพื้นบ้านของชาวไทยถิ่นอีสานมีด้วยกันหลากหลายชนิด มีทั้งที่เป็นการละเล่นของผู้ใหญ่และการละเล่นของเด็ก โดยการละเล่นส่วนใหญ่ก็จะมีการกำหนดช่วงเวลาในการเล่นหรือเวลาในการแข่งขันด้วย จากข้อมูลพบว่า มีการละเล่นอยู่ชนิดหนึ่งที่มีการกำหนดช่วงเวลาในการเล่น จนนำมาสู่คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับการละเล่นนั้น นั่นคือ การเล่นตีไก่ การเล่นตีไก่จะมีช่วงเวลาในการแข่งขันที่เรียกว่า “**อัน**” /ʔan[2]/ ดังคำอธิบายต่อไปนี้

ในหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดหนองคาย (2542: 171) อธิบายวิธีการชนไก่ไว้ว่า

> “ในการชนไก่จะต้องมีสังเวียนชนซึ่งทำเป็นวงกลม ใช้เสวียนล้อม มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3 เมตร มีอัฒจันทร์สำหรับผู้ชมที่นั่งดูโดยรอบ สูงประมาณ 3-4 ชั้น อุปกรณ์ที่กำหนด อัน หรือยกการชนไก่ มีขวดโหลใส่น้ำประมาณครึ่งหนึ่ง มีกะลาเล็ก ๆ ตัดผ่าครึ่งเจาะรูขนาดเข็มเพื่อให้น้ำไหลเข้าจนกะลาจม เรียกว่า “อัน” ซึ่งถ้าเทียบกับเวลาของนาฬิกาจะประมาณ 11-15 นาที กำหนดเวลาทั้งหมด 12 อัน เมื่อหมดเวลาแต่ละอัน จะมีผู้คุมเวลาเคาะเกราะซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ และเมื่อหมดเวลาพักให้น้ำก็เคาะเกราะทำนองเดียวกับการตีระฆังชกมวย”

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปได้ว่า คำว่า “**อัน**” /ʔan[2]/ หมายถึง ยกการชนไก่ ที่มีระยะเวลาประมาณ 11-15 นาที

<u>สรุป</u>

จากคำบอกเวลาข้างต้นจะเห็นว่า คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนได้สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาวไทยถิ่นอีสานในท้องถิ่นนี้ได้เป็นอย่างดี โดยแบ่งออกเป็น 3 ประการ ได้แก่ *ประการแรก* คือ คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต การดำเนินชีวิตในที่นี้สามารถจำแนกออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ คำบอกเวลาที่สะท้อนวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม คำบอกเวลาที่สะท้อนวัฒนธรรมการกิน คำบอกเวลาที่สะท้อนวิถีชีวิตทั่วไปของคนในท้องถิ่น และคำบอกเวลาที่สะท้อนการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ *ประการที่สอง* คือ คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สามารถจำแนกออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ คำบอกเวลาที่สะท้อนประเพณี

เกี่ยวกับงานบุญ ที่เรียกว่า “ฮีต สิบสอง” /hi:t^{6}sip^{1}sɔ:ŋ^{1}/ คำบอกเวลาที่สะท้อนวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อต่าง ๆ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ความเชื่อเกี่ยวกับการทำนา และความเชื่อเกี่ยวกับตำนาน และ*ประการสุดท้าย* คือ คำบอกเวลาที่สะท้อนการละเล่นพื้นบ้านอย่างหนึ่งของชาวอีสานที่เรียกว่า การตีไก่

คำบอกเวลาเหล่านี้มีทั้งคำที่ใช้อยู่ในปัจจุบันและคำที่ไม่พบการใช้อีกแล้ว กล่าวคือ คำที่ไม่พบว่ามีใช้ในปัจจุบันส่วนใหญ่จะอยู่ในกลุ่มของคำบอกเวลาที่สะท้อนวิถีชีวิตทั่วไปของคนในท้องถิ่น รวมทั้งการละเล่นพื้นบ้านอย่างการตีไก่ เนื่องจากวิถีชีวิตที่พบนั้น ได้แก่ “**เข้าไต้เข้าไฟ**” /khaw^{5}taj^{6}khaw^{5}faj^{3}/ “**ชั่วเคี้ยวหมากจืด**” /sua^{4}khiaw^{6}ma:k^{5}cɯ:t^{5}/ และ “**อัน**” /ʔan^{2}/ เป็นวิถีชีวิตของคนสมัยก่อน เนื่องจากในปัจจุบันมีความเจริญเข้ามาในท้องถิ่น ทำให้มีไฟฟ้าใช้ การเข้าไต้เข้าไฟเพื่อให้แสงสว่างอย่างสมัยก่อนก็คงจะต้องเลิกใช้ หรือการเคี้ยวหมากในปัจจุบันก็มีคนเคี้ยวหมากน้อยลง และพบในคนสูงอายุเท่านั้น ความนิยมในการใช้คำจึงลดลงไปด้วย และการตีไก่ในปัจจุบันก็ไม่จำเป็นต้องใช้กะลาลอยน้ำให้หมดยกหนึ่ง ๆ แต่หันไปใช้นาฬิกาจับเวลาแทนก็ได้ ดังนั้น จะเห็นว่าหากวัฒนธรรมใดในท้องถิ่นมีแนวโน้มที่จะลดความสำคัญหรือความนิยมลงไป ก็อาจจะมีผลทำให้คำศัพท์ต่าง ๆ ที่สะท้อนวัฒนธรรมมีแนวโน้มที่จะเลิกใช้หรือลดความนิยมลงไปด้วยตามกัน

5.2 โลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

คำว่า “**โลกทัศน์**” (world view) หมายถึง โลกหรือภาพที่มนุษย์มองเห็นโดยผ่านวัฒนธรรมของตน หรือตีความสรรพสิ่งและเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยวัฒนธรรมของตน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553ก: 491) สำหรับงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาโลกทัศน์เรื่องเวลาของชาวอีสาน ดังนั้น การศึกษาโลกทัศน์ในงานวิจัยนี้จึงเป็นการศึกษาว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีมุมมองความคิดเรื่องเวลาอย่างไรบ้าง ซึ่งอาจจะมีความเหมือนหรือแตกต่างจากคนในท้องถิ่นอื่น ๆ ก็ได้

เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับโลกทัศน์สำหรับงานวิจัยนี้ อาจจะอธิบายได้ว่า โลกทัศน์มีความสัมพันธ์กับภาษาในแง่ที่ภาษาสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของผู้พูด เช่น คำราชาศัพท์ในภาษาไทยสะท้อนให้เห็นว่าคนไทยให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์และมองว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีความพิเศษ ความสูงส่ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553ก: 491) หรือ คำบอกเวลา เช่น เมื่อวาน วันนี้ พรุ่งนี้ ก็อาจสะท้อนให้เห็นว่าคนทั่วไปมองว่าเวลาเป็นสิ่งที่มีลำดับแบบอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นต้น

จากผลการวิเคราะห์พบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีมุมมองต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องเวลา 4 มุมมอง ได้แก่ เวลามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ คน และสัตว์ เวลาใน 1 วัน

สามารถแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ได้ เวลามีลำดับแบบอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และเวลาเป็นสิ่งที่หมุนเวียนตลอดโดยไม่หยุดนิ่ง ดังนี้

5.2.1 เวลามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ คน และสัตว์

จากคำบอกจุดของเวลาวัน เดือน ปี และคำบอกระยะเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนในบทก่อนหน้านี้ สะท้อนให้เห็นว่าชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ คน และสัตว์อย่างใกล้ชิด ธรรมชาติรอบตัวมนุษย์ ได้แก่ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว สัตว์ รวมทั้งดอกไม้ที่ออกตามฤดูกาลต่าง ๆ ดังตัวอย่างคำบอกเวลาเหล่านี้

ตะวันส่องตรงหัว /ta:^{2}wen^{3}sɔ:ŋ^{4}toŋ^{2}hua^{1}/ (เวลาเที่ยงตรง)

ตะวันคล้อย /ta:^{2}wen^{3}khɔ:j^{6}/ (เวลาบ่าย)

ค่อนซิแจ้ง /khɔ:n^{4}siʔ^{4}cɛ:ŋ^{6}/ (เวลาจวนสว่าง)

ฟ้าแจ้งจ่างป่าง /fa:^{6}cɛ:ŋ^{6}ca:ŋ^{4}pa:ŋ^{4}/ (เวลาเช้า 06.00-07.00 น.)

เดือนคล้อย /dɯan^{2}khɔ:j^{6}/ (เวลาหลังจากเที่ยงคืนไปแล้ว)

ดาวเพ็กคล้อย /da:w^{2}phek^{4}kɔ:j^{6}/ (เวลาประมาณ 03.00-04.00 น. ดาวเพ็กคือดาวศุกร์)

ยามดอกคูนบาน /ña:m^{3}dɔ:k^{5}khu:n^{3}ba:n^{2}/ (เวลาช่วงเดือนมีนาคม–พฤษภาคม)

จากผลการวิเคราะห์พบว่า มีคำบอกเวลาจากการสังเกตดวงอาทิตย์เป็นจำนวนมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนว่า เวลามีความสัมพันธ์กับดวงอาทิตย์ โดยมองว่าดวงอาทิตย์เป็นสิ่งสำคัญมากในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ตั้งแต่เช้าจนเย็น การเปลี่ยนแปลงระดับแสงสว่างของดวงอาทิตย์ และอุณหภูมิของดวงอาทิตย์ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างระบบและสามารถสังเกตได้ จึงทำให้สามารถนำมาใช้บอกเวลาโดยประมาณได้

นอกจากนี้ คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคน ยังแสดงให้เห็นโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนว่า พฤติกรรมต่าง ๆ ของคนที่ปฏิบัติอยู่เป็นกิจวัตรนั้นมีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กับเวลาเช่นเดียวกัน โดยสามารถนำมาบ่งบอกเวลาได้ เช่น มีการนำพฤติกรรมการทานข้าวสามมื้อมาบอกเวลา ได้แก่

กินข้าวงาย /kin^{2}khaw^{5}ŋa:j^{3}/ (เวลากินข้าวมื้อเช้า)

กินข้าวสวย /kin^{2}khaw^{5}suaj^{1}/ (เวลากินข้าวมื้อกลางวัน)

กินข้าวแลง /kin^{2}khaw^{5}lɛ:ŋ^{3}/ (เวลากินข้าวมื้อเย็น)

นอกจากพฤติกรรมของคนทั่วไปจะมีความสัมพันธ์กับเวลาแล้ว ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนยังมองว่า พฤติกรรมของพระสงฆ์ก็มีความสัมพันธ์กับเวลาด้วย จึงนำมาบ่งบอกเวลา เช่นคำบอกเวลาต่อไปนี้

พระตีกลองดึก /phaʔ^{4}ti:^{2}kɔ:ŋ^{2}dək^{1}/ (การตีกลองเพลเวลา 04.00 น. ของวัน 7-8 ค่ำ และวัน 14-15 ค่ำของทุกเดือน)

พระฉันเพล /phaʔ^{4}chan^{1}phe:n^{3}/ (เวลาที่พระสงฆ์ฉันภัตตาหารกลางวัน คือ 11.00-12.00 น.)

พระออกบิณฑบาต /phaʔ^{4}ʔɔ:k^{5}bin^{2}thaʔ^{4}ba:t^{5}/ (เวลาพระออกบิณฑบาตประมาณ 06.00 น.)

จะเห็นว่าคำบอกเวลาในกลุ่มนี้ ได้สะท้อนให้เห็นมุมมองของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนว่า มีความผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ตามลักษณะของสังคมไทยทั่วไป และคนในท้องถิ่นเห็นว่ากิจวัตรเหล่านี้ของพระสงฆ์เป็นระเบียบแบบแผนและเป็นตัวอย่างที่ดีต่อคนทั่วไป จึงยกย่องให้พระสงฆ์เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อคนในท้องถิ่น เมื่อให้ความสำคัญกับพระสงฆ์มากและเห็นว่ากิจวัตรเหล่านี้เป็นเรื่องดีงาม คนในท้องถิ่นจึงใช้กิจวัตรต่าง ๆ เหล่านี้มาบ่งบอกเวลาด้วย

นอกจากพฤติกรรมของคนแล้ว ยังมีพฤติกรรมของสัตว์ในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับเวลาด้วย โดยชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมองว่า พฤติกรรมของสัตว์มีความสำคัญและสัมพันธ์กับเวลา การสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ในท้องถิ่น ทั้งสัตว์เลี้ยง เช่น ไก่ และควาย และสัตว์ป่า เช่น จักจั่น และนก แสดงให้เห็นความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดระหว่างคนกับสัตว์ จนสามารถสังเกตเห็นพฤติกรรมที่สัตว์เหล่านี้ทำเป็นประจำและนำมาใช้บ่งบอกเวลาได้ เช่น

ไก่ขันกก /kaj^{4}khan^{1}kok^{1}/ (ไก่ขันครั้งแรก เวลากลางคืนประมาณ 24.00 น.)

ปีควายอีดอนออกลูก /pi:^{2}khuaj^{3}ʔi:^{2}dɔ:n^{2}ʔɔ:k^{5}lu:k^{6}/ (ระยะเวลาที่นานมากแล้ว)

ยามนกกดร้อง /ña:m^{3}nok^{4}kot^{1}hɔ:ŋ^{6}/ (เวลาใกล้สว่าง)

หน้านกแจนแวน /na:^{6}nok^{4}cɛ:n^{2}wɛ:n^{3}/ (เวลาช่วงเดือนตุลาคม–พฤศจิกายน)

ยามจักจั่นร้อง /ña:m^{3}cak^{1}can^{4}hɔ:ŋ^{6}/ (เวลาช่วงเดือนมีนาคม–พฤษภาคม)

5.2.2 เวลาใน 1 วัน สามารถแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ได้

จากข้อมูลส่วนของเวลาใน 1 วัน ได้สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนว่า เวลาเป็นสิ่งที่สามารถแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ได้ คล้ายกับเป็นการมองว่าเวลาเป็นสิ่งของที่จับต้องได้และสามารถแบ่งสิ่งนี้ออกเป็นส่วนเป็นตอนได้ กล่าวคือ เห็นว่าเวลาใน 1 วันนั้นอาจแบ่งอย่างกว้าง ๆ ออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ คือ กลางวันและกลางคืน โดยแต่ละส่วนก็อาจจะแบ่งย่อยออกได้เป็น 12 ส่วนเท่า ๆ กัน (ดังแผนภูมิที่ 7 และ 8) นอกจากนี้ ส่วนใหญ่ในกลุ่มผู้สูงอายุยังมีมุมมองในการแบ่งเวลาที่ละเอียดมากกว่านี้ คือ เวลาใน 1 วัน จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ กลางวันและกลางคืน จากนั้นแบ่งกลางวันออกเป็น 2 ส่วน และกลางคืน 2 ส่วนเท่า ๆ กัน เท่ากับว่าเวลาใน 1 วันจะมี 4 ส่วน โดยแต่ละส่วนจะมี 6 ซีกเล็ก ดังจะเห็นได้จากเวลาในระบบตัวเลข 1-6 ในบทที่ 3 (แผนภูมิที่ 10)

นอกจากนี้ ยังพบว่าผู้บอกภาษาชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนบางคนยังมีมุมมองในการแบ่งเวลาที่ละเอียดมากน้อยแตกต่างกันออกไปจากข้างต้นด้วย กล่าวคือ เวลากลางวันสามารถแบ่งออกได้หลายแบบ ได้แก่ แบ่งเป็น 5 ช่วง คือ เช้า สาย เที่ยง บ่าย และเย็น บางคนก็แบ่งกลางวันออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่ เช้า เที่ยง บ่าย และเย็น และมีอีกแบบหนึ่งที่แบ่งกลางวันออกเป็น 3 ส่วนตามมื้ออาหารหลัก คือ ตอนเช้า ตอนเที่ยง และตอนเย็น หลังจากนั้นในเวลากลางคืน ซึ่งเป็นเวลาที่ดวงอาทิตย์ตกไปแล้วนั้น จะแบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงหัวค่ำ ช่วงดึก และช่วงใกล้สว่าง จะเห็นว่าเวลากลางคืนมีการแบ่งเวลาแบบเดียวเท่านั้น และอาจจะไม่ชัดเจนเหมือนกับเวลากลางวัน ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่า เวลากลางคืนเป็นช่วงที่คนส่วนใหญ่ทำกิจกรรมเดียวคือการนอนหลับพักผ่อน จึงไม่ค่อยมีใครมาคอยสังเกตการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ รอบตัวในเวลากลางคืน จนมากำหนดเป็นช่วงเวลาต่าง ๆ เช่นในเวลากลางวันที่สามารถสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดวงอาทิตย์ และกำหนดช่วงเวลาในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ชัดเจนกว่า

ในภาษาไทยถิ่นกลางมีเวลาที่เป็นระบบตัวเลขตั้งแต่ 1-5 เป็นระบบ 1-12 จนถึงระบบ 1-24 (ฮุยถาย หยู, 2547: 126) ในขณะที่เวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนไม่มีระบบตัวเลข 1-24 ที่ใช้พูดในชีวิตประจำวันทั่วไป โดยอาจจะพบในบางโอกาส เช่น การติดต่อทางราชการหรือการนัดหมายที่เป็นทางการ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนไม่ได้ให้ความสำคัญกับการบอกเวลาโดยระบบตัวเลขที่เป็นสากลหรือเป็นทางการอย่างระบบ 1-24 มากนัก นั่นอาจสะท้อนโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนว่าเป็นสังคมที่เรียบง่าย ไม่มีกิจกรรมในแต่ละวันที่เป็นทางการมากเท่ากับคนในสังคมเมืองหลวง ทำให้ไม่จำเป็นต้องใช้ระบบตัวเลขที่เป็นทางการอย่างคนเมืองหลวง ดังนั้น เรื่องเวลาตามระบบนาฬิกาสำหรับชาวไทยถิ่น

อีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน จึงอาจไม่มีความสำคัญมากเท่ากับคนในสังคมเมืองที่เป็นสังคมเศรษฐกิจและสังคมอุตสาหกรรมซึ่งมีการแข่งขันกันสูง

5.2.3 เวลามีลำดับแบบอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

จากคำบอกวัน เดือน ปี ในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน เช่น

มื้อวาน /mɯ:^{6}wa:n^{3}/ **มื้อนี้** /mɯ:^{6}ni:^{6}/ **มื้ออื่น** /mɯ:^{6}ʔɯ:n^{4}/ **เดือนก่อน** /dɯan^{2}kɔ:n^{4}/ **เดือนนี้** /dɯan^{2}ni:^{6}/ **เดือนหน้า** /dɯan^{2}na:^{5}/ **ปีกลายมา** /pi:^{2}ka:j^{2}ma:^{3}/ **ปีนี้** /pi:^{2}ni:^{6}/ และ**ปีสิมา** /pi:^{2}siʔ^{1}ma:^{3}/ มีการลำดับตามเวลาในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต แสดงให้เห็นมุมมองของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนเรื่องเวลาว่า มีการมองเวลาเป็นเส้นหรือเป็นกระแส และเวลาเป็นสิ่งที่มีลำดับอย่างชัดเจน ด้วยการนับจุดของเวลาวัน เดือน ปี ตามลำดับอดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยให้เวลาปัจจุบันเป็นจุดอ้างอิง หรือให้จุดที่ผู้พูดกำลังพูดเป็นเวลาในปัจจุบัน เวลาที่เกิดก่อนเวลาปัจจุบันหรือจุดอ้างอิงคือเวลาในอดีต และเวลาที่เกิดหลังเวลาปัจจุบันหรือจุดอ้างอิงคือเวลาในอนาคต

ในภาษาไทยถิ่นกลาง จุดเวลาของวันแบ่งได้ทั้งหมด 6 จุด คือ อดีต 2 จุด ปัจจุบัน 1 จุด และอนาคต 3 จุด ได้แก่ เมื่อวานซืน เมื่อวาน วันนี้ พรุ่งนี้ มะรืน และมะเรื่อง (ฮุยถาย หยู, 2547: 69) ต่างจากภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนที่แบ่งจุดเวลาของวันได้ 7 จุด คือ อดีต 2 จุด ปัจจุบัน 1 จุด และอนาคต 4 จุด ได้แก่ มื้อก่อน /mɯ:^{6}kɔ:n^{4}/ มื้อวาน /mɯ:^{6}wa:n^{3}/ มื้อนี้ /mɯ:^{6}ni:^{6}/ มื้ออื่น /mɯ:^{6}ʔɯ:n^{4}/ มื้อฮือ /mɯ:^{6}hɯ:^{3}/ มื้อหนึ่ง /mɯ:^{6}nɯŋ^{4}/ และมื้อตึ่ง /mɯ:^{6}tɯŋ^{4}/

จากจุดของเวลาข้างต้น จะเห็นว่ามีความแตกต่างกันที่เวลาในอนาคต โดยจุดของวันในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีเพิ่มขึ้นมาจากในภาษาไทยถิ่นกลางอีก 1 จุด คือ คำว่า “มื้อตึ่ง” /mɯ:^{6}tɯŋ^{4}/ หมายถึง วันถัดจากวันมะเรื่องไปวันหนึ่ง การแบ่งจุดเวลาของวันที่มีความละเอียดแตกต่างกันนี้ทำให้เห็นว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนให้ความสำคัญกับการบอกจุดเวลาของวันมากกว่าชาวเมืองหลวง อาจจะเนื่องมาจากในท้องถิ่นนี้ได้รับอิทธิพลจากภาษาไทยถิ่นกลางน้อย ทำให้คำที่ใช้เรียกจุดเวลาของวันยังคงมีความละเอียดมาก และคำดังกล่าวยังคงมีความจำเป็นต้องใช้อยู่ จึงยังคงมีใช้อยู่ในปัจจุบัน และอีกเหตุผลหนึ่งอาจเนื่องมาจากว่า สังคมเมืองหลวงได้เปลี่ยนแปลงจากสังคมการเกษตรไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจ ซึ่งอาจมีผลทำให้คนเมืองหลวงเลือกใช้วิธีการบอกเวลาตามแบบปฏิทินมากกว่าตามแบบเดิม แตกต่างจากสังคมของคนในท้องถิ่นนี้ที่ยังคงเป็นสังคมแบบการเกษตรอยู่ และการทำเกษตรก็จะต้องอาศัยสภาพดินฟ้าอากาศเป็นตัวกำหนดการทำกิจกรรมในช่วงเวลาต่าง ๆ มากกว่าที่จะมากำหนดเวลาตามปฏิทินอย่างในสังคมเมือง

5.2.4 เวลาเป็นสิ่งที่หมุนเวียนตลอดโดยไม่หยุดนิ่ง

จากการบอกวัน เดือน ปี ตามปฏิทิน สะท้อนโลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนต่อเวลาว่า เวลาเป็นสิ่งที่หมุนเวียนตลอดโดยไม่หยุดนิ่ง กล่าวคือ เวลาในแต่ละวันจะหมุนเวียนจากช่วงเวลาเช้า สาย เที่ยง บ่าย เย็น ค่ำ ดึก จากดวงอาทิตย์ขึ้นจนดวงอาทิตย์ตก และเริ่มวันใหม่ด้วยช่วงเวลาเช้าอีก แต่ละสัปดาห์จะเริ่มต้นจากวันอาทิตย์ ไปจนถึงวันเสาร์ แล้วเวียนกลับมาเริ่มต้นที่วันอาทิตย์อีกครั้ง แต่ละเดือนจะเริ่มต้นจากวันขึ้น 1 ค่ำจนถึงวันแรม 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ และจากวันที่ 1 จนถึงวันที่ 30 หรือ 31 เมื่อหมดเดือนก็จะเริ่มต้นหมุนเวียนมาที่วันขึ้น 1 ค่ำ และวันที่ 1 อีก เวลาใน 1 ปี เริ่มจากเดือน 1 หรือเดือนเจียงเวียนไปจนถึงเดือน 12 แล้วเวียนมาที่เดือน 1 อีกครั้ง และจากเดือนมกราคม จนถึงเดือนธันวาคม แล้วเวียนกลับมาเริ่มที่เดือนมกราคมอีกครั้ง และแต่ละปีก็จะหมุนเวียนจากปีชวดหรือปีหนูเป็นปีแรก ไปจนถึงปีกุนหรือปีหมูเป็นปีสุดท้ายจึงถือว่าครบ 1 รอบนักษัตร จากนั้นก็จะเริ่มที่ปีชวดเป็นปีแรกอีกครั้ง และระบบเช่นนี้จะหมุนเวียนตลอดอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ

<u>สรุป</u>

โลกทัศน์ของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนที่สะท้อนจากคำบอกเวลา แสดงให้เห็นว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีมุมมองต่อเวลาในหลายรูปแบบ คือ มองว่าเวลามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ คน และสัตว์ เวลาใน 1 วัน สามารถแบ่งออกเป็น ส่วน ๆ ได้ เวลามีลำดับแบบอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และเวลาเป็นสิ่งที่หมุนเวียนตลอดโดยไม่หยุดนิ่ง และจากผลการวิเคราะห์มุมมองต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องเวลาของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน และชาวไทยที่อยู่ในเมืองหลวง ทำให้เห็นมุมมองที่ต่างกันในบางแง่มุมดังที่ได้กล่าวมานั้น ซึ่งอาจจะเป็นเหตุผลจากสภาพสังคมที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีต่าง ๆ ความเชื่อ สภาพแวดล้อมรอบตัว และความเจริญทางเทคโนโลยี จึงส่งผลให้โลกทัศน์ของคนทั้งสองสังคมมีความแตกต่างกันไปด้วย

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ทั้งด้านคำศัพท์และวิธีการบอกเวลา รวมทั้งวัฒนธรรมและโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านวิธีการบอกเวลา โดยการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษาในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนจำนวน 40 คน และข้อมูลคำศัพท์จากพจนานุกรมภาษาไทยถิ่นอีสาน รวมทั้งเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยในครั้งนี้ ได้ผลตรงตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย กล่าวคือ ผลของการวิจัยทำให้เห็นคำบอกเวลาที่หลากหลายในภาษาไทยถิ่นอีสาน และทำให้เห็นว่าคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสามารถสะท้อนวัฒนธรรมและโลกทัศน์ของคนในท้องถิ่นได้ ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ ได้แก่ การวิเคราะห์วิธีการบอกเวลา และการวิเคราะห์วัฒนธรรมและโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะเสนอผลการวิจัยออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

6.1.1 วิธีการบอกเวลา

จากข้อมูลที่รวบรวมได้สามารถแบ่งการบอกเวลาออกเป็น 2 ส่วน คือ การบอกจุดของเวลาวัน เดือน ปี และการบอกระยะของเวลาวัน เดือน ปี ดังนี้

6.1.1.1 วิธีการบอกจุดของเวลาวัน เดือน ปี

วิธีการบอกจุดของเวลาวัน เดือน ปี อาจแบ่งย่อยออกเป็น 2 ส่วน คือ วิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน และวิธีการบอกเวลาของวัน เดือน ปี

1) วิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน

จากวิธีการบอกจุดของเวลาภายใน 1 วันพบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนใช้วิธีการบอกเวลาที่หลากหลาย โดยแบ่งออกได้เป็น 4 วิธี และยังพบการแบ่งช่วงเวลาต่าง ๆ ภายใน 1 วัน ที่แตกต่างกันของผู้บอกภาษาด้วย ดังนี้

(1) วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวพบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนให้ความสำคัญกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3 สิ่งด้วยกัน ได้แก่ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาว จึงนำมาสู่วิธีการบอกเวลา 3 วิธี ได้แก่ วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงอาทิตย์ วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงจันทร์ และวิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตดวงดาว ด้วยการสังเกตการขึ้น-ลงหรือการเคลื่อนที่ ระดับแสงสว่าง และอุณหภูมิของดวงอาทิตย์ การสังเกตการเคลื่อนที่ และระดับแสงสว่างของดวงจันทร์ และการสังเกตการเคลื่อนที่ของดวงดาว โดยพบคำบอกเวลาจากการสังเกตดวงอาทิตย์มากที่สุด และดวงดาวพบน้อยที่สุด

(2) วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตพฤติกรรมของคนพบว่า สามารถแบ่งคำบอกเวลาเหล่านี้ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์ และกลุ่มคำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับกิจวัตรประจำวันของฆราวาส โดยกิจวัตรของพระสงฆ์ ได้แก่ การทำวัตรสวดมนต์ การฉันภัตตาหารเพล การบิณฑบาต และการตีกลองบอกเวลา ส่วนกิจวัตรประจำวันของฆราวาส ได้แก่ เวลาการรับประทานอาหารในแต่ละวัน และการตีกลองเป็นสัญญาณบอกเหตุ

(3) วิธีการบอกจุดของเวลาโดยการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์พบว่า สามารถกำหนดเวลาจากพฤติกรรมของสัตว์เหล่านี้ ได้แก่ ไก่ นก ควาย ลิง แมลง และปลา

(4) วิธีการบอกจุดของเวลาโดยระบบตัวเลขพบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนใช้ระบบตัวเลขมาบ่งบอกจุดของเวลาภายใน 1 วัน 3 ระบบ ได้แก่ ระบบตัวเลข 1–5 ระบบตัวเลข 1–6 และระบบตัวเลข 1–12

(5) การแบ่งช่วงเวลาต่าง ๆ ภายใน 1 วันพบว่า มีการแบ่งที่หลากหลาย โดยส่วนใหญ่จะแบ่งช่วงเวลาใน 1 วัน ออกเป็น 3 ช่วงหลัก ได้แก่ ตอนเช้า ตอนเที่ยง และตอนเย็น ตามมื้ออาหาร และอาจแบ่งย่อยออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่ ตอนเช้า ตอนเที่ยง ตอนบ่าย และตอนเย็น หรือแบ่งย่อยออกเป็น 5 ช่วง ได้แก่ ตอนเช้า ตอนสาย ตอนเที่ยง ตอนเย็น และตอนค่ำ

2) วิธีการบอกเวลาของวัน เดือน ปี

วิธีการบอกเวลาของวัน เดือน ปี สามารถแบ่งออกเป็น 3 ระบบ ดังนี้

(1) คำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดอดีต ปัจจุบัน และอนาคต พบว่า ชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนมีวิธีบ่งบอกจุดเวลาของวันมากกว่าจุดเวลาของเดือนและปี โดยจุดเวลาของวันแบ่งออกเป็น 7 จุด คือ อดีต 2 จุด ปัจจุบัน 1 จุด และอนาคต 4 จุด

ส่วนจุดเวลาของเดือนแบ่งได้เป็น 3 จุด คือ อดีต 1 จุด ปัจจุบัน 1 จุด และอนาคต 1 จุด โดยคำบอกจุดเวลาของเดือนในอดีตมีจำนวนมากที่สุด ส่วนคำบอกจุดเวลาของเดือนในปัจจุบันและอนาคตมีจำนวนอย่างละ 1 คำ และจุดเวลาของปีแบ่งได้เป็น 3 จุด คือ อดีต 1 จุด ปัจจุบัน 1 จุด และอนาคต 1 จุด โดยคำบอกปีในอดีตมีจำนวนมากที่สุด ส่วนคำบอกปีในอนาคตมีจำนวนมากรองลงมา และคำบอกปีในปัจจุบันมีเพียงคำเดียว

(2) คำบอกวัน เดือน ปี ตามแนวคิดจุดเริ่มต้น และจุดปลายพบว่า คำบอกเดือนและปีตามแนวคิดนี้มีทั้งตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลาย ส่วนคำบอกวันไม่พบตอนต้นและตอนท้าย พบเพียงตอนกลางของวัน

(3) คำบอกวัน เดือน ปี ตามระบบปฏิทินพบว่า มีการใช้คำบอกวัน 2 ประเภทใหญ่ คือ คำบอกวันในรอบสัปดาห์ และคำบอกวันในรอบเดือน โดยคำบอกวันในรอบเดือนแบ่งออกเป็น 2 ประเภทย่อย คือ คำบอกวันตามระบบจันทรคติและคำบอกวันตามระบบสุริยคติ ส่วนคำบอกเดือนแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ คำบอกเดือนตามระบบจันทรคติ และคำบอกเดือนตามระบบสุริยคติ นอกจากนี้ ยังมีคำบอกเดือนโดยการประมาณ คือ คำบอกเดือนโดยการสังเกตธรรมชาติ ได้แก่ การสังเกตดอกไม้และสัตว์ตามฤดูกาล คำบอกเดือนโดยการสังเกตจากกิจกรรมการทำนา และคำบอกเดือนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีในรอบปี และส่วนสุดท้ายคือคำบอกปี พบว่ามี 2 แบบ คือ การบอกปีตามรอบนักษัตรและการบอกปีตามศักราช

6.1.1.2 วิธีการบอกระยะของเวลาวัน เดือน ปี

วิธีการบอกระยะเวลาสามารถจำแนกออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ คือ ส่วนหนึ่งเป็นการวิเคราะห์ในด้านโครงสร้างของคำบอกระยะเวลา แบ่งเป็น 2 วิธี ได้แก่ วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้หน่วยสร้างและวิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้สำนวนต่าง ๆ และอีกส่วนหนึ่งเป็นการวิเคราะห์ความหมายของคำบอกระยะเวลาตามความสั้น-ยาวของเวลา ดังนี้

1) วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้สำนวนต่าง ๆ

จากข้อมูลพบว่า สามารถแบ่งสำนวนที่มีความหมายบ่งบอกระยะเวลาได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

(1) สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง

(2) สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน อาจแบ่งย่อยได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของอวัยวะของคน สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน และสำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับอายุของคน

(3) สำนวนที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ โดยสัตว์ดังกล่าว ได้แก่ ไก่ งู และควาย

2) วิธีการบอกระยะเวลาโดยใช้หน่วยสร้าง

จากข้อมูลที่รวบรวมได้พบว่า หน่วยสร้างบอกระยะเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนประกอบขึ้นจากหมวดคำต่าง ๆ ได้แก่ คำบอกเวลา คำจำนวนนับ คำหน้าจำนวน คำหลังจำนวน คำนาม คำกริยา คำบุพบท และคำเชื่อม หมวดคำเหล่านี้สามารถนำมาประกอบเป็นหน่วยสร้างบอกระยะเวลาต่าง ๆ ได้ โดยสามารถจัดกลุ่มหน่วยสร้างบอกระยะเวลาออกได้เป็น 3 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 1 ส่วน หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 2 ส่วน และหน่วยสร้างบอกระยะเวลา 3 ส่วนดังนี้

(1) หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 1 ส่วน

หน่วยสร้างชนิดนี้ เป็นหน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย คำบอกเวลาคำเดียว โดยคำบอกระยะเวลาเหล่านี้ มีทั้งคำที่มีความหมายถึงระยะเวลาสั้น ๆ และระยะเวลานาน

(2) หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 2 ส่วน

หน่วยสร้างชนิดนี้ มีลักษณะเป็น คำบอกเวลา กับ หมวดคำอื่น ๆ อีก 1 คำ เท่าที่พบในงานวิจัยนี้ คือ คำจำนวนนับ คำหลังจากจำนวน คำนาม คำกริยา คำบุพบท และคำเชื่อม หมวดคำเหล่านี้เมื่อนำมาประกอบกับคำบอกเวลาจะได้หน่วยสร้างรูปแบบต่าง ๆ ถึง 7 รูปแบบ ได้แก่

(2.1) หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย “คำบอกเวลา กับ คำบอกเวลา”

(2.2) หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย “คำบอกเวลา กับ คำจำนวนนับ”

(2.3) หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย “คำบอกเวลา กับ คำหลังจำนวน”

(2.4) หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย “คำจำนวนนับ กับ คำนาม”

(2.5) หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย “คำกริยา กับ คำบอกเวลา”

(2.6) หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย “คำบุพบท กับ คำบอกเวลา”

(2.7) หน่วยสร้างบอกระยะเวลาที่ประกอบด้วย “คำเชื่อม กับ คำบอกเวลา”

(3) หน่วยสร้างบอกระยะเวลา 3 ส่วน

หน่วยสร้างบอกระยะเวลาประเภทนี้มีลักษณะเป็น คำหน้าจำนวน กับ คำจำนวนนับ และคำบอกเวลา

3) วิธีการบอกระยะเวลาสั้นและระยะเวลายาวนาน

จากข้อมูลพบว่า สามารถแบ่งช่วงของระยะเวลาตามความสั้น-ยาวออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

(1) การบอกระยะเวลาที่สั้นมาก ๆ สามารถบอกได้ 2 วิธี คือ บอกโดยการใช้หน่วยสร้าง โดยพบหน่วยสร้างทั้งหมด 2 รูปแบบ และบอกโดยการใช้สำนวนต่าง ๆ ได้แก่ สำนวนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของคน และสัตว์

(2) การบอกระยะเวลาที่สั้นไม่เกิน 1 วัน สามารถบอกได้วิธีเดียว คือ บอกโดยการใช้หน่วยสร้าง โดยพบหน่วยสร้างทั้งหมด 4 รูปแบบ

(3) การบอกระยะเวลาที่ยาวนานไม่เกิน 1 ชั่วอายุคน สามารถบอกได้วิธีเดียว คือ บอกโดยการใช้หน่วยสร้าง โดยพบหน่วยสร้างทั้งหมด 8 รูปแบบ

(4) การบอกระยะเวลาที่ยาวนานมาก ๆ เกินชั่วอายุคน สามารถบอกได้วิธีเดียว คือ บอกโดยการใช้สำนวนต่าง ๆ โดยสำนวนเหล่านี้อาจแบ่งได้เป็น 4 ประเภทตามความหมาย ได้แก่ สำนวนที่มีความหมายบอกระยะเวลาโดยตรง สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับคน สำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ และสำนวนบอกระยะเวลาที่มีคำศัพท์เกี่ยวกับเมืองโบราณ

6.1.2 วัฒนธรรมและโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

จากการวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนนี้ ผู้วิจัยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วน คือ การวิเคราะห์วัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา และการวิเคราะห์โลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา จึงจะนำเสนอผลการวิจัยออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

6.1.2.1 วัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

จากข้อมูลพบว่า คำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนสามารถสะท้อนวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่นได้ โดยอาจแบ่งเป็นวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1) คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและอาชีพ

คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและอาชีพของคนในท้องถิ่นนี้ อาจแบ่งย่อยออกได้เป็น 4 ประเด็น ได้แก่

(1) คำบอกเวลาที่สะท้อนวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม

(2) คำบอกเวลาที่สะท้อนวัฒนธรรมการกิน

(3) คำบอกเวลาที่สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ทั่วไปของคนในท้องถิ่น

(4) คำบอกเวลาที่สะท้อนการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์

2) คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

คำบอกเวลาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา อาจแบ่งย่อยออกได้เป็น 3 ประเด็น ได้แก่

(1) คำบอกเวลาที่สะท้อนประเพณีเกี่ยวกับงานบุญ

(2) คำบอกเวลาที่สะท้อนวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

(3) คำบอกเวลาที่สะท้อนความเชื่อต่าง ๆ

3) คำบอกเวลาที่สะท้อนการละเล่นพื้นบ้าน

6.1.2.2 โลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา

จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบมุมมองต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องเวลาของชาวไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนทั้งหมด 4 มุมมอง ดังนี้

1) เวลามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ คน และสัตว์

2) เวลาใน 1 วัน สามารถแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ได้

3) เวลามีลำดับแบบอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

4) เวลาเป็นสิ่งที่หมุนเวียนตลอดโดยไม่หยุดนิ่ง

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาในงานวิจัยนี้ทำให้เห็นว่า ทั้งภาษา วัฒนธรรม และโลกทัศน์เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งการศึกษาเรื่องคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นอีสานในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนก็เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนแนวคิดที่ว่า ภาษา วัฒนธรรม และโลกทัศน์มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ภาษาสามารถสะท้อนวัฒนธรรมและโลกทัศน์ของคนในสังคมได้ อีกประการหนึ่ง หากพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของภาษาและวัฒนธรรม โดยทั่วไปวัฒนธรรมมักจะเกิดการเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่าภาษา บางครั้งวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปแล้วแต่ภาษายังไม่เปลี่ยน ยังคงเก็บรักษาคำที่สะท้อนวัฒนธรรมนั้นอยู่ เช่น คำว่า “เที่ยง” และ “บ่าย” ซึ่งใช้ทั้งในภาษาไทยถิ่นอีสานและในภาษาไทยกรุงเทพฯ แต่ในภาษาไทยกรุงเทพฯ เราใช้เป็นคำสำเร็จรูปโดยไม่รู้ที่มาของคำ แต่ถ้าเราได้ศึกษาภาษาไทยถิ่นก็จะทำให้เราเห็นที่มาของคำได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่น ทำให้เราได้รู้ว่าคำว่า “เที่ยง” มีที่มาจากการสังเกตดวงอาทิตย์ในตำแหน่งตรงกลาง และ “บ่าย” มีที่มาจากการสังเกตดวงอาทิตย์ที่เอียงไปจากตรงกลาง เป็นต้น

6.2 อภิปรายผลการวิจัย

6.2.1 การเก็บข้อมูลในงานวิจัยนี้ นอกจากจะเก็บข้อมูลจากพจนานุกรมภาษาไทยถิ่นอีสานและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอีสานและภาษาไทยถิ่นอีสานแล้ว ยังมีการเก็บข้อมูลจากผู้บอกภาษาด้วย และในระหว่างการเก็บข้อมูลส่วนนี้ ผู้วิจัยก็พบปัญหาเรื่องชาติพันธุ์ของผู้บอกภาษาตามขอบเขตของการวิจัยเรื่องภูมิลำเนาของผู้บอกภาษาว่า ต้องเป็นผู้บอกภาษาที่เกิดและเติบโตอยู่ในท้องถิ่น และพ่อแม่ของผู้บอกภาษาต้องมีภูมิลำเนาอยู่ที่ท้องถิ่นดังกล่าวด้วย แต่ผู้วิจัยพบว่ามีผู้บอกภาษาใน 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดสกลนคร นครพนม และมุกดาหาร ที่ส่วนใหญ่มีเชื้อสายอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ไทยถิ่นอีสาน เช่น ญ้อ ผู้ไทย ลาว เป็นต้น และเป็นคนที่อพยพมาจากที่อื่น โดยเฉพาะข้ามมาจากฝั่ง

สปป.ลาวเป็นระยะเวลานานแล้ว ทำให้ไม่ตรงตามขอบเขตที่กำหนดไว้ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลคำที่ได้จากผู้บอกภาษาใน 3 จังหวัดนี้มาเปรียบเทียบกับอีก 5 จังหวัดที่เหลือ ปรากฏว่าข้อมูลที่ได้มาจากผู้บอกภาษา 3 จังหวัดนี้ไม่ได้แตกต่างจากผู้บอกภาษาในจังหวัดอื่น ๆ โดยอาจจะมีความแตกต่างกันบ้างที่เสียงหรือสำเนียง และสาเหตุที่เป็นเช่นนี้ อาจเป็นเพราะว่าคนที่มีเชื้อสายอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นนี้ ส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมไทยเข้ามามาก มีส่วนน้อยเท่านั้นที่ยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรม รวมทั้งภาษาของเผ่าพันธุ์ตนเองไว้จนกระทั่งปัจจุบัน ทำให้ในปัจจุบันคนกลุ่มนี้ไม่ค่อยมีใครรู้จักวัฒนธรรมเก่าแก่ของเผ่าพันธุ์ตนเอง โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ รวมทั้งภาษาที่ใช้ก็เป็นภาษาไทยถิ่นอีสานในปัจจุบัน มีแต่คนที่อายุมาก ๆ เท่านั้นที่ยังคงใช้ภาษาของเผ่าพันธุ์ตนเองได้ จึงทำให้ข้อมูลคำที่ได้จากผู้บอกภาษาใน 3 จังหวัดนี้ไม่แตกต่างจากภาษาไทยถิ่นอีสานในปัจจุบันมากนัก

6.2.2 ในเรื่องเพศของผู้บอกภาษานั้น ผู้วิจัยพบว่า ผู้บอกภาษาส่วนใหญ่ที่เก็บข้อมูลมาได้จะเป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง กล่าวคือ ผู้วิจัยพบว่าผู้บอกภาษาเพศชายมักจะให้ข้อมูลได้มากกว่าผู้บอกภาษาเพศหญิง และมีความรอบรู้เรื่องต่าง ๆ มากกว่าเพศหญิง ผู้หญิงมักมีความเหนียมอายและพูดน้อย จากกรณีนี้ หากได้มีการทำวิจัยต่อไป ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะนำข้อมูลคำศัพท์จากผู้บอกภาษาทั้งสองเพศมาเปรียบเทียบกัน เพื่อดูว่าข้อมูลจากทั้งสองเพศมีความแตกต่างกันหรือไม่ หรืออาจจะเก็บข้อมูลในเชิงปริมาณแล้วนำมาเปรียบเทียบกันเพื่อจะได้รู้ว่าข้อมูลมีความแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร

จากการที่พบว่า ผู้บอกภาษาเพศชายให้ข้อมูลภาษามากกว่าเพศหญิงนั้น อาจสะท้อนให้เห็นว่า เพศชายเป็นเพศที่สนใจเรื่องรอบตัวมากกว่าเพศหญิง โดยผู้ชายมักจะออกไปนอกบ้าน ไปทำงานไกลบ้านมากกว่าผู้หญิง จึงได้พบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ได้ติดต่อสื่อสารกับคนต่างถิ่นต่างวัฒนธรรมมากกว่าผู้หญิง ทำให้มีความรู้รอบตัวและรู้เรื่องต่าง ๆ มากกว่า ส่วนผู้หญิงมักอยู่กับบ้านอยู่กับที่ไม่ค่อยได้ออกไปไหนไกล ๆ จึงไม่ค่อยได้ติดต่อสื่อสารกับคนอื่น ๆ มากเท่ากับผู้ชาย จึงทำให้มีความรู้รอบตัวน้อยกว่าผู้ชายนั่นเอง นอกจากนี้ ผู้หญิงมักจะเหนียมอายเมื่อพบเจอหรือพูดคุยกับคนแปลกหน้า ทำให้พูดน้อย ไม่ค่อยกล้าพูดคุยกับผู้วิจัยมากนัก ส่งผลให้ผู้วิจัยไม่ค่อยได้ข้อมูลจากผู้บอกภาษาเพศหญิงเท่าที่ควร

6.2.3 ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมคำศัพท์จากทั้งพจนานุกรมและจากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา จึงทำให้มีคำบางกลุ่มที่ยังใช้อยู่จริงในปัจจุบัน และคำบางกลุ่มที่กำลังจะเลิกใช้หรือมีการใช้น้อยลง เช่น คำบอกปีแบบโบราณ ผู้วิจัยไม่พบผู้บอกภาษาที่ใช้คำเหล่านี้ในปัจจุบันแล้ว จะพบเฉพาะในพจนานุกรมเท่านั้น แต่ผู้วิจัยก็ยังพบคนที่รู้จักคำเหล่านี้อยู่ เพียงแต่เขาไม่ได้ใช้พูดกันในปัจจุบันอีกแล้ว นั่นอาจแสดงว่าเคยมีการใช้ปีเหล่านี้อยู่จริงในอดีต หรือคำว่า “ยามพระทั่งโปง” ที่หมายถึง เวลาเช้าใกล้เวลาพระออกบิณฑบาต คำว่า “ทั่ง” หมายถึง กระทุ้ง และ “โปง” หมายถึง

ระฆังไม้ในสมัยก่อน พบว่าผู้ที่รู้จักคำว่า “ทั่งโปง” ส่วนใหญ่เป็นคนที่มีอายุมาก สำหรับคนรุ่นใหม่จะรู้จักเพียงการตีกลองบอกเวลาเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าคำดังกล่าวนี้มีการใช้น้อยลง หรือคำบอกเวลาโดยการสังเกตพระอาทิตย์ เช่น “ตะวันคล้อย” หมายถึง เวลาบ่าย เป็นการบอกเวลาแบบคร่าว ๆ โดยประมาณ ในปัจจุบันมีการใช้เครื่องมือบอกเวลาอย่างนาฬิกา การบอกเวลาของชาวอีสานในปัจจุบันก็มักจะระบุเวลาตามระบบนาฬิกาแทนการบอกเวลากันโดยการประมาณ ผู้ที่ยังคงใช้คำบอกเวลาโดยการประมาณเช่นนี้ก็มีแต่เฉพาะกับผู้สูงอายุด้วยกันเท่านั้น หากใช้คำเหล่านี้กับลูกหลานก็อาจเกิดความเข้าใจผิดกันได้ เพราะคนฟังไม่รู้ว่าเป็นเวลาอะไร คำเหล่านี้จึงไม่ได้รับความนิยมในการใช้ในปัจจุบัน และในอนาคตคำเหล่านี้อาจสูญหายไปก็ได้ถ้าไม่มีผู้ใช้อีกต่อไป

จากการที่พบคำบางกลุ่มที่ยังใช้อยู่จริงในปัจจุบัน และคำบางกลุ่มที่กำลังจะเลิกใช้หรือมีการใช้น้อยลงนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า หากมีการศึกษาต่อไปควรจะเก็บข้อมูลโดยวิเคราะห์ความถี่ในการใช้คำด้วย กล่าวคือ อาจจะสอบถามผู้บอกภาษาว่าคำดังกล่าวยังใช้อยู่ในชีวิตประจำวันหรือไม่ หรือใช้ในบางโอกาสบางสถานการณ์ แล้วถ้ายังใช้อยู่จริงจะใช้ในบริบทไหนบ้าง หรือว่าไม่มีใช้อีกแล้วในปัจจุบัน จากนั้นก็สอบถามผู้บอกภาษาเช่นเดียวกันทุกคน แล้วนำมาคำนวณทางสถิติ การวิเคราะห์ความถี่ในการใช้คำนี้ สามารถทำให้เราคาดเดาการเปลี่ยนแปลงการใช้คำของคนในท้องถิ่นได้ เช่น บางคำอาจมีแนวโน้มว่ากำลังจะเลิกใช้ หรือบางคำอาจจะพบว่าไม่มีการใช้อีกแล้วก็เป็นได้

6.2.4 การเก็บข้อมูลคำศัพท์ในงานวิจัยนี้ นอกจากจะเป็นการเก็บรวบรวมคำศัพท์ในภาษาไทยถิ่นแล้ว ยังอาจเป็นการเก็บคำเก่าในภาษาไทยอีกด้วย เนื่องจากพบว่าคำบางคำ เช่น “เหิง” /həːŋ^{1}/ ที่หมายถึง ระยะเวลานาน มีปรากฏอยู่ในคำว่า “ช้าหึงนาน” หรือ “ช้าเหิงนาน” ที่เป็นคำซ้อน หมายถึง ระยะเวลานาน เช่นเดียวกัน ในปัจจุบันภาษาไทยถิ่นกลางไม่มีคำนี้ใช้อีกแล้ว แต่กลับพบว่ายังมีใช้เป็นคำเดี่ยวอยู่ในภาษาไทยถิ่นอีสาน หรือคำว่า “พระทั่งโปง” /phaʔ^{4}thaŋ^{4}poːŋ^{2}/ สังเกตคำว่า “ทั่ง” ที่หมายถึง กระทุ้ง ปัจจุบันในภาษาไทยถิ่นกลางมีใช้ในสำนวน “กระทบกระทั่ง” แต่ไม่มีการใช้เป็นคำเดี่ยวเหมือนในภาษาไทยถิ่นอีสานแล้ว กรณีเหล่านี้อาจทำให้เห็นร่องรอยของคำในภาษาเก่า ซึ่งในภาษาไทยถิ่นกลางไม่ปรากฏการใช้ แต่จะพบคำเหล่านี้อยู่ในภาษาไทยถิ่น แสดงให้เห็นว่าภาษาถิ่นมักจะเก็บรักษาคำเก่า ๆ ในภาษาเอาไว้ อันจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ต้องการสืบหาที่มาของคำในภาษาไทยต่อไป

6.3 ข้อเสนอแนะ

6.3.1 ควรมีการศึกษาคำบอกเวลาโดยเก็บข้อมูลจากทุกจังหวัดในภาคอีสาน เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่ามีการใช้คำศัพท์และสำนวนที่แตกต่างกันหรือไม่

6.3.2 ควรศึกษาภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อยู่ในภาคอีสานด้วย เช่น ผู้ไท โย้ย ญ้อ แสก ฯลฯ โดยอาจจะศึกษาเปรียบเทียบด้านคำศัพท์และสำนวน รวมทั้งวัฒนธรรมและโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านคำบอกเวลา เพื่อให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างจากภาษาไทยถิ่นอีสาน

6.3.3 ควรมีการศึกษาคำบอกเวลาโดยเก็บข้อมูลจากภาษาถิ่นอื่น ๆ ในประเทศไทย เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่ามีการใช้คำศัพท์และสำนวนที่แตกต่างกันหรือไม่

6.3.4 จากการเก็บข้อมูลคำศัพท์และสำนวน ผู้วิจัยพบข้อมูลคำบางคำที่แสดงให้เห็นว่าเป็นคำเก่าในภาษาไทย เนื่องจากในภาษาไทยถิ่นอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ภาษากรุงเทพ ฯ ยังคงใช้คำเก่าเหล่านี้อยู่ แต่ในภาษากรุงเทพ ฯ ไม่มีคำเหล่านี้ใช้แล้ว ดังนั้น จึงน่าจะศึกษาคำเหล่านี้เพื่อให้เห็นพัฒนาการของคำในภาษาไทย

6.3.5 งานวิจัยนี้ศึกษาคำศัพท์ในภาษาถิ่นโดยที่ไม่มีตัวแปรทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้น หากมีการศึกษาต่อไปก็ควรจะพิจารณาตัวแปรอื่น ๆ ด้วย เช่น ตัวแปรด้านอายุ โดยอาจจะเปรียบเทียบการใช้คำศัพท์ของคนในระดับอายุต่าง ๆ เพื่อจะได้เห็นการเปลี่ยนแปลงของคำศัพท์ในภาษาถิ่นว่ายังคงใช้คำศัพท์ดั้งเดิมของท้องถิ่น หรือมีการใช้คำศัพท์ดั้งเดิมของท้องถิ่นปะปนกับคำศัพท์จากถิ่นอื่น ๆ เป็นต้น

6.3.6 อาจจะเก็บข้อมูลจากเอกสารโบราณด้วย เพราะเอกสารโบราณน่าจะแสดงข้อมูลเกี่ยวกับที่มาของคำบอกเวลาต่าง ๆ ได้ดี

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กนก จันทร์ขจร. 2536. **คู่มือดูดาว.** พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: พิศิษฐ์การพิมพ์.

กัลยา ติงศภัทิย์, ม.ร.ว. 2526. วิธีการศึกษาภาษาไทยถิ่น. **ศาสตร์แห่งภาษา** 3 (มิถุนายน): 7-25.

กัลยา ติงศภัทิย์, ม.ร.ว. 2548. **เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 3 หน่วยที่ 7-15**. พิมพ์ครั้งที่ 12. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ไขสิริ ปราโมช ณ อยุธยา. 2539. **การเปลี่ยนแปลงถ้อยคำและความหมายของสำนวนไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2542. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

คุณช่วย ปิยวิทย์. 2532. **ภาษาและคติความเชื่อในตำรายาพื้นบ้านจากวัดบิงตำบลโชคชัย อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จรัญ จันทลักขณา. 2527. **ควายในระบบไร่นาไทย.** กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

จรูญ จอกสมุทร. 2539. **การศึกษาการใช้คำและการเรียงคำในภาษามอญ**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จรูญรัตน์ รัตนากร. 2535. **โลกทัศน์ชาวอีสานจากวรรณกรรมคำสอน**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. มปป. **คติชาวบ้านอีสาน สำหรับนิสิต-นักศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: อักษรวัฒนา.

จิราภัสร ลิมปิชาติ. 2534. **โลกทัศน์ของชาวเขา 6 เผ่าในประเทศไทยที่สะท้อนจากลักษณนามของคำนามเรียกเครื่องใช้ในครัวเรือน**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เชน นคร. 2543. **ระบบคำและวากยสัมพันธ์ในภาษาลาวครั่ง หมู่บ้านวังเลา ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ณัฐวรรณ ชั่งใจ. 2553. **พัฒนาการของคำบอกเวลาในภาษาไทย.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2501. **นิทานโบราณคดี**. มปท.: มปพ.

ทัศนา ทัศนมิตร. 2552. **สงครามอินโดจีน และสนธิสัญญาที่ทำให้ไทยต้องเสียเขาพระวิหาร.** กรุงเทพมหานคร: แสงดาว.

เทพชู ทับทอง. 2546. **มหัศจรรย์เมืองไทยในอดีต.** กรุงเทพมหานคร: ชมรมเด็ก.

ธวัช ปุณโณทก. 2532. **เทียวอีสาน.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ธันวา ใจเที่ยง. 2546. **หมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน.** กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์.

นววรรณ พันธุเมธา. 2527. **ไวยากรณ์ไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.

น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. 2515. **คำบอกเวลาในภาษาไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิดดา หงส์วิวัฒน์ (บรรณาธิการ). 2556. **นกน่ารักน่ารู้.** กรุงเทพมหานคร: คติ.

นิตยา กาญจนะวรรณ. 2522. ภาษาไทยแสดงกาลอย่างไร. **วารสารอักษรศาสตร์** 11, 2 (กรกฎาคม): 5-19.

นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. 2549. **ไทบ้านดูดาว.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

นิภาภรณ์ สิงคะกุล. 2537. **ผญาเกี้ยวจากบ้านชูชาติ ตำบลอาจสามารถ อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุลและนภาพร พิมพ์วรเมธากุล. 2545. **พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน (เว่าอีสาน).** กรุงเทพมหานคร: คลังนานาวิทยา.

บุญธรรม ทองเรือง. 2536. **วรรณกรรมคำสู่ขวัญอีสาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

บุญยงค์ เกศเทศ. 2542. **การศึกษามานุษยวิทยาวัฒนธรรมในภาคอีสาน**. มหาสารคาม: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ประจักษ์ บุญอารีย์. 2544. **ธรรมชาติกับวิถีชีวิตชุมชนอีสาน.** อุบลราชธานี: สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.

ประจักษ์ ประภาพิทยากร. 2519. **ความรู้เชิงภาษาไทย: รวมเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โอเดียนสโตร์.

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. 2518. **ภาษากับวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

ประเสริฐ ณ นคร. 2549. **ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด.** กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ปราณี กุลละวณิชย์. 2557. **เก็บเล็กผสมน้อย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. ม.ป.ท.

ปรีชา นุ่นสุข. 2525. **หลักฐานทางโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทยที่เกี่ยวกับอาณาจักรศรีวิชัย** นครศรีธรรมราช: ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช.

ปรีชา พิณทอง. 2532. **สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศิริธรรม.

ป่าไม้, กรม. 2542. **พรรณไม้ต้นของประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ.

เปรมจิต ชนะวงศ์. 2523. **วิเคราะห์การใช้คำและการเรียงคำในภาษาถิ่นใต้ : ชุมพรและนครศรีธรรมราช**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พชร สุวรรณภาชน์. 2544. **โลกทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย: เพลงโคราช**. นครปฐม: สำนักงานวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ณ ศาลายา.

พระมหาวีรวงศ์, สมเด็จ (ติสสมหาเถระ). 2515. **พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง: ฉบับปณิธานสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ).** กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

พิณรัตน์ อัครวัฒนากุล. 2546. **การเปลี่ยนแปลงของวรรณยุกต์: กรณีศึกษาภาษากลุ่มลาว.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิพัฒน์ จักรางกูร. 2533. การนับวันเดือนปีของไทย. **วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช.** 3, 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม): 76-82.

มธุรส คุ้มประสิทธิ์. 2553. **การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ กับภาษาซาไก แต็นแอ็น ที่อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2529. **พจนานุกรมภาษาอีสาน–กลาง ฉบับ มข.-สวอ. (ฉบับชั่วคราว).** ขอนแก่น: โครงการร่วมมือมหาวิทยาลัยขอนแก่นและสหวิทยาลัยอีสาน.

มิ่งมิตร ศรีประสิทธิ์. 2548. การศึกษาคำบอกเวลาในภาษาไทยถิ่นใต้. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย** 22 (ธันวาคม): 160-195.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. 2542. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน จังหวัดหนองคาย.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2546. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.** กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2553ก. **พจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (ภาษาศาสตร์ประยุกต์) ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2553ข. **ภาษิต คำพังเพย สำนวนไทย.** กรุงเทพมหานคร: หจก.อรุณการพิมพ์.

รุ่งโรจน์ จุกมงคล. 2542**. นก.** กรุงเทพมหานคร: สารคดี.

รุ่งอรุณ ทีฆชุณหเถียร. 2540. คำบอกเวลาในภาษาไทใต้คง. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย** 14 (ธันวาคม): 149-167.

รุจิราพรรณ รุ่งรอด. 2540. **ดาราศาสตร์พื้นฐาน.** กรุงเทพมหานคร: ต้นอ้อ แกรมมี่.

วรรณา รัตนประเสริฐ. 2528. **คำและลักษณะคำในภาษาลาวเวียงในจังหวัดฉะเชิงเทรา**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วราภรณ์ ตุนา. 2543. **โลกทัศน์ในวรรณกรรมอีสานเรื่องสังข์ศิลป์ชัย**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

วิจินตน์ ภาณุพงศ์. 2532. **โครงสร้างของภาษาไทย: ระบบไวยากรณ์.** พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

วิชาญ ฤทธิธรรม. 2553. **วัฒนธรรมแอ่งสกลนคร.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://geed.snru.ac.th/components/contents/view.php?id=50 [30 ตุลาคม 2554]

วิทย์ เที่ยงบูรณธรรม. 2540. **พจนานุกรมไม้ดอกไม้ประดับในเมืองไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สุริยบรรณ.

นิทรรศการวัฒนธรรม ประเพณี มรดกอีสาน ครั้งที่ 3 วิทยาลัยครูมหาสารคาม. 2521. **นิทรรศการวัฒนธรรม ประเพณี มรดกอีสาน ครั้งที่ 3 ชุดความรู้ วัฒนธรรม ประเพณี ศิลปวรรณคดีอีสาน**. มหาสารคาม: วิทยาลัยครูมหาสารคาม.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. 2552. **วันวาร กาลเวลา และนานาศักราช.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภาการพิมพ์.

วิบัณฑิตา ช่วยชูวงษ์. 2532. **วัฒนธรรมภาษาชื่อหมู่บ้านในจังหวัดมหาสารคาม**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

วิไลวัจส์ กฤษณภูติ. 2529. **จอกหลอก แจกแหลก ในอีสาน.** กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

วิสุทธ์ บุษยกุล. 2545. เวลามาตรฐานไทย. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน.** 27, 3 (กรกฎาคม-กันยายน): 755-761.

วีระ สุดสังข์. 2548. **พจนานุกรมภาษาอีสาน ฉบับ คำพูน บุญทวี.** นนทบุรี: โป๊ยเซียน.

ศรีศักร วัลลิโภดม. 2540. **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ศิริพร ภักดีผาสุข. **เอกสารประกอบการเรียนวิชาภาษากับวัฒนธรรมไทย.** ภาคปลาย ปีการศึกษา 2553 คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริวิไล ธีระโรจนารัตน์. 2552. **รายงานผลการวิจัย: การสร้างแผนที่แนวแบ่งเขตภาษาระหว่างภาษาไทยถิ่นกลางและภาษาไทยถิ่นอื่นด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์.** ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2546. **ยอร์ช เซเดส์ กับไทยศึกษา**. นครปฐม: เคล็ดไทย.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. 2543. **วิทยาศาสตร์สำหรับเยาวชน ชุดสัตว์น่ารู้ นก**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย.

สถาพร พันธุ์มณี (บรรณาธิการ). 2535. **มรดกอีสาน.** กาฬสินธุ์: ประสานการพิมพ์, ที่ระลึกในงานเปิดศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม.

สมัย วรรณอุดร. 2547. **กาลเวลาของชาวอีสานในอดีต.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www.bl.msn.ac.th/bailan/buncoum/12 rasri.asp. [4 เมษายน 2555]

สมปอง จันทคง. 2530. **วัฒนธรรมภาษาอีสานจากผญา: ศึกษากรณีบ้านหนองเรือ ตำบลสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2534. **พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

สำนักนายกรัฐมนตรี. 2552. **ประกาศคณะกรรมการนโยบายการบริหารงานจังหวัดและกลุ่มจังหวัดแบบบูรณา-การ เรื่อง การจัดตั้งกลุ่มจังหวัดและกำหนดจังหวัดที่เป็นศูนย์ปฏิบัติการของกลุ่มจังหวัด.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2552/E/028/33.PDF [15 กันยายน 2554]

สำลี รักสุทธี. 2544. **พจนานุกรมภาษาอีสาน-ไทยกลาง.** กรุงเทพมหานคร: พัฒนาศึกษา.

สีมา อนุรักษ์. 2550. **มรดกและวิถีชีวิตคนอีสาน.** อุดรธานี: ซี แอนด์ เอ็น.

สุนทร สุรวาทกุล. 2531. **การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวไทยที่พูดภาษาลาว กวย และเขมร ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านเกาะแก้ว อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุภณ สมจิตศรีปัญญา. 2530**. โลกทัศน์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากหนังสือก้อม: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านหนองหล่ม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุภณ สมจิตศรีปัญญา. 2535. **ปู่สังสาย่าสังกะสี จากหนังสือก้อม.** มหาสารคาม: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม.

สุวรรณ์ วงษา. 2543. **การศึกษาคำในภาษาโซ่ ที่บ้านดอนแดง ตำบลท่าจำปา อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุวิไล เปรมศรีรัตน์. 2547. **แผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. 2522. สมมติฐานซาเพียร์-วอร์ฟ. **วารสารอักษรศาสตร์** 11, 2 (กรกฎาคม): 20-33.

อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. 2529. ความสัมพันธ์ระหว่างภาษาและวัฒนธรรม. **ศาสตร์แห่งภาษา** 6 (มิถุนายน): 40-54.

อมรา พงศาพิชญ์. 2541. **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรนุช สุวรรณรัตน์. 2535. **คำบอกเวลาในภาษาถิ่นใต้ จังหวัดนครศรีธรรมราช.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

อุดม บัวศรี. 2528. **วัฒนธรรมอีสาน.** ขอนแก่น: ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อุดม รุ่งเรืองศรี. 2534. **พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง.** ม.ป.ท.: มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง.

อุทัยวรรณ ตันหยง. 2526. **วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงการใช้คำของคนสามระดับอายุในภาษาพวน.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เอี่ยม ทองดี. 2534. **ควายไทยสัตว์กตัญญูซึ่งกำลังถูกลืม.** กรุงเทพมหานคร: ต้นอ้อ.

เอื้อมพร วีสมหมาย และปณิธาน แก้วดวงเทียน. 2547. **ไม้ป่ายืนต้นของไทย 1.** กรุงเทพมหานคร: เอช เอ็น วาย ฟิล์ม.

โอสถ บุตรมารศรี. 2538. **ภาพสะท้อนทางสังคมจากกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ฮุยถาย หยู. 2547. **การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบอกเวลาในภาษาไทยกรุงเทพฯและภาษาจ้วงส้างซี.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

<u>ภาษาอังกฤษ</u>

Comrie, Bernard. 1985. **Tense.** Cambridge: Cambridge University Press.

Boas, Franz. 1964. Linguistics and ethnology. In Dell Hymes (ed.), **Language in Culture and Society**. New York: Harper and Row.

Berlin, B. and Kay, P. 1999. **Basic color terms: their universality and evolution**. Stanford: Center for the Study of Language and Information.

Fillmore, Charles J. 1977. **Lectures on deixis**. Stanford: Center for the Study of Language and Information.

Getney, W.J. 1972. A checklist for determining tones in tai dialects. In M. Estellie Smith (ed.), **Studies in linguistic in honor of George L. Trager**, pp. 423-437. The Hague: Mouton.

Goodenough, Ward H. 1957. **Cultural Anthropology and Linguistics**. (Georgetown University Monograph Series on Language and Linguistics No. 9.) Washington D.C.: Georgetown University Press.

Greenberg, Joseph H. 1964. Linguistics and ethnology. In Dell Hylmes (ed.), **Language in Culture and Society**. New York: Harper and Row.

Inkeles, Alex. 1964. **What is Sociology; an Introduction to the Discipline and Profession**. (Foundations of Modern Sociology Series.) New Jersy: Prentice Hall.

Kullavanijaya, Pranee. 2003. A Historical Study of Time Markers in Thai. **Manusaya: Journal of Humanities.** No. 6: 88-106.

Kvalheim, Dale R. 2000. **Conceptual Metaphors of Time in Thai and English.** Master's Thesis, Department of Linguistics, Chulalongkorn University.

Strazny, Philipp (ed.). 2005. **Encyclopedia of Linguistics**. Volume 1. New York: Fitzroy Dearborn.

Redfield, Robert. 1966. **The primitive world and its transformations.** Ithaca: Cornell University Press.

Rosch, Eleanor. 1978. Principles of categorization. In E. Rosch and B.B. Lloyd (eds.), **Cognition and categorization**, pp. 27-48. New Jersey: Lawrence Eelbaum Associates.

Sapir, Edward. 1921. **Language: an Introduction to the Study of Speech**. New York: Harcourt, Brace and Co.

Scovel, Thomas Scott. 1974. **A Grammar of Time in Thai.** Ann Arbor, Michigan: University Microfilms.

Tyler, E.B. 1871. **Primitive Culture**. London: John Murray.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ตารางแสดงคำศัพท์ที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา

กลุ่มคำบอกจุดของเวลา

ความหมาย	คำศัพท์
น. เวลาใกล้พระอาทิตย์จะขึ้นมี 2 ระยะ คือ มีแสงขาวเรื่อๆ (แสงเงิน) และแสงแดงเรื่อๆ (แสงทอง) เวลาย่ำรุ่ง เวลามีแสงเงินแสงทองขึ้นบนท้องฟ้า เรียก เวลารุ่งอรุณ	แสงตะวันแดง, ยามฟ้าแจ้งสว่าง, แสงอรุณขึ้น, แสงเงินแสงทอง โผล่, ฟ้าสีทองสีเงิน, ฟ้าแจ้งจ่างป่าง
น. เวลาจวนสว่าง จวนสว่างเรียก **เวลาเช้ามืด**	เช้ามืด ตอนเช้ามืด
น. เวลาสางๆเริ่มเห็นแสงเงินแสงทองหรือเวลาที่โบราณเรียก **ยามใบตองกล้วยเหลื้อม**	ยามใบตองกล้วย เลื่อม
น. เวลาระหว่างเที่ยงกับเย็น เรียก เวลา**บ่าย ตาเว็นค้าย** ก็ว่า	ช่วงบ่าย, ยามบ่าย, ยามบ่าย ๆ, ตอนบ่าย ๆ, ตาเว็นบ่าย
ก. เอียงไป, เยื้องไปจากจุดกึ่งกลาง เช่น ตาเวนคล้อย = พระอาทิตย์บ่ายคล้อยไป	แดดคล้อย ตะวันคล้อย
ก. บ่าย, ชาย, ตะวันบ่ายเรียก **ตาเว็นค้าย** เดือนบ่ายเรียก **เดือนค้าย**	คล้ายแลง แดดคล้าย ตะวันคล้าย
น. เวลาพลบค่ำ พระอาทิตย์ตกดินเรียก **มืดซุ้มล้าว** เวลาจวนสว่างก็เรียก **มืดซุ้มล้าว**	มืดซุ้มล้าว
น. เวลาเย็น เวลาตะวันจวนจะตกดิน เรียก **เวลาแลง** หรือ**ยามแลง**	มื้อแลง ยามแลง
น. เวลาใกล้ค่ำ เรียก **เวลาเย็น**	ตอนเย็น, เย็น ๆ
น. เวลาค่ำ เวลาที่พระอาทิตย์จวนจะตกเรียก **เวลาค่ำ** ถ้าพระอาทิตย์ตกแล้วพระจันทร์ส่องแสงขึ้นเรียก **เวลากลางคืน** เวลากลางคืนถ้าเป็นข้างแรมจะไม่มีแสงสว่าง เวลาจะไปมาต้องอาศัยแสงไฟ โบราณจึงว่า ค่ำมืดปืดตา คนไปกลางคืนต้องอาศัยแสงไฟมาช่วย จึงจะมองเห็นหนทาง	ค่ำ, ใกล้ค่ำ, ย่ำค่ำ, ตอนตะวันค่ำ
น. ระยะเวลาที่ไม่มีแสงพระอาทิตย์ เรียก **กลางคืน** ระยะเวลาที่ไม่มีแสงพระจันทร์เรียก **เวลากลางเว็น กลางวัน**	กลางคืน, กลางวัน, ยามกลางวัน,

ความหมาย	คำศัพท์
	ตอนกลางวัน, ยามกลางคืน, เวลากลางคืน
การเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์	ตะวันตก ตะวันขึ้น ตะวันโผล่ ตะวันโผล่ขึ้นปลายไม้ ตะวันลับปลายไม้
แสงของดวงอาทิตย์	แดดแก่, แดดกล้า, แดดอ่อน, แดดอุ่น, แดดแจ่ม, แดดเที่ยง, แดดร่มลมตก, แดดส่องหัวลิง หรือ ตะวันส่องหัวลิง
ว. จวน, ใกล้ เลยเที่ยงคืนเรียก **ข้อนคืน** จวนสว่างเรียก **ข้อนชิแจ้ง** พระจันทร์เอียงไปเรียก **เดือนข้อน**	ค่อนชิแจ้ง, ค่อนคืน
น. วันพระจันทร์เต็มดวง เรียก **วันเพ็ง** เดือนหนึ่งๆมีเพียงหนึ่งวัน คือวันขึ้น 15 ค่ำ	มื้อเพ็ญ, เดือนเพ็ญ, เดือนเต็ม, ยามเดือนแจ้ง
น. วันที่พระจันทร์เริ่มสว่างไปจนถึงพระจันทร์เต็มดวง คือวันขึ้น 1 ค่ำ ถึงขึ้น 15 ค่ำ เรียก **วันข้างขึ้น**	เดือนหงาย
น. วันที่พระจันทร์เริ่มอับแสงไปจนถึงพระจันทร์ดับ คือวันแรม 1 ค่ำ ถึงแรม 14 ค่ำหรือ 15 ค่ำ เรียก **วันข้างแฮม**	เดือนแฮม, เดือนดับ, มื้อดับ เดือนมืด, เดือนคว่ำ, เดือนหมด
น. ในเดือนหนึ่งๆมี 30 วันเป็นส่วนมาก สิบห้าวันแรกเป็นข้างขึ้น สิบห้าวันหลังเป็นข้างแรม ข้างขึ้นโบราณเรียก **วันออกใหม่** วันออกใหม่คือวันที่พระจันทร์เริ่มสว่าง พอถึงออกใหม่สิบห้าค่ำ พระจันทร์ก็สว่างเต็มดวง ส่วนวันข้างแรมเรียก **วันดับ** พระจันทร์อับแสงเริ่มแต่วันแรมหนึ่งค่ำไป พอถึงแรมสิบห้าค่ำก็ดับสนิท เรียกวันพระจันทร์ดับสนิทว่า **เดือนดับ วันดับ** ก็ว่า	ออกใหม่, เดือนออกใหม่

ความหมาย	คำศัพท์
ดวงดาวต่าง ๆ	ดาวเพ็กคล้อย, ดาวหมูชังคล้อย, ดาวไก่น้อยออก, ดาวช้างขึ้น, ดาวหมูชังออก
น. กลองเพลที่ใช้ตีในเวลาตีสี่ ของวัน 7-8 ค่ำ และวัน 14-15 ค่ำของทุกเดือน เมื่อถึงวันเช่นนี้พระสงฆ์ในวัดทุกวัดภาคอีสานจะลุกขึ้นตีกลองเพื่อตักเตือนญาติโยมให้รู้ว่า พรุ่งนี้จะเป็นวันพระแล้ว ให้เตรียมตัวเตรียมใจมารับศีลกินทาน กลองที่ตีในวันเช่นนี้เรียก **กลองเด็ก**	ตีกลองเด็ก
น. กลองขนาดใหญ่ หุ้มสองหน้า ใช้ตีในเวลา 5 โมงเช้าทุกวัน การตีใช้ตีสามช่วง ตีจากห่างไปหาถี่ กลองที่ตีในระยะนี้เรียก **กลองเพล** ตีเพื่อเตือนพระสงฆ์และเตือนญาติโยมให้นำภัตตาหารมาถวายพระเณร	ตีกลองเพล
น. กลองเพลที่ใช้ตีบอกเวลาลงฟังเทศน์ของญาติโยม เรียก **กลองแลง** วัดในภาคอีสานเมื่อถึงเวลาบ่ายสามโมงพระสงฆ์จะตีกลองเพื่อเตือนให้ผู้เฒ่าผู้แก่มาฟังเทศน์ทุกวัน	ตีกลองแลง
น. กลองเพลที่ใช้ตีในวัน 7-8 ค่ำ และ 14-15 ค่ำของทุกเดือน ใช้ตีในเวลาทุ่มเศษ การตีใช้ช่วงสั้นๆเพียง 3 บท เพื่อเตือนญาติโยมชายหนุ่มหญิงสาวลูกเล็กเด็กแดงภายในบ้าน ให้ออกมาทำวัตรสวดมนต์ หรือฟังคำสั่งสอนจากพระสงฆ์ วัดทุกวัดในอีสานเมื่อถึงวันเช่นนี้จะตีกลอง กลองนี้เรียก **กลองงัน กลองงันวัด** ก็ว่า	ตีกลองงัน
น. เวลาที่พระฉันกลางวันคือเวลา 11 นาฬิกาถึงเที่ยง เรียก **เวลาเพล**	เพล, เวลาเพล, ตอนเพล, พระฉันเพล
น. เวลาเช้า คนเรากินอาหารวันหนึ่งสามครั้ง กินเวลาไม่เกินสามโมงเช้าเรียก **กินเช้างาย** กินไม่เกินเที่ยงเรียก **กินเช้าสวย** กินตอนค่ำเรียก **กินเช้าแลง** สำหรับเวลาเช้า ถ้ากินเลยสามโมงเช้าเรียก **กินงายเงิก งายตาเหลือก** ก็ว่า	กินข้าวงาย, กินข้าวสวย, กินข้าวแลง
น. เวลาอาหารเช้าที่สายมาก, ประมาณ 9.00 - 10.00 น. ถ้าสายมากกว่านี้ว่า งายเงิก หรือ งายตาเหลือก	งายแก่ แดดงายแก่
น. เวลาอาหารเช้าก่อนเวลาปกติ ประมาณ 7.00 - 9.00 น.	
น. คราว, ครั้ง, เวลา การกินอาหารวันหนึ่งสามครั้ง สามครั้งเรียก สามคาบ ตอนเช้าเรียก **คาบงาย** ตอนเที่ยงเรียก **คาบสวย** ตอนค่ำเรียก **คาบแลง**	คาบ
น. เวลากินอาหารค่ำ เรียก **ยามแลง**	ยามแลง, ยามมื้อแลง
น. เวลาย่ำรุ่งถึงเที่ยงวันเรียก **เวลาเช้า**	เช้า, ยามมื้อเช้า
น. กึ่งของเวลากลางวันและกลางคืน กลางวันเรียก **เที่ยงวัน** กลางคืนเรียก **เที่ยงคืน**	เที่ยง, ตะวันส่องตรงหัว เงาตรงหัว

ความหมาย	คำศัพท์
ก. บอกเวลา การบอกเวลาของไก่เรียก ไก่ขัน คืนหนึ่งๆไก่จะขันบอกเวลาสามครั้ง ขันครั้งแรกในระยะเวลาเที่ยงคืนเรียก **ขันกก** ขันครั้งที่สองในระหว่างเวลาตีสามเรียก **ขันขั้น ขันท้า** ก็ว่า ขันครั้งที่สามจวนจะสว่างเรียก ขันฮวย ขันในระยะนี้จะขันถี่	ไก่ขันกก, ไก่ขันกลาง, ไก่ขันขั้น, ไก่ขันรวย, ไก่ขันดู่, ไก่ลงคอน, ไก่ขันขึ้นคอน, ไก่เข้าคอก
น. วัน วันนี้เรียก **มื้อนี้** วันก่อนเรียก **มื้อก่อน** วันวานเรียก **มื้อวาน** วันพรุ่งนี้เรียก **มื้ออื่น** วันมะรืนเรียก **มื้อฮือ** วันต่อจากมื้อฮือเรียก **มื้อหนึ่ง** วันต่อจากมื้อหนึ่งเรียก **มื้อตื่ง**	มื้อก่อน มื้อวาน (นี้) มื้อนี้ มื้ออื่น มื้อฮือ มื้อหนึ่ง มื้อตื่ง
น. เป็นชื่อของวันที่ 2 ในวันทั้ง 7 คือวันอาทิตย์ วันจันทร์ วันอังคาร วันพุธ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ วันเสาร์	วันจันทร์
น. ชือวันที่ 3 ของสัปดาห์, ชื่อดาวพระเคราะห์ที่ 3, เถ้าถ่านของศพที่เผาแล้ว	วันอังคาร
น. วันที่สี่ของสัปดาห์เรียก **วันพุธ** ดาวพระเคราะห์ดวงที่สี่เรียก **ดาวพุธ**	วันพุธ
น. เป็นชื่อของวันเรียก **วันพฤหัส** เป็นชื่อของดาวเรียก **ดาวพฤหัส** เป็นชื่อของสัปดาห์คือวันที่ 5 ของสัปดาห์ ได้แก่ วันพฤหัส วันพหัส ก็ว่า	วันพฤหัสบดี
น. วันพฤหัสบดี, ชื่อดาวนพเคราะห์ดวงที่ 6	วันพหัส
น. ชื่อวันที่ 6 ของสัปดาห์ เรียก **วันศุกร** ชื่อดาวพระเคราะห์ดวงที่ 6 ถ้าขึ้นหัวค่ำเรียก ดาวประจำเมือง ถ้าขึ้นเช้ามืดเรียก ดาวประกายพรึก	วันศุกร์
น. ชื่อดาวนพเคราะห์ที่ 7 เรียก ดาวเสาร์ ชื่อวันที่ 7 ของสัปดาห์ เรียก **วันเสาร์**	วันเสาร์
น. ตะวัน วันที่หนึ่งของวันทั้งเจ็ด เรียก **วันทิตย์ อาทิตย์** ก็ว่า	วันทิตย์
น. ชื่อวันที่หนึ่งแห่งสัปดาห์ เรียก **วันอาทิตย์**	วันอาทิตย์
น. ข้างขึ้น เช่น วันขึ้น 1 ค่ำ ขึ้น 2 ค่ำ ขึ้น 3 ค่ำ เรียก **ข้างขึ้น**	ข้างขึ้น
น. วันที่พระจันทร์เริ่มสว่างไปจนถึงพระจันทร์เต็มดวง คือวันขึ้น 1 ค่ำ ถึงขึ้น 15 ค่ำ เรียก **วันข้างขึ้น**	วันข้างขึ้น
น. วันที่พระจันทร์เริ่มอับแสงไปจนถึงพระจันทร์ดับ คือวันแรม 1 ค่ำ ถึงแรม 14 ค่ำหรือ 15 ค่ำ เรียก **วันข้างแฮม**	วันข้างแฮม
น. เดือนข้างขึ้น	เดือนออกใหม่
น. เดือนแรกของปีเรียก **เดือนเจียง เดือนอ้าย** ก็เรียก เพราะเป็นพี่ของทุกเดือน โบราณจึงเรียก **เดือนอ้าย**	เดือนเจียง
น. เรียกเดือนแรกของปีใหม่ว่า **เดือนอ้าย** เดือนอ้ายตกในเดือนธันวาคมของทุกปี	เดือนอ้าย
น. สอง เดือนที่เกิดก่อนเรียก **เดือนอ้าย** หรือเดือนเจียง เดือนที่สองรองลงไปเรียก **เดือนญี่**	เดือนญี่
น. จำนวนสองบวกหนึ่ง, ชื่อเดือนจันทรคติ เรียกเดือนสาม ตกในราวเดือนกุมภาพันธ์	เดือนสาม
น. จำนวนสามบวกหนึ่ง เรียก **สี่** เรียกชื่อเดือนทางจันทรคติว่า เดือน 4 ตกในระหว่าง	เดือนสี่

ความหมาย	คำศัพท์
เดือนมีนาคม	
น. จำนวนสี่บวกหนึ่ง เรียก **ห้า** ชื่อเดือนทางจันทรคติ เรียก **เดือน 5** ตกในราวเดือนเมษายน	เดือนห้า
น. จำนวนห้าบวกหนึ่ง เรียก หก ชื่อเดือนทางจันทรคติ ตกในราวเดือนพฤษภาคม เรียก **เดือนหก**	เดือนหก
น. การบูชาในวันเพ็ญเดือน 6 ซึ่งเป็นวันประสูตร ตรัสรู้ และนิพพานของพระพุทธเจ้า **วิศาขบูชา** ก็ว่า	วิสาขบูชา
น. ชื่อเดือนจันทรคติ เรียกว่า เดือนแปด	เดือนแปด
น. เดือนที่ 8 แห่งเดือนจันทรคติ	อาสาฬหะ
น. จำนวนเก้าบวกหนึ่ง, ชื่อเดือนจันทรคติ เรียกเดือน 10 ตกในระหว่างเดือนกันยายน สิ่งที่เกี่ยวกับสิบ เรียก **สิบ**	เดือนสิบ
น. เดือนที่เพิ่มขึ้นในปีจันทรคติ คือ ในปีนั้นมี 13 เดือน มีเดือน 8 สองหน	อธิกมาส
น. ชื่อเดือนที่ 1 ตามสุริยคติ	มกราคม
น. ชื่อเดือนที่ 3 ตามสุริยคติ ถ้าจันทรคติเป็นเดือนที่สี่	มีนาคม
น. ชื่อเดือนที่ 4 ตามสุริยคติ	เมษายน
น. โค ราศีดาวรูปโค ตรงกับเดือนพฤษภาคม	พฤษภ
น. ชื่อเดือนที่ 6 ตามสุริยคติ	มิถุนายน
น. เดือนกรกฎาคม อีสานเรียก **เดือนแปด** เรียกเดือนที่ 4 ตามสุริยคติ	กรกฎาคม
น. ชื่อเดือนที่ 8 ตามสุริยคติ	สิงหาคม
น. แมลงป่อง ราศีดาวรูปแมลงป่อง ตรงกับเดือนพฤศจิกายน	พฤศจิก
น. ชื่อเดือนที่ 12 ตามสุริยคติซึ่งเริ่มด้วยเดือนมกราคม	ธันวาคม
น. ปีชวด ชื่อปีที่หนึ่งในสิบสองปี ชวด เป็นปีที่หนึ่ง ฉลูเป็นปีที่สอง ขาลเป็นปีที่สาม เถาะเป็นปีที่สี่	ชวด
มะโรงเป็นปีที่ห้า มะเส็งเป็นปีที่หก มะเมียเป็นปีที่เจ็ด มะแมเป็นปีที่แปด วอกเป็นปีที่เก้า ระกาเป็นปีที่สิบ จอเป็นปีที่สิบเอ็ด กุนเป็นปีที่สิบสอง	ฉลู
น. เสือ ชื่อปีที่สามแห่งปีนักษัตร เรียก **ปีขาล**	ขาล
น. ชื่อปีที่สี่แห่งปีนักษัตร มีกระต่ายเป็นเครื่องหมาย	เถาะ
น. ชื่อปีที่เก้าในสิบสองนักษัตรเรียก ปีวอก(ส่วย) สิบสองนักษัตร คือ ปีชวดหนู ปีฉลูวัว ปีขาลเสือ ปีเถาะกระต่าย ปีมะโรงงูเล็ก ปีมะเส็งงูใหญ่ ปีมะเมียม้า ปีมะแมแพะ ปีวอกลิง ปีระกาไก่ ปีจอหมา ปีกุนหมู	วอก
น. ชื่อปีที่ 10 ของรอบปีนักษัตร มีไก่เป็นเครื่องหมาย เรียก **ปีระกา ลังกา** ก็ว่า	ระกา
น. ชื่อปีที่ 11 ของปีนักษัตร มีหมาเป็นเครื่องหมาย	จอ
น. ชื่อปีนักษัตรที่ 12 เรียก **ปีกุน**	กุน
น. ชื่อปีที่หนึ่งในจำนวนสิบสองปี คือ ปีไจ้เท่ากับปีชวด ปีเป้าเท่ากับปีฉลู ปียี่เท่ากับปีขาล ปีเหม้าเท่ากับปีเถาะ ปีสีเท่ากับปีมะโรง ปีไส้เท่ากับปีมะเส็ง ปีชะง้าเท่ากับปีมะเมีย ปีมดเท่ากับปีมะแม ปีสันเท่ากับปีวอก ปีเฮ้าเท่ากับปีระกา ปีเส็ดเท่ากับปีจอ ปีไค้เท่ากับปีกุน	ไจ้
น. ปีฉลู ปีที่สังข์ศิลป์ชัยถูกขับออกจากเมืองพร้อมป้าและมารดา เรียก **ปีเป้า**	เป้า

ความหมาย	คำศัพท์
น. ปีเถาะ	เม้า
น. ปีเถาะ เรียก **ปีเหม้า**	เหม้า
น. ปีมะโรง	สี
น. ปีมะเส็ง เรียก **ปีไส้**	ไส้
น. ปีมะเมีย ปีมะเมียโบราณเรียก **ปีซะง้า**	ซะง้า
น. ปีมะแมเรียก **ปีมด**	มด
น. ปีวอก	สัน
น. ยุ้งข้าว, ปีระกา หรือปีที่ 10 ใน 12 นักษัตร	เลาๆ
น. เป็นชื่อของปีระกาในปี 12 มีชื่อเรียกดังนี้ *ปีใจ้คือปีชวด ปีเป้าคือปีฉลู ปียี่คือปีขาล ปีเหม้าคือปีเถาะ ปีสีคือปีมะโรง ปีใส้คือปีมะเส็ง ปีซะง้าคือปีมะเมีย ปีมดคือปีมะแม ปีสันคือปีวอก ปีเฮ้าคือปีระกา ปีเส็ดคือปีจอ ปีไค้คือปีกุน*	เฮ้า
น. ปีจอ	เส็ด
น. ปีกุน	ไค้
น. ปีโบราณตรงกับปีกุน	ไก้
ว. จวน, ใกล้ เช่น ใกล้สว่าง เรียก **ฮอมชิแจ้ง** จวนจะถึง เรียก **ฮอมชิฮอด** ใกล้จะตาย เรียก **ฮอมชิตาย**	ฮอมชิแจ้ง
ว. สาย เวลาสาย เรียก **สวย สวาย สาย** ก็ว่า เช่น กินเข้าสวย	สวย
ว. สาย เวลาระหว่างเช้ากับเที่ยง เรียก **เวลาสวาย สวย** ก็ว่า	สวาย
น. เวลาย่ำค่ำ, เวลาโพล้เพล้	พลบค่ำ
น. กลางคืน กลางคืนเรียก **คืน**	มื้อคืน
น. เวลาตั้งแต่สี่ทุ่มไปถึงหกทุ่มเรียก **เวลาเด็ก** เลยหกทุ่มเรียก **เด็กซักไช้ เด็กคักไค้** ก็ว่า	เด็ก
น. เวลาหนึ่งชั่วโมงในเวลากลางคืน เรียก **ทุ้ม** เสียงกลองตีบอกเวลา เรียก **กลองทุ้ม กลองตุ้ม** ก็ว่า	ทุ้ม, ทุ่ม
น. เวลาของฤกษ์ เรียก **ตรุษ** วันหนึ่งๆคืนหนึ่งๆ โบราณแบ่งออกเป็น 8 ยาม ยามที่ถือว่าเป็นตรุษจะต้องแยกออกจากกัน ในกลางวันมี 2 กลางคืนมี 2 กลางวันเริ่มแต่เวลา 6.00 น. ถึง 7.30 น. เรียก **ตรุษเช้า ตรุษตั้ง** ก็ว่า เวลา 12.00 น. ถึงเวลา 13.30 น. เรียก **ตรุษบ่าย ตรุษซ้าย** ก็ว่า กลางคืนเริ่มแต่เวลา 18.00 น. ถึง 19.30 น. เรียก **ตรุษค่ำ ตรุษตั้ง** ก็ว่า เวลา 24.00 น. ถึง 01.30 น. เรียก **ตรุษบ่าย ตรุษซ้าย** ก็ว่า ตรุษนี้โบราณเรียก **ตูด**	ตรุษ
น. กึ่งของเวลากลางวันและกลางคืน กลางวันเรียก **เที่ยงวัน** กลางคืนเรียก **เที่ยงคืน**	เที่ยง
น. ส่วนแห่งวันและคืน เรียก **ยาม** โบราณแยกไว้ดังนี้	ยาม
เวลาเริ่มแรก เรียก **หัว** เช่น หัวที หัวก่อ หัวก่อหัวที เวลาพลบค่ำ เรียก หัวค่ำ	หัวค่ำ

กลุ่มคำบอกระยะของเวลา

ความหมาย	คำศัพท์
น. ระยะเวลาอาจถึง 5 หรือ 10 นาที เรียก **ชั่วแล่น**	ชั่วแล่น
สัน. คราวหนึ่งเรียก **คบหนึ่ง** ขณะหนึ่งเรียก คบหนึ่ง ครั้งหนึ่งเรียก คบหนึ่ง	คบหนึ่ง
ว. ครู่หนึ่ง, ประเดี๋ยว ประเดี๋ยวเดียวเรียก **บึดเดียว บัดเดียว** ก็ว่า	บึด
น. ชั่วขณะหนึ่ง, ชั่วครู่หนึ่ง, ชั่วระยะเวลาหนึ่ง	ประเดี๋ยว
น. ระยะ, เวลา, คราว, ครั้ง เช่น เวลาพ่อเกิดเรียก **ชั่วพ่อ** เวลาลูกเกิดเรียก **ชั่วลูก** เวลาหลานเกิดเรียก **ชั่วหลาน**	ชั่วลุก ชั่วหลาน, ชั่วชีวิต
น. รอบระยะเวลาหนึ่งๆ เรียก **ขวบ** เช่น รอบวันเรียก **ขวบมื้อ** รอบเดือนเรียก **ขวบเดือน** รอบปีเรียก **ขวบปี**	ขวบปี
ว. ตลอดปี	ชั่วนาตาปี
ว. ยาว, ช้า เวลายาว เรียก **เวลานาน เหิง** ก็ว่า	เหิง, ดน หรือ โดน
น. บรรพกาล, นมนานกาเล โลกตั้งมาทีแรกเรียก ตั้งแต่ปุแต่ปู้มีปูสังกะสากับย่าสังกะสีมาเกิดก่อน	ตั้งแต่ปุแต่ปู้, สมัยปู่สังกะสาย่าสังกะสี
น. ฤดูฝน เช่น เข้าพรรษา จำพรรษา ปี เช่น บวชหนึ่งพรรษา	หนึ่งพรรษา, 3-4 พรรษา
น. คราว, ฤดู เช่น ฤดูทำนา เรียก **หน้านา** ฤดูที่มีฝนตก เรียก **หน้าฝน** ฤดูที่ไม่มีฝนตก เรียก **หน้าแล้ง**	หน้าฤดูทำนา หน้าฝน ย่างเข้าหน้าหนาว หน้าแล้ง หน้าหนาว หน้าดำนา

กลุ่มคำบอกเวลาที่เกี่ยวกับประเพณีและความเชื่อ

ความหมาย	คำศัพท์
น. วันที่พระปลงผม เรียก วันแถ เดือนหนึ่งข้างแรมปลงวันแรม 14 ค่ำ ข้างขึ้นปลงวันขึ้น 14 ค่ำ ปัจจุบันปลงเดือนละครั้ง คือปลงในวันขึ้น 14 ค่ำ ของทุกเดือน วันปลงผมเรียก **วันแถ มื้อแถ** ก็ว่า	มื้อแถ
น. วันที่พระสงฆ์ทำกิจพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ มีการฟังเทศน์ ทำวัตร สวดมนต์ บำเพ็ญสมถวิปัสสนากัมฐาน เดือนหนึ่งมี 4 วัน คือวันขึ้น 8 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ แรม 8 ค่ำ แรม 15 ค่ำ ในเดือนเต็ม ถ้าเดือนขาดเป็นวันแรม 14 ค่ำ เรียก วันพระ	วันพระ

ความหมาย	คำศัพท์
น. วันขึ้น 7 ค่ำ วันขึ้น 14 ค่ำ วันแรม 7 ค่ำ วันแรม 14 ค่ำ ของเดือนเต็ม หรือวันแรม 13 ค่ำ ของเดือนขาด ทั้ง 4 วันนี้ โบราณถือว่า วันศีลน้อย โบราณผู้เคร่งครัดในพระพุทธศาสนาจะปล่อยวัว ควายให้เป็นอิสระไม่ทำไร่ไถนา	วันศีลน้อย
น. วันขึ้น 8 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ วันแรม 8 ค่ำ วันแรม 15 ค่ำ ของเดือนเต็ม หรือวันแรม 14 ค่ำของเดือนขาด เรียก **วันศีลใหญ่** ชาวพุทธทั้งที่เป็นพระและคฤหัสถ์จะเลิกละกิจของตนมาทำบุญสุนทร์ทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา เพื่อเป็นบุญกุศลติดตามตนไปเมื่อเวลาตายแล้ว	วันศีลใหญ่
น. ก่อนจะลงมือทำนาแต่ละปี โบราณให้ทำพิธีแฮกนาก่อน เลือกเอาเดือน 6 ตรงกับวันจันทร์ หรือวันพฤหัส ข้างขึ้น อย่าแฮกข้างแรม การทำพิธีแฮกก็เพื่อให้ข้าวกล้าในนาอุดมสมบูรณ์ดี	แฮกนา
น. นักขัตฤกษ์อย่างเก่า กำหนดเอาวันที่ 13 เมษายน เรียกวัน มหาสงกรานต์	มหาสงกรานต์
น. วันที่ดวงอาทิตย์โคจรอยู่ระหว่างราศีมีนกับราศีเมษ วันต่อจากวันมหาสงกรานต์หน้าวันเถลิงศก ตรงกับวันที่ 14 เมษายน เรียกว่า วันเนา	เนา
ก. การอยู่จำพรรษาภายในฤดูฝนครบสามเดือน เมื่อครบสามเดือนแล้วพระสงฆ์จะออกพรรษา การออกพรรษาก็เป็นประเพณีของพระสงฆ์และญาติโยมด้วย ประโยชน์ที่พระสงฆ์จะได้จากการจำพรรษา คือจะได้เที่ยวไปอบรมสั่งสอนญาติโยม ประโยชน์อย่างใหญ่หลวงอันหนึ่ง ที่พระสงฆ์และญาติโยมจะได้ร่วมกัน คือการปวารณา ได้แก่การว่ากล่าวตักเตือนกันได้ในเมื่อใครทำผิดจะว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ไม่ถือว่าเป็นการล่วงล้ำอธิปไตยของกันและกัน จะเป็นการร่วมกันสร้างบ้านสร้างเมืองสร้างประเทศชาติและพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง	ออกพรรษา
น. เป็นชื่อของวัน จะทำบุญกุศลอะไรก่อนวันทำบุญ เรียก วันโฮม คือวันเตรียมงานจัดหาอาหารและสิ่งของมาไว้เพื่อทำบุญ	โฮม
น. ชื่อบุญเข้าจี่ บุญที่ทำในระหว่างเดือนสาม โดยปรารภเข้าจี่เป็นมูลเหตุชาวอีสานมีอาชีพในการทำนา เมื่อได้เข้ามาแล้วก็รวมกันทำบุญเข้าจี่ เข้าจี่ก็ทำดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากเข้าจี่แล้วก็มีข้าวปลาอาหารชนิดอื่นอีก การทำบุญเข้าจี่ถือเป็นประเพณีประจำกำหนดทำในระหว่างเดือนสาม	เข้าจี่
น. โบราณถือเดือน 5 เป็นวันขึ้นปีใหม่ เดือน 5 อากาศร้อนจัด โบราณจึงให้มีพิธีสงกรานต์ คือให้มีการรดน้ำ	สงกรานต์
น. สงกรานต์, นักขัตฤกษ์ขึ้นปีใหม่ วันขึ้นปีใหม่โบราณนับเอาวันขึ้นหนึ่งค่ำเดือน 5 เรียก **วันสังกาศสังขานต์** คือวันขึ้นปีใหม่นั่นเอง	สังขานต์
น. การบูชาในวันเพ็ญเดือน 8 ซึ่งเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา โปรดเบญจวัคคีย์ภิกษุ	อาสาฬหบูชา

ความหมาย	คำศัพท์
น. การทำบุญในวันสิ้นเดือนเก้า โดยการห่อของคาวและของหวานในใบกล้วย มัดเป็นห่อใหญ่ แล้วนำห่อนี้ไปห้อยไว้ตามกิ่งไม้ หรือวางไว้บนพื้นดิน ในเวลาเช้าตรู่ของวันเดือนเก้าดับ คนโบราณถือว่า วันเดือนเก้าดับนี้ พระยายมปล่อยสัตว์นรกออกมารับข้าวปลาอาหารและเครื่องไทยทานที่ญาติพี่น้องทำอุทิศให้ ถ้าสัตว์นรกคนใดไม่มารับหรือมาแต่ไม่มีญาติพี่น้องทำบุญกุศลอุทิศส่วนบุญให้ ก็จะกลับไปด้วยความเสียใจ ดังนั้นคนโบราณอีสานเมื่อถึงวันเช่นนี้ จะจัดเตรียมอาหารไว้ ส่วนหนึ่งเอาไปห้อยไว้เพื่อว่าเมื่อญาติมา จะมารับเอาไปด้วยมือของตน อีกส่วนหนึ่งนำไปถวายพระสงฆ์แล้วอุทิศส่วนบุญไปให้ วันสิ้นเดือนเก้าถือว่าเป็นวันสำคัญยิ่ง ถึงกับถือเป็นประเพณีสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้	ข้าวประดับดิน
น. เทศกาลบุญเดือนเก้าดับ เดือนสิบเพ็ญ ซึ่งเป็นการทำบุญอุทิศให้ผู้ตายหรือที่ชาวอีสานเรียกว่า บุญเข้าประดับดินและบุญเข้าสาก	สารท
น. ข้าวที่ถวายด้วยสลาก ข้าวที่ทำถวายแก่พระสงฆ์ด้วยการจับสลาก การทำบุญเข้าสากปรารภเหตุเหมือนบุญเข้าประดับดิน โบราณถือว่าปีหนึ่งๆ พระยายมปล่อยคนตกนรกออกมารับไทยทานจากญาติพี่น้อง 2 ครั้ง คือเดือนเก้าดับครั้งหนึ่ง เดือนสิบเพ็ญอีกครั้งหนึ่ง เมื่อถึงวันเช่นนี้ ญาติที่ตกนรกจะออกมารับทาน ญาติพี่น้อง จึงเตรียมห่อเข้าน้อย คือเอาใบกล้วยสดมาห่อของคาวและของหวานในห่อเดียวกัน แล้วนำไปห้อยไว้บนกิ่งไม้ก่อนรุ่งอรุณในวันเพ็ญเดือนสิบ เมื่อญาติมาถึงก็จะมาเอาห่อเข้าน้อยนี้ อีกส่วนหนึ่งญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่ก็จะนำอาหารและไทยทานมีเสื้อผ้าไปถวายแก่พระสงฆ์ ก่อนถวายก็จับสลาก ถูกองค์ไหนก็ถวายองค์นั้น เสร็จแล้วอุทิศส่วนบุญกุศลให้ญาติพี่น้องที่ตายไป หากมีเหตุจำเป็นมาไม่ได้ก็ได้รับส่วนบุญที่ญาติอุทิศไปให้นี้ บุญเข้าสากและบุญเข้าประดับดิน คนอีสานถือเป็นประเพณีที่สำคัญ ทุกบ้านทุกเรือนจะทำทั่วกัน ดังนั้นบุญข้าวสากและข้าวประดับดินจึงเป็นประเพณีหนึ่งในฮีตสิบสอง	ข้าวสาก
น. วันสำหรับดูสิ่งของเสียหายว่าสิ่งของที่เสียหายจะตกที่ไหน	วันกาลกิณีน้อย
น. วันสำหรับดูว่าขึ้นหรือแรมกี่ค่ำกาลกิณีหลวงตกที่ไหน ถ้าตกอะไรท่านห้ามไม่ให้ทำสิ่งนั้น	วันกาลกิณีหลวง
น. วันที่โบราณถือว่าเป็นวันแข็ง ได้แก่ วันอาทิตย์ วันอังคาร วันเสาร์ ถ้าจะทำการเกี่ยวแก่การรบทัพจับศึก มักจะเลือกเอาวันเช่นนี้ สำหรับวันอังคารห้ามไม่ให้เผาศพ ถ้าจำเป็นต้องเผาก็ให้ใช้กุศโลบายที่หลักแหลม โบราณจึงถือว่าไม่เข็ดขวาง	วันแข็ง
น. วันพฤหัสบดีโบราณถือว่าเป็นวันครู พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นบรมครูก็เสด็จลงสู่พระครรภ์วันพฤหัสบดี เรานับถือพระพุทธศาสนา จึงนับถือวันเกิดของพระพุทธเจ้า เมื่อจะทำการเกี่ยวแก่ความโชคชัยสวัสดี โบราณจึงเลือกเอาวันครู คือ วันพฤหัสบดี	วันครู
น. วันที่ทำการอะไรแล้วมักประสบความยุ่งยากลำบากใจ เรียก **วันจม** วันที่ทำการสะดวกสบายไม่มีขัดข้องเรียก**วันฟู**	วันจมวันฟู
น. วันที่ไม่ควรทำการอันเป็นมงคล ถ้าทำก็จะประสบความลำบาก	วันทุกข์ทืน
น. วันที่ประสพความยุ่งยากลำบากใจ เรียก วันทุติตัง จะทำการอันเป็นมงคลโบราณห้าม	วันทุติตัง
น. วันหม่นหมอง, วันไม่สะดวก ถ้าจะไปประกอบธุรกิจหรือทำการมงคลห้ามหันหน้าหรือไปทางทิศนั้น	วันราหู
น. วันเสีย, วันอาภัพ วันอัปมงคล เรียก **วันโลกาวินาศ**	วันโลกาวินาศ

ความหมาย	คำศัพท์
น. ชื่อวันที่โหรทำนายไว้เป็นประจำทำปี เรียกว่า วันทุงชัย, ส่วนอีก 3 วันที่โหรทำนายไว้ คือ วันอธิบดี, วันอุบาทว์, วันโลกาวินาศ	วันทุงชัย
น. วันล่มจม, วันขาดทุน เรียก **วันหล่มหลวง**	วันหล่มหลวง
น. วันที่มีอุปสรรคขัดขวาง เรียก วันหลาวเหล็ก	วันหลาวเหล็ก
น. วันอาภัพ วันอัปโชค วันไม่สะดวกสบาย เรียก วันหัวใจตาย	วันหัวใจตาย
น. วันที่เป็นสิริมงคล ทำการงานอะไรก็เจริญรุ่งเรือง เรียก วันหัวใจเป็น	วันหัวใจเป็น
น. วันมีโชคลาภ วันสวัสดีมีชัย เรียก **วันอมุตตโชค วันอุตตมโชค** ก็ว่า	วันอมุตโชค

ภาคผนวก ข

ข้อมูลผู้บอกภาษา

จังหวัดเลย

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
นายคำพันธ์ ครุนันท์	68	ทำนา,เคยเป็นนายกอบต.หนองหิน	ม.6	253 ม.2 บ.ภูหินกอง ต.หนองหิน อ.หนองหิน
นางคำปัก สหธรรมิกชาติ	73	ทำนาทำไร่	ป.4	ต.วังสะพุง อ.วังสะพุง
นายนิล วัฒนะ	76	ทำนาทำไร่	ป.4	ต.นาอ้อ อ.เมือง
นางแก่น คำศรี	68	ทำนาทำไร่	ป.4	ต.เชียงคาน อ.เชียงคาน
นางบุญมี ราชวงศ์	74	ทำนาทำไร่	ป.4	ต.เชียงคาน อ.เชียงคาน

จังหวัดหนองบัวลำภู

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
นายสวน พลเสนา	77	หมอทำขวัญ	ป.4	420 ม.1 ต.บ้านโคก อ.สุวรรณคูหา
นายสมหมาย วรรณไกร	67	ทำนาทำไร่	ป.4	51 ม.6 ต.โนนสะอาด อ.ศรีบุญเรือง
นางวรรณา วังจันทร์	76	ทำนาทำไร่, ทอเสื่อ	ป.4	ม.6 ต.โนนสะอาด อ.ศรีบุญเรือง
นายสำอาง กรรณลา	68	ทำนาทำไร่	ป.4	17 ม.4 ต.โนนสะอาด อ.ศรีบุญเรือง
นายสาลี ตลาศรี	80	ทำนาทำไร่, หมอทำขวัญ	บวชเรียน	ม.10 บ.หนองบัวคำแสงใต้ ต.อุทัยสวรรค์ อ.นากลาง

จังหวัดหนองคาย

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
นายบุญชู ราชสุนทร	76	ทำนาทำไร่ ไวยาวัจกร	บวชเรียน	ม.10 บ.วังไฮ ต.หนองหลวง อ.เผ้าไร่
นายเลิง นวลคำสิงห์	84	ทำนาทำไร่	ป.4	85 ม.3 ต.หนองปลาปาก อ.ศรีเชียงใหม่

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
นายเถา ศรีสุข	75	ทำนาทำไร่	ป.4	6 ม.10 ต.หนองปลาปาก อ.ศรีเชียงใหม่
นายคุณ ราชโยธี	66	ทำนาทำไร่	ป.4	67 ม.3 ต.หนองปลาปาก อ.ศรีเชียงใหม่
นายบัวลัย มณีรัตน์	72	ทำนาทำไร่, หมอทำขวัญ	บวชเรียน	97 ม.6 ต.ท่าบ่อ อ.ท่าบ่อ

จังหวัดบึงกาฬ

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
นางสุบินทร์ ศรีอุบล	62	ทำนาทำไร่	ป.4	ม.7 บ.แสงอรุณ ต.ศรีชมพู อ.โซ่พิสัย
นางคำแหวน นิกรเทศ	61	ครูเพิ่งเกษียณ	ปริญญาตรี	62 ม.10 ต.ปากคาด อ.ปากคาด
นางบุญมา คชรัตน์	78	ทำนาทำไร่	ป.4	11 ม.6 ต.หนองเดิน อ.บุ่งคล้า
นายทองดี สาลีศูนย์	64	ประธานผู้สูงอายุ ต.หนองเดิน	ม.6	47 ม.6 ต.หนองเดิน อ.บุ่งคล้า
นายเติม ส่วนเสน่ห์	60	ทำไร่ทำนา	ป.4	บ.หนองบัวเงิน ต.โสกก่าม อ.เซกา

จังหวัดอุดรธานี

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
นายชูเกียรติ อัครเทพ	75	ทำนาทำไร่	ป.4	39 ม.14 ต.ขอนยูง อ.กุดจับ
นายพรมมา สุขเกษม	68	ผู้ทำศาสนพิธีในหมู่บ้าน	ป.4	106 ม.1 ต.กุดหมากไฟ อ.หนองวัวซอ
นายนาชารี	75	ทำนาทำไร่	ป.4	ม.1 ต.กุดหมากไฟ อ.หนองวัวซอ
นายชวลิตร พันโยศรี	74	เคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน	ม.6	บ.ดงเมือง ต.กุมภวาปี อ.กุมภวาปี
นางทองมา สมบัติกำไร	73	ทำนาทำไร่	ป.4	บ.พิพิธภัณฑ์ ต.บ้านเชียง อ.หนองหาน

จังหวัดสกลนคร

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
นางนาง แพงพา	78	แกะมะขามขาย	ป.4	40 ม.4 บ.ฮังแหลว ต.เจริญศิลป์ อ.เจริญศิลป์
นางสงวน สุวรรณกุล	76	ทำนาทำไร่	ป.4	ม.4 บ.ฮังแหลว ต.เจริญศิลป์ อ.เจริญศิลป์
นายพรมมา ไทยธานี	78	ทำนาทำไร่	ป.4	50 ม.1 ต.โคกศิลา อ.เจริญศิลป์
นางคำ มังฉะกัน	80	ทำนาทำไร่	ป.4	ต.ทุ่งแก อ.เจริญศิลป์
นายหมี แสนเขียว	73	ปลูกผัก, ทำหวดนึ่งข้าว	ป.4	ต.ทุ่งแก อ.เจริญศิลป์

จังหวัดนครพนม

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
นางแต๋ว วงศ์หนายกูด	66	ทำนาทำไร่(คนผู้ไท)	ป.4	7 ม.9 ต.วังยาง อ.วังยาง
นายใหญ่ รัตนไตร	64	ทำนาทำไร่	ป.4	42 ม.3 บ.ท่าค้อ ต.ท่าค้อ อ.เมือง
นายอภิสิทธิ์ คำปาน	62	ผู้ใหญ่บ้าน	ป.4	37 ม.4 บ.ท่าค้อ ต.ท่าค้อ อ.เมือง
นางนิลเนตร สุวรัตน์	60	ผู้ช่วยผู้ใหญ่	ป.4	37/1 ม.4 บ.ท่าค้อ ต.ท่าค้อ อ.เมือง

จังหวัดมุกดาหาร

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
นายมี อัครศรี	76	ทำนาทำไร่	ป.4	11 ม.5 บ.ผักขะย่า ต.บางทรายน้อย อ.หว้านใหญ่
นางสงวน บุไชยา	68	ทำนาทำไร่	ป.4	22 ม.2 บ.บางทรายใหญ่ ต.บางทรายใหญ่ อ.เมือง
นางนาง คำปาน	72	ทำนาทำไร่	ป.4	50 ม.2 บ.บางทรายใหญ่

ชื่อ - สกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ	การศึกษา	ที่อยู่
				ต.บางทรายใหญ่ อ.เมือง
นายคำมา แสนวิเศษ	74	ทำนาทำไร่, เคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน	ม.6	ม.2 บ.สามขา ต.คำป่าหลาย อ.เมือง
นายสวรรค์ โฉมเสลา	68	ทำนาทำไร่, นายทะเบียนตำบล	ม.6	126 ม.1 บ.คำป่าหลาย ต.คำป่าหลาย อ.เมือง
นายบุญจันทร์ กุลนิตย์	78	ทำนาทำไร่	ป.4	66 ม.10 บ.นาซิง ต.เหล่าหมี อ.ดอนตาล
นายศรียา ยืนยง	85	ทำนาทำไร่	ป.4	29 ม.4 บ.นาซิง ต.เหล่าหมี อ.ดอนตาล

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวนิโลบล ภู่ระย้า เกิดเมื่อวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2530 ที่จังหวัดตราด สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต จากภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในปีการศึกษา 2552 จากนั้นในปีการศึกษา 2553 ก็ได้เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และใน พ.ศ. 2555 ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากโครงการส่งเสริมการวิจัยในอุดมศึกษาและการพัฒนามหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ ของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (HS1231A)